

અંથ પરિચય

અંથ અને અંથકાર એ પુસ્તકના પ્રકાશનનું પ્રયોજન બતાવવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય. પ્રસ્તુત પુસ્તકની યોજના ગુજરાત વનોક્યુલર સોસાયટીએ કરી ત્યારે એમાં જાણીઓ આપી એને વધારે સુશોભિત કરવાનો ઇરાદો હતો; પરંતુ એ યોજના અમલમાં નથી મૂકી શકાઈ તે અમારી દિલ્લગીરી છે. પૂરતી જાણીઓ મળી શકી નથી, એ અને બીજાં કારણોથી આ વર્ષે એ બાબત પડતી મૂકી છે. હવે જ્યારે નવેસરથી એ પુસ્તક જપાશે ત્યારે એ ધારણા પાર પડશે એવી ઉમેદ છે.

સદરહુ પુસ્તકની ઉપયોગિતા દેખીતી છે. ગુજરાતી સાહિત્ય અત્યારે એટલી કક્ષાએ પહોંચ્યું છે કે તેના શિષ્ટ અંથ-અંથકારોનો પરિચય આવકાર-દાયક થઈ પડે. આવી એકત્રિત કરેલી માહિતીની કીમત હાલ કરતાં ભવિષ્યમાં અનેકગણી વધી જવા સંભવ છે. અમુક નાટકો ગ્રેમાનંદનાં કે નહીં એવા સંશયગ્રસ્ત પ્રશ્નો પાછળથી ઉભા ન થાય એ કાર્ય આતું પુસ્તક કરી શકે. જુના વખતના એટલે સો વર્ષ પૂર્વે લખાએલા ગ્રંથો કેટલાક નાબૂદ થઈ ગયા છે; તેમનાં નામ અને તેમના કર્તાઓનાં નામ શિષ્ટ સાહિત્યમાંથી લગભગ નષ્ટ થઈ જવા આવ્યાં છે. પ્રાચીન કાળના હસ્તલિખિત ગ્રંથો પરથી કર્તાનાં નામ શોધવાં, તેની સાલ કાઢવી વગેરે મુશ્કેલીઓ નવા જમાનામાં જજ્ઞાતાં તેના નિવારણ તરીકે પ્રસ્તુત પુસ્તક જેવાં પુસ્તકો પાછળના જમાનાને માહિતીનું આધારભૂત સાધન પૂરું પાડે એવો સંભવ છે.

સાહિત્યમાં આગળ વધેલા બધા દેશોમાં આ પ્રકારની સાધન સામગ્રી જેવામાં આવે છે, અને તેને પ્રતિદિન વધારેને વધારે સમૃદ્ધ કરવાના પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે. ગુજરાત વનોક્યુલર સોસાયટીએ આ પુસ્તક માત્ર આરંભ રૂપે જ પ્રકટ કર્યું છે. ઘણા અંથકારો તેમાં રહી ગયા હશે. તે સર્વેને સોસાયટીનું જાહેર આમંત્રણ છે કે તેઓ કૃપા કરી પોતાની તરફથી હકીકત મોકલી આપે જે નવીન આવૃત્તિમાં દાખલ થઈ શકે. આતું પુસ્તક પ્રતિ વર્ષે નહીં તો એ ત્રણ વર્ષે નવું પ્રકટ થાય એ ઇષ્ટ છે. તો જ પ્રગતિમાન સાહિત્યની સાથે સાથે એ માહિતી સંપૂર્ણ રહી શકે.

વિવિધ અંથકારોનો આમાં પરિચય છે. એ હકીકત તેમના પોતાના તરફથી મંગાવેલી અને પુરી પાડેલી હોવાથી ઘણે ભાગે માત્ર bare facts જ મોકલવામાં આવે એ સ્વાભાવિક છે. બીજાના મુખમાં શોભે એવી

કેટલીક હકીકતો જાતે મોકલના સંકોચ થાય એ પણ બનવાજોગ છે. સોસાયટીની આંશીય તરફથી એ હકીકતોને વણી લેવા અને જાણીતી વાતો બહાર આણવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

શરૂઆતમાં કરેલા ૧૯૨૬ ના ગ્રંથ-પ્રકાશનના અવલોકન પરથી જણાશે કે આપણા સાહિત્યનાં કેટલાંક અંગો વિકાસ પામ્યાં છે અને કેટલાંક હજી અણવિકસ્યાં રહ્યા છે. બાળસાહિત્ય એ આ દશકામાં પ્રમાણમાં ધણી પ્રગતિ પામ્યું છે અને હજી પણ પામે એવા ચિહ્નો જણાય છે. વિજ્ઞાનના સાહિત્યમાં નહીં જેની પ્રગતિ થઈ છે એ આ વિજ્ઞાનના જમાનામાં અસહ્ય છે. આપણા વિજ્ઞાનવેત્તાઓ હજી આપણી ભાષા તરફ જોઈએ તેટલા આકર્ષાયા નથી એ સિદ્ધ થાય છે. પારિભાષિક શબ્દોનો અભાવ એ જો કાંઈ તેનું કારણ બતાવે તો સ્ત્રીકાગી શકાય તેમ નથી. ઉલટું સાહિત્યને અભાવે શબ્દોનો અભાવ છે અને શબ્દો તેથી જ રૂઢ થવા પામતા નથી શબ્દોની ખુસ્કેલી હશે પણ તે નિવારી ન શકાય તેવી નથી.

છેલ્લા કેટલાક વર્ષે દરમિયાન ગુજરાતી સાહિત્યમાં અને તેના પ્રચારમાં થએલા વધારાનું માપ એકલા ગ્રંથો પરથી જ જો કાઢવામાં આવે તો એ સાહિત્યને અન્યાય થાય. માસિકો અને વર્તમાનપત્રો દ્વારા વિવિધ પ્રકારનું સાહિત્ય પ્રચાર પામે છે. સેકડો લેખકો તે લખે છે. ગ્રંથકાર થવાની લગભગ પ્રથમ ભૂમિકા એ સર્વમાં છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. ગ્રંથોમાં નહીં ખેડાએલા વિષયોને પણ એમાં સ્થાન મળે છે. જો કે એ સાહિત્ય ચિરસ્થાયી નથી જતા જનનાને કેળવવાનું મહોટું કાર્ય એ કરે છે એ નિઃસંશય છે; વાર્તાઓ, મુસાફરીના લેખો, અર્થશાસ્ત્રના લેખો, વિજ્ઞાનના લેખો, કાવ્યો વગેરેનો ભારે સમૂહ માસિકો અને વર્તમાન પત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે. સર્વે લેખકોને તેને ગ્રંથરૂપે બહાર પાડવાની અનુકૂળતા ન હોય એ માની શકાય તેવું છે. એમાંના કેટલાક વર્તમાન પત્રો અથવા માસિકોના હિજિન્-દુથી લખેલા એટલે ઉંડા ચિંતન વાળા નહીં હોય પણ ગંભીર લેખો પણ શિષ્ટ પત્રોમાં હોય છે એ નિર્વિવાદ છે. વર્તમાન પત્રોની બીસ વરસ પરની ફાઇલો જુઓ ને હાલની જુઓ તો આ ભેદ સ્પષ્ટ જણાશે અને એના એક મુખ્ય ચિહ્ન તરીકે પત્રોની ભાષા એ પોતે મહોટો પુરાવો છે. આપણી ભાષામાં અર્થસૂચન કેટલું બધું વધ્યું છે, પ્રયોગો કેટલા વધારે વપરાય છે, અને સામાન્ય રીતે ભારે ગણાતા શબ્દો હવે રૂઢ થઈ ધરમણુ વિષયો માટે પણ વપરાશમાં આવ્યા છે. આનું એક દર્શાવત માદ આવે છે;

પ્રસ્તાવના

સોસાયટીની નોંધરીમાં બેઝાયા પછી તુરતજ ઍન. સેક્રેટરી સ્વ. રા. બ. લાલશંકરભાઈએ સન ૧૮૬૪ સુધીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં ગુજરાતી પુસ્તકોની છાપેલી યાદી બનાવી તે ધોરણે ગુજરાતીમાં છપાયેલાં સઘળાં પુસ્તકોની એક વર્ગીકૃત સૂચિ તૈયાર કરવાનું મને સૂચવ્યું; પણ ચાલુ ઍપ્રિલ કામ એટલું બધું વ્યવસાયવાળું અને જવાબદારીવાળું કે તે કાર્ય પાછળ ધ્યાન આપવાને ભાગ્યેજ સમય મળતો; અને એકાદ માસમાં તે પડતું મૂકવું પડેલું; પણ ત્યારથી એ કાર્યમાં મારું ચિત્ત પરોવાયલું; વળી પૂણામાં હજી વનોકપુલર ટ્રાન્સલેશન સોસાયટી, છાપેલી સરકારી ત્રિમાસિક યાદી પરથી એવી એક સૂચિ મરાઠી મંથોની કરાવતી હતી તે જાણવામાં હતું. એટલે એ કાર્ય કેવી રીતે આરોપાય એના વિચાર આવ્યા જ કરતા. અને પ્રમુખોપાત વડોદરા સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરીના આસિ. કુરુદર ઓચુત મોતીભાઈ અમીનનો ભેટો થતો, તેનો લાભ લઈ, એ વિષય એમની સાથે ચર્ચાતાં પણ ખરો. તેની ઉપયોગિતા એમના લક્ષમાં પૂરેપૂરી દેસેલી હતી અને એમના ખાતા તરફથી એવું કાર્ય ઉપાડી લેવાય તો સોસાયટી સહકાર કરે, એમ એમને મેં વાતમાં જણાવેલું, પણ એ નરરતે એમ પુસ્તકાલયના અંગના અનેક પ્રયો ઉઠેલી ગુજરાતમાં પુસ્તકાલયની દિલગીશને, તેનાં મૂળ ઉડાં નાંખીને, આગળ વધારી છે, તેમ એ સૂચિનું કાર્ય એમણે જાતજવાબદારી પર ઉપાડી લીધું, અને મને નોંધતાં આનંદ અને મનોપ્રસાદ છે કે એ પ્રસસ્ય પણ ભગીરથ કાર્ય એમના શુભ પ્રયાસ અને આમદથી સફળ થઈ આપણે આદ્ય હજાર ગુજરાતી પુસ્તકોની એક વર્ગીકૃત સૂચિ એ નામનું એક મોટું દળદાર, મહત્વનું અને ઉપયોગી રેફરન્સ પુસ્તક મેળવવાને ભાગ્યશાળી થયા છીએ; એ પણ વળી એક સુયોગ છે કે સદરહુ સૂચિ સન ૧૯૨૮ સુધી આવીને અટકે છે અને પછીનાં સન ૧૯૨૯ નાં પ્રકાશનની નોંધ કરવાનો અવસર સોસાયટીને સાંપડ્યો છે; પ્રસ્તુત “ગ્રંથ અને ગ્રંથકાર”નું પુસ્તક પ્રતિ વર્ષ નિયમિત રીતે નિકળતું રહે તો વાર્ષિક પ્રકાશનની નોંધ કરવાનું ચાલુ રહેવા સંભવ છે.

ઈસુનું વર્ષ ૧૯૦૭ એ નામથી લેખ લખી સ્વ. રણછતરામે સાહિત્યમાં અને અન્ય સંસ્કૃતિના ક્ષેત્રમાં પ્રગતિની વાર્ષિક સમાલોચનાનું કાર્ય આદરેલું અને એ પ્રયા આગળ આજુ રહે એ ઉદ્દેશથી સોસાયટીના મચ્છિ મહેતસવના

* Catalogue of Native Publications in the Bombay Presidency up to 1864.

અવસરે એમણે ઓન. સેક્રેટરીને એક પત્ર લખી મોકલી, તે માટે યોજના કરવાનું સૂચયુ હતું.

કારોબારી કમિટીએ તે પરથી વાર્ષિક સમાલોચના માટે રૂ. ૧૦૦) નું પારિતોષિક જાહેર કરી સન ૧૯૦૯ ની ત્રથ પ્રસિદ્ધિનું અવલોકન કરવાનું કાર્ય પ્રો. બળવંતરાય કલ્યાણુરાય દાકોરને સોંપ્યું, સન ૧૯૧૦ નું પ્રો. કાન્તિલાલ છગનલાલ પંડ્યાને આપ્યું, પણ એ બંને સજ્જનોને, દૂર રથજે રહેવાનું અને ત્યાં સાધનોની પૂરતી અનુકૂળતા નહિ તે કારણે; અને વળી એકજ વર્ષની સમાલોચના કરવામા કંઈક અપૂર્ણતા આવી જવાની અને કોષ્ટને અનુષ્ઠે અન્યાય થવાની બીજીથી, તેઓએ તે કાર્ય કરવામા શિથિલતા દાખવેલી. તેથી તે મુશ્કેલી દૂર કરવાને ઋમિગિએ સ્વ ઉત્તમનાથ કેશવનાથ ત્રિવેદીને સન ૧૯૦૯, ૧૯૧૦ અને ૧૯૧૧, એમ ત્રણ વર્ષનું સામઢું અવલોકન કરવાનું જાણાવી તે વર્ષોના પ્રકાશનો પણ તેમને મુખાષ મોકલી આપ્યા હતા; તેમ છતાં એ ધારેલો હેતુ સિદ્ધ થયો નહિ.

આમ નિરાશા મળતા સન ૧૯૧૬ નું સાહિત્યનું અવલોકન કરવાનું શુજરાત સાહિત્ય સભા તરફથી મેં માથે લીધું અને પ્રિન્સિપાલ આનન્દ-શંકર દ્રુવના પ્રમુખપદે તે લેખ વાચ્યો હતો. તે પ્રમગે એમણે પ્રમુખસ્થાનેથી એક મનનીય વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું તે તેના અંગે એક વિશેષ લાભ થયો હતો.

દરમિયાન સોસાઇટી તરફથી વાર્ષિક સભાના દિવસે, એકાદ જાણીતા વિદ્વાનને નિમંત્રણ કરી, સાહિત્ય, ઇતિહાસ કે તત્ત્વજ્ઞાનના વિષય પર વ્યાખ્યાન અપાવવાની રદિ દાખલ કરી, જે હજી ચાલુ છે.

આ પુરતકના પ્રારંભમા સદરડું વાર્ષિક વ્યાખ્યાન મુકવાની ધારણા રાખી હતી. શ્રીયુત કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશીએ આનું વર્ષનું વાર્ષિક વ્યાખ્યાન આપવાનું સ્વીકાર્યું હતું, પણ અત્યારની સત્યાગ્રહની લડતમા તેઓ જોડાતા, તેમને જેનનિવાસ પ્રાપ્ત થયો એટલે એ કાર્ય મનશી રાખવું પડ્યું, હાલ પુરત એ સ્થાન સન ૧૯૨૯ ના પ્રકાશનનું અવલોકન એ લેખને આપ્યું છે, જે ઉપર નિર્દેનેન અખતરાના અનુર્મસાનરૂપ છે.

થોડા વર્ષ પર શ્રીયુત નરસિંહરાવ જોળાનાથ દીવેટિયા-એઓએ સ્વ. વૃજતાવ શાસ્ત્રીની મૃત્યુ તારીખ અને વાગ પૃઠાવેના, પણ તે મિથે કરી ખાની લાયકમાદિતી મળી રાકી નહિ. તે દિવસની જર્જરીત ગ્રંથકારાના જીવનચરિત્રના સાધનો-એમના જીવનને લગતી હકીકત, બને તેટલી વિશ્વસનીય, સિંગતવાર અને પમાણુમત એકી કરવાને અને નોવરાને કંઈક

વ્યવસ્થા થવા મનમાં મડમચલ કર્યો કરતો; તે સંજોગમાં શ્રીયુત વિજયરાય કલ્યાણુરાય વૈદ્ય અમદાવાદમાં સ્થાયી આવી વસતાં, અને સોસાઇટી તરફથી કાંઈ સાહિત્યનું કાર્ય સંપાદન કરવાની-મળવાની તેમણે ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરતાં, કમિટીએ તેમને પ્રાચીન કવિઓની ચરિત્રાવળી, ઉપલબ્ધ પ્રસિદ્ધ વૃત્તાંત-પરથી તૈયાર કરી આપવાનું સોંપ્યું.

આ પ્રમાણે રફ્તે રફ્તે અને ક્રમસર એ યોજના આગળ ચાલુ રાખી, ગુજરાતી ગ્રંથકર્તાઓની ચરિત્રાવળી, એમનાં જીવનની સાધનસામગ્રી, કોઈ રૂપે અભ્યાસીને અને વાચકને સુગમ અને ઉપયોગી થાય, એ તેમાં મુખ્ય હેતુ હતો.

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં તેથી પ્રાચીન લેખક કવિઓનો સમાવેશ કર્યો નથી અને અર્વાચીનમાં પણ પ્રથમ વિદ્યમાન ગ્રંથકારોના જીવનચરિત્રની હકીકત, એમનીજ પાસેથી અને તેટલી મેળવી, તે નોંધ, ખાસ કરીને એમના ગ્રંથોની યાદી, તેના પ્રકાશનની સાલ સાથે આપીને, જેમ અને તેમ તે પ્રમાણભૂત થાય એવો પ્રયત્ન કર્યો છે.

અહિં મારે ઉપકાર સાથે કહેવું જોઈએ કે જે ગ્રંથકર્તાઓને જાપેલું માહિતીપત્રક મોકલી આપ્યું હતું, તેમાંના ધણાખરાએ તેમાં જરૂરપુરતી વિગતો ભરી મોકલીને અને પછી તે નોંધનો કાગો ખરડો તપાસી જઈને, માંડે કાર્ય જેમ સરળ કરી આપ્યું હતું તેમ તેમાંની વિગતો તેટલે દરજ્જે વિશ્વસનીય છે, એવું પ્રમાણપત્ર આપ્યું છે એમ કહી શકું.

વળી વિદ્યમાન ગ્રંથકારોમાંના ધણાંનાં નામો આ સંગ્રહમાં મળી નહિ આવે. જે જે ગ્રંથકારોને જાપેલું માહિતીપત્રક મોકલી આપેલું, તેમાંનાં કેટલાકની હકીકત વખતસર લખાઈ આવી નહોતી અને બીજા બાકીઓ ચાલુ રાજકીય લડતમાં જોડાતાં, તેમની પાસેથી કામપુરતી માહિતી મેળવવાનું પણ કઠિન થઈ પડ્યું હતું.

આ સંજોગમાં એ ઉલ્લેખ આગળનાં પુસ્તકોમાં જરૂર દૂર કરવામાં આવશે. તે પછી અર્વાચીન વિદેહીનાં ચરિત્રો ઉતારવાની ઉમેદ રાખી છે.

પ્રસ્તુત સંગ્રહમાં વર્ષ દરમિયાન પ્રકટ થયેલાં સાહિત્ય, ઇતિહાસ, તરવરાન અને પુરાતત્વ વિશેનાં લેખો, રેફરન્સની સવડ માટે, ફરી જાપવાનો તેમજ ગુજરાતી માસિકોમાં આવી ગયેલા મૌલિક અને અજ્ઞપના લેખોની સચિ, જેમ ઇંગ્લેન્ડ જર્નલોમાં આવે છે તેમ, આપવાનો વિચાર હતો; પરંતુ પુસ્તકનું કદ ધાર્યો કરતાં બહુ વધી જવાથી એ વિભાગ ઉમેરવાનું આ વખતે બની શક્યું નથી.

દવેથી સદરહુ સચ્ચિ તેમ વાર્ષિક પ્રકાશનની યાદી લિહનમાંથી છેલ્લાં બે વર્ષથી પ્રસિદ્ધ થતી એન્સુઅલ બિબ્લોગ્રાફી ઓફ ઇન્ડિયન આર્કોલોજી-
Annual Bibliography of Indian Archaeology-ની પેઠે, સડીક અપાય એવી ધારણા રાખી છે.

છંદેશમાં આ જાતનાં અને અનેક વિષય પરનાં મંખ્યાબંધ પુસ્તકો મળ્યા આવશે. એવું રેફરન્સ સાહિત્ય આપણે અહિં ઉભું કરવાને આ એક શરૂઆતનો પ્રયોગ છે; તેની સફળતાનો આધાર આ કાર્યમાં લેખકવર્ગ જે પ્રમાણમાં સહકાર અને મદદ કરશે તે પર અવલંબી રહેશે. વસ્તુતઃ આવાં પુસ્તકો એકલે દાયે સંપાદન થઈ જ શકે નહિ; સૌના સહકારની સાથે તેની ઉપયોગિતા વધારવા સારૂ મદદરૂપે નવાં નવાં દ્રષ્ટિબિન્દુઓ, સૂચનો મળતા રહે, એ પણ એટલું જ જરૂરનું છે; તોજ તે વિકાસ પામે અને ખીલે અને એક રચાયી રેફરન્સનું પુસ્તક થઈ પડે.

આંતમાં 'કુમાર કાર્યાલય'ના પ્રાણસંચારક અને કળામર્મર શ્રીયુત બચુભાઈ રાવતનો મારે ઉપકાર માનવો જોઈએ; જેમણે આ કાર્યમાં શરૂઆતથી કેટલીક વ્યવહાર સૂચનાઓ કરવાની સાથે, નવા લેખકબંધુઓને માર્ગદર્શક અને મદદગાર થઈ પડે, એ હિતિએ, 'પ્રેસકોપી અને પુફરીડિંગ' વિષે એક મનનીય લેખ, મારી માગણીથી ખાસ લખી આપ્યો છે.

અને શ્રીમતી લેડી વિદ્યાબહેને, પ્રસ્તુત પુસ્તકનો પરિચય લખી આપીને, મને વિશેષ આભારી કર્યો છે, એમ કહું તો તે અતિશયોક્તિભર્યું નથી જ.

અમદાવાદ

તા. ૨૦-૮-૧૯૩૦

}

હીરાલાલ ત્રી. પારેખ.

અનુક્રમણિકા

વિષય.

પૃષ્ઠ.

૧ ગ્રંથ પરિચય

૩

૨ પ્રસ્તાવના

૬

૩ સન ૧૯૨૯ નું ગ્રંથ પ્રકાશનઃ અવલોકનઃ

૧—૩૨

૪ પુસ્તકોની વર્ગીકૃત યાદીઃ સન ૧૯૨૯ઃ

૩૩—૫૬

૫ ગ્રંથકાર ચરિત્રાવળીઃ વિષમાનઃ

૩—૨૦૮

૧ અતિસુખચંકર કમળાચંકર ત્રિવેદી .. પૃ. ૩

૨ અરદેશર ફરામજી ખખરદાર... „ ૫

૩ આત્મારામ મોતીરામ દીવાનજી .. „ ૭

૪ આનન્દચંકર બાપુભાઈ મુવ... „ ૯

૫ અંબાલાલ બાલકૃષ્ણ પુરાણી... „ ૧૨

૬ અંબાલાલ શુભાખીરામ જાની... „ ૧૪

૭ કલ્યાણરામ નથુભાઈ જોશી... „ ૧૬

૮ કલ્યાણજી વિક્રમભાઈ મહેતા... „ ૧૮

૯ કાન્તિલાલ જગનલાલ પંડ્યા... „ ૨૦

૧૦ કેશવપ્રસાદ છોટાલાલ દેસાઈ... „ ૨૨

૧૧ કેશવલાલ હરગોવિંદદાસ શેઠ... „ ૨૪

૧૨ ડી. બા. કેશવલાલ હર્પદરાય મુવ... „ ૨૬

૧૩ કનૈયાલાલ માળુકલાલ મુનશી... „ ૩૫

૧૪ ડી. બા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી... „ ૩૮

૧૫ કૌશિકરામ વિવેકદરરામ મહેતા... „ ૪૩

૧૬ પ્રુથવદન ચંદુલાલ ઠાકોર... „ ૪૫

૧૭ મજેન્દ્રચંકર લાલચંકર પંડ્યા... „ ૪૬

૧૮ ગિજુભાઈ ભગવાનજી બધેકા... „ ૪૭

૧૯ ગૌરીચંકર ગોવર્ધનરામ જોશી... „ ૫૦

૨૦ ચતુર્ભુજ માધુકેશ્વર ભટ્ટ... „ ૫૧

૨૧ ચન્દ્રચંકર નર્મદાચંકર પંડ્યા... „ ૫૩

૨૨ ચન્દ્રચંકર અશ્વનલાલ શુચ... „ ૫૮

૨૩ ચંપકલાલ લાલભાઈ મહેતા... „ ૫૯

૨૪ ચાપરી વિક્રમદાસ ઉદેશી... „ ૬૦

૨૫ ચિમનલાલ દામોદરદાસ ત્રિપાઠી... „ ૬૧

૨૬ સુનીલાલ વર્ધમાન શાહ... „ ૬૨

૨૭ જગનલાલ વિદ્યારામ રાવળ...	૧૪
૨૮ જગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા...	૧૬
૨૯ છોટાલાલ નરભેરાંમ ભટ્ટ...	૭૦
૩૦ જન્મશંકર મહાશંકર ધુવ...	૭૨
૩૧ જનાર્દન ન્હાનાલાલ પ્રભારકર...	૭૩
૩૨ જયેન્દ્રરાય જાગવાનલાલ દૂરકાળ...	૭૪
૩૩ જ્યોતિન્દ્ર હરિદરશંકર દવે...	૭૬
૩૪ જીવનલાલ અમરશી મહેતા...	૭૭
૩૫ ડૉ. સર જીવનજી જમશેદજી મોદી...	૭૯
૩૬ જોશલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ...	૮૫
૩૭ ડાહ્યાભાઈ પીતાબરદાસ દેરાસરી...	૮૭
૩૮ ડોહરરાય રંગીલદાસ માંકડ...	૯૦
૩૯ શ્રીમતી તારાજીવેન મોડક...	૯૧
૪૦ દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી...	૯૩
૪૧ દેશજી કહાનજી પરમાર...	૯૬
૪૨ ધનશંકર હીરાશંકર ત્રિપાઠી...	૯૮
૪૩ ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા...	૧૦૦
૪૪ નરસિંહભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ...	૧૦૨
૪૫ નરસિંહરાવ ભોજાનાથ દીવેદિયા...	૧૦૪
૪૬ નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતા...	૧૦૮
૪૭ નર્મદાશંકર આલાશંકર પંડ્યા...	૧૧૨
૪૮ નર્મદાશંકર વલ્લભજી દિવેદી...	૧૧૪
૪૯ નવલરામ જગન્નાથ ત્રિવેદી...	૧૧૫
૫૦ ન્હાનાલાલ દલપતરામ કેવિ...	૧૧૬
૫૧ નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ ભટ્ટ...	૧૨૦
૫૨ પાલનજી ખરબેરજી દેસાઈ...	૧૨૨
૫૩ પ્રાણજીવન વિશ્વનાથ પાઠક...	૧૨૫
૫૪ પોપટલાલ ગોવિંદલાલ શાહ...	૧૨૭
૫૫ ખડુભાઈ લાલભાઈ ઉમરવાડિયા...	૧૨૯
૫૬ ખજવંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર...	૧૩૧
૫૭ બાનુસુખરામ નિગુણરામ મહેતા...	૧૩૫
૫૮ મગનભાઈ અણુરભાઈ પટેલ...	૧૩૯
૫૯ મહમદ સાદીક...	૧૪૧

૬૦ મહુભાષ દરગોવિંદદાસ કાંટાવાળા...	.. ૧૪૩
૬૧ મણિલાલ નમુભાષ દોશી...	.. ૧૪૫
૬૨ મણિલાલ જ્યારામ બટ...	.. ૧૪૮
૬૩ મોહનલાલ પાર્વતીચંકર દવે...	.. ૧૫૧
૬૪ મંજુલાલ જમનારામ દવે...	.. ૧૫૨
૬૫ મંજુલાલ રણછોડલાલ મજમુદાર...	.. ૧૫૬
૬૬ મણેશ દરિદર શુક્લ...	.. ૧૫૬
૬૭ રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ...	.. ૧૬૦
૬૮ રમેશ રંજનાથ ધારેખાન...	.. ૧૬૨
૬૯ રવિચંકર ગણેશજી અંબારિયા...	.. ૧૬૩
૭૦ રાજેન્દ્ર સોમનારાયણ દલાલ...	.. ૧૬૬
૭૧ રામલાલ મુનીલાલ મોદી...	.. ૧૬૮
૭૨ રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાઠક...	.. ૧૭૦
૭૩ રામમોહનરાય જસવંતરાય દેસાઈ...	.. ૧૭૩
૭૪ રંજિતલાલ દરિલાલ પંડ્યા...	.. ૧૭૫
૭૫ વિજયરાય કન્યાણુરાય વેઘ...	.. ૧૭૬
૭૬ વિશ્વનાથ પ્રભુરામ વેઘ...	.. ૧૭૮
૭૭ વિશ્વનાથ મંગનલાલ બટ...	.. ૧૮૦
૭૮ લેડી વિદ્યાગવરી રમણભાષ નીલકંઠ ૧૮૨
૭૯ સૌ. વિમળાગવરી મોતીલાલ સેતલવાડ...	.. ૧૮૪
૮૦ સૌ. શારદા સુમંત મહેતા...	.. ૧૮૫
૮૧ ચંકરપ્રસાદ જગનલાલ રાવળ...	.. ૧૮૭
૮૨ શિવપ્રસાદ દલપતરામ પંડિત...	.. ૧૯૦
૮૩ શંભુપ્રસાદ હેલચંકર જોષીપુરા...	.. ૧૯૩
૮૪ સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે...	.. ૧૯૪
૮૫ સીતારામ જોર્સીંગભાષ ચર્મા...	.. ૧૯૫
૮૬ સોરાબજી મં. દેસાઈ...	.. ૧૯૭
૮૭ રા. બા. રાજરત્ન દરગોવિંદદાસ ડા. કાંટાવાળા	.. ૨૦૨
૮૮ દરભાષ ફુલભજી ત્રિવેદી...	.. ૨૦૫
૮૯ ડૉ. દરિપ્રસાદ વૃજરાય દેસાઈ...	.. ૨૦૬
૯૦ દરિરાય બગવંતરાય જુવ...	.. ૨૦૬
૯૧ હિંમનલાલ ગણેશજી અંબારિયા...	.. ૨૧૦

સન ૧૯૨૯નું ગ્રંથ પ્રકાશન

: અવલોકન :

પ્રસ્તુત લેખના છેડે સન ૧૯૨૯માં પ્રસિદ્ધ થયેલાં પુસ્તકોની વર્ગીકૃત યાદી આપી છે, તે પુસ્તકોની સંખ્યા આશરે ૧૧૦ની સંખ્યા યથા જાય છે; પણ એ સિવાય એમાં બીજાં કેટલાંક પુસ્તકો બાકી રહેલાં હશે, જે સાધનના અને માહિ-

તીના અભાવે સદરહુ ગણતરીમાં આવ્યા નહિ હોય; અને તે ઉપરાંત શાળા-પંચોગી અર્થ અને નોટ્સની ચોપડીઓ, નાટકોનાં ગાયનોની ચોપડીઓ, અને અલ્પકાલ જાનવાતોઓ અને કવિતાની ચોપડીઓ, જેની નોંધ એમાં કરવામાં આવી નથી; એ બધી પ્રસિદ્ધિઓને ઉપરની સંખ્યામાં અડસટે ઉમેરીએ તો તેની કુલ સંખ્યા લગભગ સાડી સાતસેં પુસ્તકોની થવા જાય; એટલે કે, દરરોજના બે પુસ્તકો સરેરાશ પ્રસિદ્ધ થયાં છે, એવું અનુમાન તે પરથી ખેંચી શકાય; અને તેને બીજી રીતે સમર્થન પણ મળે છે.

તાજ બહાર પડેલા મુંબાઈ છઠ્ઠાકાના સન ૧૯૨૮-૨૯ના વાર્ષિક રીપોર્ટમાં સન ૧૯૨૮માં ગુજરાતી ગ્રંથ પ્રકાશનની સંખ્યા ૫૦૬ની આપી છે, અને એ તો પ્રસિદ્ધ વાત છે કે એ નોંધમાં દેશી રાખ્યો-જેમકે, વડોદરા, ભાવ-

નગર, રાજકોટ, ગોંડલ-માં પ્રકટ થતાં પુસ્તકોનો સમાવેશ થતો નથી; અને હમણાં હમણાં ત્યાંથી થોડાંક પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થાય છે, એમ કોઈ પણ સામાન્ય વાચક કહી શકશે.

પગી બીજી ભાષાઓ-મરાઠી, હિન્દી, કાનડી, બંગાળી વગેરેમાં પ્રતિ મુખ્ય દેશી ભાષા-વર્ષ પ્રકટ થતા પુસ્તકોની સંખ્યા અને તેની વર્ગીકૃત યાદી ઉપલબ્ધ થાય, તો હિન્દીની મુખ્ય મુખ્ય દેશી ભાષાઓમાં કથા દિશામાં અને રી પ્રગતિ થતી રહે છે, તેનું માપ ટાકવાનું મુગમ બને.

ઉપર ઉલ્લેખ કરેલા સરકારી વાર્ષિક રીપોર્ટમાં મરાઠી પુસ્તકોની સંખ્યા ૬૭૭, કાનડીની ૮૫ અને હિન્દીની ૧૦૧ બતાવેલી છે. પરંતુ

૬૦ મટુલાઇ હરગોવિંદદાસ કાંટાવાળા...	,, ૧૪૩
૬૧ મણિલાલ નથુભાઇ દોશી...	,, ૧૪૫
૬૨ મણિલાલ જીખારામ ભટ્ટ...	,, ૧૪૮
૬૩ મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે...	,, ૧૫૧
૬૪ મંજુલાલ જમનારામ દવે...	,, ૧૫૨
૬૫ મંજુલાલ રણછોડલાલ મજમુદાર...	,, ૧૫૬
૬૬ યજ્ઞેશ હરિદર શુક્લ...	,, ૧૫૯
૬૭ રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ...	,, ૧૬૦
૬૮ રમેશ રંજનાથ ધારેખાન...	,, ૧૬૨
૬૯ રવિરાંકર ગણેશજી અંબારિયા...	,, ૧૬૩
૭૦ રાજેન્દ્ર સોમનારાયણ દલાલ...	,, ૧૬૬
૭૧ રામલાલ સુનીલાલ મોદી...	,, ૧૬૮
૭૨ રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાઠક...	,, ૧૭૦
૭૩ રામમોહનરાય જસવંતરાય દેસાઈ...	,, ૧૭૩
૭૪ રંજિતલાલ હરિલાલ પંડ્યા...	,, ૧૭૫
૭૫ વિજયરામ કલ્યાણરામ વૈદ્ય...	,, ૧૭૬
૭૬ વિશ્વનાથ પ્રભુરામ વૈદ્ય...	,, ૧૭૮
૭૭ વિશ્વનાથ મગનલાલ ભટ્ટ...	,, ૧૮૦
૭૮ લેડી વિદ્યાગવરી રમણભાઈ નીલકંઠ ..	,, ૧૮૨
૭૯ સૌ. વિમળાગવરી મોતીલાલ સેતલવાડ...	,, ૧૮૪
૮૦ સૌ. શારદા સુમંત મહેતા...	,, ૧૮૫
૮૧ શંકરપ્રસાદ જનલાલ રાવળ...	,, ૧૮૭
૮૨ શિવપ્રસાદ દલપતરામ પંડિત...	,, ૧૯૦
૮૩ શંભુપ્રસાદ છેલશંકર જોષીપુરા...	,, ૧૯૩
૮૪ સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે...	,, ૧૯૪
૮૫ સીતારામ જોસીભાઈ શર્મા...	,, ૧૯૫
૮૬ સોરાબજી મં. દેસાઈ...	,, ૧૯૭
૮૭ રા. બા. રાજરત્ન હરગોવિંદદાસ દા. કાંટાવાળા	,, ૨૦૨
૮૮ હરભાઈ દુર્લભજી ત્રિવેદી...	,, ૨૦૫
૮૯ ડૉ. હરિપ્રસાદ જનરાય દેસાઈ...	,, ૨૦૬
૯૦ હરિરાય ભગવંતરાય શુભ...	,, ૨૦૯
૯૧ દિમતલાલ ગણેશજી અંબારિયા...	,, ૨૧૦

આવી આકાશની ગણતરી કરવામા ઇગ્નાઝદિ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં જેની નુમતતા અને સમવડ રહેલા છે તેવી વ્યવસ્થા પ્રકાશક મંડળનું આપણે અહિં નથી. ત્યાં પુસ્તકનું પ્રકાશન અને વેચાણ સંગઠન કાર્ય, લેખક ભાતે કરતો નથી; પણ સામાન્ય રીતે કોઈ પ્રકાશક વ્યક્તિને વા મંડળીને અને પુસ્તક વેચનારને તે સોંપી દેવાય છે; અને એ બધા પ્રકારકોનું એક સંગઠિત મંડળ હોય છે, તેની પાસેથી વર્ષ દરમિયાન પ્રસિદ્ધ થયેલા પુસ્તકોની મૂલ્ય અને વર્ગીકૃત યાદી જોઈએ ત્યારે મેળવી શકાય છે. વર્ગીકૃત પ્રકાશન સંસ્થાઓ અને પુસ્તક વેચનારાઓ તો નવા પુસ્તકોની પોતે જૂની માસિક યાદીઓ પ્રકટ કરે છે, તેથી વાર્ષિક પ્રકાશનના આકાશ મેળવતા ત્યાં ઝાઝી તકલીફ પડતી નથી.

બીજી સવડ ત્યાં એ છે કે કાયદાની રૂઢિએ બ્રિટિશ મ્યુઝિયમને પ્રત્યેક પ્રકાશનની એક એક પ્રત ભેટ મળે છે, જેનો મ્યુઝિયમ સંગ્રહ થવાનું અને સાચવવાનું કાર્ય તેના પર હરજી-આત નાખેલું છે, જ્યારે બીજી પાસે સંસ્થાઓને જે પ્રકાશનની પ્રત તેના તરફથી માગવામા આવે તે જ અપાય છે.

આથી મોટો લાભ એ થાય છે કે તે પુસ્તકો એક સ્થળે જોવા તપાસવાની સદંજ તક મળે છે, તેમજ તે સંગ્રહ કાયમ સચવાઈ રહે છે.

પણ આપણે અહિંની પરિસ્થિતિ જૂની છે. નામદાર મુબાઈ સરકાર તરફથી સન ૧૮૮૨ કે ૮૬-૮૭ પછી નિયમિત રીતે અત્યારની પરિ- દર નજી મામે ઈલાકામા પ્રસિદ્ધ થતા પુસ્તકોની એક રિથિતિ વર્ગીકૃત યાદી સરકારી એજીટમા છપાય છે; પણ તેમા આગળ જણાવ્યું તેમ દેશી રાજ્યોની દદમા છપાતા ગ્રંથોની નોંધ થતી નથી, અને બીજી છાપખાનાના કાયદાથી જે પુસ્તકો સરકારને ભરવામા આવે છે તેનો વ્યવસ્થિત અને સંપૂર્ણ સંગ્રહ પણ કોઈ એકરસે સચવાતો હોય એમ જાણવામા નથી, અને વર્ષ પૂરું થતા એ પ્રકાશનનું વિદનાનવોકન ઉપરી અધિકારી-ગણના એકાદ પુરોપિયન ગૃહમંત્રી, -૩૦૦ રાંદોની અંદર મળોદિન, બહારથી લખાઈ આવેલા, જૂના જૂના ગૃંથોના નાર્તિક પરથી કરે છે, એનું મૂલ્ય કેટલું આકલુ એનો વિચાર કરવાનું અમે વાચક પર છોડીએ છીએ.

મરાઠી પુસ્તકોમાં મધ્ય ગ્રાંથનાં અને દેશી રાજ્યો, જેમકે ઈંદોર, ગ્વાલિયર, આંધ્રનાં તેમજ કાનડી માટે મૈસુર, નિઝામનું સંસ્થાન વગેરે રચનાનાં પ્રકાશનો આવી જતાં નથી.

પણ સમગ્ર રીતે અવલોકતાં, આપણે સ્વીકારવું પડશે કે ગુજરાત કરતાં મરાઠીમાં અને હિન્દીમાં વધુ પુસ્તકો પ્રકટ થાય છે. મદારાષ્ટ્રને વિદ્યાભ્યાસનું જલ્દીતો છે; અને હિન્દીનો સ્થળપ્રદેશ બહોળા વિસ્તારવાળો છે, તેમ ભારતવર્ષની એક સામાન્ય ભાષા તરીકે તેની પસંદગી થયેલી છે. બંગાળી માટે માહિતી મળી નથી; પણ બંધી દેશી ભાષાઓમાં તે વિશેષ ખાસેલી અને સમૃદ્ધ છે, એવો સામાન્ય અભિપ્રાય છે.

આ પ્રમાણે વાર્ષિક ગ્રંથ પ્રકાશનમાં ગુજરાતીનું સ્થાન છેક ચોથે નંબરે આવે છે; અને તેની પ્રસિદ્ધિની સરખામણી ઇંગ્લાંડમાં પ્રસિદ્ધ થતાં પુસ્તકો સાથે કરવામાં આવે તો આપણે ક્યાં ઉભાં છીએ, અથવા કેવી પ્રગતિ કરીએ છીએ, તેની કંઈક અંખી થાય.

તા. ૧૦મી. જાન્યુઆરીના પબ્લીક ઓપિનિયન 'Public opinion' નામક સાપ્તાહિકમાં સન ૧૮૨૬માં ઇંગ્લેન્ડમાં પ્રસિદ્ધ ઇંગ્લેન્ડ પુસ્તકો સાથે થયેલાં પુસ્તકોની સંખ્યા ૧૨૬૧૨ આપી છે; તેમાં સરખામણી વાર્તાનાં પુસ્તકો અગ્રસ્થાન લે છે, અને તેની સંખ્યા ૩૭૦૬ આપી છે. બીજું સ્થાન બાળસાહિત્યને મળે છે; અને તેની સંખ્યા ૧૫૪૩ છે. એ દૃષ્ટિએ આપણે અહિં બાળસાહિત્ય પ્રથમ સ્થાન લે છે, જેની કુલ સંખ્યા ૧૬૪ છે, બ્યારે નવલકથા બીજે નંબરે આવે છે, અને તેની સંખ્યા ૭૪ નોંધાયેલી છે.

એ જાણી આવે છે કે જનતાની અભિરુચિ હાલમાં કયી જાનના સાહિત્ય માટે છે. વળી ઇંગ્લાંડના અને ગુજરાતનાં સરેરાશ પુસ્તક પ્રકાશનના કુલ આકેશઓની તુલના કરતાં દુરત સમ-સંખ્યા જાણે કે ત્યાં સરેરાશ દરરોજ ૩૫ પુસ્તકોનું પ્રકાશન થાય છે; બ્યારે અહિં તેની સંખ્યા, ઉપર મલગતી જાણતી તે મુજબ, માત્ર (૨) જેની થવા જાય છે; અને તેના ગુણુદોષ, ઉપયોગિતા, મૌલિકતા વિશે અહિં કંઈ વિવેચન નહિ કરતાં તેનું મૂલ્ય માત્ર બસ યશે.

આવી આજ્ઞાની ગણતરી કરવામા ઇંગ્લાન્ડાદિ પાશ્ચાત્ય દેશોમા જેવી મુગમતા અને સગવડ રહેવા છે તેવી વ્યવસ્થા પ્રકાશકે મહાનુ આપણે અહિં નથી ત્યા પુસ્તકનું પ્રકાશન અને વેચાણ સ ગંભીર કાર્ય, લેખક બંધે કરતો નથી, પણ સામાન્ય રીતે કોઈ પ્રકાશક વ્યક્તિને વા મહાનુ અને પુસ્તક વેચનારને તે સોંપી દેવાય છે, અને એ બધા પ્રકાશકોનું એક સંગઠિત મહાન હોય છે, તેની પાસેથી વર્ષ દરમિયાન પ્રસિદ્ધ થતા પુસ્તકોની મૂલ્ય અને વર્ગીકૃત યાદી બેંકે આપે ત્યારે મેળવી શકાય છે. વર્ગ ક્રેટલીક પ્રકાશન સરથાઓ અને પુસ્તક વેચનારાઓ તો નવા પુસ્તકોની ખોતે જૂની માસિક યાદીઓ પ્રકટ કરે છે, તેથી વાર્ષિક પ્રકાશનના આકાશ મેળવતા ત્યા જાતી તકલીફ પડતી નથી

બીજી સવડ ત્યા એ છે કે કાયદાની રૂઢિએ બ્રિટિશ મ્યુઝિયમને પ્રત્યેક પ્રકાશનની એક એક પ્રત ભેટ મળે છે, જેનો મ્યુઝિયમ સમગ્ર થવાનું અને સાચવવાનું કાર્ય તેના પર ૧૨૭-આત નાખેલું છે, ત્યારે બીજી ધાનેક સંસ્થાઓને જે પ્રકાશનની પ્રત તેના તરફથી માગવામા આવે તે જ અપાય છે આથી મોટો લાભ એ થાય છે કે તે પુસ્તકો એક સ્થળે જોવા તપાસવાની સહજ તક મળે છે, તેમજ તે સમગ્ર કાયમ સચવાઈ રહે છે.

પણ આપણે અહિંની પરિસ્થિતિ જુદી છે નામદાર મુખ્ય સરકાર તરફથી સન ૧૮૮૨ કે ૮૬-૮૭ પછી નિયમિત રીતે અત્યારની પરિ દર ત્રણ માસે ઇંગ્લાન્ડમા પ્રસિદ્ધ થતા પુસ્તકોની એક રિથિતિ વર્ગીકૃત યાદી સરકારી ગેઝેટમા છપાય છે, પણ તેમા આગળ જણાવે તેમ દેશી રાજ્યોની દ્વંદ્વા છપાતા ગ્રંથોની નોંધ થતી નથી અને બીજી છપાવાના કાયદાથી જે પુસ્તકો સરકારને ભરવામા આવે છે તેનો વ્યવસ્થિત અને સંપૂર્ણ સમગ્ર પણ કોઈ એકરથળે સચવાતો હોય એમ અપુષ્ટામા નથી અને વર્ષ પૂરું થતા એ પ્રકાશનનું વિદ્યાર્થોએ ઉપરી અધિકારી-મુખ્ય એકાદ યુરોપિયન ગૃહમંત્રી, -૩૦૦ હમ્બોની અલ્બર્ટ મર્ચાન્ડિસ, મહારથી નામદાર આવેલા, જૂદા જૂદા હદરથોના વાર્ષિક પગથી કહે છે, એનું મૂલ્ય કેટલું આકર્ષક એનો વિનાર કરવાનું અને વાચક પર છોટીએ છીએ.

ખરી રીતે સન ૧૮૫૫ સુધી દેશી ભાષાઓમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં પુસ્તકોનું કેટલોગ સરકાર તરફથી પ્રકટ થયેલું, તેમાંના વાર્ષિક સમાલોચના મરાઠી વિભાગની સમાલોચના સ્વર્ગસ્થ મહાદેવ ગોવિંદ રાનાડેએ જે ધોરણે અને વ્યાપક રીતે કરેલી છે, તે એટલી વિચારણીય અને વિવેકપૂર્વક થયેલી છે કે મરાઠી વિવેચન સાહિત્યમાં તે લેખ અઘાપિ મનનીય લેખાય છે. તદ્દનુસાર એ કાર્ય કોઈ જાણીતા ગુજરાતી સાહિત્યના વિવેચકને સોંપાવું જોઈએ, અને વખતે તેમ કરવામાં સરકારની પ્રતિજ્ઞાને અંખપ લાગતી હોય તો તે કાર્ય દેશી ભાષાના કોલેજ અધ્યાપકને સોંપાવું જોઈએ, જેઓ ચાતુ સાહિત્યપ્રવાહ સાથે નિકટ પરિચય અને સંસર્ગમાં હોઈને તેની વચાચ પરીક્ષા અને તુલના કરી શકે.

વળી કોઈ અભ્યાસીને વર્ષ દરમિયાન પ્રકટ થયેલાં પુસ્તકો જોવા તપાસવાની જિજ્ઞાસા થઈ આવે તો કોઈ એવું સ્થળ મધ્યસ્થ પુસ્તક કે કોઈ એવી સંસ્થા નથી કે જેમાં તેનો સંપૂર્ણ સંગ્રહ સંગ્રહ થયેલો અને સચવાયેલો હોય. ખાસ કરીને પુસ્તકોના વર્ગીકરણ માટે આવા સંગ્રહની આવશ્યકતા વિશેષ રહે છે; અને પ્રો. બળવંતરાયે ‘પુસ્તકાલય’ માસિકમાં (માર્ચ, ૧૯૩૦) આઠ હજાર પુસ્તકોના વર્ગીકૃત કેટલોગની સમાલોચના કરતાં જે મહત્વની સૂચનાઓ કરેલી છે, તે લક્ષમાં લેતાં આવા એકત્રિત સંગ્રહ વિના તેનો અમલ જ થઈ ન શકે એ સ્પષ્ટ વાત છે; અને કદાચ એવો સંગ્રહ કરવાને કોઈ તરફથી પ્રયત્ન થાય તો તેમાં મુખ્ય મુશ્કેલી જે તે પુસ્તક મેળવવામાં આવી પડે છે. પ્રથમ તો, કોઈ જાણીતા પુસ્તક વેચનારને ત્યાંથી તે પુસ્તક મળી શકે નહિ; બીજું ગ્રંથકર્તાનું પૂરું સરનામું જાણવામાં હોય નહિ; ત્રીજું, પોષ્ટેજ ખર્ચ એટલું જાહે અને ભારે હોય છે કે જે આનાની ચોપડી પર પાચ આના પોષ્ટેજ તુરના ભરવા પડે અને ઉપર પુસ્તકની ઉપયોગિતા કે ગુણહોય વિષે કંઈ પણ માહિતી ઉપલબ્ધ નહિ અને કેટલીકવાર એવા નિરર્થક અને માલ વિનાનાં, કચરા પુસ્તકોનાં નામ મળી આવે કે જે મંગાવવાની ઇચ્છા જ થાય નહિ.

આ સંજોગોમાં વ્યવહાર અને વાજબી માર્ગ એ જણાય છે કે સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા વારંવાર માગણી કરીને અને પ્રાતિકધારાસભામાં ઠરાવ આણીને સરકારને જે ત્રણ પ્રતો પ્રેસ-છાપખાના તરફથી બહિસ આપવામાં આવે

છે, તેમની એક પ્રત ગુ. વ. સોસાઇટી વા સાહિત્ય પરિષદ મંડળને ફરજિયાત આપવાનું દબાવ કરવામા આવે; અને તે હઝના બદલામા પ્રિન્ટિશ મ્યુઝીઅમની પેટે તેના સંગ્રહ અને સાચવણી માટે એ ગંર્યાઓ જવાબદાર રહે.

ચાણામા આવેલું મરાઠી ગ્રંથ સંગ્રહાલય એ દિશામા સ્વત્વ કાય કરી રહેલું છે. વડોદરા સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરી અને ગુ. વ. મોસાઇટીની લાઇબ્રેરીના સંગ્રહ નાના નથી; પણ તેને સંપૂર્ણ કરવાને અને તેના કાયમ મંગલ માટે ઉપર નિર્દિષ્ટ કર્યા મુજબ કાયદાથી કંઇક જવરદા ચાપ, કંઇક સનક અને મદદ મળે તોજ એ પ્રમનો ઉકેલ સહેલાઇથી અને ઝટ થઈ શકે, એવું અમારું માનવું છે.

પુસ્તકોનું વર્ગીકરણ કરવામા પડતી મુશ્કેલી પણ તે પુસ્તકો એક મધ્યસ્થ રચને વાચવા તપાસવાની સવક મળતા હ્રર પુસ્તકોનું વર્ગીકરણ થાય; અને તે પછી પ્રો. જગવંતરાય સૂર્યવે છે તેમ કરણ ગ્રંથનું વર્ગીકરણ, તે અનુવાદ છે કે સ્વતંત્ર ગ્રંથ છે; અનુવાદ હોય તો કયા ભાષામાથી અને તેના એકથી વધુ ભાષાતરો થયા હોય, જેમકે શાકુંતલ, તેનો ઉત્પેખ-નોંધ કરવાનું બની શકે, અને તેને એકથી વધુ વિષય ખંડમા બતાવવા કોસ રેફરન્સ આપવાનું સુગમ બને. સન ૧૯૧૧-૧૨ મા રવ. લાઈ ચીમનલાલ દલાવે એક હમ્મર ગુજરાતી પુસ્તકોની વર્ગીકૃત માદી, નમુના રૂપે તૈયાર કરી હતી અને હમણા જ પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળે આઠ હમ્મર ગ્રંથોની એક મોટી વર્ગીકૃત સૂચિ બહાર પાડી છે અને તે પુસ્તક વાંચકોનીઅને નવા મળના પુસ્તકોનું વર્ગીકરણ કરવામા મોટે અંશે માર્ગદર્શક અને મદદગાર થાય જ; તેમ છતા કેટલીક ગ્રંથ ઉબી રહેવાની જ. દાખવા તરીકે ‘આરડોલી સત્યાગ્રહની લડત’ એ પુસ્તકને કયા વિષય વિભાગમા દાખવ કરવું ? રાજકીય, ઇતિહાસ, અર્થશાસ્ત્ર, કે કાયદા-કેમ તપાસમા ? અમદાવાદનું ચિન આદમમ ચિત્રો, શ્યામલ, ઇતિહાસ, કે રેફરન્સમા ? પણ તે વિષેની ચર્ચા ‘પુસ્તકાલય’ જેવા માસિકમા ઉપયોગી અને રસિક મર્ષ પડે.

કેટલીક વાર ટીકારૂપે કહેવામા આવે છે કે આપણા સાહિત્યમા ભાષાતરગ્રંથોની સંખ્યા વધુ છે, અને મૌલિક પુસ્તકો ભાષાંતર ગ્રંથો પ્રમાણમા વૃજ્ઞ લખાય છે; પણ જેમને એ ભાષાતર-ગ્રંથોની મુગ છે તેમને અમે આપણી પરિસ્થિતિને તેના વાસ્તવિક સ્વરૂપમા લક્ષમા લેવાની અને તપાસવાની વિનંતિ કરીશું.

જેને આપણે સામુદાયિક કેળવણી કહીએ તો તેનો અર્થ બહુ જ અવાગીન છે અને તે માટે મરદાર તરફથી ચાતુ પ્રયત્ન થવા છતાં વગ્નીના છ ટકાને પૂરું અક્ષરજ્ઞાન હજી મળેલું નથી. સરઆતના પાઠ્ય પુસ્તકો ઇંગ્રેજી પુસ્તકોના અનુવાદ જ હતા અને તે અનુવાદ ગીધા ઈંગ્રેજીમારી નહિ પણ મરાઠી અનુવાદ પરથી ચના હતા તે સમયે ગુજરાતી લખાણ પર મરાઠીની છાયા વિશેષ હતી, અને એ નારાયણ હેમચંદ્રે બગાડીમાથી અનુવાદ કરવા માડ્યા પછી તે બાપાસાહિત્યનો પરિચય આપણે અર્ધિ લિપિપ્રતિલિપિ વધનો આપ્યો આવે છે, અને તેના પરિણામે ટેટલીઝ નુદા બગાડી કૃતિઓના બાપાતરો આપણને પ્રાપ્ત થયા છે, અને તે લોકનિયમનિનકયા છે હિન્દી અથવા બાપાતર પણ ગુજરાતીમાં થોડાક થયા છે, પણ તેની અસર આપણા સાહિત્ય પર ઝાઝી થયેલી જણાતી નથી, જે કે ઈંગ્રેજી અમલ પૂર્વે હિન્દી-નજનો ઉપયોગ આપણે અર્ધિ વિરોધ હતા અને તે અથો જ ઉચ્ચ વર્ગમાં સામાન્ય રીતે વચાતા અને સમજાતા હતા, અને બ્રિટિશ આમન સ્થપાયા પછી, તેની રાજનીતિના આ વહીવટના પરિણામે અને બીજા વિધનિધિ કારણોને લઈ પાશ્ચાત્ય સાહિત્ય, ઇતિહાસ, વિચાર આે સંસ્કૃતિએ આપણા એકના સાહિત્ય પરજ નહિ પણ સમગ્ર સમાજગતન પર એટલી બી ઊંડી આે પ્રભાવ અસર કરેલી છે કે તેમાંથી આ સમયમાં ભાગે જ પોતાના વિચારમાં કે વર્તનમાં કોઈ વ્યક્તિ મુક્ત રહી હોય કહેવાનું તાર્થ છે કે આપણું અર્વાચીન સાહિત્ય વડાયુ છે તેમાં ઈંગ્રેજી બાપા અને સાહિત્યની છાયા અને અસર સર્વત્ર અને મોટા પ્રમાણમાં અચૂક નજરે પડશે.

પરંતુ આ પ્રશ્નમાં વિચારવાનો મુદ્દો માત્ર એ રહે છે કે સાહિત્યમાં બાપાતરનું સ્થાન અને પ્રમાણ શું અને કેવું હોય તેમજ તે પુસ્તકો ગોળા બધા ન જોઈએ કે તે સ્વન અને ઔચિક કૃતિઓને તેની સખ્યાના બારથી દામી દે તે એના નિર્માલ્ય, નીરસ અને તદ્દન સામાન્ય કેમના ન હોય કે જે અરુચિકર થઈ પડે તેમાં સાહિત્યનું ઉચ્ચ ધોરણ કે કોઈ ઉત્તમ આદર્શ ન હોય જે સાહિત્યને ઉન્નત કે સમૃદ્ધ ન કરતું હોય.

ઉદાહરણ તરીકે આપણે ઇંગ્રેજી બાપાસાહિત્યનું દષ્ટાંત લઈશું તો જણાશે કે તેને બધા બધાથી ચમ્પો આવશ્યક અને ઉપયોગી લાગ્યા ત્યાં ત્યાં તે રાખે તેમાં વપરાશમાં લેવાયા છે અને દુનિયાજરના સાહિત્યમાંનું

એવું કાંઈ દિમતી પુસ્તક, - પત્રી તે ગમે તે દેશ કે ભાષાનું હોય, - નહિ જડે કે જેનો ઇંગ્રેજીમાં સમગ્ર સાર કે અનુવાદ પ્રકટ થયે નથી આવે, અને તે કારણે ઇંગ્રેજી સાહિત્ય આજે અત્યંત સમૃદ્ધ, વિવિધ પ્રકારનું, વેલવભર્યું અને પૂરું વિકસેલું અને જિલેલું છે.

જેના ગાઢ સસર્ગ અને નિકટ સહવાસમાં આપણે પ્રતિદિન આસીએ તેના ભાષાસાહિત્યની અને આચારનિયારની આપણા આર્યવર્તનું ઐક્ય જીવનપર અને આપણા સાહિત્યપર અસર અચૂક થાય એમ આપણો પાઠનો ઇતિહાસ કહે છે.

આપણી આર્યસંસ્કૃતિની રચના અને વ્યવસ્થા એવી રીતે ઘડાઈ છે કે હિન્દના ડાહ પણ ભાગમાં આપણે વિચરતા હોઈએ - અને આપણા તીર્થ સ્થાનો તો હિન્દની ચારે દિશામાં પથરાયેલા છે અને જ્યાં અઘાપિ હમરો ગયો, સ્ત્રી પુરો યાનાએ જાય છે - ઇત્યાપણે એક પ્રકારના આચારનિયાર અને ભાવનાની સામ્યતા અને સંગતતા તથા જનિતિએકતા નિહાળીએ તો, તો પત્રી એક ખીજા પ્રાંતના સાહિત્યનો વિગેષ પરિચય થાય અને એ રીતે પરસ્પર સમ્યક દૃઢ અને ગાઢ થાય, એમ કોણ નહિ કહે ? તે ઉપરાંત જે આપણે સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિની અમર કૃતિઓ કહી શકીએ, તેનો આનંદ મેળવવાને કોણ ઉત્યુક નહિ અને ? બગાળામાંથી એક ટાંગોર કે એક શરદ બાણ, મહારાષ્ટ્રમાંથી એક તિનક કે એક વૈદ્ય, એક ગડકરી કે એક ગેન્ડાટકર પંજાબમાંથી એક સર મલમદ ઇંકબાન કે એક લજ પતરાય, સયુક્ત પ્રાંતમાંથી એક ગૌરીશંકર ઓઝા કે એક પ્રેમચંદ કે એક મૌનાના જિગદી સાહેબ વગેરેની કૃતિઓના અનુવાદ ગુજરાતીમાં ઉતારવામાં આવે તો પર પ્રાંતના સાહિત્યનો પરિચય વધવાની સાથે, ત્યાંની ઉત્તમ કૃતિઓ થી આપણા સાહિત્ય વિશેષ સમૃદ્ધ અને પ્રકાશિત થાય, અને એ તો પ્રસિદ્ધ ખીના છે કે જમનાના પડનાની કાદબરી, દી બા કેમવાનાની મેળની મુદ્રિકા, પ્રધાનની પ્રતિષ્ઠા, સ્વપ્નની મુદ્રી, મહાદેવભાઈનું ચિત્રાગદા, નવન-રામનું ભટ્ટનું ભોળાણ, મણિનાથનું ગુનાબસિદ્ધ, ટ્રો મળવતગાયનું પુટાક, ઉત્તમનાનનું ગીતા રત્ન, રાણુ પુરાણીના ગીતા નિષ્કર્ષ અને પૂણ્યથાગ, અરવિંદ કૃત-નેમ મુધાલાસિની, ચિત્રનું નિલ્દેમ ટેન નાટક, જીવન નખા, જાકિમનું કૃષ્ણચરિત્ર, લે-કોરના કા પનિક મનાદો, કનનું આત્મકથાત, વગેરે વગેરે અનુવાદ પુસ્તકોથી ગુજરાતી સાહિત્ય ઉજ્જવળ બન્યું કે એમ કોણ નહિ કહે ?

વસ્તુતઃ આપણા અંથ સંગ્રહાલયને બારીકાઈથી તપાસીયું તો તેમાં મૌલિક અને સ્વતંત્ર પુસ્તકો કરતાં તરજુમાનાં પુસ્તકો બહુ ઓટી સંખ્યામાં મળી આવશે; અને તે ખરી રીતે આપણને ખેદનું કારણ ન હોયું જોઈએ. સામાન્ય રીતે યુદ્ધિયાળી લેખક પરબાવામાંથી એકાદ સારા અંથનો તરજુમા કરવાનું ભાગ્યેજ કબજે; એ કાર્ય કઠિન છે તે માટે નહિ; પણ મૂળ અંથને પોતાની ભાષામાં ઉતારતાં એનું વ્યક્તિત્વ હુમ્મ થાય છે અને એમ કરવાને કયો સમર્થ લેખક તત્પર હોય ? પણ આપણે એવી સ્થિતિમાં મુકાયલા છીએ કે તેને વશ થયા વિના આપણે છૂટકો નથી.

પરંતુ આજકાલ એક ઓટી પ્રયા આપણા લેખકવર્ગમાં પેસી ગઈ છે, તે પ્રતિ દુર્લભ કરાય એમ નથી. ઇંગ્રેજી, બંગાળી, મૂળ અંથ વા લેખનો દિદી અને મરાઠીમાંથી, હમણાં હમણાં, સંખ્યાબંધ નામનિર્દેશ નવા લેખકો, માસિકો અને વર્તમાનપત્રોમાં, અનુવાદ કે સ્પાંતર કરી લેખો, વાર્તા અને નાટકો લખી મોકલે છે; પણ તેના મૂળ લેખક વા અંથનો નામનિર્દેશ સરખો કરતા નથી. બહુ તો કોઈક વખત સુચિત, ઇંગ્રેજી પરથી, કે અનુવાદ એટલેજ ઉદ્દેશ- નોંધ કરીને ચંતોપ પામે છે; પણ તે કોઈ રીતે યોગ્ય તેમ વાજબી નથી. ન્યાયની ખાતર લેખકે મૂળ અંથ વા લેખકનું આખું નામ દર્શાવવું જોઈએ, જેથી મૂળ કૃતિ સાથે જરૂર પડે તે સરખાની તપાસી જોવાય; તેના ગુણ- દોષ પણ પારખી, તારવી શકાય; અને તેમ કરવાથી માસિકોમાં ખાસ કરીને “સાહિત્ય”માં અપદ્મરણ સંબંધી જે સંખ્યાબંધ ચર્ચાપત્રો લખાઈ આવે છે તે લખાતાં અટકે. (જુઓ, જુલાઈ માસનું “સાહિત્ય”-સ. રામચંદ્રનું ચર્ચાપત્ર.)

વાસ્તવિક રીતે મૂળ લેખકનું નામ તેમ તેની કૃતિનો નિર્દેશ થયો, એ જેમ ન્યાયયુક્ત તેમ તે તરજુમાની ચથાર્થતા જોવા અપહરણ વિચારવા અને તુલના કરવા સાર આવશ્યક છે. ‘અજ્ઞાંતનો લેદ’ નામક એક રોમાંચક કથાનું પુસ્તક થોડા સમય પર બહાર પડ્યું હતું; પણ તેમાં કોઈ સ્થળે સચ્ચ સરખું એ નહોતું કે તે એક અનુવાદનો અંથ છે; વાચક સામાન્ય રીતે તેને એક સ્વતંત્ર કૃતિ તરીકે સમજે. વસ્તુતઃ તે ગાઈશુચી નામના એક અંગ્રેજ અંથકારના ‘રીટર્ન ઓફ ડોક્ટર નિકોલો’નો અનુવાદ છે. આવું તો લણું અને છે; પણ

એ પ્રથા પ્રચલ્ય નથી, ખોળી છે, એમ સાહિત્યની પ્રગતિ ઇચ્છનાર કોઈ દિતેશુ અનસ્ય કહેશે

કેટલીક વાર અમુક લેખકની કૃતિમાં, અમુક પ્રથ વા પ્રથકાન્તી જાણા અને અસર હોવાની ફરિયાદ થાય છે, પણ એની જાણા અને અસર અનિવાર્ય છે, અને નોસર, ગ્રેકસનીઅર, ક્રિટસ વગેરે ના નાના પ્રથકારો-કરિઓના નામો, ઉત્તરદશ્ય તરીકે, આપી રાકાય, જેમ ની કૃતિઓના ખદાર ના સાહિત્ય અને લેખકોની અસર પેરોક્ષ અને અપેરોક્ષ જરૂર બનાવી રાકાય

ખરી રીતે રા. નરસિંહરાવે રિધી નાનાનાના એક પ્રતિદ્ધ કા ના

" હારે દાથે તે નાય " મહીમ જ્ઞાપવો,

મહીમની રીત્ય નહોત દારીએ પોત. "

(જુઓ 'શુદ્ધરાત' કાર્તિક ૧૮૮૪) સમયે આ દગજુને ગણ બનાવના પ્રયત્ન કર્યો હતો, તેને અપદરજી ન કહી શકાય અને એના દોષભાષી આમાં માનવું છે કે ખુબ જ યોગ્ય લેખકો મુજા માનુષ પડશે

આ ગત સન ૧૮૨૮ ના પ્રકાશનની યાદી આપેલી છે, તેમાંના બધા પુસ્તકો તપાસના-અવનોકનાનું પ્રાપ્ત થયું હોત તો એ મ ખ્યામાં જાણાતર મવોનું કેટલું પ્રમાણ છે તે કહી શકાય રીતે તાગની રાજાત, તેમ જતા મૂળ મ્વન ન લખાણ ના તર દશ્ય નોમ્મએ તેની કૃતિ કે ન વાધ નથી, અને અનુવદ અને રજાતર કરના તરફ નિહા નવજી રહે છે, એની જાપ મન પડે છે જ

ગત વર્ષ શમિવાન પ્રકટ થયેલા મુદ્રકોની સખ્યા નિચારના અંગે

અગાડી જેલુ કે તેમાં ગાગમાહિય પ્રથમ સ્થાન ને

બાળસાહિત્ય છે અને તેની સખ્યા ૧૮૪ ની છે આ વિભાગમાં

આટલી નુગ પ્રગતિ છેન્મા દસકાગા થયેલી જલ્લાશે

સન ૧૮૨૦ મા અમદાવાદમાં ઝાની સાહિત્ય પરિષદ નમેલી તે વખતે આપણે અહિં બાળસાહિત્ય નહિ જેલુ હતું તેથી તે કેની રીતે ઉમુ કરવું તે સંબંધી યોગ્ય વિચાર અને ચર્ચા કરવા તેમજ વ્યવહાર યોજના ધડવા એક જૂલી કમિટી નિમામ્મ હતી, પણ તે પત્રી તે મુગે જૂલી જૂલી સરથાઓ અને વ્યક્તિઓ તરફથી હટક છુટક પણ ખત હવંક અને સતત પ્રયત્નો થતા ગયા છે, તેનું એ છટ અને આનંદજનક પરિણામ છે

બાળ કેળવણી પ્રતિ વિશેષ મહત્ત્વ અને લક્ષ આપતા દક્ષિણામૂર્તિ

બવનના કાર્યવાહકોને બાળકો માટે વાચનસાહિત્યની ખોટ સાલતાં તેમણે તે પૂરી પાડવા બાળકોનાં-ખૂબ ભાગમાં-દાદાજીની વાતો, ડોલીમાની વાતો, બાલગીતો-એ ભાગમાં-વગેરે પુસ્તકો તૈયાર કરી છપાવ્યા, પણ એટલાથી બાળકોની જિજ્ઞાસાટિતિ, જ્ઞાન માટેની પિપાસા સંતોષાવ એમ નહોતું, તેથી તેમણે બાળ સાહિત્યમાળા ૮૦ મધ્યકામાં અને તે સગી કિંમતે, કાઢવાનું ખીંકું ઝડપ્યું. તે સાદસમાં એમ કહેતું જોઈએ કે તેમને સફળતા મળી છે, પણ જેને આપણે mass production-વાળા માન-વસ્તુની પેદાશ કહી શકીએ, એ જનની વસ્તુના શુભદોષ અને લાભ આ માળાના મધ્યકામાં સ્વત આની જાય છે, અને જેને ઈંગ્રેજીમાં Knowledge of information-જ્ઞાન માહિતી કહે છે તે આ માળાનો પ્રધાન હેતુ જણાય છે આ માળાના પ્રોજેક્ટ વિગત એક ભારે આક્ષેપ એ મૂકાયે છે કે તેના લખાણમાં પ્રાતિક કાલ્પિત્યની જોન-સાબં, પ્રોગ, વાકરો, પુષ્કળ-ગાઝા પ્રમાણમાં વપરાયા છે અને તે આ બાળના-દક્ષિણ તરફના-વાચકોને સમજનાની મુશ્કેલી પડે છે અને તેના પુકાના રમીન કાગળ વગેરેમાં એક પ્રકારની-dreabnecs monotony જણાઈ તે બાળકોનો રચતા-આકર્ષતા નથી.

વળી કલ્પનામય અને ચમત્કારની વાતો બાળકોને જે વધુ ગમે છે અને તેમની રસવૃત્તિ અને કલ્પનાને સંતોષે છે અને ઉત્તેજે છે, તેના આમાં કાષ્ઠક અભાવ દેખાય છે.

એ દષ્ટિએ ગાડિવ બાળસાહિત્ય ચલીઅતું છે, અને તેના કાગળ, પુકા, છપાઈ, ચિત્રો, બધું સુદર અને સરસ, આખને ચોગી પૂર્વક પડે, એવું ઉત્તમ કાઠિતું છે. વળી તેમાં અમે ઉપર ઉલ્લેખ કરે તે કલ્પનાનું તરવ પ્રધાન અંશે હોય છે, અને તેથી બાળકો તેને હોસે હોસે અને રસ-પૂર્વક વાચે છે, તેમજ તે લેવાને આકર્ષાય છે

આપણે જોઈશું તો બાળસાહિત્યમાં બાળમાનસને એકદમ અનુકૂળ થાય એવી કલ્પના અને ચમત્કારના પ્રસંગો તથા જનાવો ખાસ વર્ણવવામાં આવે છે, તેના ઉદાહરણ તરીકે Alice in wonderland અથવા ગ્રીમ અને એન્ડરસનના Fairy Tales ના પુસ્તકોના નામો રજુ કરી શકાય, જે જગપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો છે, અને ગેરે વોર્ડે Roma Wilson નામની એક બાઈએ Green Magic નામથી જગતની પરી-વાત્તાઓમાંથી એક

અરેકો મગદ તારી કાઢી છપાવ્યો હતો, તે પ્રખુત મુદ્રાનું સમર્થન કરો અમે અદિ નીતિબોધનો સીધો ઉપયોગ કરતી વાતોને અન્ય રાખી છે, તેનો ઉપયોગ છે, પણ જે વાતથી આપકતરી રીતે તેમના મન પર છાપ પડીને અસર થાય છે તેના જેટલી મદદતા આ વાતોને અપાશે નહિ

મનુષ્ય સ્વભાવમા રહેલા એ સામાન્ય તરવો—અંશોના કારણે

એક દેશમાની વાતો બીજા દેશમા ધીમે ધીમે પ્રવેશ

લોકકથા પ્રતિ

કરતી, ફરતી અને આમજ વધતી, મગેવી માત્રમ પડે

અભિરુચિ

છે. દમ ૫ મરાગી લોકકથા ભા. ૧, એ નામનું

પુસ્તક બદાર પડ્યું છે, તેમાની મે નધુ વાર્તા દક્ષિણા-

મૂર્તિ લવને છાપેલી બાજી વાર્તાના સંગ્રહમા આવી જાય છે, અને આપણા પંચતન્ત્ર, કયાસરિત્સાગર, વગેરે ગ્રંથો ધરિત, ગ્રીસ અને લેટિન મુદ્રકમા જર્મ કેના ફેરફાર અને પરિવર્તનને પામ્યા છે તે વાત ઉવનાત્મક કથા વાર્તાના અભ્યાસીની જાણ બદાર નથી જ.

બાળકોની પેઠે મોટાઓને પણ વાર્તા-નવનકથા વાચવાનું ખૂબ મગે છે, તેથી બીજા કોઈ પુસ્તકો કરતા વાર્તાઓના પુસ્તકો મોગી મંખ્યામા પ્રકટ થાય છે અને તેનો દેનાવો અને માગની પણ નામત્રેગીઓતી ધરતુ થુકો તપાસીથુ તે ગીત કોઈ જાનના પુસ્તકો કરતા બકોગા પ્રમાણમા માત્રમ પડરો, પછી જાને તે મુગાધરી રાચન એચિરાટિક સોસાધગીની શાખા જેવુ વિદ્વાનોતુ અભ્યાસ મદગ હોય

વગી જાનનામા પ્રસિદ્ધિ અને ખ્યાતિ, એક નવનકથાકારને જેટલી મળે છે એટલી બીજા અમગવ્ય વિદ્વાન લેખકોને મેળવતા ધણો સમય જોઈએ છીએ, તેથી છુદ્ધિશાળી તેમ જાણના લેખકો મોડા વહેના નવનકથા નખરાને લવચાય-ટ્રેસ છે પણ તેમા જાને એકસરખી ફત્તેહ મળતી નથી. મનુષ્યજાતિમા આ દાત છેક પુરાતન કાગધો-જનારથી મનુષ્યજાતિનો ઇતિહાસ ઉપનધ થાય છે ત્યારથી નજરે પડે છે, અને કથાવાર્તા મનુષ્યના આનંદનુ, સુખ અને સતોપનુ, જોષ અને જ્ઞાનનું એક અપૂર્વ સાધન જરૂર રહેવાનુજ

અમુ એક ન્હાનો વર્ગ નવનકથા પ્રતિ અર્મતોય-અરચિ અને ઉદાસિનતા દાખવે છે, તેની સાથે અમે એકમત થતા નથી, તેમ તે પ્રતિ સહાનુભૂતિ પણ ધરાવતા નથી અમને નવનકથાનું વાચન ગમે છે, એટલુજ નહિ પણ તેને અમે જીવન વિકાસ માટે આવશ્યક ગણીએ

છીએ. તે આપણી સમક્ષ દુનિયાનું કંઈપણ વા આદર્શમય, અમુક રચના વા બનાવેલું, ચોક્કસ પ્રકારના મનુષ્યસ્વભાવનું, ન્યાય અને નીતિનું, સ્નેહનું અને સત્યનું, સંસારની ઘટનાઓનું ચિત્ર એવી અસરકારક રીતે-પછી તે વર્ણનાત્મક શૈલીનું, ઐતિહાસિક, તાદાત્મક (realistic) કે મનુષ્યની લાગણીઓ કે ભાવનાનું પૃથક્કરણ કરતું હોય-રજી કરે છે, કે આપણે એકવાર ચાલુ દુનિયાને વિસરી જઈએ છીએ, અને તેમાંના પાત્રો સાથે સમભાવી બની, તેમના સુખદુઃખ અને અભિપ્રાય, મુશ્કેલીઓ અને મુંઝવણો, જાતે જોતા-અનુભવતા ન હોઈએ એવી આપણી મનોદશા થઈ પડે છે; અને તેજ આપણી કંઈપણને ઉત્તેજ, આપણી લાગણી અને મનોરથોને પોષી, ઉત્તેજ કરી, આપણું ચારિત્ર ધડવામાં અને ખીલવવામાં સહાયબૂત થાય છે; અને સાથે સાથે એક પ્રકારનો મીઠો આનંદ મેળવી દુનિયાની વ્યથાને અને દુઃખને ધટી વાર ભૂલી જઈએ છીએ.

આમ એક નવી કાંઈપણ સૃષ્ટિ સર્જવામાં એક નવલકથાકાર જેટલે દરજ્જે સફળ નિવડે તેટલે દરજ્જે એની કૃતિ શોકપ્રિય અને આદરણીય થવાનો મંભવ છે.

આ ધોરણે અવલોકતાં, સન ૧૯૨૬ની નવલકથાઓમાં થીયુડ મુન્-
ગીનું 'કોટિલ્ક બગવાન' નું પુસ્તક આપણું ખાસ
નવલકથા

ધ્યાન ખેંચે છે. તે હજી અપૂર્ણ છે છતાં પ્રાચીન
હિંદનું જે સુરેખ અને વૈભવપૂર્ણ ચિત્ર દોરે છે,
પ્રસિદ્ધ ઐતિહાસિક પાત્રોને તેના પૂર્ણ રૂઆતમાં, પ્રતિભા પાકતાં રજી કરે
છે; અને તારકશીલ સમાજજનનું રસિક ધ્યાન આપે છે, તે વાંચતાં
વાંચતાં આપણાથી લેખકને સદજ ધન્યવાદ અપાઈ જાય છે.

એવું ખીજું વાર્તાનું પુસ્તક જે વાંચવાનું મને અને આનંદ આપે,
જેનો આશય આપણા સામાજિક જીવનને લગતાં અનેકવિધ પ્રશ્નો ચર્ચા-
વાનો મુખ્યત્વે છે, તે રા. રમણલાલ દેસાઈનું 'કોટીલા' નામનું પુસ્તક છે;
તેમાં એક પત્રકારનું જીવન આલેખવાની સાથે મલ્હર અને મૂડીવાળા વચ્ચેની
અયકામલ અને તેના અંગે ઉપરિચિત યતા પ્રશ્નો તેમ પ્રામ્યજીવનનો મધુરો
આનંદ અને બોળા-સાદા પ્રામ્ય જનોની સાદાઈ અને બલમનસાઈ અને
તેમનો ઉભરાઈ જતો પ્રેમ, જે જાણું આદ્વાદક થઈ પડે છે: વળી મુખ્ય
પાત્ર કોટીલાને એવી તો મૃદુ, મનોહર, લાવણ્યભરી અને સ્નેહાળુ જુદી છે

કે 'કૌમુદીકર'ના રાખદોમા કહીએ તો એી જીવનસખી ગેળવવા, કાષ્ઠપણુ પોતાને સુખી સમજે

હુકી વાર્તાના પુસ્તકોમા રા. સમનારાયણની 'હિરેકની વાતો' અને શ્રીયુત 'ધુમકેતુના તણુખા-ભા ૨', એ જાતની વાર્તામાનુ ઉચુ લેવન જાળવી રહ્યા છે રા. પાકકની માનસખ્યાવ પારખવાની અને તેનુ પૃથક્કરણ કરવાની શક્તિ અને સમજ, એ વાતાઓને નિશક જીવત રાખશે શ્રીયુત ધુમકેતુ એમની વાર્તામાના પાત્રા સાથે એવા સહજથી જની રહે છે અને વાર્તાનો ઉઠાવ એવી રીતે ગુથે છે કે તે પ્રસંગ આપણે જાણે કે આપણી આખ સમક્ષ ધીમે ધીમે વિકસે અને પ્રત્યક્ષ થયો હોય એમ જોઈએ જીએ, તેમા જ લેખકની કનમની સાર્થકતા-સચોટતા રહેના છે.

આ સિવાય જુબન અને બીજી વાતો, રસિધી વાર્તા, વિનોદ વાટિકા અડાનજકૃત વીરની વાતો-ભાગ ૩ જો, હુ કરીશજનુ મહાત્મ્ય, પુષ્પ લતિકા, સમાજની પેદીપર, વગેરે વાનવા જેવા વાર્તા ગ્રંથો છે

જેને હજનુ, મમાનુ અને દાસ્યપ્રચૂર સાહિત્ય કહી શકાય, તેમા દાસ ચિવદાની દશ વાતો, (જેમાનો પ્રવેશ તેના લેખક રા. રાયચુરા વિરે જણવા જેવી માહિતી આપે છે) મુર્ચિનુ જનન, કહાપપુનો સાગર, મરતકકીર્તી મસ્તી, મરતકકીર્તી વાતો, ઉધિક, દુર્ગા-કાકીની વાતોનો સમાવેશ થાય છે અને તેમાના દરેક લેખકનુ વ્યક્તિત્વ, તેમની નાકશિલ્પ શૈલીથી જુદુ અને સ્પષ્ટ તરી આવે છે

ઐતિહાસિક નવલકથાઓમા ગુજરાતી, સ્વદેશ, ગુજરાતી પચ અને પ્રજાજનુની ભેગ, કચ્છનો કેસગી, કચ્છને દૂર, અગ્રેજી રાખ્યો ઉપ કાળ અને સોરઠનો મુતસદી વીર, એમાના વિષયને લેખકે સારો ન્યાય આપેનો છે, અને ગુજરાતના ઇતિહાસના અભ્યાસી અને રસિક વાચકમધુને 'કચ્છ ને દૂર' એ પુસ્તક વાચવાની જામે ખાસ જગમથ કરીનુ

અનુનાદના ગ્રંથોમા બકીમની ત્રણ વાતાઓ-પુષ્પાજલી નામથી, અને દેવી ઔધરાતી ગાડિવ મદિંગ જુગત તરફથી, રાજમાર્ગ પણ એક બગાળી ગ્રંથ પરમી-જેમા ગાંધી યુગની જાપ પડેલી છે મોન્ટેક્રિસ્ટો-ગાલીલા ફ્રેન્ચ લેખક હુમાના વાર્તાના ભા ૩-૪, પારસમપિની ગોધમા-રાષ્ટ્ર હેગાડના King's Solomon's mines પરથી, પગમનુ પ્રચક દાવતર બગાળી પરથી, કાન્તિકારી રંગ-રચિયન વાર્તા પરથી, જ્યુવિયન વર્ગની ૮૦ દિવ-

સમા દુનિયાની મુસાફરી, યોગિનીકુમારી ભા. ૨-એક ઇટાલિયન ગ્રંથ પરથી સૂચિત, વગેરે વગેરે ધ્યાન ખેંચે છે.

અને બીજી સામાન્ય કૃતિઓમાં અગ્રેજી હાકોર ભા. ૨, તાતી તત્વાર મધ્યકાલીન ભારતનું રાજપૂતજીવનનું ચિત્ર દોરતું પુસ્તક-સુનનાના રતિયા, મંદ્રામ ક્ષેત્ર (છેલ્લી લડાઈનો ખ્યાલ આપતું), હૃદયિકશ્ચંદ્ર ભા. ૪ વગેરે રસદાયક જણાશે.

જુના લોકસાહિત્યમાં કથાવાર્તાનાં પાંચ છ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયા છે; કચ્છની જુની વાર્તાઓ, કાઠિયાવાડની દંતકથાઓ, કાઠિયાવાડની જુની વાર્તાઓ-ભા. ૨, ગુજરાત કાઠિયાવાડ દેશની વારતા-ભા. ૩, સોરઠી શૈર્ષિકથાઓ, સોરઠી વિરાગનાઓ, વગેરે, પણ તેમનું વાચન રા. મેઘાણી મંપાદિત 'રસધાર'ના પાંચ ભાગના પ્રકાશન પછી ફિક્કું થઈ પડે છે.

ઐતિહાસિક મંશોધનના નમુના તરીકે ગુજરાત સાહિત્ય સમાના રજત મહોત્સવ પ્રસંગે દી. બા. કેલવવાદમાં મહોના "પુત્ર પુરાણના ઐતિહાસિક તત્ત્વો" એ નિમિષ જેમ કિંમતી તેમ મૌનિક છે અને ઇ. સ. ના પહેલા સૈકાની સમાજગિયતિપર તે સારો પ્રકાશ પાડે છે. ખુલી થતા જેવું છે કે એ લેખ ઇંગ્રેજીમાં મિદ્દાર ઓરિસસા રીસચર્ચ એસાઈનીના જર્નલમાં હમણા પ્રકટ થયો છે, તેથી તે બકોલો વચ્ચાઈને નિદ્ધા રમતું વિશેષ ધ્યાન ખેંચશે.

સંશોધનની સાથે જોને આપણે સયોગીરજી-synthesias કહીએ, એટલે કે ઉપવચ્છ સાધનોને સારી રીતે વાંચી તપાસી તેને વ્યવસ્થિત રીતે સયોજી એક રસમય અને વિશ્વસનીય પુસ્તક રચી કરવામાં આવે, એ જાતનું 'પાઠનગર અમદાવાદ'નું પુસ્તક છે. હમઅમ પોણા સૈકાપર લખાવવા મગનવાલ વખતમંદના પુસ્તકને અને અમદાવાદ જેડીગીઅર, જે બને અત્યાર સુની રેફરન્સના પુસ્તક-પણ અપ્રાપ્ય જેવા-દના, તેનું આ પુસ્તકે સ્થાન લીધું છે, એટલુંજ નહિ પણ એ ગ્રંથોમાં જે ઉણપ અને દોર હતા તે આમાંથી દૂર થઈ, સદરહુ પુસ્તક સ્થાયી ઉપયોગનું તેમ તે વાચતા જ્ઞાન અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય એવું સરસ જન્મુ છે.

જોને કાંચી સામગ્રી-સાધન પુસ્તક source book કહીએ એ પ્રકારનું ગુજર ફોર્મસ સભાએ પ્રસિદ્ધ કરેલું રા. નર્મદચંકર દિવેદી સંપાદિત 'ગુજરાતના ઐતિહાસિક સાધનો' નામક પુસ્તક છે, અને અભ્યાસીને તે ખચિત મદતનું થઈ પડશે ડો. સર જીવજી જનશેઠ મોદીએ, સોસાઈટી

તરફથી આપેલા વાર્ષિક વ્યાખ્યાનમાં, જેમના નામ પરથી આપણો દેશ ગુજરાત કહેવાય છે, તેમના મૂળ નિવાસસ્થાન વિશે જાણવાજેની હકીકત પૂરી પાડી છે. પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ બા. ૧લામાં મુનિશ્રી વિદ્યાવિજયજીએ આજુ પરના ઉત્ક્રીણ લેખોનો સંગ્રહ કર્યો છે. સ્વર્ગસ્થ દેવશંકર વૈકુંઠજી બટ્ટનું સિદ્ધોરની હકીકત, તેમ પારખી પ્રકાશ લા. ૩ અને દરબારે અકબરી એ બધાં પુસ્તકો ઇતિહાસના અધ્યાયોને ઉપકારક થાય એવાં છે.

સોરઠી બહારવટીઆ લા. ૨-૩ બહાર પાડી શ્રીયુત મેઘાણીએ આપણા દેશમાં બ્રિટિશ અમલ પૂર્વે, પોતાનો વિરોધ દર્શાવવાને પ્રયત્ન કરવામાં આવતી બહારવટાની પ્રથા અને એ લોકના નેકડેક અને શિરસાટાનાં સાદમો, -જેમના માટે જનતામાં એક પ્રકારનો ભય તેમ પશુપાત છે, -ના વૃત્તાંતો સારી માહિતી મેળવી, રસિક રીતે વર્ણવ્યાં છે, તેનું વાચન રસપ્રદ નિવડી, સાદસ અને ઘરાતન માટેનો જુરમો ને તે માટે માન અને પ્રશંસાની લાગણી પેદા કરશે.

દેશમાં રાજકીય ફિતરવાવ માટેની લાગણી હમણા હમણા ખૂબ અને ચારે દિશામાં પ્રકટી ઉઠી છે, તેના પરિણામે એ વિચાર રાજકીય સાહિત્ય અને લાગણીને ઉત્તેજે અને બળ આપે એવું નવું સાહિત્ય તૈયાર થાય જ, અને તે ક્ષેત્રમાં અમેરિકાનું સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધ, અરાદસે સત્તાવનના બળવાની બીજ બાણ (મી. થોમ્સનના The other side of the medalના સારસ્વ અનુવાદ), ઇટાલીનો મુક્તિયુદ્ધ અને મિસરનો મુક્તિયુદ્ધ એ મુખ્ય છે. જેઓ નાત જાતના ઇતિહાસમાં રસ ધરાવે છે, તેમને રા. ધનપ્રસાદ મુનશી રચિત "ભાગ્યે વાહજોનો ઇતિહાસ" એ પુસ્તક જેવા વિચારવા જેવું છે

આજકાલ આત્મવૃત્તાંતો, સ્મરણ ચિત્રો, નોંધપોથી પુષ્કળ લખાય -જાયા છે; તેથી આજુ અને પાછના ઇતિહાસ-જીવનચરિત્ર બનાવો વિશે આપણને ઘણું નવું જાણવા વિચારવાનું મળે છે; પણ તેમાંના ઘણાખરામાં સ્થાયી અને તાર્કિક અંશો ઝાઝા નહિ મળી આવે. તેની અમર-રસ તાર્કિક જ માણસ પડશે. પરંતુ મહાત્મા ગાંધીજીનું સત્યના પ્રયોગો-આત્મવૃત્તાંત, જેમ તે ગુજરાતી જનતા માટે એક કિમતી ભેટ-વારસો છે, તેમ સાહિત્ય જગતમાં તેનું ધ્યાન ઉઠ્યું અને અનોખું રહેવાનું, અને કેટલાક ચિરસ્થાયી આત્મકથનો, જેવા કે Confessions of st. Augustine, Russ-

our's confessionsની પેઠે નહીં અને જાનિ પ્રજ્ઞને તે યથ પ્રેરણાત્મક અને બળપ્રેરક યર્થ પડશે. ગુજરાતી ભાષા માટે મહાત્માએ જે સુર કાર્ય કર્યું છે, અને તે માટે મમત્વ પ્રજ્ઞમાં ઉત્તુ કર્યું છે, તે સેવા કાર્ય કદી બૂનાએ નહિ. વળી એમના પુસ્તકના દેશ પરદેશમાં જૂની જૂની ભાષાઓમાં તગ્જુમાં થાય એ, ખરે, ગુજરાતી ભાષા માટે ગૌરવમયું છે, જે કે મહાત્માજીના અસાધારણ વ્યક્તિત્વનો અને પ્રજ્ઞતાનો દિસેલો તેમાં ચોડા નથી.

આ યુગના ગાલીઝ જેવા બીજા સમય પ્રજ્ઞાપિતેનાઓ, લેનિન અને ઝાલુન પાશાના જીવનચરિત્રો 'અમર મહાજનો' એ નામથી 'સૌરાષ્ટ્ર કાર્યાલયે' બહાર પાડ્યા છે અને એજ સંસ્થાનું દેશમજા-નાતાજી-નજપત-રાયનું પુસ્તક મનનીય જજીયારો એજ દ્વારમાં મૂકી શકાય એવું બીજું નહાનું પુસ્તક શ્રીયુત વર્ધનભાઈનું ચરિત્ર છે, અરે તે ભાઈશ્રી મહાદેવભાઈએ એમની મોહર અને વિનોદભરી લેલીમાં આપેખ્યું છે શ્રીયુત નારાયણ કંકરના વીર વેરાળી અને ગુરૂ ગોવિંદસિંહ એ નામના જે પુસ્તકો કિન્હુ જાતિનું ગૌરવ અને ખમીર દર્શાવનારા તેમ તેમનામાં જુસ્સો આજીનાગ છે.

ધર્મપ્રથોમાં શ્રીયુત મશરવાળાના રામ અને કૃષ્ણ, શુદ્ધ અરે મહાવીરના પુસ્તકો આદરણીય જજીયારો, પણ જનતાને ધર્મ અને તરન ગ જેઠાસાનના રમેશ શ્રીકૃષ્ણમાં વિશેષ આનંદ પડશે. જ્ઞાનનું સાહિત્ય તે એક લાક્ષિત્ય અને બોધપ્રદ પુસ્તક છે. તેમ ઇરિનામના પદ્યગમર, ચાર ઈશ્વરમજનો, દિતોળન દેસત, નવનાથ કથામૃત, સોરઠી સતો, રનામી લાન્કગતદજ, ભમવાન ચેનન્ય દેવ, એ પુસ્તકો ભાવિકોને આકર્ષશે, અને નિઘાર્યા ગુડોને શ્રીનુત નૃસિંહપ્રસાદ રચિત સુનપુત કર્ણુ અને શ્રીયુત પાંડકનું ભારતના લડીરો વાચનાની બનામણુ વરી શકાય.

પણ એક વિચારના જેવો પ્રશ્ન એ થઈ પડ્યો છે કે આપણે અર્ધ આપણા ધર્મશાસ્ત્ર અને તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ દિવમે દિવમે આજો થનો જતો, બધે નાથ પામતો જાય છે આપણી સરકૃત પાઠશાળાઓ જના આગળ વ્યાકરણ, ■ -ય, ન્યાય, વેદાત વગેરે વિષયો સિખવાતા તે સિખનાર હવે કોષક જ મળી આવશે, વસ્તુત ક્ષિપ્રમાણુ અને જ્યોતિષ, સધ્યાદિ વિષયો લેનારા ધણાખરા મળી આવશે આપણા વેદ, પદ્યન, ઉપનિષદ, પુરાણ વગેરે પ્રતિ દુર્લભ માય છે એમ સખેદ કહેવું જોઈએ આસ્થિતિમાં ગુજરાતી-

માં એ વિષયોનું—ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનનું પદ્ધતિસર અધ્યયન અને તેના અંગે ચર્ચા અને વિવેચનને અવકાશ નહિ જેવાં હોય તે શું નવાઇ પામવા જેવું નથી? જે કાંઈ ઉપલબ્ધ થાય છે તે પ્રાચીન ધર્મ ગ્રંથોનું નવેસર પુનઃમુદ્રણ, અનુવાદ, લાખ્ય કે સાર હોય છે. સ્વતંત્ર રીતે તાત્ત્વિક ચર્ચા કે તુલના કરતું, નવીન દૃષ્ટિબિન્દુ કે તુલનાત્મક વિચાર રજુ કરતું સાહિત્ય—ગ્રંથ જન-લેજ પ્રસિદ્ધ થાય છે.

આની સરખામણીમાં પાશ્ચાત્ય દેશોમાં ધર્મ અને વિજ્ઞાનનો સમન્વય કરતા—ચર્ચાતા એકથી વધુ લેખકો ધર્મોચાર્યો અને વૈજ્ઞાનિકો—જેમકે ડિન ઇજ, ડો. જાનર્સ, પ્રો. વાલ્ફર્ટહેડ અને પ્રો. જ્યુલિયન હક્લી—મળ્યા આવે છે, અને તે ધર્મવિચારની પ્રગતિની, સજીવનતાની નિશાની છે, બ્યારે આપણું ધર્મ સાહિત્ય સ્થિતિસ્થાપક, રૂઢિવશ, પરંપરાપર અવલંબનું અને ચેતનરહિત નજરે પડે છે.

આવા નિરાશામય વાતાવરણમાં એક આશાજનક કિરણ ગત વર્ષના પ્રકાશનમાં નજરે પડે છે અને તે શ્રીયુત મચરવાળાનું ‘જીવનશોધન’ નામનું પુસ્તક છે. જેમ કોઇ અભ્યાસી, એકાદ પોતાને પ્રિય અને સાનુકૂળ વિષય લખને યુનિવર્સિટીની એમ. એ; વા પી. એચ ડી. ની પદવી એક નિર્બંધ રજુ કરીને મેળવે છે, એવી જાતનો આ લેખ છે. તેમાં જેને નિર્ણયાત્મક વા નિશ્ચયાત્મક કહી શકાય અથવા તો ચર્ચાસ્પદ નહિ હોય એવું, તે લખાણ નથી. પણ એક અભ્યાસી, પોતાના નિર્ણયો, ચોક્કસાઇ, પ્રમાણ, તર્ક અને જ્ઞાન વડે વિશૂષિત કરી, તોલન અને અભિપ્રાય માટે આગળ ધરે, એવું એક ઉચી કોટિનું તે પુસ્તક છે, જે ચર્ચા અને વિવેચન માગી લે છે. વાસ્તવિકરીતે અહિંના ‘મજલિસે દિલ્લસુદાન’ જેવા-study-circle અભ્યાસમંડળમાં આવા ગૂઢ વિષયની જૂદી જૂદી દૃષ્ટિએ ચર્ચા થવી ધટે છે. જેમકે, લેખકબંધુએ જીવનનું ધ્યેય ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એ ચતુર્વિભાગમાંથી છેલા મોક્ષને સ્થાને જ્ઞાનને મૂકવાની દલીલ કરી છે; પણ જીવનનું અંતિમ ખ્યેય મોક્ષ હોઇને, તે શબ્દ જ આમને ગોચર અને વાજગી લાગે છે. જ્ઞાન તો તેનું—મોક્ષનું સાધન માત્ર છે; તેથી જે શબ્દપરંપરા છેક પરાપૂર્વથી હિતરી આવે છે, તેમાં એ નવો ફેરફાર કરવો કેટલે દરજ્જે વાસ્તવિક અને ન્યાયયુક્ત થશે એ મુદ્દો ચર્ચાવો અને વધુ વિચારાવો લેઇએ છીએ.

વળી સાખ્ય દર્શન વિશે શ્રીયુત મચરવાળાએ જે નિવરણ આધુનિક

પદ્ધતિને અનુસરી અને વિદ્યાનની નવી નવી શોધ અને વાદને લક્ષમાં લઈ કર્તુ છે, ને તે પર વિશેષ પ્રકાર પાડી, કેટલાક નવીન દષ્ટિબિન્દુ-અભિપ્રાય દર્શાવ્યા છે, તે પણ તપાસાવા-વિચારવા જોઈએ છીએ. પરંતુ તે કાર્ય એક નિષ્ણાત સમાલોચકના હાથે વા અભ્યાસીમંડળમાં જ સારી રીતે થઈ શકે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકની પેઠે કોઈ નવીન અગર સ્વતંત્ર અંધ નહિ પણ ધાર્મિક-તાર્કિક વિષયને દલીલપૂર્વક ચર્ચાતા, શ્રી તત્ત્વાર્થ નિબંધસંગ્રહ શ્રીયુત મનુભાઈ પંડ્યાનો લખેલો છે.

ઐતિહાસિક દષ્ટિએ લખાયેલો ‘કદામ્યાય અને લિંગ સંપ્રદાય’ એ વિષય પરનો શ્રી ડોહરરાયનો નિબંધ સેવમતાવદ્બીઓએ ખાસ જોવા જોઈએ; અને તે શ્રીયુત દુર્ગોશંકરના સેવધર્મ પુસ્તકના અનુસંધાન-પ્રતિરૂપે છે, એમ કહી શકાય.

અનુવાદ અંધોમાં શ્રીયુત જોદાલાલનું આજીવનનું આગ્ર સ્થાન લે છે; અને બીજા આગળના બે લાખો-રા. બા. કમળાશંકર અને ત્રિન્દિપાક આનન્દશંકરલાલના અનુવાદ અંધો-ગ્રાહકલાખ્ય અને શ્રી લાખ્ય-ની પંક્તિમાં મૂકી શકાય એવું તે ઉત્તમ છે; ખાસ કરીને તેમનો વિસ્તૃત ઉપોદ્ધાત દર્શન-શાસ્ત્રના અભ્યાસીને વિચારણીય જણાશે.

અષ્ટાવક ગીતા, ભક્તિ રસામન, તત્ત્વાર્થ સૂત્ર ભા. ૧, ઇવનસિદ્ધિ, ટોલસ્ટોયના The Christian Teaching તો અનુવાદ, શ્રીમતી ભગવતી સૂત્ર, રુદ્રાષ્ટાધ્યાયી, સેવાકુંજ એક જુના છટાવિષય તત્ત્વજ્ઞાનના પુસ્તકનો અનુવાદ-એ સર્વ આપણા ધાર્મિક સાહિત્યને સમૃદ્ધ કરે છે; અને તે આપકારદાયક પ્રસિદ્ધિઓ છે.

પૂર્વે આપણા લોકો, જે નિષ્ઠાથી અને ભક્તિભાવથી, દિલ્હિમાંના દૂર દૂરના અને જૂના જૂના સ્થળે આવેલા તીર્થસ્થાનોની યાત્રા, અનેક પ્રકારની અગવડો અને વિટંબણાઓ વેડીને કરતા હતા, તે માટેનો પ્રેમ અને આદર નવા સિદ્ધિત વર્ગમાંથી, રેલ્વે મોટરો વગેરે પ્રવાસના સાધનો અને બીજા અનુકૂળતાઓ વધવા છતાં, ઓછો થતો જાય છે; અને કેળવણી પૂરી થતા જ અને સંસાર બંધારમાં પડતાં અગાઉ, એકવાર પ્રવાસે નિકળી જૂનો જૂનો અનુભવ મેળવવો જોઈએ, એ દષ્ટિએ પણ તે તરફ કાંઈ લક્ષ અપાતું નથી તેથી આપણું પ્રવાસસાહિત્ય કંગાલ રહે છે; અને જે કાંઈ લખાય છે, તે યાત્રાગુ-જ્ઞાની દષ્ટિએ, માર્ગદર્શક અને માહિતી પુરતું હોય છે, જેમકે, કાશ્મીરથી

નેપાલ, નેપાલ અને આસામનો પ્રવાસ વગેરે. મુનિથી જન્મત વિજયજીએ આજી બા. ૧ લેા. યાત્રાજીઓ માટે લખ્યો છે; પણ તેમાં જાણવા જેવી ઐતિહાસિક હકીકત ઉમેરેલી છે. યાત્રાજી, ઇતિહાસરસિકો અને અભ્યાસકો. સૌને રસ પડે અને આનંદજનક થાય એવું માત્ર રા. દુર્ગાશંકર સાસ્ત્રીનું 'ગુજરાતનાં તીર્થસ્થાનો'નું પુસ્તક છે અને તે સંગ્રહવા જેવું છે.

અમદાવાદનું ચિત્ર આલ્બમ, રા. રવિશંકર રાવળે અમદાવાદની મુલાકાત લેનારને માટે નિયોજ્યું છે; અને તેમાં આપેલાં ચિત્ર, સ્થાપત્ય, ચિત્રો વિશે, સ્થાપત્યની દૃષ્ટિએ અગત્યનું જાણવા જેવું અને ઉપયોગી જ્ઞાન 'અમદાવાદનું સ્થાપત્ય,' રા. રતનભણિ-રાવે લખેલા ગુજરાતના પાટનગર પુસ્તકમાના કેટલાક પ્રકરણો સુધારાવધારા સહિત, જૂદાં છપાવેલાં તે આપે છે.

સ્વતંત્ર ચિત્રો દોરનાર ચિત્રકારો આપણે અહિં જૂજ મળી આવશે. આજથી પંદરેક વર્ષપર અહિંની મ્યુનિસિપલ સ્કુલના એક શિક્ષક સ્વ. મગનલાલે, સિદ્ધરાજ અને રાણકદેવી અને દિલ માતા એ એ ચિત્રો કાઢેલાં; પણ તેની કદર તેના મૃત્યુ બાદ થઈ હતી.

'પણ કુમાર કાર્યાલય' અમદાવાદમાં નિકળ્યા પછી રા. રાવળની પ્રેરણા, પ્રેરણા અને પ્રચારકાર્યથી ગુજરાતીઓમાં કળા પ્રતિ એક પ્રકારની આસક્તિ બંધાતી જાય છે; અને કળાને અનુકૂળ અને ઉત્તેજક વાતાવરણ ઉભું થાય છે, અને તેની પ્રત્યક્ષ અસરનાં પરિણામો અનેક મળી આવશે; તેમાં શ્રીયુત કનુભાઈ દેસાઈનું ચિત્ર આલ્બમ એક છે; અને એ ભાઈની પીછીની સર્વત્ર પ્રસંસા થતી સાંભળીને આપણને-ગુજરાતીઓને સ્વાભાવિક આનંદ થઈ આવે છે.

આપણા દેશમાં વૈદ્ય હકીમોનો તોટો નથી. હવાઓની જે બહોળા પ્રમાણમાં જાહેરાત થાય છે, તે ખતાવી આપે છે કે આરોગ્ય, વૈદ્યનાં તે માટે કેટલી મોટી માગણી હોય છે; તે પ્રમાણમાં એ ગ્રંથો વિષયનું સાદિલ પણ કીક જવાર પડે છે; પણ જેને આપણે અનુભવસિદ્ધ અને ખાતરીવાચક કદી શકીએ એવું અલ્પ જ હોય છે. ધણીખરા તો ઇંગ્લેન્ડપરથી અને પ્રાચીન ઋષ્ટક વૈદ્ય ગ્રંથોના સાર અને અનુવાદ જ હોય છે.

વળી રાજાઓમાં આરોગ્યનું કંઈક જ્ઞાન અપાય છે, તે કારણે પાક્ય-પુસ્તક તરીકે વાંચી શકાય એવાં પુસ્તકો રચાય છે.

ગમે વર્ષે પ્રસિદ્ધ થયેલાં ગ્રંથોમાં હમણાં હમણાં જેના પ્રતિ વિશેષ લક્ષ આપાય છે, તે ઘાંત, ક્ષય, આહારશાસ્ત્ર વિષેનાં પુસ્તકો જેવા જેવાં છે. આયુર્વેદ વિજ્ઞાન વેદ મહાદેવપ્રસાદે લખેલું, ગર્ભવિદ્યા, રોગ અને આરોગ્ય, દૂધનો ખોરાક,—છેત્રનાં અનુવાદો—તેમ નાટીજ્ઞાન અને બિપજ રતનાવલી વગેરે સંસ્કૃત પરથી, હિન્દો સમસ્ત સત્તુ અને દારનાં દુઃખ એ મહાપાત નિષેધ વિષેના પુસ્તકો આપણું ખાસ ધ્યાન રોકે છે.

આહુ કેળવણી પદ્ધતિ—પ્રાથમિક અને માધ્યમિક—આપણે અહિં સુધારા અને ફેરફાર માગી રહી છે. તે માટે જે વર્ષ પર કેળવણી વિષયક, એક કમિશન પણ નિમાયું હતું; પણ આજકાલ બાળકેળવણીનો પ્રશ્ન પુરૂષ વિચારાય અને અર્થાય છે, તેમાં બો-ટેક્સરી પદ્ધતિ ઝાડું લક્ષ્ય ખેંચે છે અને તેને લગતું સાહિત્ય—ખાસ કરીને દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીભવન—ભાવનમર તરફથી ઠીક પ્રમાણમાં નિકળતું રહે છે. વળી ગોડલ રાજ્યે ગુજરાતી કોપનું કાર્ય આરંભ્યું છે, એટલુંજ નહિ પણ તે સાથે આપણને એક નવીન વાચનમાળા આપી છે, એ કાર્યની નોંધ લેવાનું પણ આપણે વિસરવું નેહ્યે નહિ.

કેળવણીની પેઠે વ્યાયામ પણ જનતાનું વિશેષ ધ્યાન ખેંચી રહ્યું છે. ગામે ગામ પ્રત્યેક નિશાળમાં વ્યાયામની તાલીમ ફરજિયાત કરવાની ધમકી પેદા થઈ છે; અને એ પ્રવૃત્તિને પોષક તથા એવું સાહિત્ય પણ લખાવા અને પ્રકટ થવા માંડ્યું છે: જેમકે, રા. હરસચંદ્રેત રમતો, કસરત અને ક્લીલ, પ્રો. માધુક્યરાવનું કસરત અને આરોગ્ય, શ્રી કાન્તનું પુસ્તક, તરવાની કળા; તેમજ રકાઉટ માટેનાં પુસ્તકો—ખસુસ કરીને રા. ગજનનનું પુસ્તક 'રકાઉટિંગ અને બીજી વાતો' ઉપયોગી અને ઉપકારક જણાશે.

વિજ્ઞાનની સામાન્ય સંજ્ઞા હેઠળ તેના જૂદા જૂદા વિભાગમાં નોંધેલાં યાદીમાના પુસ્તકો પેટ્રી કોઈ એવું નથી કે જે ભૌતિક વિજ્ઞાન સાહિત્ય વા મહત્ત્વનું લેખાય. ખેતીવાડી વિભાગમાં શ્રીયુત વાલજીકૃત ગોરક્ષા કલ્પતરુ, ગૌરક્ષા અને ગૌમેવાની મહત્તા અને ઉપયોગિતાનું જનતાને બાન કરાવે છે. સહકર વિભાગમાં મી. બ્રેઈનનું પુસ્તક સોફ્ટીસની સહર, સહકારના ધોરણે ગામડાઓની પુનરુ રચના કેવી રીતે અને સુવલતાથી સાધી શકાય તે સમજાવે છે. ખગોળમાં

પ્રત્યક્ષ પંચાંગનું પુસ્તક નક્ષત્રની વાસ્તવિક ગતિ પરથી આપણું પંચાંગ તૈયાર કરવાનો અને ચાલુ પંચાંગોમા તે પ્રમાણે સુધારો અને ફેરફાર કરવાનો આગ્રહ કરે છે, તે વાળખી છે.

તેમજ ડુનર ઉદ્યોગમા ફેટોગ્રાફી અને શિવલુકામ અને જીનો રાજુગાર એ પુસ્તકો તે વિષયોમા પ્રવેશ કરનારને હુન્નર ઉદ્યોગ કળા મદદમાર થશે. આપણુ જુનુ દેશીનામુ ધસાતુ નામ વગેરે છે; અને નની શુક-કિર્પિંગ-પાઘાત્ય ધોરણે ચોપડા લખવાની રીતિ-નો ઉપયોગ નિશેષ થતો-વધતો નામ છે, તેનું જ્ઞાન મેળવવામા રા. ડુગોશંકર યાત્રિકકૃત વ્યાપાર વિજ્ઞાન અને દેશીનામુ પ્રમાણુભૂત હોઈ તે એક પાઠ્ય પુસ્તકની ગરજ સારશે.

આ સિવાય મોતીના તોરણ, ધરને રાજુગારવામા સદાયભૂત થશે અને વાયોલિન શિક્ષક તથા સંગીત શિક્ષણ સત્રાવધી, સંગીતનો પરિચય કરાવશે. રા. ડુગરશી ધરમશી જે કોઈ પ્રશ્ન હાથ ધરે છે, તેમા છેક ઉડા ઉતરે છે અને તે વિષયને સારી રીતે છણી, તેનો નિષ્કર્ષ કાઢી આપે છે; અને એમના અન્ય વેજોની પેઠે એમણે લખેલો ભાદીઆ વક્ષાણુવટાનો જુનો ઇતિહાસ કેટલીક જાણુવા જેની માહિતી નોંધે છે; તેમ જુગતરામ દવેકૃત રાનીપરજમા રેંદીઓ, નની ખાદીની દિવચાચ ગરીમોને આર્થિક મદદ મેળવવામા કેવી રીતે ઉપયોગી થઈ પડે તેનો અગ્રો ખ્યાલ આપે છે.

આપણે અહિં વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ તેમ મંશોધન નહિ જેવુ છે એમ કહી શકાય. જે કોઈ અભ્યાસન્યતો હશે તે અગ્રેજીમા અને તે કેંચેજ-પાઠશાળામા; પણ તેને-વિજ્ઞાનના લખાણુને ગુજરાતીમા ઉતારવામા પારિભાષિક શબ્દોની મોટી મુશ્કેલી નડે છે અને બીજી એ વિષયને શોકપ્રિય કરવામા સામાન્ય જનતાનું વિજ્ઞાનનુ જ્ઞાન એટલુ બધુ ઓછુ અને તેની એ જ્ઞાનભૂમિકા એટલી નીચી હોય છે કે અન્ય દેશોમા કેટલાક સિદ્ધાંતો અને માહિતી જનસમૂહને પરિચિત છે એમ ચીકારી લેવામા આવે છે પણ તે ધોરણુ આપણા દેશ માટે જસ થતું નથી. છેક સામાન્ય અને જાણીતી દુકીકતથી તેની ગરબાત કરવાની હોય છે.

વળી એ વિષય પર લોકોપયોગી વ્યાખ્યાનમાળા ગોઠવવામા કેટલીક વ્યવહાર મુશ્કેલીઓ અંતરાયરૂપ થઈ પડે છે, જેની કે, તેના માટે યોગ્ય સ્થાનની, જરૂરી સાધનોની, ચિત્રોની, પ્રયોગ કરવાની અનુદાનનાની અડચણો હોય છે, જેથી કંટાળીને તે કામ અધવચ્ચ ચૂકી દેવુ પડે છે.

ખડ કદીએ તો આપણે અર્ધ જોને વિજ્ઞાનની રસટતિ-કે વિજ્ઞાન પ્રતિ પદાપાત બિન્દ કદીએ એવું બહુ ઘોડું નજરે પડશે.

દાખલા તરીકે, સોસાયટી તરફથી સન ૧૯૨૫ માં વિજ્ઞાનના બૃહદ બૃહદ વિષયો પર-જોવા કે, ખેતીવાડી જીવરવિદ્યા, પ્રાણીવિદ્યા (biology), વનસ્પતિશાસ્ત્ર, સમાજશાસ્ત્ર પર પુસ્તકો લખી આપવા બહેરાત અપાઈ હતી; પરંતુ બીજી બધી શાખાઓ જેવી કે, સાહિત્ય, ઇતિહાસ, અર્થશાસ્ત્ર, જીવન-અરિત્ર વગેરેમાં બાધાંતર માટે લગભગ સો લેખકોએ માગણી કરી હતી; પણ પ્રસ્તુત વિજ્ઞાનના વિષય પર લક્ષમાં લેવાય એવી એક પણ જૂની અરજી મળી નહોતી; એ ઉપરના અનુમાનનું સમર્થન કરે છે.

સામાન્ય નીતિ અને જ્ઞાન વિભાગમાં બોધપ્રદ, નીનિયોપક, સામાન્ય જ્ઞાન અને માહિતી આપનારા બધી જાતનાં પુસ્તકોનો સામાન્ય જ્ઞાન સમાવેશ કરેલો છે; તેમાં પેટા-વિભાગ પાઠી શકાય; અને નીતિ પરંતુ તે સર્વ પુસ્તકો જોવા તપાસવાની સવડના અભાવે તેમ કરવું અનુકૂળ થયું નથી. રા. પરમાનંદ કાપડીયાએ “અંત સમયે” એ સીર્ષક નીચે, આપણી કેટલીક અનિષ્ટ સામાજિક રૂઢિઓ પર પ્રહાર કરી તે સહંતર તજવાનો બાર મૂક્યો છે, તેનો તાત્કાલિક અગત્ય થવાની જરૂર છે. સરનું સાહિત્યવર્ધક કાર્યોક્તિ આર્યોના સંસ્કારની નહીં આવૃત્તિ છપાવી છે, એ પણ એક મહત્વનું પુસ્તક છે. જીવન-સિદ્ધિ ટ્રાંસલેશનના The Christian Teaching નો અનુવાદ છે; તે અનુવાદ સારો થયો છે અને તેમાનું લખાણ વિચારપ્રેરક અને ઉત્તેજક જણાશે. ગુરુદાયની ખંભાણી પુસ્તક પરથી અને સ્વ. ચૈતન્યજીનાના ગુજરાતી બહેનો પ્રત્યે નાજ લેખો, ઓમોધિની અને સુંદરીઓનો શૃંગાર-ભા. ૨ એ પુસ્તકો બોનોનો ગમરો; અને સંપ્રદાય થોમા-Common place books શુભસંપ્રદાય, ૪ અને ૫ અને સાદી શિખામણના મણકાઓ બોધપ્રદ અને ઉપયોગી વાચન સાહિત્ય પૂરું પાડે છે.

રાજકીય વિચાર અને દિલચાલ જનતાનું હમણું હમણું ખૂબ ધ્યાન એવું છે પણ તેને લગતું સાહિત્ય પ્રમાણમાં જુજ છપાય રાજકીય ગ્રંથો છે; એશિયાનું કવંક-એમાં જાપાને કોરિયાને કેવી રીતે દાખી રાખ્યું છે તેની કરણ કથા છે; નવા દિંદી રાજકીય ગુપ્તારાનો પ્રશ્ન અત્યારે ખૂબ ચર્ચાઈ રહ્યો છે, તેમાં બ્રિટિશ હિન્દ

સાથે દેશી રાજ્યોનો શો અને કેવા પ્રકારનો સંબંધ હોય તેનું નિરાકરણ સૂચવતો, ખટલર કમિટીનો રીપોર્ટ, અને અમૃતલાલ શેકેનું, 'રાજસ્થાનની સમસ્યાઓ' એ પુસ્તક અગત્યનાં છે. નરીમાન હાવેકેસ, બહેર બાંધકામ ખાતાનું કામકાજ કેનું અંધેર રીતે ચાપ છે તેનું પોકળ ફેડે છે; પણ એ બધી પ્રસિદ્ધિઓમાં મહત્વનું અને સારી રીતે લખાયેલું પુસ્તક 'ગારડોલી સત્યાગ્રહનો ઇતિહાસ' છે. તે જેમ રાજકીય લક્ષ્યમાં એક નવીન દસ્ત-માર્ગ પ્રજાને બનાવે છે તેમ તેમાંનું વૃત્તાંત-ગામનું અને ગ્રામ્યજીવનનું વાસ્તવિક ચિત્ર રજુ કરે છે. વળી તેમાં લેખકની સમર્થ કલમ તેની રસભરી અને રમુજ વર્ણનશૈલીથી તેમ બાપા લાલિત્યથી તેની રસિકતા, સચોટતા અને આકર્ષણમાં આર વૃદ્ધિ કરે છે.

શુદ્ધ સાહિત્ય ગ્રંથોમાં આપણે પ્રથમ નિબંધ અને વિવેચનના પુસ્તકો જોઈએ. કવિતા અને સાહિત્ય ભા. ૪ માં સ્વ. સર નિબંધ વિવેચન રમણભાઈનો હાસ્યરસ પરનો વિસ્તૃત નિબંધ, એમની ટુંકી વાર્તાઓ અને એમના કાવ્યોના સંગ્રહનો સમાવેશ થયેલો છે. એ ગ્રંથમાળાના આગળના મધ્યકાળમાં રમણભાઈનો એક તત્ત્વદર્શી વિવેચક તરીકે આપણને પરિચય થયો હતો; પણ આ પુસ્તકમાં આપણે તેમને એક હાસ્યરસના પ્રવચક, ટુંકી વાર્તાઓના પ્રયોજક અને એક કવિ તરીકે જોઈએ છીએ; અને તે એમની નામના અને કીર્તિમાં ઉમેરો કરે છે. એમનો હાસ્યરસ ખીલવવાની ખૂબીનો નયુનો, એમની ટુંકી વાર્તા 'શીકું'માં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. તેઓ એક સમર્થ અને કુશળ પ્રબંધકાર હતા, એમ તેમનો હાસ્યરસ પરનો નિબંધ વાચતા પ્રતીતિ થશે; અને ન્યાયવૃત્તિ, તત્ત્વના, પ્રભુમાં શ્રદ્ધા, સત્યશોધન અને સેવાભાવ, જે એમના જીવનના લાક્ષણિક ગુણો હતા તે એમની કવિતામાં સ્પષ્ટ રીતે તરી આવતા અને ખીલી દોષી હતા જોઈ શકાશે.

મધ્યકાલિન સાહિત્યનો ઇતિહાસ ખંડ ૫ માં, એ મુજબની સાહિત્ય સંસદની પ્રવૃત્તિનું-શ્રીયુત મુનશીની ઉમદા મહત્વા-સાહિત્યગ્રંથો કાક્ષાતું સુંદર ફળ છે. આપણા ગુજરાતી સાહિત્યનો પ્રમાણભૂત અને વિસ્તૃત ઇતિહાસ લખાતાં વિવંજ થશે. જે સાધનો અત્યારે ઉપલબ્ધ છે, તેની પ્રથમ વિશ્વસનીય નોધ-તપાસ અને તારવણી થવાની જરૂર છે. હજુ થણું સાહિત્ય અસ્તવ્યસ્ત

વિખરાયણ હાથપ્રતોભા રહેલું છે, તે પૂર્વ જોવાયુ કે તપાસાયુ નથી વળી એ હાથપ્રતોભા સારી યાદીઓ તંપાઝ થઈ નથી, તેમ તે જોવા વાનવાની અનુકૂળતા પણ નથી તેમ છતાં સત્ જે અખનરો જૂલ જૂલ પેખકોનો સહકાર મેળવીને અજમાયી જોયો છે તે અતિશય છે. એથી કેટલુંક પ્રા-
જાતું કાર્ય ઉદેસાય છે, જાણિ હાથકરો માટે માર્ગ ખુલ્લો થયો છે સદરૂ પુસ્તકના ગુપ્તોપ, જે એના શરૂઆતના કાર્યમાં હમેશ હોય છે તે દેખીતા છે અમને તે સાદસ ગમ્યુ છે અને પ્રગતિએ તેનો સત્કાર કરવો ઘટે છે

શ્રીયુત ચતુરજ ઈ પટેલે લાઈસ્ક્રિવના નિવાર્ધાઓ માટે ગુનગર્જર બાપા સાહિત્ય પ્રવેશ નામનું એક નાનું પુસ્તક રચ્યુ છે, તે નવા રાખાઉને ઉપયોગી થશે નેવેઘ અને પ્રાચીન સાહિત્ય એ બે નિમિષસમૂહો ટાગોરના લેખોના અનુનાદ છે, અને તેની આ ખીજ આગતિ છે, એ દશાવે છે કે, એ જાતના સાહિત્ય માટે આપણે આદિ અભિરચિ વધતી ગમ ૪ ઉદ-
રોધન અને સસારમયનમાં શ્રીયુત ન્હાનાનાના છૂટક નિખવો અને વ્યાખ્યાનોનો સમૂહ ચરેનો છે અને તે એમના પરિપક્વ વિચાર માટે તેમજ એમની સ્વતંત્રતા સેનીના નમુના રૂપે આદરણીય અને મનનીય જણાશે એવો સમજ થવાની જરૂર જ હતી

શ્રીયુત મુનલીનું સુવર્ણયુગના સર્જન, એ વ્યાખ્યાન આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસને અનરોડી, એમની સર્જક દ્રષ્ટનાશક્તિ અને પ્રખર શુદ્ધિ, જે મનોગમ્ય અંતિદાસિક ચિત્રો આપણી સમક્ષ વિનવિધ રંગો પુરી, રમ્ય ચીલીમાં રજુ કરે છે, તેની દીક્ષિના તેજમાં આપણે મોહવશ થઈ જઈએ છીએ, એની તે જાદુઈ અને પ્રખ્યાત અસર ઉત્પન્ન કરે છે

નિખવલેખન આપણે આદિ હજુ બરોબર વિકસિત નથી, પણ જે બે સમૂહો ગત વર્ષમાં હપાઈ બહાર પડ્યા છે તે, 'રસદાર' કુમારિમ મહેન વિનોદિનીની પ્રથમ કૃતિ, અરિખ્ય માટે સારી આશા ઉપજાવે છે અને પ્રો દુરગાળનું 'પોયણી' હજુ છતાં ટકાર કરવું, આર્થિક, શુદ્ધિ વિનોદ સાથે વિચારને ઉત્તેજનું નિમિષ આપેખન અન્ય લેખકોને એ માગવિચરવા પ્રેરણા એમ આપણે ઈચ્છીશુ

હવે કાવ્યપ્રસિદ્ધિ તરફ વળીએ સુરસિદ્ધ ઇતિહાસકાર મેઝાલેએ એક સ્થળે મહેલું છે કે જેમ સુધારો-યાત્રિક ઔદોગિક

કાવ્યપ્રસિદ્ધિ

યુગ વધેનો જશે તેમ કવિતાનો પ્રવાહ ધીમે-મદ થતો જશે અત્યારે કાવ્યો ઓછા લખાય છે, એમ

તો નથી, પણ આગળ કવિતાનો જે પ્રતાપ પડતો હતો, તેની જીવન પર જે બહેળો અસર થતી હતી, તેનો તે પ્રભાવ અને તેજ આજે થયા છે, એમ સ્વીકારવું પડશે. પહેલાના પેઢે કાવ્યો જાણે હોય અને એકાદ કવિ, ભાગ્યે જ આપણે વચ્ચે બેસી તેના કવિત લલકારતો હોય, એવો કાવ્યવિનોદ સાબળવાને અત્યારે કોઈને પહેલાના જોડથી મનની શાન્તિ તેમ સમય પણ રહેતા નથી.

વગી લામા કાવ્યો લખવાની પ્રથા લગભગ હુમ્મજ થવા બેઠી છે અને વીર-રસ કાવ્ય તો એક સ્વપ્નવત્ બની ગયું છે. આપણને જાણીને આનંદ પામવાનો છે કે, ગુજરાતના એક નામાજિત અને અગ્રણ્ય કવિ શ્રીયુત ન્હાતાનારે, જે ત્રથ આપેલી પ્રાચીન સંસ્કૃતિના અમૂલ્ય વારસારૂપ ગણાય છે, તેના ભરચક રતનભંડારમાંથી “કુરુક્ષેત્ર” નામક એક વીરકાવ્ય રચનાનું આરંભ્યું છે તેના આજ સુધીમાં છ કાંડ પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યા છે અને તેના વાચકો તરફથી તેની પ્રશંસા થતી સાબળી છે. હમણાં વળી એમ જાણનામાં આવ્યું છે કે એક કાવ્યરતન પરીક્ષકે તે સાબળીને—ભાવનગર રાજ્ય તરફથી—કવિશ્રીને આજીવન રૂ. ૫૦૦) નું વર્ષાસન બાંધી આપ્યું છે.

ઈંગ્લાંડના માજી રાજકર્મી સ્વર્ગરશ્મિ રૉબર્ટ વિજસનું The Testament of Beauty નામનું એક લાંબું કાવ્ય થોડાં માસ પર પ્રકટ થયું છે, તેની ખૂબ તારીફ થયેલી છે અને હિતમ કાવ્યો સાથે તેની તુલના અને ગણના થાય છે, તેમ ગુજરાતના આ મહાકવિનું ‘કુરુક્ષેત્ર’ લોકપ્રિય નિવડી, તે એક જીવંત કૃતિ થશે, એવા એક અનુભવ અને અપ્રતિમ કાવ્યના અસો—જુલો તેમાં રહેલા જોવાય—અનુભવાય છે.

બીજા કાવ્ય પુસ્તકોમાં વિનિરી ખમરદારની ભજનિકા અને રાસ ચંદ્રિકાનો સારો સત્કાર થયો છે, અને શ્રીયુત કેશવ શેઠના રાસો માટે સતત માગણી રહ્યા કરે છે, એમ તેમના રાસનો છેલ્લો સંગ્રહ ‘રાસમંજરી’ કહી આપે છે. સ્ત્રીવર્ગમાં એમના રાસો પુષ્કળ પ્રચાર અને પ્રસિદ્ધિ પામ્યા છે, તે જોઈ વિનિરી લોકપ્રિયતા તેમ એમના રાસોની સરસતા અને માધુર્યનો ખાત્રીનાયક પુરાવો છે.

શ્રીયુત મેઘાણી સંપાદિત ચુદ્દીના બે ભાગ એમના અન્ય સંગ્રહોની પેઢે આદરપાત્ર થયા છે, પરંતુ સાહિત્યરસિકોને એમના ‘ઋતુગીતો’ અને ખમુસ કરીને એમની સ્વતંત્ર કૃતિ ‘કિન્નોલ’ વધુ આકર્ષશે. આપણે પ્રાચીન લોકસાહિત્ય, કથાગત અને ગીતોનો પુનરુદ્ધાર, ઐતિહાસિક અને

રાષ્ટ્રીય રીતે કરવાનો વધ અને માન, એમને જ છે, અને તે બદલ પ્રજા એમની હમેશા જાણી રહેશે.

પ્રો. બજાંતરણના “બણકાર”ની પૂરવાળી, જે કાવ્યગુણપરીક્ષક છે, તેમને ખચિત જમશે જ; પણ ઉઝરતી નરી પ્રગતિ માનસ ત્રીયુત દેશગથ પરમારના ગૌરીના ગીતોમા સારી રીતે ગીનાયુ છે; તેમા નવયુવક અને નવ-યુવતિના મનોરથ અને આદર્શને કાવ્યમા ઉતારવાનો પ્રયત્ન નજરે પડે છે.

આ ઉપરાંત પુનરાવૃત્તિ ચપલા અને પરચુરણ કાવ્યપ્રથો મોટી સંખ્યામા મળી આવે છે.

નાટકો મૂજે જ જોઈ લખાય છે; અને જે ગદ્યગાઠ્યા મળી આવે છે, તેમા સ્વતંત્ર અને સફળ ચપલી કૃતિઓ તો બહુ જ હોય છે. નાટકોના દમણા દમણા બાવનાટકો અને એકાકી

નાટકો લખવાનો પ્રચાર વધતો જાય છે, એ પ્રગતિ-સૂચક ચિહ્ન છે. દક્ષિણામૂર્તિ જનન તરફથી પ્રકટ થયેલ ‘બપોતો બેદ’ સૂચક અને બાળકોને આનંદ આપે એવું એક નાનું નાટક છે. શ્રીયુત નર્મદાશ કરનું

ધ્વજરોપણ, આતુ રાષ્ટ્રીય ધ્વજની દિવસાનને પોષક થશે. શ્રીયુત પડ્યાનું ત્રિવેણી પણ બાલમાનસ-તેના તોફાની અને ટીખલી સ્વભાવનુ-અચ્છુચિત દોરે છે.

બાપાતર નાટકોમા શ્રીયુત મનઃશુભલાવ ઝવેરીનું ‘કૃતિભ્રમર’ અને રા.

બાણુરાવનું ‘હાઈમાટ’, બન્ને પ્રથો આવકારદાયક ઉમેરો દ્રુવ સ્વામિની દેવી કરે છે. પહેલું કવિ કાવિદાસના શાકુતયનો નવેસર

અનુવાદ મૂળને અનુસરતો છે અને હાઈમાટમા અર્ધગીત સ્ત્રીજીવનને લગતા પ્રશ્નોની ચર્ચા છે. પણ લોકપ્રિય નિવેડેલા અને વધુ ચર્ચાપલા એવા બે નાટકો-દ્રુવસ્વામિની દેવી અને કાકાની શર્મા શ્રી

મુનશીના લખેલા છે. પ્રાચીન દેવીચરિત્ર નામક નાટકનો એક ખંડિત ભાગ પ્રાપ્ત થયેલો છે, તેમાની વસ્તુ લઈને ગુપ્ત સમયનું, ખમ્પસ કરીને ગુજ-રાતના ઇતિહાસના એક વિકટ પ્રમંથ પર પ્રકાશ પાડતું, એક સરસ નાટક

તેમણે ચોળ્યું છે. દ્રુવ સ્વામિની દેવીનો જાજરમાન સ્વભાવ અને વિપરિત તેમજ વિપદ સ્થિતિમા એનું ટેકીલું અને સ્વમાનભર્યું વર્તન તેમ ચદ્રગુપ્તના પરાક્રમ અને સાહસિકતા, ડુણુ સરદારને ગબીર

અને કટોકટીના પ્રસંગે સિદ્ધિથી પરાસ્ત કવ્યામા વાપરેલી કુનેહ અને ખમ્પદારી તથા અતના ભાગમા પોતાના દમ્બિત કૃષ્ણની પ્રાપ્તિ અર્થે તેણે વારણુ કરેલો એક ગામ મનુષ્યનો આગ-એ સંધ્યું નાટકમા રસમય વાતાવરણ

ઉત્તુ' કરવામાં સફળ નિવડે છે અને તે ચિત્તને રોકાયેલું અને રંજિત-મગ્ન રાખે છે. પરંતુ એક ઐતિહાસિક નાટક તરીકે તેનું મૂલ્ય વિશેષ છે; છતાં એમની અન્ય કૃતિઓ જેવી કે, પુરંદર પરાજય અને અવિભક્ત આત્મા જેટલું સરસ તો એ નાટક નજ કદી ચકાય.

એમની બીજી કૃતિ કાકાની ચઢી ઉપરોક્ત નાટક કરતાં વધારે લોક-પ્રિય નિવડી છે; તેનું કારણ, તે નાટક સ્ટેજપર મુંબા-કાકાની રાશી. ઈમા અને અન્ય સ્થળે ભજવાયું છે એ ખરું; પણ તે વધારે આકર્ષણ અને ચર્ચાનું મુખ્ય કારણ બન્યું તે તેમાંનાં મુખ્ય પાત્ર સરી, તેના પાત્રક અને ઉછેરનાર સોલિસિટર મનદરલાલ જેને રાશી કાકા કહીને સંબોધતી હતી તેની સાથેનું લગ્ન છે. આપણા સમાજમાં આવા લગ્ન છેક નવી જ ચના એમ કાંઈ નથી. એક ભત્રીજા સાથે યુવો ક્યાં નથી પરણતો? વા એક આશ્રિતને મ્હોટી કરી, તેની સાથે લગ્ન કર્યાના દાખલા, 'જેમકે કલાપી-રોબનાના પણ્ય-મોલુદ છે; તેમ છતાં ચાલુ શ્રદ્ધાની વિરહ હોવાથી અને ત્રીયુત મુનશી જેવા પ્રણયિકાભંગવાદી તેના પ્રયોજક હોઈ, સમાજના અમુક વર્ગ તરફથી તેના પ્રતિ સખ્ત આક્ષેપ થતા સંભળાયલા. પણ એ નાટકની લોકપ્રિયતા અને વાહવાહમાં તેના વિશેષી પક્ષને અવાજ ગુંગળાઈ ગયો. અહિં કહેવું જોઈએ કે તેમાં દોષો છે; તે એમની ઉત્તમ કૃતિ નથી. પણ જનસમૂહના રંજનાર્થ દાખલ કરવા પડેલા અંશો તેમાં વધુ પ્રમાણમાં છે; તેથી તે નાટક લોકરુચિને ગમ્યું છે, અને પંકાયું છે, એ નિર્વિવાદ છે.

રા. ચંદ્રશંકરે નાટકની મૂળ વસ્તુ કેવી રીતે ઉદભવી હતી તેનું સૂચન 'જે ધડી મોજ'માં સદરહુ નાટક વિશે લખતા કર્યું છે, કે મુન-શીના પંચગીનીના બંગલાના માળાએ, એની પાલક આશ્રિત સાથે લગ્ન કરેલું તે પરથી એનું વસ્તુ લેવાયું છે; પરંતુ જે કાંઈને તેમાં અપહરણનો દોષ જોવા-શોધવોજ હોય તો, ગાણીતા રસિયન નાટકકાર તર્જનિદના 'જેચલર' નામક નાટકની છાયા-અસર, નકલ જાણે અજાણે ઉતરી આવતી હોય એવું કંઈક લાગે છે. એમણે ચઢીના લગ્નના પ્રસંગે ઓછવન, ઓછવનના સમાન હજ્જ અને સ્વાતંત્ર્ય સાથે એવો સાકળી અને ગુથી દીધો છે કે તેખકે પોતે એ લગ્નગ્રંથી જોડી તેની દાસી કરે છે કે પ્રથંસા કરે છે, એ સમજાતું નથી. આખા નાટક દરમિયાન લેખક તદ્દન તટસ્થ વૃત્તિ સાચવે છે, એ તેની ખૂબી છે.

કોપ અને રેફરન્સના પુસ્તકોમાં શ્રીયુત કેતકરનો પ્રયાસ, મરાઠી જ્ઞાન-કોષને ગુજરાતીમાં ઉતારવાનો જેમ ભગીરથ, તેમ જેમ કોપ-રેફરન્સ પ્રથમ ભરેલો છે, માત્ર અનુવાદથી એ કાર્ય સરે એમ નથી. તેની સકલતા અને તેના સાધનની તૈયારી કરવામાં રચવામાં સ્વતંત્ર ગુજરાતી લેખક મડળ ઉભું થવું જોઈએ કે, જે એનું તંત્રી મંડળ બને.

ગુજરાતી જોડપૂ કોપ પ્રકટ કરીને ગુજરાત વિદ્યાપીઠે શુદ્ધ ભાષા લેખનના કાર્યમાં વધુ સરળતા કરી આપી છે, અને તેના પ્રચાર અને ઉપયોગ વધતા, જે અનિયમિતતા અને અચોક્કસ ધારણ લેખનમાં સામાન્ય રીતે આપ્યારે પ્રવર્તે છે, તે ધીમે ધીમે વપરાશથી અને ટેવથી ઓછું થઈ જશે, એમ અમારું માનવું છે.

એજ રીતે ગુજરાતીમાં આપ્યાર આગમન પ્રકટ થવાના પુસ્તકોની વિસ્તૃત અને વર્ગીકૃત એક યાદી—બાઈ હજાર પ્રથમની છપાની, વડોદરાના પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળે ખર્ચાળ સાદસ ખેડી, એક મહત્વનું અને પ્રથમ સાધન કાર્ય કર્યું છે. જેમ આપણા સાહિત્યનો અભ્યાસ ઝીણવટથી ઉઠા અને વધુ વધતો જશે, તેમ તેની ઉપયોગિતા અને મૂલ્ય સમજનામાં આવશે, અને તેની કદર પણ થશે.

શ્રીયુત ડાહ્યાભાઈ દેરાસરીના પૌરાણિક કથાકોષ, ‘નર્મદકથાકોશ’ને પડખે રાખે છે એટલુંજ નહિ, પણ આપણા કાવ્યસાહિત્યના અભ્યાસીને રેફરન્સ અને ઉપયોગ માટે વિશેષ મદદગાર થાય તેવા

ઉપર પ્રમાણે અત વર્ષના પ્રકાશનનું કામગીરું અને મુદ્રાસર નિરીક્ષણ કર્યા પછી, દેશમાં એ વર્ષમાં કેવી સ્થિતિ પ્રવર્તતી હતી અને સમાજમાં કેવું પરિવર્તન થઈ રહ્યું હતું, તે તેના પડખે મૂકી જોવાથી ચાલુ વસ્તુસ્થિતિનો યથાર્થ અને અષ્ટ ખ્યાલ આવી જશે.

એ વર્ષમાં મહાત્માજીનો ગણિમહોત્સવ ઉજવાઈ, પ્રાંતએ એ મહા પુરુષ પ્રત્યેનો પોતાનો પૂજ્ય ભાવ, પ્રેમ અને ભક્તિ મુખ્ય નોંધવા યોગ્ય પ્રદર્શિત કર્યો છે, વડોદરા-નરેશ સર સયાજીરાવે બનાવેલા રા. જા. રાજરત્ન દરબારવિદ્યાસભાર્મને સાહિત્યમાર્ગ-વડનો મુવર્ણચક્ર અર્પી, એ વ્યોત્ક્રંદ સાક્ષરની લાખી

સાહિત્ય સેવાઓની કદર છુટ્ટ; ગુજરાત સાહિત્ય સભાએ ૨૫ વર્ષ પૂરા થતા, રજત ઉત્સવ નિમિત્ત, ‘પાટનગર અમદાવાદ’ એ નામનું એક મહત્વનું, મૂલ્ય-

વાન અને દળદાર પુસ્તક-સચિત્ર-પ્રસિદ્ધ વ્યુત્પન્ન અને પહેલપહેલુ લેખન-સંમેલન લઈ. તે પત્રી તુરતજ, ગુજરાત તરુણોએ, મુરત નબદિક આવેના કુમસમા ખીન્નુ લેખક સંમેલન યોજાયું હતું; એ બધુ પરસ્પર મંથન જોડાવા, નિકટ પરિચયમા આવવા અને એક પ્રકારનો લાઘ્યાનો વધારવા, ઉછરતા લેખક-વર્ગમા જે ઉત્કંઠા અને લાગણી ઉદ્ભવી છે, તેની શુભ આગાહી છે, આવા સંમેલનોના લાભ અનેક છે, એ સમજવાનાની જરૂર જ નથી.

આવું ત્રીજું સંમેલન બાલસાહિત્ય લેખકોનું લાવનગરમા દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થી ભવનના નિમંત્રણથી મળ્યું હતું.

આપણે અગાડી જોઈ ગયા છીએ કે હાલમા બાલસાહિત્ય સારી મંખ્યામા અને સંતોષ પમાય એવું બહાર પડે છે.

પરંતુ ફક્ત તેની સંખ્યા પર, તેમા થતા ઉમેગ તરફ નજર ન રાખતા, તેની તૈયારીમા ઉચ્ચ અને શિષ્ટ ધોરણ સચવાય; તેમા વિવિધતા અને નવીનતા આવે; તે પાછળ કંઈક ઉદ્દેશ કે ભારતા મૂર્તિમંત રહેવા હોય, એ ગુણપ્રમાણ મંખ્યા કરતા મહત્વનું ગણાયું જોઈએ.

ઉપરોક્ત સંમેલનો આશય અમાગ સમજના પ્રમાણે બાલસાહિત્ય વિશે ગુપ્ત સિદ્ધાંતોની ચર્ચા કરી માર્ગદર્શક અને મદ્યાર નિરૂદ્ધ, એવી કોઈ સંકલ્પના, કાર્યક્રમ કે વ્યવસ્થા ઉભી કરવાનો હતો.

તે વખતે ચર્ચા અને વિચાર વિનિમયાર્થે શ્રીમતી તારાબહેન મોડકે વાચેલો બાલસાહિત્ય વિષેનો લેખ એ નિપચના અભ્યાસીએ, ખાસ કરીને બાલસાહિત્યના મહુકાઓનો ઉપયોગ કરનારે વાચવા જેવો છે.

એ પ્રસંગે શ્રીયુત ગિજુભાઈ બધેકાને કેળવણીના ક્ષેત્રમા એમના મુદ્દ કાર્ય માટે અને નવું બાલસાહિત્ય રચવામા આપેલા સંગીન ફાળા માટે રણજીતરામ મુવર્ણચંદ્રક અર્પણ કરવામા આવ્યો હતો, એ પણ એક નોંધવા જેવી ખીના છે.

સારાની સાથે માઠા બનાવોમા પૂજ્ય વયોવૃદ્ધ પડિત જયકૃષ્ણ દિગ્ગજના

અવસાનથી આપણે વનસ્પતિશાસ્ત્રનો એક પૂરેપૂરો

અવસાન નોંધ. નિષ્ણાત, શુદ્ધિશાળી, બહોળો બાલકાર અને

અનુભવી અભ્યાસી તથા વિદ્વાન પુરૂષ જોયો છે.

એ વિષયમા જેમનું જ્ઞાન પ્રમાણુજ્ઞ લેખાય એવા ગુજરાતીઓમા તેઓ એકલા જ અને અજોડ હતા, વળી જે પ્રતિષ્ઠા અને માન,

ધતિદાસ આ પુરાતત્ત્વના વિદ્યોમાં, ૨૧ પડિન લાગવાનવાન ઇદિશ્ચએ પ્રાપ્ત કર્યા હતા, તેવુ ઉત્તુ' સ્થાન ૨૧ રિચે એ વિદ્યાના નિષ્ણાતોમાં મેળવ્યું હતુ. એમનું વનસ્પતિદાખનું પુસ્તક આ કચ્છની વનસ્પતિઓનું પુસ્તક, જેમ કિમતી અને કાયમ ઉપયોગના ગ્રંથો છે, તેમ એ વિષયમાં રસ લેનારાઓને મદદગાર અને માર્ગદર્શક પણ થશે.

ખીલુ અનસાન વધારે ખેદજનક છે, તેઓ કોઈ અધિકાર નહોતા, પણ સ્ત્રીકેળવણી ખાતેની વગચરી ન્યા ન્યા એમણે પોતાનું પ્રવૃત્તિકેન્દ્ર જમાવ્યુ હતુ, ત્યા ત્યા સ્ત્રી કેળવ િનો પ્રયાગ કરના, તેનો ક્ષેત્ર-નિગ્તાર વધારવા અને તેને ગતિ અને વેગ આપવા પુનઃ નમ સેવેતો એટલુજ નહિ, પણ પોતાના આદર્શમય રહેણીકરણ અને સેવાકાર્યની તેમના નિકટમાં આવ નાર સા કોઈનો આહ સ પાઠન કરેલો, અને અનેક મિત્રો અને વિદ્યાર્થીની ઓએ-એઓ ળાપામાં કવચિત્ લખે છે, એમના મૃત્યુ વિષે ળાપામાં પત્રો અને લેખો મોકલેના તે બનાવે છે કે, મરનાર શ્રીયુત્ દાસી કેટલા બધા દિનસોજ અને લોકપ્રિય હતા એમનું અમલે અને ન્હાની વરે થયલું અનસાન ખરેખર એક ગમગીન બનાવ છે.

પણ આ સોને ઢાકી દે અને પ્રજામાં નવો, વધુ વેગવાન જીવનો અને જોર પેદા કરે એની દેશમાં બાપો રહેલી ગળકીય પ્રવૃત્તિ હતી.

કનકતા કોન્ટ્રોએ અતિમ દરાન કરો દનો કે-સન ૧૮૨૬ના ૧૫

દમિયાન સરખાર તરફથી સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય

દેશસ્થિતિ. આપના કાંઈ પણ પ્રયાસ થતો માનુષ નહિ પડે

તો તેની આખરે ખીજ કોન્ટ્રેસની ખેઠકમાં સ પૂર્ણ

સ્વરાજ્યનુ ક્યેય જાહેર કરવુ

તે અરસામાં અદ્વાનિસ્તાનમાં બખેરો શરૂ થયો, અને શાહ અમિ તુલતાને રાજગાદી છોડી પડી, ખીજ તરફ મલાતમાંએ બ્રિટિશ માલના બહિષ્કારની લડત આરબી ને આખા દેશમાં પથ ટન કરવા માડ્યુ.

તે આગમચ સાયમન કમિશનનો બદિષ્કાર જામીજ રહ્યો હતો.

ત્રીજ તરફ કોમ્યુનિસ્ટોનું-સામ્યવાદીઓનું જોર વધવા માડ્યુ અને તે બળને ઉગતુ ચાપી દેવા સરખા મિરત કેસ ઉઘો કર્યો સાથે સાથે ધારાસભામાં જાહેર સનાનતીનુ બીન (ખરડો) Public safety bill આણ્યુ. પણ પરિસ્થિતિ લક્ષમાં લઈ પ્રયુએ તે પર રૂનીંગ આપી તેને વધારે ચર્ચાતુ અટકાવ્યુ તે વખતે જ ધારાસભામાં મોખ્ખ પડ્યા.

વળી રાજદારી કેદીઓએ જે સત્તાના અધિકાર અને સખત વર્તન અને આંકુશ વિરુદ્ધ વિરોધ રૂપે ઉપવાસ આદર્યો, તેમાં જતીન્દ્ર બાણનું મૃત્યુ થયું; એથી દેશ વધારે ખળભળા ઉઠ્યો.

એવામાં ઇંગ્લેન્ડમાં કામદાર નેમ્સ-સ્ટ્રોકના પ્રતિષ્ઠિત અધિકારી આજે.

ચોથી તરફ સામયિક કમિશન અને એકાદ ઓફ કન્સેન્ટ કમિશન -સંમતિ વધ કમિટીનો કાર્યક્રમ ચાલુ હતો, તેની ધમાલગા વળી બહોટલી કમિશન, પછાત કોમ સુધારણા તપાસ કમિટી અને જે-કોંગ ઈન્ડિવાયરી કમિટીથી વિશેષ ઉમેરો થયો.

પાશ્વરી બદલર કમિટીના રીપોર્ટથી રાજ મહારાજાઓ વિચારમાં પડી ગયા, અને તેમના તરફથી ઇંગ્લેન્ડ ઉપર દેશન મોકલવા તેઓ અધીરા થઈ રહ્યા.

છઠ્ઠી તરફ નેહરૂ રીપોર્ટમાંના કોમી પ્રતિનિધિત્વનો ભાગ મુખ્ય-માન બિરાદરો અને ન્હાની કોમો, જેની કે રાખ વગેરેને પસંદ ન પડવાથી એ રીપોર્ટ ખોરબે ન આવ્યો, અને જાણે કે આ બધી ચળવળ, ધમાલ, મનોવ્યગ્રના અને ચિંતા પુરના ન હોય તેમ આર્યસ્ય જાતિના બંધુઓએ મંદિરપ્રવેશ માટે સત્યાગ્રહ શરૂ કર્યો.

દેશનું રાજકીય વાતાવરણ વર્ષારંભથી તંગ, ઉત્કેશયક્ષ્મ અને ઝટ બલુકો લઈ ઉઠે એવી તત્ત્વ સ્થિતિમાં હતું તેમાં ઉપર નોંધાયેલા બનાવોથી વિશેષ જેએની અને અન્યો ઉપસ્થિત ધર્મદેશનો મામલો વધારે ગંભીર અને કઠિન બની રહ્યો.

તેના નિવારણ અર્થે અને ફરી શાન્તિ વ્યાપે એ હેતુથી હિંદી રાજકીય સુધારાનો પ્રશ્ન ચર્ચાના નામદાર વાઇસરોય લોર્ડ ઇરિંગે Round Table Conference-સર્વ પક્ષની પરિપક્વ-ભરવાનું બહેર કર્યું, તદ્વર્થ ડિસેમ્બર મહિનાની અધ્યવસાય તેના કાર્યક્રમ સમયે સમજુતી કરવા પાશ્વ અગ્રેસર હિંદીઓનું એક ડેપુટેશન મહાત્માજીની સરદારી હેઠળ વાર્ષિકરૂપની મુલાકાતે ગયું, પણ રાજકીય સુધારાની ચર્ચામાં સંરચાનિક સ્વરાજ્યના બધારણના પ્રશ્ને મુખ્ય અને મહત્વનું સ્થાન આપવા પગલે મતભેદ ઉપસ્થિત થતા, સરળ બાળ પડઠાઈ ગઈ, સમાધાનીની આશા વ્યર્થ ગઈ અને છેલ્લી લાહોર કોન્ફ્રેન્સ સંપૂર્ણ સંગઠનનો ઠરાવ પસાર કર્યો એટલું જ નહિ, પણ સરકારે લોકમત અને લોક સામયિકને અવરજ

માન આપવુંજ નોંધએ, એ સિદ્ધાંત પર, દેશ માટે દાદ મેળવવા અને સમસ્ત જગતનું તે પ્રતિ ખ્યાન દોરવા મહાત્માશ્રમે આવે-શની લઈ પ્રથમ અન્યાયી મીઠાના કરના કાયદાનો સંનિય બાંગ કરવા-એડો બજાવે. આદરવા-પમે કુચ કરતા કરતા સુરત જીલ્લામાં વસસાડ પામે આવેલા દરિયાપરના દાદી ગામે જવાનું નહીં ક્યું.

આ બધું એટલું તાલું છે, સમરણચિત્ર પર ઉંકું કાતરાઈ ગયલું છે, કે તેનો નિર્દોષ માન બસ છે.

આ પહેલાં જગતે અનેક સચાચ યુદ્ધની કુચો નોંધ છે, જેમકે હોની-બાલની, એલેક્ઝાંડરની, નેપોલિયનની; પણ તેની સરખામણીમાં મહાત્માશ્રની અમદાવાદથી દાંડીની ૭૬ સત્યાગ્રહીઓ સાથેની, નિઃશસ્ત્ર સૈનિકોની કુચ ઇતિહાસમાં અજોડ અને સર્વોપરિ લેખારો અને તે સત્યાગ્રહની લડતના કીર્તિસ્તંભરૂપ ધર્મ રહેશે.

તે કુચ કોઈ સ્વાર્થ માટે, કોઈ લાભની પ્રાપ્તિ અર્થે, કોઈ જાતના વિજય, સત્તા કે ધનસંપાદન માટે નહોતી; પણ કેવળ ન્યાય ખાતર, દેશના હક્ક અને સ્વાતંત્ર્ય ખાતર; ન્યાય, નીતિ અને સત્યના ધોરણને અવલંબીને હતી, જેનો સમાન દાખવો બીજા કોઈ દેશમાં અથવા કોઈ સમયમાં નહિ મળી આવે.

ન્યાય, નીતિ અને સત્યને અનુસરી થયલું કોઈ કાર્ય કદી નિષ્ફળ ગયલું કે અહિંતકારક નિવડેલું જાણ્યું સાંભળ્યું નથી; બલ્કે સમસ્ત પ્રજા-ઓનો ઇતિહાસ અને સર્વ ધર્મોનો ઉપદેશ એકજ સનાતન સાથે ઉચ્ચારે છે કે સત્યમેવ જયતે.

પુસ્તકોની વર્ગીકૃત યાદી.

(સન ૧૯૨૯)

નવલકથા

પુસ્તકનું નામ.	લેખક વા પ્રકાશક.	કિંમત.
અમીના (ખીજ આવૃત્તિ)	શયદા.	૩—૮-૦
અજોજ હાંકોર ભા. ૨ જો	ઉજાગરાય કે. ઓઝા.	૧—૮-૦
આજકાલની કેળવણી એટલે	પુષ્પ.	૦-૧૨-૦
સમાજની સંખ્યા, પ્રથમખંડ (ખીજ આવૃત્તિ)		
ઉધિયું	છોટાલાલ ડાલાભાઈ ભગીરદાર.	૧—૮-૦
એંસી દિવસમાં દુનિયાની મુસાફરી	પ્રભુદાસ મુંદરજી નંદાણી.	૨—૦-૦
અંગ્રેજ રાજનો ઉપકાળ	રણછોડલાલ હરિલાલ ભટ્ટ.	૧—૮-૦
અને પીઠારાઓનો દૌરદમામ		
કચ્છની જુની વાર્તાઓ	રામરામ જવરામ.	૪—૦-૦
કચ્છનો નૂર	મજલાલ ભગવાનલાલ છાયા.	૧—૮-૦
કચ્છનો કેસરી યાને લોલો	નારાયણ વસનંત હજુર.	૩—૦-૦
અને અનેસર		
કાઉન્ટ ઓફ મો-ટેકોરટો	એક ગ્રેન્થુએટ.	૩—૦-૦
ભા. ૩, ૪		(દરેકના)
કાઠિયાવાડની દંતકથાઓ	ધીરસિંહ બહેરાભાઈ ગોહીલ.	૨—૦-૦
કાઠિયાવાડની જુની વાર્તાઓ	હરગોવિંદ ગ્રેમશંકર ત્રિવેદી.	૨—૮-૦
ભા. ૨ જો		
ક્રાન્તિકારી સગ્ન	રણછોડજી કેમુરભાઈ મીસ્ત્રી.	૦—૩-૦
કૃતગી કેસર	શિવજી દેવસિંગ શાહ.	૧—૮-૦
કોની બેરી ?	હરિલાલ વશ્વભદાસ.	૨—૦-૦
કોકિલા	રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ.	૨—૦-૦
કૌટિલ્ય ભગવાન	કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી.	૨—૦-૦
ખલકના ખેત્ર ભા. ૧ લો	રતિલાલ ભાણુજી હજુર.	૧—૮-૦
ખુબસુરતીનું અપ્પર	યુક્ત	૧—૮-૦
ગુજરાત તથા કાઠિયાવાડ દેશની	એફ. બી.	૦—૮-૦
વારતા ભા. ૩ જો		

ગ્રંથ અને ગ્રંથકાર

ગંગા-એક ગુર્જર કથા-	ઈચ્છારામ સુપરામ દેસાઈ.	૧-૪-૦
સુંબન અને ખીજ વાતો	પ્રસ્થાન કાવ્યોત્તમ.	૧-૪-૦
ઝેરી જમાત	'બમર.'	૦-૨-૬
ટળરળતો તુરાળ (ખીજ આટલિ)	એ. એલ. કુટ્ટાવાળા	૧-૪-૦
હાપણનો સામર	જદુરાય દ. ખંધડીઆ	૧-૮-૦
ડિટેક્ટીવ જ્યન્તનાં અદ્ભૂત પરાક્રમે	નામરદાસ ઈ. પટેલ	૨-૮-૦
દાસચીવડાની દસ વાર્તાઓ	ગોકુલદાસ દારકાદાસ રાયચુરા	૧-૮-૦
દિરેક્ટની વાતો	રામનારાયણ વિ. પાઠક	૧-૪-૦
દેવી ચૌધરાણી	ગાડિવ સાહિત્ય મંદિર	૧-૮-૦
તણખા ભા. ૨ ને	'ધૂમકેતુ'	૧-૮-૦
તાતી તથાર	ચાંપશી વિ. ઉદેશી	૧-૪-૦
નવનિધનો સંસાર અથવા એક અધુરૂં ભણેલા હિંદુ યુવકની કર્મકથા	દુર્લભ સ્વામ ધ્રુવ વૈવકવિ	૧-૮-૦
ન કહેવાયલી વાતો	ઉલ્લાસકર ગોવિંદજી શુક્લ	૦-૮-૦
પ્રધાનપુત્રીના પરાક્રમે	રમણલાલ નાનાલાલ	૦-૧૦-૦
પાપાણુ પ્રતિમા યાને માનવમૂર્તિ	પ્રમોદરાય ત્રં. મહેતા	૨-૦-૦
પારસમણિની શોધમાં	નટવરલાલ વિમાવાળા	૨-૦-૦
(અલ્પાકાંડો ભેદ ખંડ, ૨ ને)		
પુષ્પાંજલિ	રમણિકલાલ જયચંદ દલાલ	૧-૦-૦
પુષ્પ લલિતા	મુનીલાલ જયશંકર એઆ	૧-૦-૦
પૃથુરાજ ચૌહાણ અને ચંદ-ખરદાઈ (છઠ્ઠી આંકલિ)	મણિલાલ ઇચ્છારામ ભટ્ટ	૧-૪-૦
પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ અને હતભાગી	પુષ્પ	૦-૧૨-૦
હિંદુસ્તાન ભા. ૧લો (ખીજ આટલિ)		
,, ,,, ભા. ૨ ને (,, ,,,)		૦-૧૨-૦
પ્રેમના જાડુ	'અધુકર'	૧-૦-૦
પંજાબનું પ્રચંડ કાવતરું	સચીન્દ્રનાથ સાન્યાલ	૧-૮-૦
ભા. ૧, ૨.	(ગાડિવ સાહિત્ય મંદિર)	
ફૂંખા કાકી	છાટ્ટાલાલ ડાલાભાઈ જાગીરદાર	૧-૮-૦
ફેએન્સી દારસો	જદુરાય દ. ખંધડીઆ	૨-૮-૦

ખાતુ અને ખીજ વાર્તાઓ	મીસીસ ઝીણી કે. જેમાસ્ટર	૨-૦-૦
શુદ્ધિનું ખજાર	જદરાય દ. ખંધડીઆ	૦-૧૨-૦
મસ્તકકીરની વાર્તાઓ	‘મસ્ત કકીર’	૧-૮-૦
મસ્ત કકીરની મસ્તી (ખીજ આદત્તિ)	„	૨-૦-૦
મોગલ શહેનશાહતની	સેયદ શીઝ હુસેન	૧-૦-૦
૨જપુત રમણીઓ		
યોગિની કુમારી બા. ૨ ને	શ્રીમાન્ વિશ્વવંશ	૩-૪-૦
રસનાં ચટકાં	‘બેકાર’	૧-૮-૦
રણવીરની તલવાર	બાલકૃષ્ણ સુતીવાલ જોષી	૧-૮-૦
રસિકી વાર્તા	ગોકુલદાસ દારકાંદાસ રાયચુરા	૧-૮-૦
રાજમાર્ગ	મદાશંકર ઉદ્રજ દવે	૩-૦-૦
લાલકુંવર	દીનશા નવરોજી પાવરી	૧-૮-૦
વિકાસમાં વિનાશ	ચંદુલાલ જોશલાલ બ્યાસ	૩-૮-૦
વિનોદ-વાટિકા	કિશોર-વકીલ	૨-૦-૦
વિશ્વ શાંતિને વિનાશ	કાન્તિલાલ લક્ષ્મીશંકર ભટ્ટ	૧-૦-૦
વીરની વાતો, બા. ૩ ને	તારાચંદ પી. અડાલજી	૨-૮-૦
વીરકાક	શયલ	૩-૮-૦
શિવાજીની મુરતની લઢ	સ્વ. ઇન્દિરામ સૂર્યરામ દેસાઈ	૧-૪-૦
(ચોથી આદત્તિ)		
શીરીનની કહાણી	સ્વ. દાદી તારાપોરવાલા	૫-૦-૦
સમાજની વેદી પર	‘નિરંજન’	૨-૦-૦
સામાજિક ટુંકી વાર્તાઓ	શ્રીમાળી શુભેચ્છક કાર્યાલય
રકાઉટિંગ અને ખીજ વાતો	મગનન ઉ. ભટ્ટ	૧-૦-૦
સુદતાના રતિયા	‘સાદીક’	૩-૮-૦
સ્નેહ સમાધિ	રતિલાલ બાલુજી ઠક્કર	૦-૮-૦
સોરઠી વીરાગનાની વાર્તાઓ	ગોકુલદાસ દારકાંદાસ રાયચુરા	૨-૦-૦
સોરઠી સમશેર	ગુણવંતરાય આચાર્ય	૦-૧૦-૦
સોરઠી સૌર્યકયાઓ	દિજકુમાર	૧-૮-૦
સોરઠનો મુત્સદી વીર	ચંદુલાલ જોશલાલ બ્યાસ	૧-૪-૦
સૌરાષ્ટ્રની રસધાર, બા. ૧ લો	જવેરચંદ મેવાણી	૧-૦-૦
(ખીજ આદત્તિ)		

સંગ્રામ ક્ષેત્ર	ભોજારામ બાવાનીચંકર બચેકા	૪—૮—૦
સંત તુકારામ	'પુષ્પ'	૦—૧૨—૦
હપીકેશચંદ્ર, બા. ૪ થો.	રામપ્રસાદ કાશીપ્રસાદ દેસાઈ	૩—૮—૦
હુ કરીશજનું માહાત્મ્ય	સુરેન્દ્ર બા. પાઠકજી લાલચંદ્ર ગણપતરામ વ્યાસ	} ૦—૮—૦

ઇતિહાસ.

અમેરિકાનું સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધ	જીવણલાલ દરિપ્રસાદ દિવાન	૦—૪—૦
અરાવસે સત્તાવનના બળવાની	ચુનીલાલ પુરોતમદાસ ખારોડ	૦—૩—૬
બીજી બાણ		
છટાલીનો મુક્તિયુગ	નરસિંહભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ	૦—૬—૦
છગ્નેન્ડના ઇતિહાસનું પ્રથમદર્શન	મદાચંકર પોપટલાલ આચાર્ય	૧—૦—૦
ખંભાતનો ઇતિહાસ અને ચેત્ય-	શ્રી સ્થંભ જૈન મંડળ	૦—૪—૦
પરિપાટી		
ગુજરાત-ગુજરાતને નામ આપનારા	ડૉ. જીવનજી જમશેદજી મોદી	૦—૨—૦
ગુજરાતનાં ઐતિહાસિક સાધનો	નર્મદાચંકર વદ્વલજી દિવેદી	૧—૦—૦
ગુજરાતનું પાટનગર અમદાવાદ	રત્નમણિરાવ બીમરાવ દિવેદીઆ	૪—૦—૦
ગેટ વે આફ ઈન્ડિયા	સી. એન. વર્મા	૦—૫—૦
દરબારે અકબરી	'સાદીક'	૩—૮—૦
પારસી પ્રકાશ-દક્ષતર ૪થું	ફરેતમજી ખરજોરજી	૨—૦—૦
બા. ૩ ભે (ઈ. સ. ૧૯૦૫-૧૯૦૬)		
ગ્રામીન લેખ સંગ્રહ, બા. ૧ ભો.	શ્રી વિદ્યાવિજયજી	૨—૦—૦
ખરજોર નામું (સચિત્ર)	ધનજીભાઈ એન. પાટિલ	૫—૦—૦
ભાર્ગવ બ્રાહ્મણોનો ઇતિહાસ	ધનપ્રસાદ ચંદાલાલ મુનશી	૩—૦—૦
મિસરનો મુક્તિસંગ્રામ,	ઝવેરચંદ મેઘાણી	૦—૧૨—૦
ખંડ ૧ ભો.		
નેવાડની જહોજલાલી	ધનજીભાઈ વિક્રમદાસ પટેલ	૧—૦—૦
(નવમી આવૃત્તિ.)		
યુગ પુરાણનાં ઐતિહાસિક તત્ત્વો	દી. બા. કેશવલાલ હર્ષદરાય મુવ	૦—૪—૦
રામનો ઇતિહાસ	આત્મારામ મોતીરામ દિવાનજી	૦—૧૨—૦

વિચાર સ્વાતંત્ર્યનો ઇતિહાસ	પ્રુશવદન ચંદુલાલ ઠાકોર	૧-૦-૦
સિદ્ધોરની હકીકત	દેવચંકર વૈકુંઠજી ભટ્ટ	૨-૦-૦
સોરઠી બહારવટીઆ, ભા. ૨ જો	અવેરચંદ મેઘાણી	૧-૮-૦
“ “ “ ભા. ૩જો	“ “ “	૧-૪-૦
સંસ્કૃતિની ઉત્પત્તિ	રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ	૧-૧૩-૦
હિન્દના ઇતિહાસની વાતો	ભરતરામ ભાનુસુખરામ મહેતા	૦-૧૨-૦
હિન્દની પ્રજાનો ટુંકો ઇતિહાસ	એમ. એમ. કામદાર	૦-૧૧-૦
હિન્દુસ્તાનનો શાળાપંચોગી ઇતિહાસ કરસનદાસ નારણદાસ શુક્લેશ્વર		૨-૦-૦

છવનચરિત્ર.

અમર મહાજનો	કકલભાઈ કોઠારી	૦-૧૨-૦
આત્મકથા, ભા. ૨ જો	મહાત્મા ગાંધીજી	૦-૮-૦
ધરિલામના પથગમ્યર	હકીમ બદર નિઝામી રાહતી
ધન્યારામ સુપરારામ દેસાઈના સાક્ષરછવનની રૂપરેખા	નટવરલાલ ધન્યારામ દેસાઈ
કૃષ્ણ જન્મપ્રમી ઉત્સવ	બાલકૃષ્ણ કાશીનાથ વિદ્યાંસ	૦-૨-૦
ગુરુ ગોવિંદસિંહ	નારાયણ વિસનજી ઠક્કર	૧-૧૦-૦
ચાર ઈશ્વરભક્તો	૦-૦-૩
ચૈતન્ય પ્રભુ	નર્મદાચંકર બાલાચંકર પંડ્યા
ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય	જમસુખરાય પી. જોશીપુરા	૦-૧૦-૦
છાંદુભાઈ કૃષ્ણારામ ભટ્ટને રમરણાંજલિ	ઉમિયાચંકર જોશંકર મહેતા
દિગોળન દોરત	હિમ્મતલાલ	૦-૧-૬
નરસિંહ મહેતા	ગજેન્દ્રચંકર લાલચંકર પંડ્યા	૦-૧૦-૦
નવનાથ કથામૃત, ભા. ૧ તથા ૨	સિવચંકર ગોવિંદરામ યાચિક	૪-૦-૦
નેહનનું છવનચરિત્ર	હીરાલાલ હરજીવન ગણાત્રા	૧-૮
પુરુષોત્તમ મહારાજનું ચરિત્ર
શુદ્ધ અને મહાવીર	કિશોરલાલ ધ. મશરૂલાલ
ભગવાન ચૈતન્યદેવ	નર્મદાચંકર બાલાચંકર
ભારતના ભડવીરો	રામનારાયણ ના. પાઠક	૦-૮

સંગ્રામ ક્ષેત્ર	જ્યેષ્ઠારામ ભવાનીચંકર બધેકા	૪-૮-૦
સંત તુકારામ	'પુષ્પ'	૦-૧૨-૦
હૃષીકેશચંદ્ર, ભા. ૪ થો	રામપ્રસાદ કાશીપ્રસાદ દેસાઈ	૩-૮-૦
હું કરીશજનું માહોત્તય	સુરેન્દ્ર ભા. પાઠકજી ભાલચંદ્ર ગણપતરામ બ્યાસ	૦-૮-૦

ઇતિહાસ.

અમેરિકાનું સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધ	જીવણલાલ હરિપ્રસાદ દિવાન	૦-૪-૦
અરાહસે' સત્તાવનના બળવાની	ચુનીલાલ પુરુષોત્તમદાસ બારોટ	૦-૩-૬
બીજી બાણ		
ઇટાલીનો મુક્તિયુદ્ધ	નરસિંહભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ	૦-૬-૦
ઇંગ્લેન્ડના ઇતિહાસનું પ્રથમદર્શન	મહાશંકર પોપટભાઈ આચાર્ય	૧-૩-૦
ખંભાતનો ઇતિહાસ અને ચેત્ય-પરિપાટી	શ્રી રથંભ જૈન મંડળ	૦-૪-૦
ગુર્જરા-ગુજરાતને નામ આપનારા	ડૉ. જીવનજી જમશેદજી મોદી	૦-૨-૦
ગુજરાતનાં ઐતિહાસિક સાધનો	નર્મદાશંકર વલ્લભજી દિવેદી	૧-૦-૦
ગુજરાતનું પાટનગર અમદાવાદ	રત્નમણિરાવ બીમરાવ દિવેદીઆ	૪-૦-૦
ગેટ વે આફ ઇન્ડિયા	સી. એન. વકીલ	૦-૫-૦
હરબારે અકબરી	'સાદીક'	૩-૮-૦
પારસી પ્રકાશ-ફક્તર ૪થું	રશ્તમજી બરનોરજી	૨-૦-૦
ભા. ૩ ભે (ઈ. સ. ૧૯૦૫-૧૯૦૬)		
પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ, ભા. ૧ ભા.	શ્રી વિદ્યાવિજયજી	૨-૦-૦
બરનોર નામુ (સચિત્ર)	ધનજીભાઈ એન. પાટિલ	૫-૦-૦
ભાર્ગવ બ્રાહ્મણોનો ઇતિહાસ	ધનપ્રસાદ ચંદાલાલ મુનશી	૩-૦-૦
મિસરનો મુક્તિસંગ્રામ,	જવેરચંદ મેઘાણી	૦-૧૨-૦
ખંડ ૧ ભા.		
મેવાડની જહોજવાલી	ધનજીભાઈ વિક્રમદાસ પટેલ	૧-૦-૦
(નવમી આવૃત્તિ.)		
યુગ પુરાણનાં ઐતિહાસિક તત્ત્વો	દી. બા. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ	૦-૪-૦
રામનો ઇતિહાસ	આત્મારામ મોતીરામ દિવાનજી	૦-૧૨-૦

વિચાર સ્વાતંત્ર્યનો ઇતિહાસ	પ્રશવદન ચંદુલાલ ઠાકોર	૧-૦-૦
સિદ્ધોરની હકીકત	દેવચંકર વૈકુંઠજી ભટ્ટ	૨-૦-૦
સોરઠી બહારવટીઆ, બા. ૨ બે	ઝવેરચંદ મેઘાણી	૧-૮-૦
“ “ બા. ૩બે	“ “	૧-૪-૦
સંસ્કૃતિની ઉત્પત્તિ	રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ	૧-૧૩-૦
હિન્દના ઇતિહાસની વાતો	ભરતરામ બાનુસુખરામ મહેતા	૦-૧૨-૦
હિન્દની પ્રજાનો હુંકો ઇતિહાસ	એમ. એમ. કામદાર	૦-૨૧-૦
હિન્દુસ્તાનનો સાળોપયોગી ઇતિહાસ કરસનદાસ નારણદાસ છુક્સેકર		૨-૦-૦

જીવનચરિત્ર.

અમર મહાજનો	કકલભાઈ કોઠારી	૦-૧૨-૦
આત્મકથા, બા. ૨ બે	મહાત્મા ગાંધીજી	૦-૮-૦
ધરિલામના પચમઅર	હકીમ બદર નિઝામી રાહતી
ધમ્મચારામ સુરેશભ દેસાઈના	નટવરલાલ ધમ્મચારામ દેસાઈ
સાક્ષરજીવનની રૂપરેખા		
કૃષ્ણ જન્મોત્સવ	બાલકૃષ્ણ કાશીનાથ વિકાસ	૦-૨-૦
ગુરુ ગોવિંદસિંહ	નારાયણ વિસનજી ઠાકુર	૧-૧૦-૦
ચાર ધર્મરત્નકો	...	૦-૦-૩
ચૈતન્ય પ્રભુ	નર્મદાચંકર બાલાચંકર પંડ્યા
ચંદ્રગુપ્ત મૌર્ય	જયમુખરાય પી. જોશીપુરા	૦-૧૦-૦
છાત્રભાઈ કૃષ્ણરામ ભટ્ટને	ઉમિલાચંકર જોશંકર મહેતા
સ્મરણાંજલિ		
દિગોળન દોરત	દિગ્મનલાલ	૦-૧-૬
નરસિંહ મહેતા	ગજેન્દ્રચંકર લાલચંકર પંડ્યા	૦-૧૦-૦
નવનાથ કથામૃત, બા. ૧ તથા ૨	ચિવચંકર ગોવિંદરામ વાણિક	૪-૦-૩
નેક્સનનું જીવનચરિત્ર	દીરાલાલ દરજીવન ગખાના	૧-૦-૬
પુરુષોત્તમ મદારાજનું ચરિત્ર
શુદ્ધ અને મદારીર	કિશોરલાલ ધ. મણરવાલા
જમવાન ચૈતન્યદેવ	નર્મદાચંકર બાલાચંકર
ભારતના ભડવીરો	રામનારાયણ ના. પાટક	૦-૮-૦

મુકુટ લીલામૃત-પંચમ ગિદુ-	પંડિત જગન્નાથ પ્રભાચંકર	૦-૧૨-૦
રસેશ શ્રી કૃષ્ણ માને શ્રીકૃષ્ણ	જેઠાલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ	૨-૦-૦
ચરિત્ર		
રામ અને કૃષ્ણ	કિશોરચાલ ધ. મયરવાલા	૦-૧૦-૦
લાલાજી (નરવીર)	કકલભાઈ કોઠારી અને ઝવેર-	૦-૧૦-૦
	ચંદ મેઘાણી	
વડોદરામાં ચાલીસ વર્ષ	ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ	૧-૮-૦
વીર વેરાગી	નારાયણ વિસનજી ઠંકર	૧-૧૦-૦
વીર વલ્લભભાઈ	મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ	૦-૨-૬
શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ શાંતિ અને	કાશીરામ ભાઈશંકર ઝોઝા	૨-૦-૦
અગ્રગણ્ય ઓપુરપો ભા. ૧ લો.		
" " ભા. ૨ જે	' પ્રેમી '	૨-૦-૦
(શ્રીમદાદ) શંકરાચાર્ય	દુર્ગોશંકર કલ્યાણજી દવે	૦-૬-૦
સ્મરણાંજલિ	હિમિયારાંકર જ્યેષ્ઠકર મહેતા
સ્વામી ભારકરાનંદજી	નાણુકલાલ ના. ચોકશી	૧-૪-૦
સ્વામી રામદાસ બાબાજી	તારાકિશોર ચૌધરી	૧-૮-૦
કાઠિયાનું જીવનચરિત્ર		
સુતપુત્ર કથુર્	ન્હાનાભાઈ કાલિદાસ ભટ્ટ	૦-૩-૦
સોરઠી સંતો (ખીજી આવૃત્તિ)	ઝવેરચંદ મેઘાણી	૦-૧૦-૦
(શ્રીયુત રાજપરત્ન) હરિલાલ ગોવિ-	પુરુષોત્તમ બાણજી પરીખ	૦-૧૦-૦
ન્દજી પરીખ-એમનું જીવનચરિત્ર.		

ભૂગોળ, સ્થળ વર્ણન-પ્રવાસ.

અમદાવાદનું આદ્યમ (સચિત્ર)	રવિશંકર મ. રાવળ	૨-૦-૦
આણુ, ભા. ૧ લો	જયન્તવિજયજી	૧-૦-૦
કાશ્મીરથી નેપાળ	હરિચંદ લક્ષ્મીચંદ મહેતા	૨-૦-૦
ગુજરાતનાં તીર્થસ્થાનો	દુર્ગોશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી	૧-૦-૦
નેપાલ અને આસામ પ્રવાસ	મણિલાલ જગજીવન દિવેદી	૦-૧૪-૦
હિન્દુસ્તાન અને એશિયા ખંડ	પ્રીતમરાય વજ્રસય દેસાઈ	૦-૫-૦
(સામાન્ય)		

લલિતકળા, સ્થાપત્ય.

કનુ દેસાઈના રેખાચિત્રો	કનુ દેસાઈ	૨-૦-૦
અમદાવાદનું આલમચ	રવિશંકર એમ રાવળ	૨-૦-૦
અમદાવાદનું સ્થાપત્ય	ગુલમશિરાવ ભીમરાન	૧-૦-૦
નાટક.		
અમેરિકન ડૉક્ટર	'પુષ્પ'	૦-૪-૦
અપટ્ટેડેટ સેમ્પલ્સ	'પુષ્પ'	૦-૧૨-૦
અકકલના નમુના	,	૦-૮-૦
આદર્શ ગામડું	સ્વામીશ્રી પરમાનંદજી	૦-૧-૦
ઇફુ કુમાર, ભા ૨જો (ગ્રીષ્મ આદિત)	કવિ ન્હાનાનાન દરપતરામ	૧-૮-૦
કાકાની ચરતી	કનૈયાલાલ માણેલાલ મુનશી	૧-૪-૦
ત્રિવેળી	યશવંત પડયા	૦-૫-૦
ધ્વજતરોપણ	નર્મદાજી દર પડયા	૦-૫-૦
ધ્રુવ સ્વામિની દેવી	કનૈયાલાલ માણેલાલ મુનશી	૧-૪-૦
નિરાધાર	છગની એન બનસારા	૧-૦-૦
પ્રહ્લાદ	ભુગતરામ દવે	૦-૮-૦
પ્રેમ કુજ (નવી આદિત)	કવિ ન્હાનાનાન દરપતરામ	૧-૦-૦
ભયનો બેઠ	લક્ષ્મીભૂતિ વિદ્યાચૌધુન	.. .
રાજર્ષિ ભરત	વિ ન્હાનાનાન દરપતરામ	૧-૮-૦
વિશ્વગીતા	" ,	૧-૮-૦
રાકુન્તલાનું મંજારણ	" ,	૧-૪-૦
સ્મૃતિ શ્રવણ	મનમુખલાલ મલ્યાન ઝવેરી	૦-૧૦-૦
સાધમાલ	બાણુલાલ જો મશિર	૦-૮-૦

કવિતા.

આત્મનિકાલ ભગવાવનિ (ગ્રીષ્મ આદિત)	નનવદ કમે દામ પટેલ	૧-૦-૦
આધ્યાત્મિક ભજનપદ પુષ્પમાળા	મુનિશ્રી ન્હાનનંદજી	૧-૮-૦
ઉમા પીતામહી (ગ્રીષ્મ આદિત)	કલ્પકુમરી કાપાલા	૦-૧-૦

કલ્પલિની (ખીજી આટ્ટિ)	દામોદરદાસ ખુ. બોટાદકર	૦-૧૨-૦
કાકિયાવાડી દુહા	ગોકળદાસ દારકાદાસ રાયચુરા	૧-૦-૦
કાવ્ય સમુચ્ચય, ભા. ૧ લો.	રામનારાયણ વિ. પાઠક	૧-૦-૦
(ખીજી આટ્ટિ.)		
કાવ્યાનંદ નિધિ, વિભાગ ૪ થો	ધનિદાનંદ લલિતાનંદ પંડિત	૧-૮-૦
કલ્પલોલ	ઝવેરચંદ મેઘાણી	૦-૪-૦
કીર્તનસંગ્રહ, ભા. ૨ નો	લક્ષ્મીભાઈ જગનનાથ દેસાઈ	૨-૦-૦
કુરુક્ષેત્ર-શરણ્યા	કવિ ન્હાનાલાલ દલપતરામ	૦-૧૦-૦
" યુગ પદ્યો	" "	૦-૮-૦
(ખીજી આટ્ટિ)		
" -મહાસુદર્શન (..)	" "	૦-૧૦-૦
કૃષ્ણ કુમારી	અમૃતલાલ એન. બટ	૦-૧૨-૦
મન્ન-મોક્ષ સ્તોત્ર	મંગલેશ્વર સોમનાથ બટ	૦-૦-૦
ગીત સંગ્રહ	સીતારામ નથુભાઈ	૦-૨-૦
ગુજરાતી દુહા સંગ્રહ	મોતીલાલ નરોત્તમ કાપડીઆ	૦-૪-૦
ગૌરીનાં ગીતો	દેશબજી પરમાર	૦-૮-૦
ચાંદડો યાત્રા	શાન્તિશંકર વે. મહેતા	૦-૬-૦
ચુંદડી, ભા. ૧ લો	ઝવેરચંદ મેઘાણી	૦-૧૪-૦
" ભા. ૨ નો	" "	૦-૧૦-૦
ચંદ્ર દૂત	મનમુખલાલ મ. ઝવેરી	૦-૧૦-૦
ઉદ્યાન આશુ ભા. ૧, ૨	'પુષ્પ'	૦-૮-૦
છાંદમની વાણી, ગ્રંથ-૩ નો	સરસ્વ સાહિત્ય વર્ધક કાપડીયા	૧-૦-૦
જનોર્ધના ગીતો	હરિશંકર વિદ્યાથી	૦-૨-૦
જુહુની જાડા	અરદેશર ખરશેદજી દેસાઈ	૦-૨-૦
જંગે રસ્તમ સોહરાબ	ચાવકશા દારાશા ઓઢ	૧-૪-૦
(ગ્રી) દ્યારામકૃત કાવ્ય મણિમાલા,	નારાયણદાસ પરમાનંદદાસ સાહ	૧-૧૨-૦
ભા. ૫ મો		
નિર્ઝરિણી	દામોદરદાસ ખુ. બોટાદકર	૦-૧૨-૦
નિરંજન ગીતા	સુનીલાલ ત્રિભુવનદાસ ભાયાણી	૧-૦-૦
પંચકંઠ અને ખીજી કાવ્યો	મંજુલાલ રણજોડલાલ મજમુદાર	૧-૮-૦
બે હાથ ભેડી	મુનિધી છોટાલાલજી	૦-૪-૦

ભજનિકા	અરદેશર ફરામજી ખખરદાર	૦-૧૪-૦
ભજનાવળી	ખાત્રી માજી રાજખા સાહેબ	૨-૦-૦
ભણકાર-પૂરવણી	ખળવંતરાય કલ્યાણુરાય હાકેર	૦-૧૨-૦
મેઘદૂત	કવિ ન્હાનાલાલ દલપતરામ	૧-૪-૦
રણદંડુબી	જયકૃષ્ણ સી. સુસ્તી	૦-૩-૦
રસિયાના રાસ	ગોકુલદાસ દારકાદાસ રાયચુરા	૧-૦-૦
રાસ તરંગિણી (ચોથી આવૃત્તિ)	દામોદરદાસ ખુ. બોટાદકર	૦-૧૦-૦
રાસ ચંદ્રિકા	અરદેશર ફરામજી ખખરદાર	૧-૦-૦
રાસ મંજરી	કેશવ હ. શેઠ	૦-૧૪-૦
રાસ મંદિર (ખીજી આવૃત્તિ)	ગોકુલદાસ દારકાદાસ રાયચુરા	૧-૦-૦
રાસ, ભા. ૨ જે (ખીજી આવૃત્તિ)	કવિ ન્હાનાલાલ દલપતરામ	૧-૦-૦
શ્રણુછોડની વાણી, ભા. ૨ જે	અમ્બેદાસ ઉમેદલાલ પટેલ
શ્વતુ ગીતો	ઝવેરચંદ મેઘાણી	૦-૧૨-૦
શ્વપિ વાણી	જે. બેસાનીઆ	૨-૦-૦
લગ્ન ગીતો	સુનીલાલ મગનલાલ પટેલ
વરસાદનો કેહેર (છઠ્ઠી આવૃત્તિ)	મહાદેવ રામચંદ્ર જામુષ્ટે	૦-૬-૦
વિસનગરા નાગર સ્ત્રીમા ગવાતાં ગીતો
વિભુની વાટે	વલ્લભજી ભાણુજી મહેતા	૦-૧૨-૦
વિવિધ ઘોળ તથા પદ્યસંગ્રહ, ભા. ૨ જે.	લક્ષ્મીભાઈ જગનલાલ દેસાઈ	૧-૦-૦
વેદાંત પ્રકાશ મંજરી, ભા. ૨ જે.	રાધવજી માધવજી શર્મા
વૈરાગ્ય ચતક	મણિલાલ ઇન્જારામ દેસાઈ	૦-૮-૦
(શ્રી) સત્સંગ મુખેધ રતનમાળા	ગોવિંદલાલ કલ્યાણુજી પરીખ	૧-૦-૦
સાહિત્ય કુંજ	લક્ષ્મીચંકર માકડ
સોતરિવની	દામોદરદાસ ખુ. બોટાદકર	૦-૧૨-૦
હરિલીલાગોડશ કલા, ભા. ૨ જે	અંબાલાલ શુભાળીદાસ જાની	૦-૧૨-૦
હૃદયની રસધાર	જહુરાય ડી. ખંધડીઆ	૧-૪-૦

ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન.

અગોસ્પીનમાન જરૂરચુરની	કેપ્ટન સોરાજી રૂસ્તમજી ખમનજી	૦-૧૦-૦
છંદગી અને શિક્ષણ		

અષ્ટાવક ગીતા	એમ. સી. બટ	૧-૮-૦
અમૃત તત્ત્વ યાને અમર બોધ	છગનલાલ ઘેવાભાઈ મહેતા	૨-૮-૦
આત્મા અને પુનર્જન્મ	ઝાર હાસીમ યુસફ ભરૂચા	૦-૬-૦
આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમ	સુખલાલજી સંગજી પંડિત	૦-૬-૦
ઉપનિષદ જ્યોતિ, ભા. ૧-૨	મગનભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૪-૦-૦ (દરેકના)
કર્મ વિચાર, ભા. ૩ જે [ઉદ્ય]	પ્રભુદાસ બેચરદાસ પારેખ	૦-૮-૦
કન્યા શિક્ષણ	લક્ષ્મીભાઈ છગનલાલ દેસાઈ	૦-૨-૦
કુમુભાવલિ	સાકરલાલ મણેશજી શાસ્ત્રી	૧-૦-૦
ગણપતિ પૂજા	બાલકૃષ્ણ કાશીનાથ વિદ્યાસિ	૦-૮-૦
ગન્ધર્વ મોક્ષ સ્તોત્ર	મંગલેશ્વર સોમનાથ ભટ્ટ
ગીતાબ્યાસ	સુનીલાલ શામળજી ત્રિવેદી	૧-૦-૦
ચાર ધર્મરત્નકો	...	૦-૦-૩
ચોરાશી વૈષ્ણવની વાર્તા	લક્ષ્મીભાઈ છગનલાલ દેસાઈ	૧-૪-૦
જર આટલું તો વાંચજો જ	હરિલાલ મણુપતરામ શાહ	૦-૨-૦
જગત ગુરુ	અહમદ વલીમહમદ	૦-૮-૦
જીવન શોધન	કિશોરલાલ ધ. મસરવાળા	૦-૧૨-૦
જીવનસિદ્ધિ	સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે	૦-૮-૦
જૈન દીક્ષા	વાડીલાલ ખોતીલાલ શાહ	૨-૦-૦
તત્ત્વજ્ઞાનની નિબંધો	મનુભાઈ વિદ્યાનંદ પંડ્યા	૧-૦-૦
તત્ત્વાર્થ સૂત્ર, ભા. ૧ લો	પંડિત સુખલાલજી	૦-૧૨-૦
ધર્મ પ્રવચન	વિજય ધર્મસરિ
નિરંજન ગીતા	સુનીલાલ ત્રિજીવનદાસ ભાયાણી	૧-૦-૦
નૂરી શોધ-બોધવચન-	ગણુપત નૂરી રવામિ
પ્રભુમય જીવન (ત્રીજી આવૃત્તિ)	મણિનાથ નયુભાઈ દોશી	૦-૮-૦
પુરુષોત્તમ સદસ નામ સ્તોત્ર	ભદ્રસંકર જયસંકર શાસ્ત્રી	૧-૦-૦
પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાંત શેખર	હરિસંકર એમકારજી શાસ્ત્રી	૦-૪-૦
પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાંત અથવા	રણજીડલાલ પંદ્રાવનદાસપટવારી	૦-૮-૦
શુદ્ધદૈતના મૂળતત્ત્વો, ભા. ૧ લો		
(ત્રીજી આવૃત્તિ.)		
પંચ રત્ન ગીતા	સસુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યોદય	૦-૬-૦

કરોહરનામુ	પાવનજી બરબોરજી દેસાઈ
બસો બાવન વૈષ્ણવની વાર્તા	જેઠાલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ	૨-૦-૦
બ્રહ્મવાદ અંગે માયાવાદ	ઈશ્વરનાથ મગનનાન શાહ	૦-૬-૦
(શ્રીમદ્) બ્રહ્મસુત્રાણુભાષ્ય, ભા ૨ જો (અ ૩-૪)	જેઠાલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ	૩-૦-૦
બાળ ભાગવત	શ્રીમતી મંજુદેવી પંડ્યા	૦-૮-૦
ભગવદ્ ગીતા	વિહારી	૧-૦-૦
(શ્રી) ભક્તરાજની પુણ્યમાળા, પ્રથમ ભાગ	મદ્દારજી ભક્તરાજ માણેકવાન ૧-૪-૦ જમનાદાસ	
(શ્રીમદ્) ભગવતી સુત	ભગવાનદાસ હરખચંદ દોરી	૧૦-૦-૦
ભક્તિ રસાધન	મોતીનાન રવિશંકર ઘોડા	૧-૦-૦
માગરોનની ગાદીના મહાન ઓલીઆઓ	હરગોવિંદદાસ હરજિયનદાસ	૦-૬-૦
મે ત હિર વાએજ (ત્રીજી આગતિ) ડૉ. ઝનનજી જમરોદજી મોદી		૦-૧૨-૦
શ્દાધ્યાય અને ત્રિગ મંત્રદાય	દોનગાય માહડ	૦-૪-૩
વિષ્ણુ સદસ્ય નામ	નિનાયકગવ માણેકવાન
વિષ્ણુ સદસ્ય નામ	૦-૧-૬
વીર મર્મગે દરેગે	મુનિરાજશ્રી ન્યાયરિજ્વળજી
વીર સ્તુતિ (દ્વિતીયાવૃત્તિ.)	દન્યાન જનગજમાઈ	૦-૩-૦
વેદ માધુર્ય અથવા રાષ્ટ્રાધ્યાયી	પુતોત્તમ જોગીસ ભટ્ટ	૨-૮-૦
વેદાત પ્રકાશ મંજરી, ભા ૨ જે	ગવરજી માધવજી શર્મા
વૈયાકીક ન્યાયમાળા	હોટાનાન નંજેગમ ભટ્ટ	૧-૮-૦
શ્રીનાથજીનો ઇતિહાસ	નંતુમાઈ જનનાથ દેસાઈ	૦-૪-૦
શ્રી ત્રિશાપત્ર-નૃસિંહ-હરિરામજીન	સુદરનાન મણિયાલ	૧-૦-૦
સુદાકૃત સિદ્ધાંત	જેઠાલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ	૦-૮-૦
સત્યનાગવજુની કથા	મ મ. મહેતા	૦-૫-૦
સેવાકે જ	મોતીનાન જેઠાલાલ
(શ્રી) જ્ઞાન સૂર્યોદય, પૂર્વાર્ધ- દ્વિતીયભાગ-	મદ્દારજી ભક્તરાજ માણેકવાન ૨-૦-૦ જમનાદાસ	
જ્ઞાનામૃત	નીલકંઠદાસજી ચંડી	૧-૪-૦

આરોગ્ય, વૈદક વગેરે.

અંકરમાત્ર અને ઓર્થોટી માંદ.	સ્તમજ એવજ સોના	૦-૮-૦
ગીના તારકાધિક ધવાળે		
ઓદાર શાસ્ત્ર	અશ્વિન બાનુસુખરામ મહેતા	૦-૧૪-૦
આરોગ્ય (ખીજ આવૃત્તિ)	પ્રજ્ઞસંકર નરભોરામ બ્યાસ	૦-૧૨-૦
આરોગ્ય દર્શન (હંદી આવૃત્તિ)	રતિલાલ સુનીલાલ દિવાન	૦-૧-૦
આરોગ્ય વિજ્ઞાન અને ગૃહવ્યવસ્થા	બાનુસુખરામ નિર્ગુણરામ	૦-૮-૦
આયુર્વેદસિદ્ધ વિજ્ઞાન	મહાદેવપ્રસાદ નારાયણસંકર શાસ્ત્રી	૧-૦-૦
કેટલાક રોગો, બા. ૧-૨	ડૉ. ચંદુલાલ સેવકરામ દિવેદી	૦-૧૨-૦
ગર્ભવિદ્યા	પ્રાણલાલ પ્રભાસંકર બક્ષી	૦-૧૨-૦
ગર્ભકાળ આરોગ્ય	રેવ. જી. રૉબર્ટ્સ	૦-૦-૩
ચાર રોગ	...	૦-૦-૩
તન્દ્રોસ્તી અને સહેર સુખાકારી	ડૉ. દીનરામ બમનજી ભાસ્તર	૦-૨-૦
(ખીજ આવૃત્તિ)		
દમ, શ્વાસ અગર હાથ	જટાસંકર જોશંકર દવે	૧-૮-૦
દારૂના કુઃખ	...	૦-૦-૩
દાંત અને તેની ભાવજત	એસ. જી. મેવાવાલા	૦-૨-૦
કુધનો ખોરાક: તેનો ચમત્કાર	બી. પી. માદન	૧-૧૨-૦
(ચોથી આવૃત્તિ.)		
નાડીગાન તરંગિણી	મહાદેવ રામચંદ્ર ગજપટે	૨-૦-૦
(ત્રીજી આવૃત્તિ)		
નાડીગાન તથા અનુપાન તરંગિણી	પૂર્ણચંદ્ર અચ્યુતચર પુરોહિત	૨-૦-૦
[ખીજ આવૃત્તિ]		
(શ્રી) લેપજ્ય રત્નાવલી અને ચક્રદત્ત-પૂર્વાર્ધ-	જોશલાલ દેવશંકર દવે	૫-૦-૦
રોગ અને આરોગ્ય	સેવકલાલ ભાણેકલાલ દવે	૧-૫-૦
વિદ્યાવતી ડોકશાસ્ત્ર (ખીજ આવૃત્તિ)	હરિલાલ વલ્લભદાસ	૧-૮-૦
વૈદોના અનુબૂત પ્રયોગો	જોશલાલ દેવશંકર દવે	૧-૮-૦
સામર્થ્યથી પ્રાપ્તિ	" "	૧-૮-૦
હાડપિંજર	કેશવરાવ બાગ્ચરાવ દિવેદિયા	૦-૮-૦

હિંદનો સમસ્ત યત્ન	ડેવીડ ગ્રેમચંદ	૦—૧—૦
હીરોડીરિમાદિ વાતચોમ દર્શન	છમનલાલ લક્ષ્મણાઈ ચાહ	૧—૪—૦
હૃયરોગ નિવારણ	વૈદ જટાશંકર જોશંકર	૧—૮—૦
હવ એટલે શું? (બીજી આવૃત્તિ) ડૉ. પ્રાણાનંદજી		૦—૨—૦

કેળવણી.

ધરમાં મોન્ટેસરી	તારાબહેન મોડક	૦—૮—૦
દ્વિતીય મોન્ટેસરી સંમેલન
ડોલ્ડન મોજના	હરભાઈ ત્રિવેદી	૧—૦—૦
પ્રાથમિક કેળવણી પદ્ધતિ	લાલભાઈ અમથાભાઈ	૧—૧૨—૦
બાળ કેળવણી	બાપુભાઈ ભદવરાય વૈષ્ણવ	૦—૧૩—૦
ભગવતસિંહજી વાચનાલય (આઠ પુસ્તકો)

ભગવતસિંહજી પાઠ્ય પુસ્તકમાળા	...	૦—૬—૦
-----------------------------	-----	-------

ગુ. પુસ્તક-૧, ૨, ૩.

(ફરેકના)

ભૂમિતિ ભૂમિકા	ગીમનભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૦—૪—૦
માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ શિક્ષણકલા	ચાન્તિલાલ સારાભાઈ ઓઝા	૦—૧૩—૦

મોન્ટેસરી પદ્ધતિનો આત્મા	નરેન્દ્ર સિંઘરાય દેસાઈ	૧—૨—૦
રખકુ ટોળી-પ્રથમ ખંડ	ત્રિલુભાઈ બધેકા	૦—૮—૦
વિદ્યાશાળા	દિગ્ગજલાલ કલ્યાણજી બક્ષી	૧—૦—૦
શબ્દપોથી	ભાગેશ્વરાય દરિયાય	૦—૨—૦
શિક્ષણનો શાસ્ત્રીય	મગનલાલ દલસુખરામ	૦—૧૧—૦
હિંદી શિક્ષિકા	ડાહ્યાભાઈ રામચંકર દાકર	૦—૧૨—૦

વ્યાયામ.

કર્મોગ	એ. બી.	૦—૪—૦
કસરત અને ફીલ	હરરાય અમુલખરાય દેસાઈ	૦—૧૨—૦
કસરત અને આરોગ્ય	ગ્રે. માલુક્યરાય	૧—૪—૦
ગુજરાત વ્યાયામ પરિષદ	છાંદુભાઈ બાવડુખુ પુરાણી
ધરમાં રમવાની રમતો	બાપુભાઈ કરસનદાસ	૦—૪—૦

(નવમી આવૃત્તિ)

મંથ અને મંથકાર

તરવાની કળા	ધીદાન્ત મુકુન્દરાય મહેતા	૦—૭—૦
વીરખાળો માર્ગદર્શિકા	લેડી વિદ્યામવરી રમણભાઈ	૦—૬—૦
	નીલકંઠ	
રકાઉટિંગ અને ખોજ વાતો	ગળનન ઉ. બદ	૧—૦—૦
સૂર્ય નમસ્કાર	હરખચંદ લક્ષ્મીચંદ	૦—૪—૦
સૂર્ય ભેદન	ખાપુભાઈ કુબેરદાસ પટેલ	૦—૬—૦

વિજ્ઞાન.

ખેતીવાડી:

ખેતીવાડીની પાઠમાળા, ભા. ૨ ને કુસેરાય સી. અંબરિયા	૦—૧૨—૦
ગોરક્ષા કલ્પતરુ	વાઘજી ગોવિંદજી દેસાઈ

ઉદ્ભિદ્ શાસ્ત્ર:

સિંહ-કુદરતનું અવલોકન	માર્તંડ શિવભદ્ર પંડ્યા	૦—૬—૦
મધુ મહિષા અને જમર	ઈન્દ્રવદન હથમુખરામ દેમાઈ	૦—૧૧—૦
શાલી હોત્ર યાને અશ્વવિદ્યા	મગનલાલ ગુલાબભાઈ દેસાઈ	૧—૦—૦
સિંહ	માર્તંડ શિવભદ્ર પંડ્યા	૦—૬—૦

સહકાર:

જર્મનીમાં સહકાર્ય દ્વારા ખેતી- રમણલાલ નાનાલાલ
વાડીની ખીલવણી	
ડેન્માર્કમાં સહકાર
રશિયન દેશમાં સહકાર
સહકાર	મગનલાલ દારકાદાસ શાહ ૧-૮-૦
સોક્રેટીસની સફર	બેષન

ખગોળ-જ્યોતિષ:

તારાશાસ્ત્ર	હેલથંકર મણિચંકર	૦—૧૨—૦
નક્ષત્રમાળા	નરહરિ દા. પરીખ	૦—૧—૦
પ્રત્યક્ષ પંચાંગ	હરિહર પ્રા. બદ	૦—૨—૦
અવિધ્ય રૂળ	વાસુદેવ ચામળદાસ વેણશાસ્ત્રી	૦—૮—૦

સચિત્ર ત્રિકાળ જ્ઞાનદર્શક અથવા ચંદ્રકાન્ત સી. શાહ	૫-૦-૦
અદ્ભુત વિદ્યાઓનો મહાસાગર,

અંથ ૧ લો.

સાયન ન્યોતિય માર્ગોપદેશિકા, લક્ષ્મીભાઈ ગોકળદાસ પટેલ	૧-૪-૦
પ્રથમ ભાગ	

હુન્નરોપયોગી:

ફોટોગ્રાફી	જનાર્દન યસવંત દીધે	.૨-૦-૦
મોતીનાં તોરણ	કમ્લેનજી જીવરાજ મોતીવાળા	૦-૧૨-૦
વ્યાપાર વિજ્ઞાન અને દેશીનામું	દુર્ગાચંકર શિવરાંકર યાત્રિક	૦-૬-૦
શિવજીકામ, ભા. ૧ લો	જનકીબાઈ પ્રધાન	૦-૧૨-૦
સ્ત્રીનો શણગાર	શુભબાણુ હોરમસજી	૧-૮-૦

વહાણુવટું:

ભાડીઆ વહાણુવટાનો જુનો ઇતિહાસ	હુંગરશી ધરમશી	૦-૪-૦
------------------------------	---------------	-------

જુરતરશાસ્ત્ર:

જૂ રચના	મોતીલાલ ઉત્તમરામ અલમૌલા	૦-૧૧-૦
માટીનો પ્રાકૃતિક ઇતિહાસ	કેશવલાલ નાનાલાલ દીક્ષિત	૦-૧૩-૦

સમાજશાસ્ત્ર:

સમાજ શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો	સંધિતાબહેન ત્રિવેદી	૦-૧૨-૦
--------------------------	---------------------	--------

સંગીત:

વાયોલિન શિક્ષક	ચંકર દત્તાત્રય પાઠક	૦-૧૨-૦
મંગીતનો ઇતિહાસ-ઉત્તર હિંદ-	વિશુકુમાર ચિવરાય દેસાઈ	૦-૧૪-૦
સંગીત શિક્ષણ સુચાવલી	નારાયણચંકર પંચાક્ષરી	૦-૬-૦

અર્થશાસ્ત્ર:

રાનીપરજમાં રેંટીઓ	જીવતરામ દવે
-------------------	-------------	-------

માનસશાસ્ત્ર:

મનોબળ	પ્રજુલાલ પ્રીતમલાલ પટ્ટિયાર	૦-૬-૦
-------	-----------------------------	-------

ગણિત:

ધનકુટ ગણિત યાને ચોરસ

લાકડાનું પરિમાણ

મુંબાઈના વ્યાપારી હિસાબ

નારણદાસ મથુરભાઈ દેસાઈ ૨-૦-૦

રવિચંકર ઓ. મહેતા અને ૨-૦-૦

દલપતરામ કે. દવે.

સામાન્ય જ્ઞાન અને નીતિ.

અર્પણ સુશિલ ૦-૧૨-૦

આયર્કુમારિકા માવજી દામજી શાહ ૦-૨-૦

આયર્ સંસારની સમીક્ષા છોટાલાલ હરગોવિંદદાસ

આદર્શ કુમાર અમૃતલાલ ત્રુતીલાલ મોદી

આર્થોનાં સંસ્કાર (બીજી આવૃત્તિ) મોતીલાલ જોશીલાલ ૦-૮-૦

આત્મોદ્ધાર યા જીવનયાત્રા ખુશાલચંદ પુંચરામ વહેરા ૦-૪-૦

અંત સમય પરમાનંદ કુંવરજી કાપડીઆ

કુસુમાવલિ સત્સંગ સુધા કાર્યાલય-મોટાદ ૧-૦-૦

ગુજરાતી જીહેનો પ્રત્યે ત્રણ લેખો સ્વ. સો. ચૈતન્યભાળા ૦-૧૧-૦

ગૃહલક્ષ્મી મહારાજકર ઇન્દ્રજી દવે ૦-૮-૦

આરિત્ર મંદિર મણિલાલ નયુભાઈ દોશી ૦-૮-૦

આજીવન નીતિસૂત્રો પ્રસન્નકુમાર મણિલાલ દેસાઈ

આર આંસુ ખડી ૧-૪-૦

જગત પાછળનું જગત 'આનંદ' ૦-૧૨-૦

જીવનસિદ્ધિ સાકરેલાલ અમૃતલાલ દવે ૦-૬-૦

જીવન વહેણ વસન્ત નાયક ૦-૧૨-૦

જીવન અને વર્તનના મહાન નિયમ વિઠ્ઠલરાય હેમતરાય પ્રધાન ૦-૪-૦

નારીધર્મ પ્રકાશ (બીજી આવૃત્તિ) શાસ્ત્રી લક્ષ્મીરામ કૌશલદાસ ૦-૧૦-૦

પવિત્રતાને પંથે (પ્રથમી આવૃત્તિ) મણિલાલ નયુભાઈ દોશી

પ્રગતિને પંથે પ્રેમચંદ વિદ્યાનંદ પંડ્યા ૧-૧-૦

પ્રારેવા ગોકુલદાસ દ્વારકાદાસ રામચુરા ૦-૮-૦

ભાનુ સ્મૃતિ જગમોહનદાસ ધરમદાસ

માનવ ધર્મ મુનિ મદારાજવી ન્યાયવિજયજી

રામકૃષ્ણ ઉપદેશ સ્વામી બ્રહ્માનંદ ૦-૫-૦

રક્તિધનને ઊડો	હોટાનાન પેનાબાઈ
લમ અને ભવિષ્યની માતા	મોદનનાન નરોત્તમદાસ તાહ	૧—૧-૦
વર્તમાન ઓગવન	માણી દામજી તાહ	૦—૨-૦
વિશ્વયની ચારી	અબ્બાનાવ સિવનાવ પટેન	૦—૬-૦
વીર ધર્મનો દંડેરો (બીજી આદિતિ)	મુનિગજીની ન્યાયવિન્યાયજી
વીર ધર્મનો પુનરોદ્ધાર	" "
૬૬ રમના બવાઝ	કાન્નિનાન સાગબાઈ ઝવેરી	૦—૩-૦
સુખ મંદ, બા. ૪ થો	સમુન્ન સાદિત્ય વર્કે કાપોનપ	૧—૮-૦
" બા. ૫ થો	" "	૧—૮-૦
સાગી ચિખામણ, બા. ૫ થો (બીજી આદિતિ)	મગનતાલ ચંકરબાઈ	૩—૦-૦
સાગી ચિખામણ, બા. ૬ થો	મગનતાલ ચંકરતાઈ	૩—૦-૦
નામાજિક સુખરપતા	ચીમન નાધી	૦—૧૧-૦
ઔ ગોધિતી	જફરમજી બાબુજી મહેતા	૦—૮-૦
સુખોપગનાકર (બીજી આદિતિ)	કજી ગોપાલજી ઓપરજી	૧—૦-૦
સુદરીઓનો સબુમાર, બા. ૨ ને	નમ્મજી એલ. વીધાની	૧—૮-૦
સેસ માર્ગ	મનુચકર નરનેરાન નામ	૦—૧-૦
સપ્તમ સામ્બામ્બ	મણિલાલ નમુમાઈ દોલી	૦—૬-૦

રાજકીય.

મેરિયાનું કાંઈ કોમીઆતી કામ કરો ૧૬ પેલી		૦—૨૦-૦
(ત્રીજી આગનિ)		
કાનિ	ચક્રવર્તી હાંતીલકર વાન્સો	૦—૩-૦
ખટાર કનિઈનિયો ગોપેટ	સો ટુ કાં ન
ખરેડેલી સાવાનદો કનિદલ	નરસિંહ દલિન ઈ દલ ઈ	૦—૧૦-૦
રજરથ પેલી સમન્થા	અપ્પાલ ઈ દે ના	૧—૮-૦
હાલે નરીમન ખદાની કેસ	સાલકેલ કાં ના	૫—૦-૦

સાદિત્ય, વિવેચન-નિબંધ.

સાદિત્ય

કાલ. નો સદિત્ય, મ. ૪ થો	ન. મુનઈ નરોત્તમ મ. ધીરજી	૧—૦-૦
અન્ય સદિત્ય	કાલ. મ. ૬ ને

મધ્યકાલીન સાહિત્ય, ખંડ પત્રો. સાહિત્ય સંસદ	૪—૦—૦
વાર્તાચંદી	દિરોજ્જ્યાદ ૨. મહેતા.

વ્યાકરણ :

ગુર્જર ભાષાસાહિત્ય પ્રવેશ	અનુરભાઈ પુરુષોત્તમદાસ પટેલ ૦—૮—૦
---------------------------	----------------------------------

નિબંધ :

ઉદ્દ્યોધન	કવિ ન્હાનાલાલ દલપતરામ ૨—૦—૦
-----------	-----------------------------

ગદ્યાવલિ	આચાર્ય ન. પટેલ ૧—૧૨—૦
----------	-----------------------

નૈવેદ્ય (ખીંચ આવૃત્તિ)	નરસિંહભાઈ ઇશ્વરભાઈ ૦—૮—૦
------------------------	--------------------------

પરિપદ્ય પ્રવૃત્તિ, ભા. ૩ને	બળવંતરાય કન્યાધુરાય દાકોર ૦—૧૨—૦
----------------------------	----------------------------------

પુષ્પાંજલિ	' સ્તીક '
------------	-----------

પ્રેમચંદ્ર	જ્યેષ્ઠરાવ બગવાનલાલ દુરકાળ ૨—૦—૦
------------	----------------------------------

પુલકચંદ્રી	સાંકળચંદ બુલાભાઈ મુડગર ૦—૮—૦
------------	------------------------------

રસદાર	મીસ વિનોદિની ર. નીલકંઠ ૦—૧૦—૦
-------	-------------------------------

સાહિત્યમાં નવીન દૃષ્ટિબિન્દુ	' ધૂમકેતુ '
------------------------------	-------------

સુવર્ણયુગનાં સર્જન	કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી
--------------------	-------------------------------

સંસાર મંથન (ખીંચ આવૃત્તિ)	કવિ ન્હાનાલાલ દલપતરામ ૧—૮—૦
---------------------------	-----------------------------

કોપ-જ્ઞાનકોપ વગેરે રેફરન્સ પુસ્તકો.

આઠ હજાર ગુજરાતી પુસ્તકોની પુસ્તકાલય સહાયક સંચારી	૮—૦—૦
--	-------

વર્ગીકૃત નામાવલિ મંડળ લિ.

ગુજરાતી પુસ્તકાલય માટે વર્ગીકૃત	" " ૧—૦—૦
---------------------------------	-----------

પદ્ધતિ

ગુજરાત પુસ્તકાલય સર્વ સંગ્રહ	" " ૦—૧૨—૦
------------------------------	------------

ગુજરાતી જ્ઞાનકોપ પુ. ૧	ડૉ. કેતકર
------------------------	-----------------

જમીન જંગીરનો બોખીઓ	દામોદરદાસ રેવાદાસ ૫—૮—૦
--------------------	-------------------------

જોડણી કોપ	ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ૩—૦—૦
-----------	------------------------

પુસ્તકાલય સર્વ સંગ્રહ	પુસ્તકાલય સહાયક સંચારી ૧—૦—૦
-----------------------	------------------------------

મંડળ લિ.

પૌરાણિકકથા કોપ, ભા. ૩ને	ડાહ્યાભાઈ ખી. દેસાસરી ૧—૦—૦
-------------------------	-----------------------------

કાવ્ય-કોટી કેશ વગેરે.

ખડગ બહાદુર કરેલ હીરાલાલ અગ્રવાલ ખુન કેસ અને રાજ-કુમારી મયાદેવી કેસ	પ્રાણજીવન કે. દેસાઈ ૧—૪—૦
--	---------------------------

ડાન્સર મીસ મૉડ એલન બદનક્ષી

કેસ

"

"

૦—૮-૦

દારવે નરીમાન બદનક્ષી કેસ

સત્યપ્રકાશ કાર્યાલય

૫—૦-૦

'દિન્દુ' કેસ

ગુલાબગાર્ડ રજીસ્ટ્રાર દેસાઈ

બાલ સાહિત્ય.

બાલ સાહિત્યમાલા: (નં. ૧) [શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશન મંદિર]

આખા સેટના

૨. સાડા પાંચ;

૧૨૬૩ અંકનો

દોઢ આનો.

લુગતરામના પાકો

શ્રી લુગતરામ દવે

બોં બોં બોં

શ્રી વિજયભાઈ

મધુકું ને યોદ્ધા

" "

દાદા દર્યાને

" "

બાલ નાટકો ૨

" "

સવારથી માંડીને

" "

ફરતયા

" "

મેલીયો ,

" "

રામચંદ્રભાઈ પટ્ટી તથા !

" "

મનેયો પોપટ

પીનની ત.ચંબડેન નોડક

પિત્તીયો પુએ છે

શ્રી વિજયભાઈ

પીંડ અને—

" "

હાજી ચાલી બાબા

શ્રી પી.વી. ત.ચંબડેન

માનની ૧૮૭૭

શ્રી વિજયભાઈ

૧૮૮૫

" "

૧૮૮૬

" "

બાળોને: બદિત ૬-૨

" "

ઉદાં રહેને માન્યા

શ્રી ન.મ.ત.ઈ ૫૬૩

મારી ન.૭

શ્રી વિજયભાઈ

૧૮૮૭-૮૮ના ૫.૧૦

મા.મ.પી ૩૬૨-૮૮-૮

નિરિ હિમને:

મા.મ.પી ૧૨-૮૮

કાળા હાથ, કાળા દાદી	શ્રી. ગિજુભાઈ	
ખળાવાડ અને—	" "	
પૂછું	" "	
જોનરાતી દીવાલો-૧	શ્રી. કાકા સાહેબ	
" " -૨	" "	
શુદ્ધ ચરિત્ર	શ્રી. ગિજુભાઈ	
ગૂજરાત-મહારાષ્ટ્ર	ગિજુભાઈ અને તારાબહેન	
જોડકણાં	" "	
કહેવત સંગ્રહ	" "	
હરિશ્ચંદ્ર	શ્રી. ગિજુભાઈ	
એમ કેમ ?	" "	
સાબ રહીએ	શ્રીમતી તારાબહેન	
બ્યાકરણ પોથી	શ્રી. ગિજુભાઈ	
વરત સંગ્રહ	" "	
રમત જોડકણાં	ગિજુભાઈ અને તારાબહેન	
ગાંડીય સાહિત્ય મંદિર (નં. ૨)		
બાળ કાયરી	વસ્ત્રભદ્રાલ અને	૦—૨—૦
	નટવરલાલ વિભાવાળા	
ચોપગાની ચતુરાઈ	નટવરલાલ વિભાવાળા	૦—૪—૦
ખીરખતનો બન્ધુ (ખીજ આવૃત્તિ)	" "	૦—૮—૦
ખામણાં	ધનુરલાલ વિભાવાળા	૦—૫—૦
ગધેડાનું રાજ	નટવરલાલ વિભાવાળા	૦—૧—૦
ખરશી પુરી (ખીજ આવૃત્તિ)	" "	૦—૪—૦
ખડુલ (ત્રીજ આવૃત્તિ)	" "	૦—૧—૦
ખડુઈ હાર (ખીજ આવૃત્તિ)	ચીમનલાલ પ્રાણીલાલ લાટ	૦—૪—૦
મકનો મસ્તાનો	નટવરલાલ વિભાવાળા	૦—૧—૧
બૂલ બૂલામણી	" "	૦—૧—૦
સવાકાની આપવીતી	" "	૦—૧—૦
બંગાળી બોરખલ	" "	૦—૧—૦
બલિદાન	" "	૦—૫—૦
ખોટી ખોટી વાતો	" "	૦—૪—૦

સિપાઈ દાદા	" "	૦—૨-૬
બાળ વિહાર, ભા. ૧	ધનુરલાલ વિભાવાળા	૦-૧૨-૦
મિયાહ (બીજી આવૃત્તિ)	નટવરલાલ વિભાવાળા	૦—૧-૦
ધૂપસળી (" ")	" " અને "	૦—૪-૦

વલ્લભદાસ અક્ષર

વસંત બાલશિક્ષણ પ્રચારમાળા:(નં. ૩) [શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશન મંદિર.]
 “ ગુચ્છ બીજો.”

બાળ ગૃહ	શ્રી. ગિજુભાઈ	૦—૧-૦
નવી દૃષ્ટિ	શ્રીમતી તારાબહેન મોડક	૦—૧-૦
દવાખાને જઈ ચડ્યો	શ્રી. ગિજુભાઈ	૦—૧-૦
બાળ ગ્રેમ	શ્રીમતી તારાબહેન મોડક	૦—૧-૦
બાળકની માગણી ને હંક	" "	૦—૧-૦
તોફાની બાળક	શ્રી. ગિજુભાઈ	૦—૧-૦
બાળકની આવકતનું પ્રદર્શન	શ્રીમતી તારાબહેન મોડક	૦—૧-૦
સાંજની મોજો	શ્રી. ગિજુભાઈ	૦—૧-૦
દીંગલીની રમત	શ્રીમતી તારાબહેન મોડક	૦—૧-૦
નવા આચારો	શ્રી. ગિજુભાઈ	૦—૧-૦

[બાલજીવન કાર્યાલય] (નં. ૪)

અનિત	નાગરદાસ ધ. પટેલ	૦—૧-૦
વસંત (બીજી આવૃત્તિ)	સૌ. અર્ચમન મહેતા	૦—૧-૦
સ્વામીભક્ત મુરપાળ	ભાઈવરાવ ભાસ્કરરાવ કથિંક	૦—૨-૦
આનંદધારા, ભા. ૧લો	રમણુલાલ નાનાલાલ શાહ	૦—૬-૦
" " ભા. ૨લો	" "	૦—૮-૦
આનંદકુંજ ભા. ૧લો	" "	૦—૮-૦
સારી સારી વાતો	" "	૦—૮-૦
બુલમાળા, ભા. ૨લો	" "	૦-૧૨-૦
બાલકાના પરાક્રમો	સૌ. હંસા મહેતા	૧—૦-૦
હંસ રાણી	રમણુલાલ નાનાલાલ શાહ	૦—૮-૦
બાલ દારૂ	" "	૦—૮-૦
દેશ દેશની દંતકથાઓ	" "	૦—૮-૦
પ્રધાનપુત્રીનાં પરાક્રમો	" "	૦-૧૦-૦

કાળા દાથ, કાળી દાદી	શ્રી. ગિજુભાઈ	
ખળાવાડ અને—	" "	
પૂછું	" "	
ઝોતરાતી દીવાસો-૧	શ્રી. કાકા સાહેબ	
" " -૨	" "	
લુલ્લ ચરિત્ર	શ્રી. ગિજુભાઈ	
ગૂજરાત-મદારાટ્ટ	ગિજુભાઈ અને તારાબહેન	
જોડકણી	" "	
કહેવત સંગ્રહ	" "	
હરિશ્ચંદ્ર	શ્રી. ગિજુભાઈ	
એમ કેમ ?	" "	
સાળ રહીએ	શ્રીમતી તારાબહેન	
વ્યાકરણ પોથી	શ્રી. ગિજુભાઈ	
વરત સંગ્રહ	" "	
રમત જોડકણી	ગિજુભાઈ અને તારાબહેન	
ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર (નં. ૨)		
ખાળ કાપરી	વલ્લભદાસ અચ્છડ અને નટવરલાલ વિભાવાળા	૦—૨—૦
ચોપગાંતી ચતુરાઈ	નટવરલાલ વિભાવાળા	૦—૪—૦
ખીરખયનો ખંધુ (બીજી આવૃત્તિ)	" "	૦—૮—૦
ખાચણા	ધનંજયલાલ વિભાવાળા	૦—૫—૦
મધેડાનું રાજ	નટવરલાલ વિભાવાળા	૦—૧—૦
ખરશી પુરી (બીજી આવૃત્તિ)	" "	૦—૪—૦
ખડકલ (ત્રીજી આવૃત્તિ)	" "	૦—૬—૦
જાડુઈ દાર (બીજી આવૃત્તિ)	શ્રીમનલાલ પ્રાણીલાલ ભટ્ટ	૦—૪—૦
મકનો મસ્તાનો	નટવરલાલ વિભાવાળા	૦—૧—૬
બૂલ બૂલામણી	" "	૦—૧—૦
સવાકાની આપવીતી	" "	૦—૧—૦
બંગાળી ખીરખલ	" "	૦—૬—૦
બલિદાન	" "	૦—૫—૦
ખોટી ખોટી વાતો	" "	૦—૪—૦

સિપાઇ દાદા	" "	૦—૨-૬
બાળ વિહાર, બા. ૧	ધનુરવાલ વિમાવાળા	૦-૧૨-૦
મિયાહ (બીજી આવૃત્તિ)	નટવરવાલ વિમાવાળા	૦—૧-૦
ધૂપસળી (" ")	" " અત્રે	૦—૪-૦
વસ્ત્રભદ્રાસ આક્રમક		
વસંત બાલશિક્ષણ પ્રચારમાળા:(નં. ૩) [શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશન મંદિર.]		
“ ગુરુ બીજો.”		
બાળ ગૃહ	શ્રી. ગિજુભાઈ	૦—૧-૦
નવી દૃષ્ટિ	શ્રીમતી તારાબહેન મોહક	૦—૧-૦
દવાખાને જઈ ચક્રો	શ્રી. ગિજુભાઈ	૦—૧-૦
બાળ ગ્રેમ	શ્રીમતી તારાબહેન મોહક	૦—૧-૦
બાળકની માગણી ને હક	" "	૦—૧-૦
તોફાની બાળક	શ્રી. ગિજુભાઈ	૦—૧-૦
બાળકની આવડતનું પ્રદર્શન	શ્રીમતી તારાબહેન મોહક	૦—૧-૦
સાંજની મોજો	શ્રી. ગિજુભાઈ	૦—૧-૦
દીગલીની રમત	શ્રીમતી તારાબહેન મોહક	૦—૧-૦
નવા આચારો	શ્રી. ગિજુભાઈ	૦—૧-૦
[બાલજીવન કાર્યાલય] (નં. ૪)		
અનિત	નાગરદાસ ઇ. પટેલ	૦—૧-૦
વસંત (બીજી આવૃત્તિ.)	સૌ. અર્ધમન મહેતા	૦—૧-૦
સ્વામીભક્ત સુરપાળ	માધવરાવ ભારકરરાવ કર્ણીક	૦—૨-૦
આનંદધારા, બા. ૧લો	રમણુલાલ નાનાલાલ શાહ	૦—૬-૦
" " બા. ૨જો	" "	૦—૮-૦
આનંદકુંજ બા. ૧લો	" "	૦—૮-૦
સારી સારી વાતો	" "	૦—૮-૦
પુલમાળા, બા. ૨જો	" "	૦-૧૨-૦
બાવલાનાં પરાક્રમો	સૌ. હંસા મહેતા	૧—૦-૦
હંસ રાણી	રમણુલાલ નાનાલાલ શાહ	૦—૮-૦
બાલ હાસ્ય	" "	૦—૮-૦
દેશ દેશની દંતકથાઓ	" "	૦—૮-૦
પ્રધાનપુત્રીનાં પરાક્રમો	" "	૦-૧૦-૦

મીની માશી	" "	૦—૬—૦
ખીસોરી પદાડ	" "	૦—૩—૦
મૂતપુત્ર કણ	દાનાબાધ કા. બદ	૦—૩—૦
[બાળમંથાવલી] (નં. ૫)	[ધીરજવાલ ટોકરસી શાહ]	દરેક સેટ- નંગ ૨૦ની કિંમત ર. દોઢ;વી. પી. પેપર ૭ આના અમલમ

શ્રી રીખવદેવ	અભુનમાળા
નેમ રાણુલ	અકવતી સનતકુમાર
શ્રી પાર્શ્વનાથ	મણુધર શ્રી મૌનમસ્વામી
પ્રભુ મહાવીર	બરત બાલુગધિ
વીર ધન્નો	આર્દ્રકુમાર
મહાત્મા દદ મહારી	મહારાગ્ન શ્રિણિક
અત્રયકુમાર	વીર ભામાચાહ
રાણી એદ્વધ્યા	મહામંત્રી ઉદામન
અંદનબાળા	મહાસની અંજના
ધ્યામીકુમાર	રાજર્ષિ પ્રસન્નઅંદ
જંજુસ્વામી	મયજી રેદા
અમરકુમાર	અંદન મલયાગિરિ
શ્રીપાળ	કાન કઠિયારો
મહારાગ્ન કુમારપાળ	મુનિશ્રી હરિકેશ
પેથકકુમાર	કપિલ મુનિ
વિમળશાહ	સેવામૂર્તિ નંદિયેજી
વસ્તુપાળ-તેજપાળ	શ્રી સ્થૂતિબદ્ર
એમો દેદરાણી	મહારાગ્ન સંપ્રતિ
જગદુશાહ	પ્રભુ મહાવીરના દસ આવડો
ધર્મ માટે ગ્રાણુ આપનાર	સ્વાધ્યાય
મહાત્માઓ	

[અરોતર એન્યુકેશન સોસાયટી] (નં. ૬)

પ્રદ્યાદ જુગતરામ દવે ૦—૪—૦

બહેન	ચ દ્રશંકર ભટ્ટ	૦—૧-૦
બાલારામ	છગનલાલ હ. પંડ્યા	૦—૧-૦
મનોરમા	મોઘી મહેન	૦—૧-૦
ગીત સંગ્રહ	સીતારામ નયુભાઈ	૦—૨-૦
વીરકથાઓ	ચ દ્રશંકર મ. ભટ્ટ	૦—૨-૦
[બાળક કાર્યાલય] (નં. ૭)		
૬૫ છાંય	બીબાલાલ પુ. વ્યાસ	૦—૮-૦
બાળકની ૧૩ વાતો	" "	૦—૩-૦
બાળક પુ. ૭મું (બાળકની કાષ્ટિક)	" "	૩—૦-૦
[પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મહળ] (નં. ૮)		
આર બાલસંવાદો	ચ દ્રશંકર મ. ભટ્ટ	૦—૩-૦
સીદમાઈ શેઠ	" "	૦—૭-૦
કુમાર વીરસેન	" "	૦—૬-૦
નળ હમયંતી	" "	૦—૩-૦
બાળકાઓ	આશાલાલ નરસિંહભાઈ અને ચ દ્રશંકર મણિશંકર ભટ્ટ	૦—૩-૦
[કુમાર કાર્યાલય] (નં. ૯)		
બાળવાર્તાવધી, બા. ૨જો	સૌ. હસા મહેતા	૧—૮-૦
સ્કાઉટિંગ અને બોય વાતો	ગમનન હ. ભટ્ટ	૧—૨-૦
[જેઠાલાલ છગનલાલ ચૌધરી] (નં. ૧૦)		
કંસવધ	જે. છ ચૌધરી	૦—૪-૦
રાજમૂલ યદુ	" "	૦—૪-૦
જરાસંધ વધ	" "	૦—૪-૦
ગીતા દરજી	" "	૦—૫-૦
ડાહ્યું દે.જી ?	" "	૦—૩-૦
બજારંગી હનુમાન	" "	૦—૩-૦
[મીકીજી] (નં. ૧૧)		
અનિમાબા	ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર	૦—૫-૦
કિશોર કથાઓ	ગિજુભાઈ	૦—૮-૦
ગાધીજી	લુગતરામ દવે	૦—૩-૦
ભત્રક કથા	લીલાબહેન છોટાલાલ પરીખ	૦—૩-૦

મંથ અને મંથકાર

દાદીમાની વાતો	દસાબ્દેન કાનુના	૦-૨-૦
ન કહેવાયલી વાતો	છેવડાંકર ગોવિંદજી મુકદ્દ	૦-૮-૦
નવાં અને જુનાં બાળકોબાળા	કાનજી કાલિદાસ જોડી.	૦-૮-૦
બચુ	ગોવિંદરામ બાલાસાંકર દાકર	૦-૩-૦
[ચારદા મંદિર]		
બાળ ઉબાણા	કાનજી કાલિદાસ જોડી	૦-૮-૦
બાળ જોડકણાં	" "	૦-૪-૦
બાળ પત્રો	વર્તમાનદાસ અક્કડ	૦-૨-૦
બાળગીત, બા. ૧લો	ચુનીલાલ કુબેરદાસ સાહુ	૦-૬-૦
બાળ રામાયણ	લીલાવતીબહેન	૦-૧૦-૦
ખીરખમનો દારમજાંકર	પેતાનજી જમશેદજી	૨-૮-૦
બપનો ભેદ	દક્ષિણમૂર્તિ વિદ્યાથીશુવન
ભેર	ત્રિલુભાઈ અને જુગતરામ	૦-૬-૦
મોજડીનાં મૂલ્ય	ઉમિયાસાંકર જીવજીવાલ ફાકર	૦-૨-૬
રામજીની વાતો	રણજીજી કેશુરજાઈ મીલ્લી	૦-૩-૦
લાકડાનો પોપટ	ઉમિયાસાંકર જી. દાકર	૦-૧-૦
વાધાજી	મનસુખરામ દામોદર મહેતા	૦-૧-૦
વાંદરાની વાતો	જે. રોજર્સ
શબ્દપોથી	માણેકલાલ હરિલાલ	૦-૨-૦

વાર્ષિક-પરચુરણ વગેરે.

ઉદય (વાર્ષિક)	તાંત્રી અને મહાશક,	૧-૦-૦
	બાણુરાવ જોષી
દિદુ સીમં	
તોનો છતિ	
વ્યાયામ થી	આવમજી
તી પત્રકા	પારેખ	૦-૪-૦
રી		૦-૧૨-૦
પુ. પચુ		૧-૦-૦
જેડ	
		૦-૧-૦

ગ્રંથકાર ચારિત્રાવળી

(વિધમાન)

દાદીમાની વાતો	દંસાબ્દેન કાનુના	૦—૨-૦
ન કહેવાયલી વાતો	ઉત્તરાંકર ગોવિંદજી શુકલ	૦—૮-૦
નવાં અને જુનાં બાળકોબાળા	કાનજી કાલિદાસ નેધી.	૦—૮-૦
બચુ	ગોવિંદરામ બાલાસંકર દાકર	૦—૩-૦
	[ચારણ મંદિર]	
બાળ ઉબાણા	કાનજી કાલિદાસ નેધી	૦—૮-૦
બાળ જોડકણાં	" "	૦—૪-૦
બાળ પત્રો	વસંતભદ્રામ આશ્રક	૦—૨-૦
બાળગીત, ભા. ૧જો	સુનીલાલ કુબેરદાસ સાહ	૦—૬-૦
બાળ રામાયણ	લીલાવતીબ્દેન	૦-૧૦-૦
ખીરબલનો દારમભંડાર	પેસનજી જમશેદજી	૨—૮-૦
બપનો ભેદ	દક્ષિણામૂર્તિ વિવાથીશુવન
જેર	ગિજુભાઈ અને જુગતરામ	૦—૬-૦
જોજીદીના મૂલ્ય	ઉમિયાસંકર જીવજીવાલ દાકર	૦—૨-૬
રાજગીતની વાતો	રણજીતજી કેશુરભાઈ મીસ્ત્રી	૦—૩-૦
લાકડાનો પોપટ	ઉમિયાસંકર જી. દાકર	૦—૧-૦
વાણજી	મનસુખરામ દામોદર મહેતા	૦—૧-૦
વાંદરાની વાતો	જી. રાજસં
શબ્દપોથી	માણેકલાલ હરિલાલ	૦—૨-૦

વાર્ષિક-પરચુરણ વગેરે.

ઉદય (વાર્ષિક)	તંત્રી અને પ્રકાશક, બાણુરાવ નેપી	૧—૦-૦
ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનો પ્રથમ પચીસીનો ઇતિવાસ
ગુજરાતી બાયામ પરિપદ	છાત્રુભાઈ બાલકૃષ્ણ પુરાણી
બીજી ગુજરાતી પત્રકાર પરિપદનો રીપોર્ટ	હીરાલાલ ત્રીભોવનદાસ પારેખ	૦—૪-૦
મહિલા મિત્ર, પુ. પમુ	સૌ. સૌદામિની મહેતા	૦-૧૨-૦
વીણા (વાર્ષિક)	સનાતન જન્મસંકર જુગ	૧—૦-૦
સાહિત્યકલા મહોત્સવ અંક (કરાગી)
સાહિત્ય ખંડ	જૈન ચંગમેન્સ સોસાઈટી	૦—૮-૦

અતિસુખશંકર ક્રમળાશંકર ત્રિવેદી

[પ્રોફેસર, એમ. એ. એલ.એલ. બી.]

તેઓ યાત્રિએ વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ છે; જન્મ સુરતમાં ઇ.સ. ૧૮૮૫ ને ૧૫ મી ઑગ્રિલના રોજ થયો હતો. એમના પિતાશ્રી સ્વ. રા. બા. ક્રમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી ગુજરાતના એક અગ્રગણ્ય સાક્ષર હતા અને એમના સંસ્કારો સર્વ એમના પુત્રમાં પૂર્ણ રીતે ઉતરી આવેલા છે. એમના પિતા નોકરીને અંગે ફરતા રહેતા, તેથી જૂદે જૂદે સ્થળાએ એમણે શિક્ષણ લીધું હતું. સન ૧૯૦૪ માં બી. એ; અને સન ૧૯૦૬ માં તેઓ એમ. એ; થયા હતા. સન ૧૯૦૭ માં એલ. એલ. બી. ની પરીક્ષા પસાર કરી; પણ વિદ્યા પ્રતિ વિશેષ પ્રેમ હોવાથી અધ્યાપકની નોકરી પસંદ કરી; અને આજ ધણી વર્ષોથી (૧૯૧૧ પછી) વડોદરા કોલેજમાં તેઓ શીલસુશ્રી અને તત્ત્વજ્ઞાનના સીનીયર પ્રોફેસર તરીકે કામ કરે છે. તે ઉપરાંત કોલેજના ગુજરાતીના વર્ગે પણ લે છે. ૧૯૨૧માં તેઓ Ethics (નીતિશાસ્ત્ર) ના યુનિવર્સિટી લેક્ચરર નીમાયા હતા. તેઓએ મેટ્રિકથી એમ. એ. સુધીની પરીક્ષાઓમાં વર્ષો સુધી પરીક્ષક તરીકે કામ કર્યું છે.

એમની પ્રવૃત્તિ સાહિત્ય અને કેળવણીના વિષયોમાં વિશેષ નજરે પડશે.

તેઓ લાંબી મુદતથી મુખ્ય યુનિવર્સિટીના ફેલો છે; સિન્ડિક તરીકે તેમણે ત્રણ વર્ષ કામ કર્યું છે, વળી ઑકેડેમિક કાઉન્સિલના સભ્ય નિમાયા છે. અભ્યાસ કરતા હતા સારથી 'બુદ્ધિપ્રકાશ,' 'ગુજરાતશાળાપત્ર,' 'વસન્ત' વગેરેમાં તેઓ લેખ લખી મોકલતા; અને પોતે લેખિયોને પ્રવાસ કરેલો તેનું રસિક વર્ણન કાવ્યમાં ઉતાર્યું છે. એમણે એમનું પ્રથમ પુસ્તક ઇ. સ. ૧૯૧૦ માં જાપાનની કેળવણી પદ્ધતિ' માં. ચાર્પના રીપોર્ટ' પરથી ગુ. વ. સોસાયટી માટે લખેલું; અને તે પછી ઇ.સ. ૧૯૧૩ માં ગીઝોક્ટન 'યુરોપના સુધારાનો ઇતિહાસ' લખેલો. તેમના સ્વતંત્ર પુસ્તકો 'નિવૃત્તિ વિનોદ' અને 'સાહિત્ય વિનોદ' એ નામથી છપાયલા છે, તે અંગ્રેજી લોકપ્રિય નિવડયા છે. તે ઉપરાંત કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ માટે ઇત્રેજીમાં પુસ્તકો લખેલા છે, જેની માગણી વિદ્યાર્થી સમૂહમાં વિશેષ રહે છે.

એમના અધ્યાપક યાદી:

જાપાનની કેળવણીની પદ્ધતિ' (પ્રો. ચાર્પના ઇત્રેજી પુસ્તકનું ભાષાંતર) [૧૯૧૦]

યુરોપના સુધારાનો ઇતિહાસ (ગીઝેના ઐતિહાસિક પુસ્તકના
થ્રીઝ ભાગનું ભાષાન્તર) [૧૯૧૩]

નીતિશાસ્ત્ર (રેશકોલના Ethics, P. B. Series નું ભાષાન્તર) [૧૯૧૭]

નિવૃત્તિ વિનોદ [૧૯૧૭]

નીતિ વિવેચન [પ્રો. વીજરીને રા. ઝાલાની સાથે] [૧૯૧૮]

ત્રિવેદી વાચનમાળા પ્રવેશિકા તથા પુ. ૧ થી ૭ સુધી.

[તેમના પિતાની સાથે] [૧૯૨૨-વડોદરા સેન્ટ.]

[૧૯૨૩-બ્રિટિશ સેન્ટ.]

સાહિત્ય વિનોદ [૧૯૨૮]

Studies in Deductive Logic [1912]

Studies in Inductive Logic. [1914]

Psychology. [1919]

Ethics. [1920]

Logic in an easy chair. [1925]

ઉપલી યાદી ઉપરાંત, તેમના છટક લેખો, સંવાદો ને ભાષણોની યાદી થાય તેમ છે; પણ તે છટક છટક માસિકોમાં ને અન્યત્ર પ્રસિદ્ધ થયેલાં છે. તેમના હાસ્યસથી ભરપૂર સંવાદો કોલેજોમાં ને અન્યત્ર મેળાવડાઓમાં ઘણીવાર બજવાયા છે.

અરદેશર ફરામજી ખખરદાર

સ્વ. મલબારી પછી પારસી લેખકોમાં કવિશ્રી અરદેશર ફરામજી ખખરદાર ગુજરાતી વાચકોમાં બહુ જાણીતા અને લોકપ્રિય છે. એમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૮૧ માં નવેમ્બર માસની ૬ઠ્ઠી તારીખે દમણમાં થયો હતો. એમનું કુટુંબ પોર્ટુગીઝ રાજ્યમાં પ્રતિષ્ઠિત લેખાતું. એમની પાંચ વર્ષની ઉંમર હશે ત્યારે એમના પિતાશ્રી ફરામજી કાવસજી યુવાવસ્થામાં ૨૬ મા વર્ષે પાકાના રોગથી મુંઝાઈમાં મૃત્યુ પામ્યા હતા. ખખરદારની અટક એમના કુટુંબીજનોની જાહેરાતી અને હુંસિયારીથી એમના વડિલોને મળેલી. એમણે અંગ્રેજીનો અભ્યાસ મુબાર્કમાં ન્યુ હાઇસ્કૂલમાં કર્યો હતો. કવિતા અને સંગીતનો શોખ તો એમને ન્હાનપણથી પ્રાપ્ત થયલો. વિદ્યાર્થી અવસ્થામાંથી તેઓએ કવિતા લખવા માંડેલી; તેથી એમના મિત્રો પણ એમને કવિ તરીકે સંબોધના હતા.

શાળા છોડ્યા બાદ દમણમાં આવી રહેલા. અહિંથી તેમણે “માસિક મજલહ” નામનું માસિક, જે સ્વ. દાદી તારાપોરવાળાના તંત્રીપદ હેઠળ ચાલતું હતું, તેમાં સો દ્રષ્ટાંતિક દોહરાઓ હરિશ્ચંદ્રમાં લખી મોકલેલા; અને તેની ધટતી તારીખ યદ્ય હતી.

એમનો કાવ્યસંગ્રહ પહેલવહેલો સન ૧૯૦૧ માં “કાવ્યરસિકા” નામે પ્રકટ થયલો. તે પછી નવી ઢબની કવિતા પાશ્ચાત્ય વિચાર અને અભ્યાસથી રંગાયેલી, લખવી શરૂ કરેલી. તેમાં તેમને એમના ગુરૂ મી. જાલજાઈ દોરાબજી ભરગા તેમજ એમના મિત્ર મી. પેસ્તાનજી ખ. તારાપોરવાળા તરફથી ખુબ પ્રોત્સાહન મળ્યું હતું. બ્યારે એ કાવ્યોનો સંગ્રહ “વિદ્યાસિકા” નામથી પ્રથમ બદાર પડ્યો ત્યારે સૌ કોઈ તેથી મુગ્ધ થયા હતા અને જાણીતા વિવેચક શ્રીયુત નરસિંહરાવે તેની સમાલોચના કરી, વાચકવર્ગનું તે પ્રતિ વિશોભ ગ્રહા ખેંચ્યું હતું. તે પછી પ્રકાશિકા, ભારતનો ટંકાર, સદેશિકા, કલિકા, ભજનિકા અને રસચંદ્રિકા એ નામથી એમના કાવ્યગ્રંથો એક પછી ગુજરાતી જનતાને મગનાં રહેલાં છે; અને તે સર્વનો સારો સત્કાર યદ્ય, રસભર વંચાય છે.

ઇ. સ. ૧૯૦૮ ની સાલથી એઓ ગુજરાત છોડી મદ્રાસ જઈ ત્યાં સદકુટુંબ ધંધા અર્થે હરીદામ ચલા છે અને ત્યાં સાર્વકલ અને મોટરનો વેપાર મોટા પાયા પર ચલાવે છે.

અસ્વચ્છ તઝીઅનાના કારણે તેઓ મદ્રેસમાં ઝાઝા બદાર આવી ચકતા નથી; પણ પ્રસંગોપાત્ત કોઈ મેળાવડામાં ભાષણ આપવાનું બની

આવે ત્યારે એમના વ્યાખ્યાનો ઉત્કટ લાગણી, સાચી દાઝ, તટસ્થ વિચાર અને વિવેચનથી ખૂબ અસર ઉપજાવે છે. ભાવનગર સાહિત્ય પરિષદમાં સાહિત્ય વિભાજના અધ્યક્ષ-પદેથી આપેલું વ્યાખ્યાન, અથવા તેા મુંબઈમાં ઉજવાયલા વસન્તોત્સવ પ્રસંગે આપેલું વ્યાખ્યાન, તેના દ્રષ્ટાંતરૂપ રજુ કરી ચકાવ.

કવિથી ન્દાનાલાલની ડોલનશૈલી વિરુદ્ધ એમણે દર્શાવેલા વિચારોએ એક વખત સાહિત્યચરિત્રમા ગળમળાટ (Sensation) કરેલો; અને એમની દલીલોમાં કંઈક તથ્ય છે, એમ ધણીને લાગેલું.

સ્વ. મલખારીના સંપર્ગમાં કાવ્યપ્રંધોમાંથી તેમની સારી કવિતાઓની ચૂંટણી કરી એક ગ્રંથમાં સંગ્રહીને તેમજ તેમાં એમના જીવન તેમજ એમની કવિતા વિશે એક સારો, વિનૂત અને વિદ્વાનપો ગોપોદ્યાત લખીને એમણે એકપક્ષે મરનારની તેમજ ખીત્રે પક્ષે ગુજરાતી વાંચનાર આલમની પ્રશસ્ત્ય સેવા કરી છે, એમ ઉપકારસહ નોંધાવું જોઈએ.

વળા એઓએ ઇંગ્લેંડમા પણ ધણા કાવ્યો રચેલાં છે, જેમાનો એક સંગ્રહ Silken Tassel-નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલો છે. એમના ધણા ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી પ્રંધો હજી અપ્રસિદ્ધ છે, જે હવે પણ પ્રગટ થશે.

એમના પ્રંધોની યાદી:

	પ્રકાશન વર્ષ ^૧
કાવ્યરસિકા	(ઇ. સ. ૧૯૦૧)
વિજ્ઞાસિકા	(૧૯૦૫)
પ્રકાશિકા	(૧૯૦૮)
મલખારીનાં કાવ્યરત્નો (મંપાદક)	(૧૯૧૭)
ભારતનો ટંકાર	(૧૯૧૯)
પ્રભાતનો તપસ્વી	(૧૯૨૦)
કુકકુટ દીક્ષા	(૧૯૨૦)
સંદેશિકા	(૧૯૨૫)
કલિકા	(૧૯૨૬)
ભગ્નિકા	(૧૯૨૮)
રાસચન્દ્રિકા ભા. ૧ ભા.	(૧૯૨૯)
The Silken Tassel	(૧૯૨૮)
—અંગ્રેજી ભર્મિ ^૨ કાવ્યો.	

(Published by Fowler Wright Ltd., London.)

આત્મારામ મોતીરામ દીવાનજી [બી. એ.,]

એઓ રાતે વાલ્મિકી કાવચ અને સુરતના વતની છે. એમના પિતાનું નામ મોતીરામ ઇન્દ્રારામ દીવાનજી અને માતાનું નામ કમળાગવરી છે. એમનો જન્મ સન ૧૮૭૩ માં સુરતમાં થયો હતો. પ્રાથમિક તેમજ માધ્યમિક શિક્ષણ એમણે સુરતમાં લીધેલું. સન ૧૮૯૧ માં મેટ્રીક થયા બાદ મુંબઈની વિવસન કૉલેજમાં તેઓ ભણ્યા હતા. સન ૧૮૯૬ માં તે કેમેરટ્રી અને શીઝીક્સ ઐથિયક વિષય લખને બી. એ. થયા. ટીચી મળ્યા પછી તેઓ સરકારી કેળવણી ખાતામાં આમિલ્ટટ માસ્ટર તરીકે એલિફન્ટરન હાઇસ્કૂલમાં નિમાયા હતા; અને જાતમહેનત, પ્રમાણિકતા, સતત ઉદ્યોગથી તેઓ તે ખાતામાં એક પછી એક મોટી પાયરીઓએ, છેક એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર વિભાગના હોદ્દાએ પહોંચી, એ જગ્યાએથી નિવૃત્ત થયા હતા. એ એમની બાહોશી અને કાર્યક્ષમતાનું ફળ હતું.

કેળવણી ખાતામાં વહિવટી કામમાં, કેપ્ટુરી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર અને પરસનલ આસિસ્ટન્ટ ટુ ધી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે ઘણા વર્ષો કામ કરવામાં કાઢેલા; તેમ છતાં લેખનકાર્ય અને સાહિત્યના અભ્યાસ માટેની એમની અભિરચિ ઝાખી પડી નહોતી. એમનો આરામ એટલે કોઈ પ્રકારનું કંઈક લેખનકાર્ય.

ચુ. વ. સોસાયટી માટે એમણે ‘ખગોળવિદ્યા’, ‘ખગોળ સંબંધી વ્યાખ્યાન’, ‘મિરાતે સિકંદરી’ અને ‘રામનો ઇતિહાસ’ વગેરે ઉપયોગી ગ્રંથો લખી આપેલા છે. ‘ખગોળવિદ્યા’ અને ‘ખગોળ સંબંધી વ્યાખ્યાન’ની તો ત્રણ આવૃત્તિઓ નિકળી ચૂકી છે અને મિરાતે સિકંદરી માટે માગણી થયા કરે છે, એ એમના ગ્રંથોનો ઉપાક કેવો સારો છે તે દર્શાવે છે.

સાહિત્ય પરિષદ બંગાળ કમિટી માટે એમણે ફિરસ્તાફન ગુજરાતના ઇતિહાસ વિભાગનો અનુવાદ કરી આપેલો અને કેળવણી ખાતા માટે એમણે જૂદા જૂદા વિષયો પર લખેલા પુસ્તકો અનેક છે, જેની યાદી નીચે આપી છે.

એમના અભ્યાસના પ્રિય વિષયો ખગોળ, ઇતિહાસ અને જૂગોળ છે. નોકરીમાંથી કારણ થયા પછી તેઓ સુરત સહેરની એક વા બીજી સેવા-પ્રવૃત્તિમાં પોતાનો સમય પચાર કરે છે હમણા સોસાયટી માટે ‘ગ્રીસનો ઇતિહાસ’ લખી રહ્યા છે. એટલે કે કાર્ય, કાર્ય અને કાર્ય એ એમના ડવનનો મુદ્રાલેખ છે.

એમના અધોની યાદી:

૧. પશુના ઔષધનું શાસ્ત્ર	સન ૧૯૦૫
[ઇંગ્રેજી પુસ્તકનું ભાષાંતર]	
૨. શારીર અને ઇન્દ્રિય વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર	„ ૧૯૦૫
[અંગ્રેજીનો અનુવાદ.]	
૩. અશ્વ પરીક્ષા [ઇંગ્રેજીનો અનુવાદ]	„ ૧૯૦૫
૪. સુરત જીવજ્ઞાની ભૂગોળ	„ ૧૯૦૬
૫. ખગોળ સંગ્રંધી વ્યાખ્યાનમાળા	„ ૧૯૦૭
૬. ભૂગોળવિજ્ઞાના મૂળતત્ત્વો ભા. ૧	„ ૧૯૦૮
૭. „ „ ભા. ૨ ને	„ ૧૯૦૮
૮. ખગોળવિજ્ઞા	„ ૧૯૧૦
૯. મિરાતે સિકંદરી	„ ૧૯૧૪
૧૦. દ્વિરિતાકૃત ગુજરાતનો ઇતિહાસ	„ ૧૯૧૭
૧૧. માધ્યમિકશાળા માટે ભૂગોળવિજ્ઞા ભા. ૧	„ ૧૯૨૩
૧૨. „ „ „ ભા. ૨	„ ૧૯૨૩
૧૩. „ „ „ ભા. ૩	„ ૧૯૨૩
૧૪. „ „ „ ભા. ૪	„ ૧૯૨૩
૧૫. „ „ „ ભા. ૫	„ „
૧૬. પ્રાથમિકશાળા „ „ ભા. ૧	„ ૧૯૨૪
૧૭. કન્યાશાળા „ „ ભા. ૧	„ ૧૯૨૫
૧૮. „ „ „ ભા. ૨	„ ૧૯૨૬
૧૯. પ્રાથમિકશાળા „ „ ભા. ૨	„ ૧૯૨૮
૨૦. „ „ „ ભા. ૩	„ ૧૯૨૯
૨૧. રોમનો ઇતિહાસ .	„ ૧૯૨૯

આનન્દશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ

[પ્રિન્સિપાલ અને ગ્રો-વાર્ધસ ચાન્સેલર, બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટી-
એમ. એ. એલએલ. બી.]

એમનો જન્મ અમદાવાદમાં સંવત્ ૧૯૨૫ (ઇ. સ. ૧૮૬૯)ના મહા માસમાં થયો હતો. તેઓ યાત્રિએ વડનગરા નાગર ગૃહસ્થ છે. એમના પિતા પ્રથમ મહીકાઠા એજન્સીમાં કારકુન અને પછી કમે કમે ચડતા કાર્કિયાવાડ એજન્સીમાં દફતરદાર નિભાયા હતા, કાર્કિયાવાડની નોકરીમાંથી પેન્શન લીધા પછી કેટલાક ગાળાના ખીમાડા નક્કી કરવાના કામમાં સરકારે રોકેલા હતા. તેઓ થોડોક સમય વડોદરા રાજ્યના ત્યાની રેસિડન્સ ખાતે વઝીલ હતા. આનન્દશંકર એમના પિતાને સાત પુત્રીઓ વચ્ચે એકના એક પુત્ર હતા એટલે ન્દાનપણથી લાડકોડમાં ઉછરેલા. એમના પિતા ધર્મનિષ્ઠ અને પ્રાચીન-પંથી વ્યક્તિ હતા; અને એ ગુણોની છાયા-અસર એમના પુત્રમાં વારસામાં-hereditary હિતરેલી પ્રતીત થાય છે.

કેળવણીની શરૂઆત તે વખતના પ્રચલિત નિયમ મુજબ ગામડી નિશાળેથી શરૂ થઈ હતી. પછી ગુજરાતી નિશાળમાં દાખલ થઈ પોતે અગ્રેજ નિશાળમાં દાખલ થયા. ત્યાં પણ પોતે પોતાના સિક્કોને શુદ્ધિ અને જ્ઞાનથી સંતોષ આપ્યો હતો; અને તેઓ ઉત્તમ વિદ્યાર્થીની પંક્તિમાં ગણાતા. મેટ્રિકની પરીક્ષા પોતે યુનિવર્સિટીમાં બીજે નંબરે પસાર કરી હતી. એમના ગુરુઓ પૈકી-જેમના નામ તે અત્રાપિ રમરે છે તે- રજુઠોડલાલ ખંભાતા, પ્રોફેસર જમરોદજી અરદેશર દલાલ, વિષ્ણુ કાયરટે, કાવસજી સંજીયા, અને બારકર ચાન્સી-હતા. તેનું સંસ્કૃતનું જ્ઞાન પણ ઘણું ઉત્તમ અને સંપૂર્ણ મનાવું. અમદાવાદમાં તે વખતે મિથિયાપુરીના એક વિદ્વાન-સંસ્કૃત પંડિતશ્રી બચ્ચા ઝા-જેમનું નામ અસાધારણ વિદ્વતા અને તીવ્ર શુદ્ધિ માટે કાઠી અને મિથિયામાં અત્રાપિ સુદા પ્રખ્યાત છે-નેઓશ્રા રાજ-રાજેશ્વર શંકરાચાર્યના શાસ્ત્રોપદે પધાર્યા હતા અને અમદાવાદમાં નિવાસ કર્યો હતો.તેમનો તથા એમના બાઈ ચંદુનાથ ઝા, નિધિનાથ ઝા વગેરે પંડિતોના નિવાસનો લાભ પણ ઘણા વર્ષો પોતે પોતાના સંસ્કૃત જ્ઞાનની શુદ્ધિ અર્થે એમ. એ., ચતા સુધી પરીક્ષા બદારના નિયમોમાં લીધો હતો. ગુજરાત કોલેજમાં દાખલ થયા પછી પોતે તે વખતના સંસ્કૃત પ્રોફેસર કાયરટેની સારી પ્રીતિ તપાદન કરી હતી. તે પણ તેમના નરૂન જ્ઞાનની પ્રશંસા

કરતા હતા. તેમજ કૌતેજના પ્રિન્સિપાલ જમશેદજી અરેશર દવાલ પણ શ્રીયુત આનન્દશંકરભાઈના અંગ્રેજી જ્ઞાનના પણ તેનાજ વખાણ કરતા હતા. બંને અધ્યાપકોના એ ગ્રિય શિષ્ય હતા. કૌતેજના જીવનમા તે વખતની ફર્સ્ટ બી એ, ની પરીક્ષામા ગણિતના વિષયમા નિષ્ફળ જવાથી તે વર્ષે સંસ્કૃતમા યુનિવર્સિટીમા પ્રથમ નંબરે આબ્યા છતાં એમણે હનામ ગુમાવ્યું. તે પછીતે વર્ષે ફર્સ્ટ બી એ., અને બી. એ. ની પરીક્ષા એક સાથે આપી બીજે વર્ષે બંનેમા ઉત્તીર્ણ થયા હતા. તેમના સંસ્કૃત જ્ઞાનથી તેમજ અભ્યાસથી તેમના પ્રોફેસર કાયવટે સાહેબ મુગ્ધ મન્યા હતા; એટલું જ નહિ પણ અમને મળેલી માહિતી ખરી હોય તો સ્વ. પ્રો. મણિલાલ નાનુભાઈ દિવેદી યુનિવર્સિટીમા સંસ્કૃતના પરીક્ષક પણ આનન્દશંકરભાઈના સંસ્કૃત જ્ઞાન વિશે ઉચ્ચ મત ધરાવતા હતા. પરિણામે તેમની સાથે પરિચય થયો, જે આગળ જતાં મૈત્રીરૂપે ઉદ્ભવ્યો હતો તે સુવિદિત છે. બી. એ, થયા પછી એમ. એ; અને એલ એલ. બી. ની પરીક્ષાનો અભ્યાસ કરી ઉત્તીર્ણ થયા.

ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં તેમનું પ્રથમ લગ્ન થયું હતું. સન ૧૮૯૦ માં વિધુરાવસ્થા પ્રાપ્ત થતા, સન ૧૮૯૧ માં ફરી લગ્ન થયેલું; અને સન ૧૯૦૩ માં એમના બીજા પત્ની મૃત્યુ પામેલા. તે પછી એમણે ફરી લગ્ન કર્યું નથી. એમના સંતાનોમા બે પુત્રીઓ અને બે પુત્રો છે, જેમાના એક દુરબાહ એકાક્ષરકંની ડીગ્રી લઈ આવેલા છે અને બીજા ન્હાના પુત્ર પ્રદ્વાદમાઈ લાઇકાટ વડીલ છે.

સન ૧૮૯૩ માં પ્રો. કાયવટેની બદલી થતા, તેમને સંસ્કૃતના અધ્યાપક નિમવામા આબ્યા હતા. કૌલેજમા જોડાયા સમય રજા તેટલો સમય માત્ર સંસ્કૃત ન શિખરના અંગ્રેજી, ન્યાય, તત્ત્વજ્ઞાન વગેરે વિષયોના વર્ગ લેતા અને છેવટે પ્રિન્સિપાલ તરીકે પણ તેમણે કેટલોક સમય કાર્ય કર્યું હતું. સરકાર હસ્તક કૌલેજ સોપાયા બાદ કેટલોક વર્ષે તેમની બદલી એફરીન્ડન કૌલેજમા સંસ્કૃતના અધ્યાપક તરીકે થઈ; પરંતુ તે જ અરસામા બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટી માટે પડિન મદનમોહન માવવિયાજીએ એક સારા પ્રિન્સિપાલની માગણી કરતા, મદ્રાસમા ગાંધીજી અને સર લક્ષ્મીભાઈએ એમનું નામ સૂચવ્યુ. ત્યારથી (૧૯૨૦) તેઓ બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટીના પ્રિન્સિપાલ અને પ્રો-વાઇસ ચાન્સેલર તરીકે નામ કરે છે, અને એમનું એ કાર્ય વચારી નિવડ્યુ છે, એમ માંદિલામાંથી સાબળવામા આવતી પ્રથમ પાંચી કદી શકાય

શરૂઆતમાં તેઓ સ્વ. મણિલાલ નળુભાઈના 'સુદર્શન'માં લેખો લખતા અને પાછળથી એમના મૃત્યુ બાદ કેટલોક સમય તે માસિકને ચલાવેલું; પણ સ્વદેશ અને માતૃભાષાની જરૂરિયાત લક્ષમાં લઈને સન ૧૯૦૨ માં "વસન્ત" નામનું નવું માસિક કાઢ્યું, જેનો રજત મહોત્સવ સન ૧૯૨૭ માં બારે દર્બદ્વાથી ઉજવવામાં આવ્યો હતો.

સન ૧૯૨૮ માં તેઓ નવમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ નિભાયા હતા અને તેના આગસ્ટા વર્ષે બીજી ગુજરાતી પત્રકાર પરિષદના સ્વાગત મંડળના અધ્યક્ષ તરીકે કામ કર્યું હતું. તેમજ સન ૧૯૨૦ માં 'છટ્ટી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ' અમદાવાદમાં મળેલી તેનું સ્વાગત કરવાનું માન પણ એમને મળેલું.

ગુજરાતમાં જ નહિ પણ અખિલ ભારતવર્ષમાં એક પ્રતિષ્ઠિત તત્ત્વ-જ્ઞાનના અધ્યાપક તરીકે તેમણે સારી ખ્યાલિ પ્રાપ્ત કરેલી છે; અને એથીજ સન ૧૯૨૮ માં મદ્રાસમાં મળેલી ચોથી ફિલોસોફિકલ કોન્ગ્રેસના તેમને પ્રમુખ નિમવામાં આવ્યા હતા અને તે આગમ્ય બનારસમાં મળેલી બીજી ફિલોસોફિકલ કોન્ગ્રેસના ઇન્ડિયન સેક્શનના તત્ત્વજ્ઞાન વિભાગના અધ્યક્ષ ચુંટાયા હતા. તેઓ હિન્દુસ્થાનની સર્વ યુનિવર્સિટીના મંડળના (૧૯૨૨ યુનિવર્સિટી બોર્ડના) આ વર્ષે ચેરમેન નીભાયા છે.

ગુજરાતી સાહિત્યક્ષેત્રમાં તેઓ ઉચ્ચ સ્થાન બોગવે છે અને તેમના લખેલા ગ્રંથો અને લેખો અનેક છે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

શ્રીભાષ્ય ભા. ૧, ૨	સન ૧૯૧૩
ધર્મવર્ણન	" ૧૯૧૩
નીતિશિક્ષણ	" ૧૯૧૪
આપણા ધર્મ	" ૧૯૧૬
હિન્દુ ધર્મની બાળપોથી	" ૧૯૧૮
હિન્દુ વેદધર્મ	" ૧૯૧૯

અંબાલાલ બાલકૃષ્ણ પુરાણી [બી. એ.,]

એઓ નાતિએ જન્મેલાકા આજણ છે. એમનું મૂળ વનન જરમ; પણ જન્મ સુરતમાં સં. ૧૯૫૦ માં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ બાલકૃષ્ણ નરભેરામ પુરાણી અને માતાનું નામ જડાવબહેન નીતમરામ જોશી, જેમનું પિયર સુરતમાં હતું. એટલે સુરતમાંથી સિદ્ધાનુની સરઆત કરેલી, પણ પ્રાથમિક કેળવણી ભરૂચમાં લીધેલી. પાંચ ઇંગ્રેજીના ધોરણ વડોદરામાં ખાનગી ગેર સિખેલા, પછી વડોદરા યશાજી દાધરિકૃષ્ણમાં દાખલ થયેલા અને સન ૧૯૦૬ માં મેટ્રિકયુએશનની પરીક્ષા પાસ કરી હતી પ્રિવિયસ અને ઇન્ટરનો અભ્યાસ વડોદરા કોલેજમાં કર્યો હતો, બી. એ., માટે તેઓ મુંબઈ સેન્ટ ઝેરીઅસ કોલેજમાં ગયા હતા. સન ૧૯૧૩ માં તેમણે બી. એ. (ઓનર્સ) ની પરીક્ષા રીઝીક્સ અને કેમીસ્ટ્રી (પદાર્થ વિજ્ઞાન અને ૨ સાયનસાસ) એમ્પ્લિક વિષય લખને પાસ કરી હતી.

કલા, સાહિત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાન, એ એમના પ્રિય વિષયો છે.

અભ્યાસ પૂરો થયા પછી તેઓ લેખન વાચન અને જનસેવાના કાર્યમાં શ્રાવણલા રહ્યા છે. સન ૧૯૨૩ થી તો તેઓ બીજી જાહેર પ્રવૃત્તિઓ છોડી ઈષ્ટપોઢીએરીમાં શ્રીયુત અરવિંદ યોગના આયમમાં યોગસાધના માટે જોડાયા છે.

એમનું પ્રથમ પુસ્તક સન ૧૯૧૭ માં પ્રકટ થયું હતું; અને તે આરોસવના જળીતા દેસાઈએ અધિનીકુમાર દત્તાના “ભક્તિયોગ” નામક બંગાળી પુસ્તકનો અનુવાદ છે. તે પછી સરતું સાહિત્યવર્ધક કાર્યોલય માટે તેમણે ટાંગોરના મંદમ-રજોનું પુસ્તક લખી આપ્યું હતું. શ્રીયુત અરવિંદ યોગે પોઢીએરીમાં જન્મ વસ્યા પછી ‘આય’ માસિક કાઢેલું, તેના પદતિસર અને નિયમિત રીતે અભ્યાસ કરીને, એમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા લેખો અને પ્રધોનો લાભ એઓ ગુજરાતી જનતાને આપતા રહ્યા છે, એ એમની મોટામાં મોટી અને ઉત્કૃષ્ટ સેવા છે. તે સિવાય ડા. પોલ રીતારના To the Nations-જગતની પ્રજાઓને લગતો પ્રોત્સાહક નિમળ ગુજરાતીમાં કિતાબો છે; અને ટાંગોરનું ‘સાંવના’નું પુસ્તક, જેનો અનુવાદ એમણે કરેલો છે તે લાવમાં શુકસેવર સાકરવાલ શુવાખીદાસ તરફથી છપાય છે. એમના લેખો, અવારનવાર જૂના જૂના માસિકોમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે, તે જે એકત્રિત કરી, સમ્રદ રૂપે બહાર પડે તો તે એક મોટું દળદાર પુસ્તક થઈ પડે

પણ એ બધામાં ગુજરાતમાં અખાડા પ્રવૃત્તિનું મંડાણ એમના મોટા

બાઈ છોટલાઈ સાથે એમણે કરેલું, એ કાર્ય કદી પિસરાશે નહિ; અને એ પ્રવૃત્તિ-ના મૂળ એટલા ઉંડા નંખાયા હતાં કે તેમણે ગુજરાત છોડે લગભગ દસ વર્ષ થવા આવ્યાં છે છતાં, એ પ્રવૃત્તિ હવંત અને પગથાર રહેલી છે; એ એમની વ્યવસ્થા શક્તિનું ઉચું પ્રમાણપત્ર છે.

એમના પુસ્તકોની યાદી:

૧ ભક્તિયોગ	સં. ૧૯૭૪
[અશ્વિનીકુમાર દત્તના પુસ્તકનો અનુવાદ]	
૨ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના મંત્રમરણો	સં. ૧૯૭૪
૩ ગીતા-નિષ્કર્ષ [અનુવાદ]	સં. ૧૯૭૮
૪ પૂર્ણયોગ ખંડ ૧ થી [કર્મયોગ]	સન ૧૯૨૨
૫ " ખંડ ૨ થી [જ્ઞાનયોગ]	સન ૧૯૨૨
૬ યોગિક સાધન [બે આશ્રિતો]	સં. ૧૯૮૦
૭ સૂત્રાવલી [અનુવાદ]	સં. ૧૯૮૨
૮ પૂર્ણયોગ ખંડ ૪ થી [આત્મસિદ્ધિ]	સન ૧૯૨૬
૯ "મા" [અનુવાદ]	સન ૧૯૨૮
૧૦ ગીતા-મર્મ	સન ૧૯૨૮
૧૧ સાધના [છપાય છે, અનુવાદ]	સન ૧૯૩૦

અ'બાલાલ જુલાખીરામ બાની (બી. એ.,)

એઓ જ્ઞાતિએ વડનગરા નાગર ગ્રાહણ છે. એમનો જન્મ નડિયાદમાં આસો સુદ ૧૫ ને સોમવારના રોજ સં. ૧૯૩૬ માં તા. ૧૮ મી ઓક્ટોબર ૧૮૮૦ ના રોજ થયો હતો. એમના પિતાનું પૂર્વ નામ જુલાખીરામ મન-મુખરામ બાની અને માતાનું નામ ધનલક્ષ્મી (પિતા) મણિરામ પંડ્યા હતું. એમનું વતનસ્થાન નડિયાદ છે. ગુજરાતી સાત ધોરણોનો અભ્યાસ નડિયાદમાં કરેલો. દાહરકુલનું શિક્ષણ નડિયાદ અને અમદાવાદમાં અને કોલેજ કેળવણી મુંબાઈ અને જુનાગઢમાં લઈ, બી. એ., ની પરીક્ષા સન ૧૯૦૭ માં ફીર્મીકસ અને કેમીસ્ટ્રીના એવિઝક વિષય સાથે પસાર કરી હતી. સા. થી. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી મરણ પામતાં વિજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર છોડી તેમને માસ્તરની લાઈનમાં પડવું પડ્યું. શરૂઆતમાં (૧૯૦૭) માં તેઓ પન્નાલાલ દાહરકુલમાં સાયન્સ અને ગુજરાતીના શિક્ષક તરીકે જોડાયલા; પણ ૧૯૦૯ ના એપ્રિલથી બાણીતા "ગુજરાતી" પત્રના સદતંત્રી તરીકે એમની નિમણૂક થતાં, તે જગ્યાપર અઘણિ કામ કરે છે. ત્રિમાસિક "સમાચોયક"ના તંત્રી ખાતામાં કામ કર્યું અને ૧૯૧૪ માં તેમના સદ તંત્રીત્વ હેઠળ "સમાચોયક" માસિક થયું હતું. ૧૯૧૪-૨૧ સુધી તેના સદતંત્રી હતા. એટલે કે એમનું આખું જીવન પત્રકારિત્વમાં ગયું છે. પત્રકારિત્વનું જીવન સખ્ત, શ્રમવાળું અને વ્યવસાયી હોવા છતાં, અવકાશનો સમય એમણે સાહિત્યના અભ્યાસ અને લેખન વાચનમાં ગાળેલો છે. એમના પ્રિય વિષયો પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય, ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ અને વેદાંત ગ્રંથો છે.

સન ૧૯૦૭ માં તેમણે અખોબક્ત અને તેની કવિતા એ શિર્ષકવાળો એક લેખ લખ્યો હતો.

એમના લેખો અને ગ્રંથોની યાદી નીચે નોધી છે તે પરથી જોઈ શકાશે કે એમની પ્રવૃત્તિ કેટલી વિધવિધ છે. વળી તેઓ શ્રી ૦ ફોર્બસ સલાના આસિ. સેક્રેટરી તરીકે પણ કેટલુંક ઉપયોગી કાર્ય કરી રહ્યા છે. ફોર્બસ દસ્તાવિજિત પુસ્તક મંત્રદની સચિના બે ભાગ એમણે જ તૈયાર કર્યા છે, જે પ્રાચીન સાહિત્ય અને ઇતિહાસનો અભ્યાસ કરનાર માટે ખરેખર બહુ કિંમતી છે. પરિષદ બ'ડોળકમિટી માટે એમણે કવિ સામળકૃત સિદ્ધાસન, બન્નીસી તેમજ ગુ. વ. સોસાઈટી માટે મુબદ્રાદરણ અને દરિલીલા

પોડશકવાના કાવ્યગ્રંથો એડિટ કરી આપેલા છે, તે એમના પ્રાચીન કાવ્ય સાહિત્ય પ્રતિના અનુરાગની પ્રતીતિ કરાવે છે.

તેઓ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યએ સ્થાપેલા શ્રી શ્રેયસ્ સાધક અધિકારી વર્ગના અધિકારી ૧૯૦૭ થી છે; અને શુદ્ધ તેમજ ચુસ્ત સનાતની છે.

એમના લેખો અને ગ્રંથોની યાદી:

- ૧ અખોલક અને તેની કવિતા (નિર્મળ) સન ૧૯૦૭
- ૨ ધાર્મિક આખ્યાનોની ઉત્પત્તિનો નિર્મળ સન ૧૯૦૮
તથા નાકરચરિત સન ૧૯૧૩
- ૩ સુદામાચરિત (વિવેચન) સન ૧૯૦૯-૧૦
[નરસિંહ, ભાલણ અને પ્રેમાર્નવ-પુત્રનાત્મક નિર્મળ]
- ૪ પ્રેમાનંદના નાટકો (મંલવાસંલવનો
વિચાર એક વિવેચન) સન ૧૯૧૪
- ૫ મહાકવિ પ્રેમાનંદના સન ૧૯૧૯ (પ્રથમાવૃત્તિ)
'સુભદ્રાહરણ'નું સંશોધન તથા
જીવોદ્ધવાત-ટીકા સાથે-
- ૬ હરિવંશનું ગુજરાતી ભાષાતર ભાગ ૧ લો સન ૧૯૨૦-૧૯૨૫
" " ભાગ ૨ જો સન ૧૯૨૪, ૧૯૨૫
- ૭ સિંહાસન ખત્રિશી (શામળકૃત) ભાગ ૧ લો સન ૧૯૨૪
" " ભાગ ૨ જો ,
- ૮ ભોજ અને કાસિદાસ સન ૧૯૧૮
- ૯ હિતોપદેશ (મૂળ અને ગીષ્પણ સહિત
ભાષાતર) સન ૧૯૨૬
- ૧૦ હરિલીલા પોડશકવા (ભીમ કવિજન) ભા. ૧ સન ૧૯૨૮
" " [ટીકા] ભા. ૨ જો સન ૧૯૨૯
" " નો ડીપોહવાત ૧૯૩૦
- ૧૧ હસ્તલિખિત પુસ્તક અવિગતર
નામાવલિ ભા ૧ લો સન ૧૯૨૩
" " " ભા. ૨ જો સન ૧૯૨૯
" " સદામ નામા વિન કેટલોગ સન ૧૯૨૯

કલ્યાણુરાય નથુભાઈ જોષી (ખી. એ.)

એઓ બેટ-દારકાના વતની છે. એમનો જન્મ ઓખામડળના બેટ સખોદારમા તા. ૧૨ મી જુલાઈ ૧૮૮૫ ના દિવને થયો હતો. એમના પિતાનું નામ નથુભાઈ ઓધવજી અને માતાનું નામ દિવાળીના છે. એઓ ઔદ્ય સહજ શાળાથી શાંતિના છે.

એમણે માધ્યમિક શાળાના ઉપરના બે ધોરણોનું અને ઉનું તિહાણ બધું મુખાઈમા જ લીધું હતું સન ૧૯૦૪ મા મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા, વિજ્ઞાનમા ઉપર નંબરે આવી પસાર કરી હતી અને તે બદલ એમને ઉત્તમરામ મેમોરિયલ સ્કોલરશીપ મળી હતી. તે પછી ચા. વર્ષ એમણે એલ્ફીન્સ્ટન કોલેજમા અભ્યાસ કર્યો હતો, અને સન ૧૯૦૮ મા ખી. એ. ની પરીક્ષા વિજ્ઞાનના ઔચ્છિક વિષય સાથે, ખીજા વર્ગમા પાસ કરી હતી. વળી કાગા પ્રાજ્ઞ અને કોલેજ સ્કોલરશીપ મેળવ્યા હતા.

તે પછી એઓ વડોદરા રાજ્યની નોકરીમા જોડાયા અને અત્યારે તેઓ પાટણની હાઈસ્કુલમા હેડમાસ્ટર છે. એમના પ્રિય વિષયો વિજ્ઞાન અને પુરાતત્ત્વ છે. એઓ વડોદરા હતા તે અરસામા જાણીતું ' કેળવણી ' માસિક બધ પડવાની તૈયારીમા હતું તેની જવાબદારી અને તંત્રીપદ એમણે સ્વીકારી, સન ૧૯૧૬ થી ૧૯૨૦ સુધી તે સફળતા પૂર્વક ચલાવ્યું હતું. સન ૧૯૧૨ મા વાચનમાળામાના વિજ્ઞાનના પાઠો શિખવવામા મદદગાર થાય એવી માર્ગોપદેશિકાના નજી ખડો બહાર પાડ્યા હતા. એક લેખક તરીકે એમનો હિસ્સો ગુજરાતી સાહિત્યમા થોડો નથી, તે એમના મધોની સૃષ્ટિ હેતરે નોંધી છે, તે પરથી જટ ખ્યાનમા આવશે.

નોંધરીના બગે જ્યાં જ્યાં એમનું જવાનું થાય છે, ત્યાં ત્યાં એઓ જન સેવા અને કેળવણી પ્રચારના કાર્યમા આગળ પડતો ભાગ લે છે અને ત્યાંની પ્રવૃત્તિ વ્યવસ્થિત અને નિયમિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, એ એમની વડોદરામાની, દારિકામાની અને પાટણમાની પ્રવૃત્તિ પરથી જોઈ શકાશે.

વળી એમની નજર નીચે વડોદરા રાજ્ય તરફથી ઓખામડળમા ઐતિહાસિક ખોદકામ હાય ધરવામા આવ્યું હતું, અને તે હતું જારી છે તેમાથી રક્ષિત પૂર્વેના અવશેષો મળી આવેલા છે, પણ એકલ પરિણામ પર, તે કાર્ય પૂરું થયે, આવી શકાય અત્યારે માન તર્કજ કરવો રહ્યો.

એમના લખેલા ગદ્યો અનેક છ અને તે એકજ ક્ષેત્રમા નહિ પણ

વિવિધ વિષયો પર છે; તે એમની કાર્યશક્તિ, શુદ્ધિ અને જ્ઞાન કેટલાં વિકસેલાં છે, તેનું જ્ઞાન કરાવે છે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

પાચનમાળાનાં વિજ્ઞાનના	સન ૧૯૧૧-૧૨
પાઠો શિખવવાની માર્ગદર્શિકા-પ્રથમ ખંડ	
” ” -દ્વિતીય ખંડ	”
” ” -તૃતીય ખંડ	સન ૧૯૧૨
હિંદુસ્તાનનું ભૂગોળ શાસ્ત્ર	સન ૧૯૧૩
દેશ દેશની રસમય વાતો	” ૧૯૧૪
દેશ દેશની માર્મિક વાતો	” ”
સજીવ અને નિર્જીવ સૃષ્ટિ ભા. ૧	” ૧૯૧૪
” ” ભા. ૨	” ”
ધર્મિક વિજ્ઞાન અને સૃષ્ટિશાસ્ત્ર	” ”
માનવ દેહ ધર્મ વિજ્ઞા-આરોગ્યવિજ્ઞાન	” ૧૯૧૫
વિજ્ઞાનની વાતો	” ૧૯૧૬
સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ	” ૧૯૧૭
આરોગ્ય વિજ્ઞાનની વાતો	” ૧૯૧૭
બૃહદ્ વિચાર	” ”
રાષ્ટ્રીય પદ્ધતિ	” ”
સ્નેહ ગીતા	” ૧૯૧૯
શરીરનો સંચો	” ”
સ્નેહ જ્યોત (સ્નેહ ગીતાનો બીજો ભાગ)	” ૧૯૨૦
સમાજ શાસ્ત્ર પ્રવેશિકા	” ”
એશિયાની ઓળખાણ ભા. ૧ એ	” ૧૯૨૨
” ” ભા. ૨ એ	” ૧૯૨૩
પાણીના પરાક્રમ ભા. ૧	” ૧૯૨૫
” ” ભા. ૨	” ”
ઈર્વાંડનું વદાધ્યવૃદ્ધિ	” ૧૯૨૬
હરિલાલ દેસાઈનાં સંસ્મરણો	” ૧૯૨૮
સૃષ્ટિની ખાત્યાવરણ	” ૧૯૨૮
આર્યોની ઓળખાણ	” ૧૯૨૯

કલ્યાણુજી વિઠ્ઠલભાઈ મહેતા

એઓ વાઝ, તાતુકે ચોર્પાસી, સુરત શ્રદ્ધાના વતની છે. રાતિએ લેક્યા પાટીદાર છે. એમના પિતાનું પૂરું નામ વિદુનભાઈ ખુલાવભાઈ અને માતાનું નામ ધનીબહેન દુર્વલભાઈ પટેલ છે. એમનો જન્મ તા. ૭ મી નવેમ્બર ૧૮૬૦ ના રોજ વાઝમાં થયો હતો. સાત ધોરણુ શિક્ષા પછી પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં નણવર્ષ પૂરા કરેલા, અને પાછળથી તેમણે થોડુંક ઇંગ્લિશ તેમજ હિન્દી, મરાઠી, બાંગ્લી વગેરે ભાષાઓનું વપુઓનું જ્ઞાન સપાદન કરેલું છે.

એમનો પ્રિય વિષય ઇતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્ર છે એમનું જીવનસૂત્ર જનસેવા છે એઓ મહાત્મા ગાંધીના સુરત અનુયાયી છે અને સુરત શ્રદ્ધામાં એક અગ્રેસર કાર્યકર્તા છે

સ્વ. રણજીતરામના પરિચય અને સંસ્વાસમાં તેઓ આવેલા અને એમના ગાઠ મિત્ર થઈ પડેલા જોપ-કાવ્યોનું પુસ્તક Pastoral poems પ્રકટ કરેલું, તે રણજીતરામની સૂચનાથી, અને તેનો ઉપોદ્ધાત પશુ રણજીતરામે જ લખી આપેનો.

સુરતમાં પાટીદાર બોર્ડિંગ સ્થાપવામાં તેમનો મુખ્ય હાથ હતો " પટેલ બધુ " માસિક પશુ એમના તનીપદ નિકળતું, અને એક કોમી પત્ર હોવા છતાં તેમાં પ્રસિદ્ધ થતા લેખો, કાવ્યો વગેરે આનંદદાયક જથ્થાઈ અન્ય વાચકોને તે વાચવાને આકર્ષતા

વળી સાહિત્ય અને લેખનકાર્ય માટે એમને એવું મહત્વ હતું કે એ માટે તેઓ કેટલોક સમય અમદાવાદ સરતું સાહિત્યવર્ધક કાર્યોત્તમમાં જોડાઈ, એ સંસ્થાને સાત આઠ પુસ્તકો લખી આપેલા હતા, જેની યાદી છેવટે નોંધી છે. સુરત સાહિત્ય પરિષદ વખતે પણ એમણે તે નામમાં ઉત્સાહભર્યો ભાગ લીધો હતો.

એમના હસ્તક આવતી પાટીદાર બોર્ડિંગ સમાજસેના પ્રવૃત્તિનું એક મધ્યસ્થ કેન્દ્ર થઈ પડેલી છે

મહાત્માજીએ દેશનું સુઝાન હાથ ધરા પછી, ઉપર ઉદ્દેશ્ય કયાં મુજબ તેઓ એમના માનીતા અનુયાયી થઈ પડ્યા છે. સન ૧૮૧૯ માં અસહકાર વખતે તેમણે મુખ્ય ભાગ લીધેનો, અને રાષ્ટ્રીય યાજ્ઞાઓ માટે કેટલાક પુસ્તકો પણ રચી આપ્યા હતાં ખરી રીતે કલ્યાણુજી અને દયાળુજીની જોડી સુરત

છતાના કાર્યકર્તાઓમાં અદિતીય ગણાય છે; અને એ રાષ્ટ્રીય લડતના કાર્યમાં એમને કારાવાસની છ માસની સજા પણ થયલી, અને તે જોડા અનુભવ, પ્રથમ એમના 'નવયુગ' અઠવાલિકામાં અને પછીથી 'ત્રાડિય'માં સર્વિસ્તર છપાયો છે.

અત્યારે તેઓ દેશમાં રાષ્ટ્રીય ચળવળનું મોટું મોલું ફરી રહ્યું છે, તેની ટોચ પર પોતે ઉભેલા છે.

એમના અંધોની યાદી:

બાલ-ગ્રામીના (કાવ્યોભાષી ચૂંટણી)	સન ૧૯૧૪
ગોપકાવ્યો (સ્વ. રણજીતરામની પ્રસ્તાવના સાથે)	" "
કુંકરી વાર્તાઓ ભા. ૩ બે.	" ૧૯૧૫
ગુરુ નાનક	" "
ગુરુ ગોવિંદસિંહ (હિન્દીનો અનુવાદ)	" "
જમીન જામુસની આત્મકથા (હિન્દીનો અનુવાદ)	" ૧૯૧૬
દ્વિજદ્વિપમા ૨૧ વર્ષ (હિન્દીનો અનુવાદ)	" "
લોક રહસ્ય (ખંત્રાળીનો અનુવાદ)	" ૧૯૧૭
કમળાકાન્તનું દહાતર, પત્રો અને લુગાની. (" ")	" "
દેશકીર્તન (સત્યાગ્રહ ગીતો)	" ૧૯૧૯
હૃદયમંથન (શ્રીમ મુનશીની પ્રસ્તાવના સાથે)	" "
દોસત કાકા અથવા કંલુસની કર્મકથા (હિન્દીનું ભાષાંતર)	" ૧૯૨૦
સ્વરાજ્ય કીર્તન (કાવ્યોની ચૂંટણી)	" ૧૯૨૧
બાળવાદી ભા. ૧, ૨, ૩, (રાષ્ટ્રીય સાજા માટે)	" "
ગુજરાતનું ૫૨ (દરબાર શ્રી ગોપાળદાસનું ચરિત્ર)	" ૧૯૨૨
(કાકા કાલેલકરની પ્રસ્તાવના સાથે)	
વિજયનગરનું દિન્દુ સામ્રાજ્ય (ઇંગ્રેજનો અનુવાદ)	" ૧૯૨૪
પ્રેમ (ખંત્રાળી વ્યાખ્યાનનું ભાષાંતર)	" ૧૯૨૫

કાન્તિલાલ છગનલાલ પંડ્યા. [એમ. એ; પીએચ.ડી.]

ગાંધીજી એઓ વડનગરા નાગર શ્રાવણ છે. એમનો જન્મ સ ૧૮૮૬ માં તા. ૨૪ મી ઑગસ્ટે નડિયાદમાં થયો હતો. એમના માતા અ. સૌ. સમર્થલક્ષ્મી, ગોવર્ધનરામનાં ન્હાનાં બહેન, જેમને “સરસ્વતીચન્દ્ર” ત્રીજા ભાગની આરંભની “નિવાપાંજલિ” અર્પિત થઈ છે. એમના પિતા શ્રીયુત છગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા એક જાણીતા ગુજરાતી સાક્ષર છે અને એમની સંસ્કારિતા અને શુણ્ણતા એમનામાં પણ ઉતરી આવેલી છે. તેમના લગ્ન પણ તેવાજ બીજા એક સંસ્કારી કુટુંબમાં સ્વ. તનસુખરામ મન: સુખરામ ત્રિપાઠીના જ્યેષ્ઠ પુત્રી સૌ. ઉમાંચલક્ષ્મી સાથે થયું હતું, જે લગ્ન એમના જીવનની સુખશુદ્ધિ અને ઉન્નતિ સાધવામાં બહુ મદદગાર થઈ પડ્યું હતું. ખેદ એ ઘણ છે કે એ બહેન લાંબુ જીવ્યા નહિ અને સન. ૧૯૨૬ ના જાન્યુઆરીમાં એમનું અવસાન થયું. સન ૧૯૦૭ માં તેમણે બી. એ; ની અને સન ૧૯૧૦ માં એમ.એ; ની પરીક્ષાઓ પાસ કરી હતી. વિદ્યાનતો-ખાસ કરીને રસાયનનો-અભ્યાસ-મુંબઈમાં પ્રો. ગજજીની સેમેસ્ટરી-માં અને કેટલોક સમય બેંગલોરમાં આવેલા તાતાજી રથાપેલા “ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ સાયન્સ” માં કર્યો હતો. તે પછી સન ૧૯૧૩ માં તેઓ આગ્રાની સેન્ટ જૉન્સ કૉલેજમાં રસાયનશાસ્ત્રના અધ્યાપક નિમાયા હતાં; અને હાલમાં ત્યાં જ કામ કરે છે. વચ્ચે (સન ૧૯૨૦-૨૩) થોડાંક વર્ષ ઇંગ્લાંડ જઈ કોલેજોરેટની ડીગ્રી લઈ આવેલા; અને પૂરોપ અમેરિકાદિ દેશોમાં વધુ ગાન અર્થે પ્રવાસ કરેલો, જેનો રસિક અહેવાલ એમણે પોતા “સમાલોચક” માસિકમાં પત્રો દ્વારા આપેલ છે. સન ૧૯૨૪ માં સાતમી શુ. સાહિત્ય પરિષદ ભાવનગરમાં મળેલી ત્યારે તેઓ વિદ્યાન વિભાગના અધ્યક્ષ નિમાયા હતા. આત્યારે ગુજરાતીઓમાં વિદ્યાનના વિષયમાં રસપૂર્વક અગ્ર ભાગ લેતા એમના જેવા જૂજ મળ્યા આવશે. ખાસ ખુશી થવા જેવું એ છે કે તેઓ આગ્રા યુનિવર્સિટીના ધી ફેકલ્ટી ઑફ સાયન્સના ડિન નિમાયલા છે તેમજ હિન્દી યુનિવર્સિટી ખનારસના સાયન્સ ફેકલ્ટીના એક સભ્ય છે.

ગુજરાતીમાં વિદ્યાનનું સાહિત્ય ઉભું કરવાને તેઓ તીવ્ર ઉત્કંઠા ધરાવે છે અને તક મળે, એક પણ પ્રસંગ, એક વા બીજા માસિકમાં કે વર્તમાન-પત્રમાં વિદ્યાન વિશે કંઈને કંઈ ઉપયોગી કે જાણીતા જેવી માહિતી આપ-

વાનું ચૂકતા નથી. દૂર પ્રાંતમાં વસવા છતાં, ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રતિધી પૂરતા વાકેફ રહેવા તેઓ અત્ન કરે છે, એ તે પ્રતિ એમનો તીવ્ર અનુરાગ દાખવે છે.

સ્વ. ગોવર્ધનરામનું જીવનચરિત્ર આલેખી, ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક લેખક તરીકે તેમણે સારી કીર્તિ સંપાદન કરી હતી. માસિકોમાં એમના લેખો, ઉપર લખ્યું તેમ અવારનવાર પ્રસિદ્ધ થતાં જ રહે છે; અને તેના બે સંગ્રહ કરવામાં આવે તો બે ત્રણ વૉલ્યુમ થાય એટલું લખાણ મળી આવે.

એમના અંધની યાદી:

ગોવર્ધનરામનું જીવન ચરિત્ર,

સન ૧૯૧૦.

કાન્તિલાલ છગનલાલ પંડ્યા. [એમ. એ; પીએચ.ડી.]

રાતિએ એઓ વનમરા નાગર ધ્યાલુ છે. એમનો જન્મ સ ૧૮૮૬ મા તા. ૨૪ મી ઑગસ્ટે નડિયાદમાં થયો હતો. એમના માતા-બા. સૌ. સમર્થલક્ષ્મી, એવર્ધનરામના ન્હાના બહેન, જેમને “સરસ્વતીચન્દ્ર” ની બાગની આરંભની “નિવાપાળન” અર્પિત થઈ છે. એમના પિતા શ્રીયુત છગનલાલ દરિયાવ પંડ્યા એક જાણીતા ગુજરાતી સાક્ષર છે અને એમની સંસ્કારિતા અને ગુણવત્તા એમનામાં પણ ઉતરી આવેલી છે. તેમના લગ્ન પણ તેવાજ બીજા એક મંરકારી કુટુંબમાં સ્વ. તનસુખરામ મન સુખરામ ત્રિપાળીના બેઢ પુત્રી સૌ. ઉમાગવદ્ધી સાથે થયું હતું, જે લગ્ન એમના જીવનની સુખવૃદ્ધિ અને ઉન્નતિ સાધવામાં બહુ મદદગાર થઈ પડ્યું હતું બેઢ એ થાય છે કે એ બહેન લાણુ ગ્રામ્ય નહિ અને સન ૧૯૨૬ ના જન્યુવારીમાં એમનું અવસાન થયું સન ૧૯૦૭ મા તેમણે બી. એ, ની અને સન ૧૯૧૦ મા એમ. એ, ની પરીક્ષાઓ પાસ કરી હતી વિદ્યાનનો-ખાસ કરીને રસાયનનો-અભ્યાસ-મુખ્યાર્થમાં પ્રો. ગજજીની લેમોરેટરી મા અને કેટલોક સમય જેમ્સોનમાં આવેલા તાતાએ રચાપેના “ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ સાયન્સ” મા કર્યો હતો. તે પછી સન ૧૯૧૩ મા તેઓ આગ્રાની સેન્ટ જૉન્સ કૉલેજમાં રસાયનશાસ્ત્રના અધ્યાપક નિભાયા હતા, અને હાલમાં ત્યા જ કામ કરે છે. વચ્ચે (સન ૧૯૨૦-૨૩) થોડાક વર્ષ ઇન્ડિયાક જઈ ડેક્ટોરેટની ડીગ્રી લઈ આવેલા; અને યૂરોપ અમેરિકાદિ દેશોમાં વધુ જ્ઞાન અર્થે પ્રવાસ કરેલો, જેનો રસિક અહેવાલ એમણે પોતા “સમાલોચક” માસિકમાં પત્રો દ્વારા આપેલ છે સન ૧૯૨૪ મા સાતમી ગ્રા સાહિત્ય પરિષદ ભાવનગરમાં મળેલી ત્યારે તેઓ વિદ્યાન વિભાગના અધ્યક્ષ નિભાયા હતા. અત્યારે ગુજરાતીઓમાં વિદ્યાનના વિષયમાં રસપૂર્વક અગ્ર ભાગ લેતા એમના જેવા જુજ મળ્યા આવશે ખાસ ખુશી થવા જેવું એ છે કે તેઓ આગ્રા યુનિવર્સિટીના ધી ફેકલ્ટી ઓફ સાયન્સના ડિન નિભાયલા છે તેમજ દિન્દી યુનિવર્સિટી બનારસના સાયન્સ ફેકલ્ટીના એક સભ્ય છે.

ગુજરાતીમાં વિદ્યાનનું સાહિત્ય ઉભું કરવાને તેઓ ત્રીન ઉત્ક્રાંધ દ્વારા છે અને તક મળે, એક પણ પ્રસંગ, એક વા બીજા માસિકમાં કે વર્તમાન-પત્રમાં વિદ્યાન વિષે કંઈ કંઈ ઉપયોગી કે જાણુવા જેવી માહિતી આપ

વિશે એ એકજ પુસ્તક છે. સામળભટ્ટની સિંહાસન યત્રીગીનો વાચકોને પરિચય કરાવવા, લેખન કૃત શેક્ષપીઅર કથાની પેઠે, ગદ્યમાં સાર, પ્રથમ ‘શ્રીમોધ’ માટે તૈયાર કરેલો, તે પત્રીથી ગુ. વ. મોસાઈટીએ બે ભાગમાં છપાવ્યો છે. એમનું પુસ્તક “ગૃહજીવનની મુદરતા” ની ત્રણ આવૃત્તિઓ થઈ ચૂકી છે, એ તેની લોકપ્રિયતા સૂચવે છે. તે લોકપ્રિય ચર્ચ પડવાનું એક કારણ એમની સરળ, ધરગથ્ય લેખનશૈલી છે અને બીજું ગમે તેવા ગૂઢ અને કઠિન વિચારો ઝટ અને સ્પષ્ટ સમજી શકાય એવી રીતે દર્શાવવામાં તે વિષયપરના કાણુની સાથે એમનું બુદ્ધિકૌશલ્ય મદદગાર થાય છે અને તે ધારી અસર ઉપજાવી શકે છે. તેઓ એક અસરકારક (effective) લેખકની સાથે સારા વક્તા પણ છે.

“બાળસાહિત્ય” ના વિકાસમાં તેઓ ખૂબ રસ લે છે. તેથી તેમણે “શ્રીમોધ” સાથે “બાળક” વિભાગ જોડીને બાળકો માટે માસિક વાચન આપવા માંડ્યું છે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

પુસ્તકાલય	સન ૧૯૧૬
મારી નીસ વાતો	„ ૧૯૧૯
રાજ્યનીતિનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ (ભાષાતર)	„ ૧૯૨૦
ગૃહજીવનની મુદરતા (ભાષાતર)	„ ૧૯૨૩
સિંહાસન યત્રીગીની વાતો ભા. ૧-૨. (પદ્યમાંથી ગદ્ય.)	„ ૧૯૨૬
સહકાર પ્રવેશિકા (ભાષાતર)	„ ૧૯૨૮

આ ઉપરાંત “બીઓ અને મતાધિકાર” “ધર્મ અને નીત્યજીવન” “પુનર્ધર્ટના અને સહકારી તરન” “આમ પુનર્ધર્ટના” વગેરે તેમની લખેલી પત્રિકાઓ પણ છપાઈ પ્રસિદ્ધ થઈ છે.

કેશવમસાદ છોટાલાલ દેસાઈ, (બી. એ. એલએલ. બી.,)

એઓ ભતે ધ્વજાક્ષત્રિય છે અને એમના વડીલો મૂળ વનની નડિય પાસે આવેલા ગામ અલીબાના છે. એમનો જન્મ તા. ૨૦ મી નવેમ્બર ૧૮૮૮ ના રોજ અમદાવાદમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ ડૉ. છોટાલાલ દરિલાલ દેસાઈ અને માતાનું નામ ઇશ્વરી છે. એઓ બાર વર્ષની ઉંમરના હતા તે વખતે એમના પિતાનું અકાળ અવસાન થયું હતું; એટલે એમની કેળવણીનો ભાર એમના માતા પર આવી પડ્યો હતો. અમદાવાદ મ્યુનિસિપલ નં. ૧ માં એમણે પ્રાથમિક શિક્ષણ મેળવેલું. સન ૧૯૦૫ માં મેટ્રિકની પરીક્ષા અમદાવાદ સરકારી હાઈસ્કૂલમાંથી (હાલની રણુઝાડલાલ છોટાલાલ હાઈસ્કૂલ) પાસ કરેલી અને સન ૧૯૦૯-૧૦ માં બી. એ., ની ડીગ્રી, ગુજરાત કૉલેજમાંથી ઇતિહાસનો અંગ્રિક વિષય લઈને મેળવી હતી. તે પછી સન ૧૯૧૧-૧૨ માં એઓ એવએચ. બી થયા હતા. ત્યારથી એમણે સાહિત્યમાં અને જાહેરજીવનમાં ભાગ લેવાનું શરૂ કર્યું. બે એક વર્ષ અમદાવાદમાં ગાળ્યા પછી, તેઓ મુમઈમાં જઈ વગ્યા. અને કમે કરીને ઇકસ્ટ્રાએક્સ અને પ્રોડેન્ટીઅલ જીંદગીના વીમાની ડેલી કંપનીના મેનેજર થયા છે; તેમ છતાં સાહિત્ય અને સેવાકાર્ય પ્રતિનો એમનો અતુરાગ પૂર્વવત્ આવું રહ્યો છે. છેવ્વા સોળ વર્ષથી એમનું યાત્રિનું “ધ્વજાક્ષત્રિય” ત્રિમાસિક” તેઓ નિયમિત રીતે ચલાવે છે; વળી જુના અને નાણીતા “સ્ત્રીબોધ” માસિકનું તંત્ર એમના હાથમાં ૧૯૨૦ ની સાલથી આવ્યું. તે પછી “સ્ત્રીબોધ”માં પણ સુધારાવધારા થવા પામ્યા છે. એક સારા જી માસિક તરીકે તેની ગણના થયેલી છે અને તેની પ્રતિદા જાહેરી છે, તે મોટે અંશે એમના પ્રયાસને જ આભારી છે.

આ બધા બ્યવસાય સાથે તેઓ સ્ત્રીજીવનના વિકાસ અને પ્રગતિ સાધવાના કાર્યમાં, સહકારી હિલચાલનો પ્રચાર વધારવામાં, તેમ સમાજ સુધારણાની અને સાહિત્યની પ્રવૃત્તિમાં તેઓ એકસરખો રસ લે છે અને તેમાં પોતાનો ફાળો યથાશક્તિ આપે જાય છે, એ ખુશી થવા જેવું છે. એમનો પ્રથમ લેખ સન ૧૯૧૬ માં લખાયેલો. તે અરસામાં તેમણે Public Library નામના એક અમેરિકન ગ્રંથનો અનુવાદ કરેલો, તે પ્રથમ કટકે કટકે ‘શુદ્ધિ-પ્રકાશ’ માં અને બીજા માસિકમાં છપાયેલો અને પાઠ્યથી ‘પુસ્તકાલય’ એ નામે એક અંતર પ્રસ્તુત કર્યો પ્રસિદ્ધ થયો છે. ગુજરાતી ભાષામાં ‘પુસ્તકાલય’

વિશે એ એકજ પુસ્તક છે. સામળભટ્ટની સિંહાસન ખત્રીસીનો વાચકોને પરિચય કરાવવા, લેખન કૃત શેક્ષપીઅર કથાની પેઠે, ગદ્યમાં સાર, પ્રથમ 'સ્ત્રીમોધ' માટે તૈયાર કરેલો, તે પત્રીયી ગુ. વ. મોસાઈટીએ બે ભાગમાં છપાવ્યો છે. એમનું પુસ્તક "ગૃહજીવનની સુદરતા" ની ત્રણ આવૃત્તિઓ થઈ ચૂકી છે, એ તેની લોકપ્રિયતા સૂચવે છે તે લોકપ્રિય ચર્ચ પડવાનું એક કારણ એમની સરલ, વરગદ્યુ લેખનશૈલી છે અને બીજું ગમે તેવા ગૂઢ અને કઠિન વિચારો જઠ અને સ્પષ્ટ સમજી શકાય એવી રીતે દર્શાવવામાં તે વિષયપરના કાળુની સાથે એમનું જીવિકૌશલ્ય મદદગાર થાય છે અને તે ધારી અસર ઉપજાવી શકે છે. તેઓ એક અસરકારક (effective) લેખકની સાથે સારા વક્તા પણ છે.

"બાળસાહિત્ય" ના વિકાસમાં તેઓ ખૂબ રસ લે છે. તેથી તેમણે "સ્ત્રીમોધ" સાથે "બાળક" વિભાગ જોડીને બાળકો માટે માસિક વાચન આપવા માંડ્યું છે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

પુસ્તકાલય		સન ૧૯૧૬
ગારી નીસ વાતો		" ૧૯૧૯
રાજ્યનીતિનો સહિત્ત ઇતિહાસ	(ભાષાતર)	" ૧૯૨૦
ગૃહજીવનની સુદરતા	(ભાષાતર)	" ૧૯૨૩
સિંહાસન ખત્રીસીની વાતો ભા. ૧-૨. (પદ્યમાંથી ગદ્ય)		" ૧૯૨૬
સદકાર પ્રવેશિકા	(ભાષાતર)	" ૧૯૨૮

આ ઉપરાંત "સ્ત્રીઓ અને મતાધિકાર" "ધર્મ અને નીતિજીવન" "પુનર્ધર્મના અને સદકારી તત્ત્વ" "આમ પુનર્ધર્મના" વગેરે તેમની લખેલી પત્રિકાઓ પણ છપાઈ પ્રસિદ્ધ થઈ છે.

કેશવલાલ હરગોવિંદદાસ શેઠ

એઓ શાંતિએ ખડાયતા પશ્ચિમ છે. એમનો જન્મ ખેડા જિલ્લામાં ઉમરેઠ ગામમાં મેવત ૧૮૪૫ ના કાર્તિક વદ બીજના દિવસે થયા હતા એમના પિતાનું નામ હરગોવિંદદાસ દારકાદાસ જેઠ અને માતાનું નામ નાથીબહેન છે. એમનું મૂળ વતન ઉમરેઠ છે ત્યાંની બધુબિંદી હાઈસ્કૂલમાં છ ધોરણ સુધી એમણે અભ્યાસ કર્યો હતો પછી તેઓ અમદાવાદમાં આવી વસ્યા હતા અહિં તેમણે ઈંગ્લેશ, મરાઠી, હિન્દી વગેરે ભાષાઓનો ખાનગી રીતે અભ્યાસ કરનારું જારી રાખ્યા, આઠવિકા અર્થે સ્વતંત્ર માલિકીનું ખડાયતા મુદ્રણકના મંદિર ખોલ્યું છે એમના પ્રિય વિષયો લૅન્ગ્વેજ અને તત્ત્વજ્ઞાન છે, પણ જે વિષયને તેઓ છોડે છે તેને એમની કનમ તેજસ્વી કરી મૂકે છે શરૂઆતમાં તેઓ અહિંના આઠવાડિક પત્રો 'ગુજરાતીપત્ર' અને 'પ્રજાપત્ર' માં લેખક તરીકે રહ્યા હતા, પરંતુ એમના સ્વતંત્રતાપ્રિય સ્વભાવને કેટલાક અકુશો ન રહ્યા એટલે અતે એમણે એક નવું માલિકીનું છાપખાનું કાઢી, શાંતિમાસિકનું ત ત્રીપદ હાથમાં લીધું. તેમજ બીજી અનેક રીતે સાહિત્યમાં પોતાનો હિસ્સો આપવા તેમજ સાહિત્ય પ્રકાશનના કાર્યને આગળ વધારવા તેઓ સારા ચત્નો કરી રહ્યા છે

'પ્રજાપત્ર' પત્રમાં હતા ત્યારે એમણે તે પત્ર માટે બે બેટના પુસ્તકો 'ક્રાન્ડેન્ડિનોપત્તની કથા' અને 'શબાશનું રાખ્યારોહણ' લખી આપ્યા હતા, અને તે અનુવાદમયો હોવા છતાં લેખકનું વ્યક્તિત્વ તેમાં દેખા દેતું હતું. પણ એ બધા કરતાં એક કવિ તરીકે એમનું નામ સારા ગુજરાતમાં જાણીતું થયતું છે. એમનો એ રસપ્રવાહ, આપણે ખુશી થતા જોઈએ છે કે, સતત વહેતો, વેગભર વહેતો રહ્યો છે હવેના દસ વર્ષમાં એમણે 'સ્વદેશ ગીતાવનિ,' 'સ્નેહ સંગીત,' 'પ્રત્યુચરણ,' 'રાસ' 'અજલિ' અને 'રાસ મંજરી,' વગેરે પુસ્તકો ગુજરાતી પ્રજાને બેટ ધર્યાં છે, અને ગુજરાતી રસિક વાચકવર્ગે પણ તેનો એટલાજ ઉત્કૃષ્ટ સત્કાર કર્યો છે

વળી એમની શાંતિસેવા પણ એટલી જ જવલત અગતી હોઈ છે જ્યારથી 'ખડાયતા મિત્ર' નું ત ત્રીપદ એમના હસ્તક આવ્યું છે ત્યારથી શાંતિમાં સુધારાઈ એઓ ભારે ચળવળ કરી રહ્યા છે, અને એમના લખાણની સારી અસર થતી માનુષ પદી આવે છે એ સુધારો મુગમ અને, સિદ્ધ થાય, તે અર્થે શાંતિબધુઓને તેનો સદેશ પહોંચાડવા, આ

સુગતું એક ઉપકારક સાધન-કુંડી વાર્તા-એનો ઉપયોગ કરવાનું તેઓ ચૂક્યા નથી. એ રીતે ગાતિ સુધારા માટે, જૂદી જૂદી દૃષ્ટિએ લખેલી એમની વાર્તાઓ 'કળિયુગની વાર્તા' તેમ 'કુલછાણ' એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, તે સાહિત્યની દૃષ્ટિએ પણ ગ્રિયકર યશ.

તેમજ પોતાની ગાતિના અગ્રેસર પુરોનો ગાતિજનોને પરિચય કરાવવા, 'જીવન સ્મરણો' એ નામથી એક પુસ્તક એમણે તૈયાર કર્યું છે; એ બતાવી આપે છે કે ગાતિસેવા અર્થે તેઓ કેવા કેવા પ્રયત્નો આદરે છે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

પ્રવાસીના પત્રો	સં. ૧૯૭૨
સ્વદેશ ગીતાવલિ [ડૉ. હરિપ્રસાદ ટાગોર દેસાઈની પ્રસ્તાવના સાથે]	„ ૧૯૭૫
એક સંગીત	„ ૧૯૭૫
પ્રભુ ચરણે પ્રાર્થના	„ „
ડૉ. નરેન્દ્રનો પક્ષની કથા	„ ૧૯૭૭
શંભાજીનું રાત્નારોહણ	„ ૧૯૭૮
રાસ [કવિશ્રી ન્હાનાલાલની પ્રસ્તાવના સાથે]	„ „
કળિયુગની વાર્તા	„ ૧૯૮૧
અંગલિ	„ ૧૯૮૨
જીવન સ્મરણો	„ ૧૯૮૪
રાસમંજરી	„ ૧૯૮૫
ફૂલ છાણ	„ ૧૯૮૬

કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ બી.એ., (દીવાન બહાદુર)

એમનો જન્મ સંવત ૧૯૮૫ ના આશ્વિન વદિ ૬ (તા. ૧૭ મી ઓક્ટોબર ૧૮૫૬) ને સોમવારને દિને ગાયકવાડી રાજ્યના દહેગામ પર-ગણના બહિયલ ગામમાં થયો હતો. તેઓ ઋગ્વેદની શાખાવતી શાખાના છે. તેમના ગોત્રનું નામ ભારદ્વાજ છે. અંગિરા, બૃહસ્પતિ તથા ભરદ્વાજ એ ત્રિવર છે. તેઓ ચાંતિએ સાહોદરા નાગર છે. તેમના કુટુંબમાં નામજીભાઈ એ નામે પરમ વૈજ્ઞાનિક પૂર્વે થઈ ગયા છે, જેઓ બમોખાવન બકતોમાંના એક હતા. કેશવલાલની અવદક 'ધ્રુવ' છે, જેનો અર્થ 'જ્યાં વસુધ કરનાર અમલદાર' (Customs Officer) એવા થાય છે. તેમના કુટુંબમાં મજબુદારી, દેશાધીશી અને ધ્રુવગીરી એ ત્રણે પૂર્વે એક વાર હતાં. તેમના પિતાશ્રીનું નામ હર્ષદરાય ને માતાશ્રીનું નામ રવાબાઈ હતું. 'ચન્દ્ર' પત્ની તંત્રી તથા 'કુંજ' વિહારના કતાં સહગત થી હરિલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ તેમના મોટા ભાઈ થાય.

તેમનો વિદ્યાભ્યાસ અમદાવાદમાં ખાડિયામાં મયા મહેતાની ગામડી નિશાળે શરૂ થયો હતો. 'સોડી' વાને ચમચમ વિદ્યા આવે ઝમઝમ' એ સૂત્રમાં શ્રદ્ધાવાળા મયા મહેતાથી છોકરાઓ બહુ જ ત્રાસતા. તે નિશાળે બણી. રહ્યા પછી પહેલા નંબરની ગુજરાતી નિશાળમાં કેશવલાલ દાખલ થયા. ત્યાં ગુજરાતી ચોથા ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યો.

દાઈરકુલમાં તેઓ હતા ત્યારે જે શિક્ષકોએ એમના પર ઉડી છાપ પાડી હતી તેમાં ત્રણ ગૃહસ્થોનાં નામો બાળ્યવા જેવા છે. (૧) રવ. લક્ષ્મીભાઈ પ્રાણવલ્લભદાસ; (૨) દી. બા. અંબાલાલ સાકરલાલ દેસાઈ; અને (૩) કવિ દક્ષપતરામ.

કવિ દક્ષપતરામના સંસર્ગથી એમને ગુજરાતી કવિતા અને પિંગળ પ્રતિ વિશેષ રુચિ થયેલી. અંબાલાલભાઈએ એમના સંસ્કૃતના અભ્યાસને ઉત્તેજન આપેલું અને લલ્લુભાઈએ સારા ગદ્ય નિબંધલેખન માટે એમની વૃત્તિ કેળવેલી, જે બધા અંશો એમનામાં પાછળથી સારી રીતે ખીલી, દીપી ઉઠ્યા છે.

વળી એમના સંબંધમાં ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી એ વાત છે કે તેમના મોટા ભાઈ સહગત સાક્ષરશ્રી હરિલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવની તેમના ઉપર

ધણી અસર થઈ છે. “કેશવ-હરિનું બોલું” આપણા સાહિત્યના ઇતિહાસ ગગનમાં સર્વદા જ્વલંત જ્યોતિષી પ્રકાશશે એ નિઃસંશય છે. એમણે એક વખત વાતચિતમાં કહ્યું હતું, કે ‘મ્હારામાં બે કાઈ ગુણ હોય તો તે મ્હારા બાધને લીધે જ છે મૂળથીજ કાંઈ સ્વયં વિચાર કે અપૂર્વ બુદ્ધિ (originality) મ્હારામાં નહિ-હું તો માત્ર અનુકરણ કરવામાં કે કાઈ બતાવે તે કરવામાં સમજું. મ્હારા બાધ સર્વ બાળતમાં મ્હારા પ્રેતસાદક અને માર્ગદર્શક હતા. હું તો એમની પાછળ ખેંચાતો જાઉં એટલું જ.” અતિશય ઉત્સાહ અને ત્વરા એ હરિવાદનાં પ્રધાન લક્ષણ હતા, અને એ ઉત્સાહના સહગામી તથા અનુગામી ગુણ અને દોષ બંને તેમનામાં હતાં. તેમણે પોતાના ઉત્સાહી યુવકમિત્રોના સાહાય્યથી “સત્ય માર્ગદર્શક સભા” એ નામનું એક મંડળ સ્થાપ્યું હતું. વળી તેમના નાનકડા મિત્રમંડળ તરફથી મુખપાઠને માટે માંહોમાહે ધનામ અપાતાં, ને તેમાં કેશવચાલ પણ હરિવાદ કરતા, મુખપાઠ કરવાની પદ્ધતિને લીધે તેમની સ્મરણ શક્તિને બહુજ સારી કેળવણી મળી, અને તેને માટે તેઓ તેમના બાધને આભારી છે. તે મિત્રમંડળ તરફથી કોઈકોઈ વખત નાટક પણ જળવાતાં. એક વખતે તેઓએ ‘શકુન્તલા’ નાટકનો પ્રયોગ કર્યો હતો. મંદેપમાં, તેમના મોટાબાધની અનેક દેશીય પ્રવૃત્તિઓથી તેમના ઉપર બહુ અસર થઈ હતી. કુમળી વયમાંથી વિદ્યા તથા સાહિત્યના વાતાવરણમાં ઉછરેલ બાળકને તે વિષયો ઉપર અભિરુચિ અને આસક્તિ થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય ?

તેમના બાધની અનેક પ્રકારની ઉડી અસર ઉપરાંત અન્ય મહાન પુરોનાની તથા મેરઘાઓની પણ તેમના ઉપર અસર થઈ હતી. પોતાના બાધનું જોઈને મેરઘન સાહિત્ય ઉપર તથા પ્રાચીન શોધખોળ ઉપર અભિરુચિ તો થઈ જતી; તે અભિરુચિમાં આર્થ સમાજના આદ્ય પુરુષ સ્વામીશ્રી સ્વામંદ સરસ્વતીના ઉત્સાહમય વ્યાખ્યાનોથી અત્યંત રસ થઈ. તેઓ જ્યારે અંગ્રેજી જઠ્ઠા ધોરણમાં હતા ત્યારે સ્વામીશ્રી અમદાવાદમાં પદાયાં હતા અને ત્યાં તેમનાં જુરસાદા વ્યાખ્યાનોએ ધણેજ ખગલગાટ કરી મૂક્યો હતો. કેશવચાલ પણ તેમના વ્યાખ્યાન લાંબગયા નિત્ય જતા. સ્વામીશ્રીના તે વ્યાખ્યાનોથી કેશવચાલબાધ ઉપર દેશમંત્રિની બાળનમાં તથા ધર્મચિંતારની બાળનમાં સ્થાયી અસર થઈ હતી. આ ઉપરાંત તેઓનું વિદ્યાર્થીજીવન અત્યંત કિચકલ હતું ને તેઓ દર વર્ષે પરીક્ષામાં ઉભે નંમરે

પાસ થવાથી તેમને ઇનામો તથા 'રકૉલરશિપ' મળતાં. મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા ૧૮૭૬ ની સાલમાં પાસ કરી તેઓ મુંબાઈની એલ્ફીન્સ્ટન કૉલેજમાં દાખલ થયા.

તે વખતે એલ્ફીન્સ્ટન કૉલેજનું મકાન બાયબલે હતું. તેઓ ત્યાં 'રેસિડન્સી'માં રહેતા. તેમના સહાધ્યાયીઓમાં રા. મણિભાઈ નજીભાઈ દિવેદી, રા. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દિવેદીઆ, રા. હમનચાલ હરિલાલ પંડ્યા, રા. હમનલાલ ઠાકોરદાસ મોદી, મી. કરીમઅલી નાનજીઆણી, સ્વ. શ્રીધર રામકૃષ્ણ ભાંડારકર વગેરે હતા. તે મંડળમાંથી રા. મણિલાલ સર્વ કરતાં વધારે વાંચતા. તેમની અભ્યાસપદ્ધતિ વ્યવસ્થિત તથા નિયમસર હતી. જે વિષય ચાલતો હોય તે મંબંધી અનેક પુસ્તકો વાંચી, તેમાંથી ઉતારા વગેરે કરી, તેઓ પોતે હાથેજ 'નોટસ' કઠાડતા અને તે એવી ઉત્તમ ગણાતી કે સર્વ વિદ્યાર્થીઓ તે વાંચવાને માગી લેતા. અહિં કૉલેજમાં કેશવલાલને સંસ્કૃતનો સારો અભ્યાસ કરવાની વિશેષ તક મળી, તે સમયે અભ્યાસકાળ ત્રણ વર્ષનો હતો અને પરીક્ષાઓ બે હતી—એક એફ.ઇ. એ. (ફર્સ્ટ એકઝામિનેશન ઇન આર્ટ્સ) અને બીજી બી. એ., એફ. ઇ. એ. માં ૧૮૭૮ ની સાલમાં બીજા વર્ગમાં તેઓ પાસ થયા. ૧૮૮૦ની સાલમાં તેઓને બી.એ. ની પરીક્ષામાં જવાનું થાત પરંતુ મંદવાડને લીધે જઇ શક્યા નહિ. ૧૮૮૧ ની સાલમાં સ્વ. ત્રિભુવનદાસ કંત્યાણુદાસ ગંજજર, તથા શ્રીમુત ચિમનલાલ હરિલાલ સેતલવાડ વગેરે તેમના સહાધ્યાયીઓ થયા. શ્રીમુત કેશવલાલનું સંસ્કૃત જ્ઞાન બહુ સાફ હોવાથી તે બે જણા તેમની સાથે સંસ્કૃત વાંચતા. નવાઈની વાત એ છે કે સાહિત્યમાં અત્યંત પ્રીતિવાળા હોવા છતાં કેશવલાલે પોતાના ઐત્તિહિક વિષય તરીકે ગણિતશાસ્ત્ર લીધું હતું. બી. એ. માં તેમની પાસે કાદંબરીનું હાથેકું પુસ્તક ન હોવાથી પોતાના મોટાભાઈવાળું દસ્તાવિજિત પુસ્તક (manuscript) તેઓ વાપરતા, જેનો ઉપયોગ પછીથી પીટસને પોતાની કાદંબરી છપાવવામાં કર્યો હતો. પ્રો. રામકૃષ્ણ ગોપાળ ભાંડારકરની કેશવચાલ ઉપર બહુ પ્રીતિ હતી, અને તેમના સંસર્ગથી કેશવલાલને સંસ્કૃત ઉપર અત્યંત આસક્તિ થઈ. તેમના સમયમાં પ્રો. દસ્તુર તથા જરિટસ ચન્દાવરકર કૉલેજમાં દસિણા ફેલો હતા, અને બેરેટ સાહેબ અંગ્રેજ સાહિત્યના પ્રોફેસર હતા. પ્રો. બેરેટને કેશવલાલનો Patriotism (દેશભક્તિ) ઉપરનો અંગ્રેજી નિબંધ બહુ પસંદ પડ્યો હતો, અને તે માટે તેમણે વર્ગમાં કેશવલાલની પ્રશંસા કરી

હતી અને ૧૮૮૨ ની સાનમા તેઓ બી એ, ની પરીક્ષામા બીજા વર્ગમા પાસ થયા, અને એક દષ્ટિએ જોતા તેમનું વિદ્યાર્થીજીવન પૂરૂ થયુ

૧૮૮૨ ની સાનમા ડૉ. લાકારકરના પ્રમાણુપત્રને લીધે તેઓ અમદાવાદની 'મેન ટ્રેનિંગ કોલેજ'મા સંસ્કૃતના શિક્ષક તરીકે નીમામા તે વખતે રા સા મહીપતરામ ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ હતા આ સમયમા ગુજરાતીમા પ્રાચીન કાવ્યમાળા તથા સંસ્કૃતમા કાવ્યમાળા બદાર પડવા માડી, અને તે મનેનો કેશવલાલ ધ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ કરતા. વળી "મુગ્ધાવમોઘ ઔકિતક" નામનુ સંસ્કૃત વ્યાકરણનુ પુસ્તક તેમના ભાષ હરિલાલે પ્રકટ કર્યુ હતું તેના ઉપર સમાલોચના લખીકેશવનાને પ્રકટ કરી. ટ્રેનિંગ કોલેજમા હતા ત્યારે બીમ્મનું "કેમ્પેરેટિવ ગ્રામર ઓફ ધિ ઈન્ડિયન લેન્ગ્વેજિસ્ ઓફ ઇન્ડિયા" એ નામનું અંગ્રેજી પુસ્તક તેમની પાસે આવ્યુ, અને તેથી ચાન્દ્રશાસ્ત્ર અથવા ભાષાશાસ્ત્ર (Philo-logy) પ્રતિ તેમનું લક્ષ વિશેષ બેનાયુ, તેમજ તેને લીધે દુનનાત્મક પદ્ધતિથી (comparative method) અભ્યાસ કરવાના સંસ્કાર તેમનામા દૃઢ થયા આ ઉપરાત 'ઈન્ડિયન એન્ટિક્વેરી' નામના અંગ્રેજી માસિકમા "ધી એન્ડ એન્ડ વિશાખદત્ત, અર્થાત "મુદ્રા રાક્ષસના કતા વિશાખદત્તનો સમય" એ વિષય ઉપર અંગ્રેજી લેખ પ્રકટ કર્યો હતો આ બધુ સને ૧૮૮૨ થી ૧૮૮૭ સુધીમા થયુ હતું આ પાત્ર વપનો સમય તેમજે ટ્રેનિંગ કોલેજમા સંસ્કૃત તથા ગુજરાતીના શિક્ષક તરીકે ગાળ્યો હતો

સન ૧૮૮૭ મા કેશવલાલ દુકા વખતને માટે જુજની ઓફિસ હાઈસ્કુલના હેડમાસ્ટર તરીકે કચ્છમા ગયા, અને ત્યાંથી ૧૮૮૮ ના જુનમા અમદાવાદની ટ્રેનિંગ કોલેજમા પોતાની મૂળની જગ્યાએ પાછા આવ્યા પરંતુ જે અલ્પ સમય તેઓ કચ્છમા પહેલી વાર રહ્યા તે સમય તેમજે નકામો ગાળ્યો ન હતો હેડમાસ્ટર તરીકેના પોતાના કર્તવ્યો ઉપરાત પોતાનો અભ્યસ તો તેમજે જારીજ ગાળ્યો હતો. એક તો તેમજે 'જૂની ગુજરાતીના નમુના પ્રકટ કર્યા, તે નમુનાનો ટેલુ એવો હતો કે કવિ દનપતરામે તથા ગાંધી હરગોવિન્દલાસ કાટાગળાએ જે એમ જણાવ્યુ હતુ કે 'ગુજરાતી ભાષા ભાલમા છે એવીને એવીજ પહેવા હતી, અને તેમા કાઈ ફેરફાર થયો નથી' તે વાત ખરી નથી એમ દાખલા આપીને સિદ્ધ કરવુ નમુના તરીકે ૧૫૦૭

માં લખાયલા “વસન્ત વિલાસ”માંથી તથા ૧૪૫૦ માં લખાયલા “ગદ્યકથા સંગ્રહ”માંથી ઉતારા અપાયા હતા. આ અરસામાં જ મુદ્રારાક્ષસના બાપાંતરની પ્રથમાવૃત્તિ છપાતી હતી, જે ૧૮૮૯ માં બદાર પાડવામાં આવી હતી આ ઉપરાંત એક બીજી બાબત પણ બાબતુ જેવી છે. કેશવલાલ ન્યારે કૌલેજમાં અભ્યાસ કરતા હતા ત્યારે તેમણે “ગીત ગોવિન્દ”નું દેશી રાગોમાં ગુજરાતી બાપાંતર કરવા માંડ્યું હતું.

પોતે જે દોઢેક વર્ષની મુદત માટે જુજમાં ગયા હતા તે મુદત પૂરી થવાથી ૧૮૮૧ ના જુલાઈ માસમાં તેઓ પોતાની પહેલાંની જગ્યા ઉપર અમદાવાદ પાછા આવ્યા. ૧૮૮૨ ની સાલમાં નડિયાદ નિવાસી સ્વ. બાલાશંકર ઉદ્યાસરામ કંધારીઆના “કૃષ્ણ મહોદય”માં ગીત ગોવિન્દનું બાપાંતર છપાયું. તે પછી “અમરુચતક”નું સમશ્લોકી બાપાંતર કેશવલાલે કરવા માંડ્યું, અને તેની પ્રથમાવૃત્તિ ૧૮૯૪માં બદાર પડી. “અમરુચતક”નો અનુવાદ કેશવલાલની રસજ્ઞતાનો તેમજ તેમની વિદ્વતાનો એક ઉચ્ચ પ્રકારનો નમુનો છે.

સન ૧૮૯૪ માં વળી પાછા તેઓ કચ્છમાં ગયા, પરંતુ આ વખતે તેમનો હોદ્દો તેનો તે ન હતો. આ વેળાએ તો તેમનું કામ મદારાજ રાવસાહેબનાં કુંવર કુંવરીને સ્વીખવવાનું હતું. અને તેથી તેઓ ‘દયુદર કું મદારાજ કુમાર’ કહેવાતા. ૧૮૯૫ ની સાલમાં તેમના ઉપર જે મોટા ધા આવી પડ્યા. એક તો તેમનાં પ્રથમ પત્ની અ. સૌ. ચતુરલક્ષ્મી મૃતિકાન્વરથી મરણ પામ્યા, તેમજ તેમના માર્ગદર્શક તથા પ્રેરણાદાયક ભ્રાતા હરિલાલ પણ તેજ વર્ષમાં ગુજરી ગયા. આ કૌટુંબિક વિપત્તિઓથી ઉદ્વેગ પામતા પોતાના ચિત્તને તેમણે સંસ્કૃત સાહિત્યના અભ્યાસમાં પરોવ્યું, અને તેઓ જેટલો વખત કચ્છમાં રહ્યા તેટલામાં સંસ્કૃત તથા ગુજરાતી સાહિત્યનો ઘણો ભાગ તેમણે વાંચી નાંખ્યો. ૧૮૮૮ માં રુ-રેલા વિચાર પ્રમાણે મૂળ સંસ્કૃતના રાગોમાં જ “ગીત ગોવિન્દ” નું ગુજરાતી બાપાંતર ફરી કરી ૧૮૯૬ ની સાલમાં તેની પ્રથમાવૃત્તિ બદાર પાડી, ને ૧૮૯૭ માં “અમરુચતક” ની બીજી આવૃત્તિ પ્રકટ કરી. ૧૮૯૮ માં તેમનાં બીજા પત્ની પણ મૃતિકાન્વરથી ગુજરી ગયાં. ૧૮૯૮ થી ૧૯૦૦ સુધીનાં ત્રણ વર્ષ મુદ્રારાક્ષસનું મૂળ સંસ્કૃત અને તે ઉપર અંગ્રેજી નોટ્સ તથા બિપોદ્યાત તૈયાર કરવામાં તેમણે ગાળ્યાં, અને પોતાની અગાધ

વિદ્વાતા તથા અયાગ યમના પરિણામરૂપે સંસ્કૃત મુદ્રારાક્ષસ તેમણે ૧૯૦૦ ની સાલમાં બહાર પાડ્યું. તેમના આ પુસ્તકની જર્મનીના, પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન જેકોબી અને હિલ્ડાબ્રાન્ટે ખૂબ પ્રશંસા કરી હતી અને લારથી તેમના સાથે પત્રવ્યવહારનો સંબંધ ચાલુ થયો.

સન ૧૯૦૨ માં અમદાવાદ હાઈસ્કુલના ‘ફર્સ્ટ ઍસિસ્ટન્ટ ટીચર’ તરીકે તેઓ કચ્છથી પાછા આવ્યા, અને તેજ હાઈસ્કુલમાં ઍપ્રિલ મહિનામાં ‘ઍક્રિટિંગ હેડમાસ્તર’ તરીકે નીમાયા. ત્યાંથી મે માસમાં ભર-થમાં ઍક્રિટિંગ હેડમાસ્તર તરીકે ગયા. ૧૯૦૩ ના નવેમ્બર મહિનામાં તેઓ ખેડા જિલ્લામાં કેપ્ટુરી એન્ડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે નીમાયા, અને તે જગા ઉપર તેમણે આઠ મહિના સુધી કામ કર્યું. ૧૯૦૨ થી એમ. એ., પરીક્ષાના ક્રમમાં યુજરાતી ભાષા દાખલ થઈને તે માટે સ્વ. ગોવર્ધનરામ તથા કેશવલાલ એ એ પરીક્ષકો નીમાયા. હજી પણ કેશવલાલભાઈ એમ. એ., માં યુજરાતીના પરીક્ષક તરીકે નીમાય છે. ૧૯૦૪ માં તેઓ નડિયાદ હાઈસ્કુલના હેડમાસ્તર તરીકે નિમાઈ આવ્યા તથા ગોવર્ધનરામના સંસર્ગમાં વધારે ને વધારે આવવા લાગ્યા, અને તેને પરિણામે તેઓ બંને વચ્ચેનો સંબંધ વધારે ને વધારે નિકટ બનતો ગયો.

૧૯૦૫ માં અમદાવાદમાં ભરાયલી પ્રથમ સાહિત્ય પરિષદ વખતે તેમણે “વાંઝ્યાપાર” ઉપર લેખ વાંચ્યો હતો, અને તે છટો ડપાયો છે. અમદાવાદની “યુજરાત સાહિત્ય સભા” સમક્ષ ત્યાર પછી તેમણે “ત્રેમાર્ગદ” ઉપર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

૧૯૦૭ ના સપ્ટેમ્બરમાં મુંબઈમાં સાહિત્ય પરિષદની ખીજી ગેઠક થઈ હતી, અને તે સમયે પ્રમુખરથાને કેશવલાલ વિરાગ્યા હતા. તેમનું પ્રમુખ તરીકેનું ભાષણ બહુ વખણાયું હતું. એ ઉપરાંત પદરચના સંબંધી લેખ પણ તેમણે લખ્યો હતો, જે ‘સુદ્ધિપ્રકાશ’ માં ડપાયો હતો.

સન ૧૯૦૮ ની ચરઆતમાં તેમની બદલી અમદાવાદ હાઈસ્કુલના હેડમાસ્તર તરીકે થયલી અને ત્યાંથીજ હેડમાસ્તરના હોદ્દા પરથી સન ૧૯૧૫ માં નિવૃત્ત થયલા; અને એમના સેવાકાળની કદર કરી પાછળથી સરકારે તેમને રાવબહાદુરનો ઇત્કાળ બદલ્યો હતો.

પેન્શન લીધા પછી પણ સાહિત્યના અભ્યાસ અને પ્રકાશનનું કાર્ય ચાલુ હતું. બાલણીની કાદંબરી, બાસનાં નાટકો વગેરે અંથોનું કાર્ય ચાલતું હતું, એવામાં ગુજરાત કાલેજમાં ગુજરાતીના અધ્યાપકની જગ્યા તરીકે નિકળતાં તેમને એ સ્થાન પર નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા. કેટલોક સમય કામ કર્યા બાદ પેન્શન સંબંધમાં મનભેદ પડતા, પોતે એ જગ્યાનું રાજીનામું મોકલી, બીજવારના નિવૃત્ત થયા; પણ પાછળથી દબાણ થતાં, એ જગ્યા ફરી સ્વીકારી છે અને અद्याપિ તે પદ પર છે. ઉપરોક્ત રાજીનામું આપ્યા પછી એમની વિદ્વતાની કદર યુગ સરકારે તેમને દીવાન બહાદુરનો ઈતિહાસ બક્ષો હતો, અને હમણા આપણી મુનાઈ યુનિવર્સિટીએ એમને ઠક્કર વસનજી માધવજી લેકચર્સ (૧૯૩૦-૩૧) આપવાને નિયોજ્યા છે.

સન ૧૯૨૦ થી તેઓ ડૉ. વ. સોસાઈટીના પ્રમુખ દર વર્ષે ચૂંટાય છે અને તે પહેલાં પણ સોસાઈટી સાધેના તેમનો સંબંધ બહુ ગાઢ, સક્રિય અને લાભો છે, અને એ પદનું કર્તવ્ય-જવાબદારી લક્ષમાં લઈને એમણે સન ૧૯૨૧ માં સોસાઈટી તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા ગુજરાતી કોષનું નવું સંસ્કરણ, શાસ્ત્રીય અને ઐતિહાસિક પદ્ધતિએ તૈયાર કરવાનું સીનેા સહકાર મળશે એવી આશાથી આરંભેલું; પરંતુ મદદના અભાવે અને માત્ર એકલે હાથે કામ કરવાનું માથે પડવાથી ફક્ત ૫ કાર અને અ, આ, એમ ત્રણ અક્ષરો જ સળંગ નવેસર તૈયાર થઈ શક્યા છે, જે એ વિષયમાં કાર્ય કર્તાઓને અવસ્ય માર્ગદર્શક અને મદદમાર થશે.

એવી જ કર્તવ્યનિષ્ઠાથી એમણે પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્યોની નવી આવૃત્તિઓ, બને તેટલી શુદ્ધ અને શાસ્ત્રીય રીતે તૈયાર કરવાની યોજના હાથમાં લીધેલી છે. આજદિન સુધીમાં એ માળાના ત્રણ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યા છે અને બીજા અંથોનું સંશોધન કાર્ય આગળ ચાલુ છે અને તેનું એડિટિંગ કાર્ય જૂદે જૂદે હાથે વહેંચી નાખેલું છે.

પણ સન ૧૯૨૧ માં અમદાવાદમાં ભરાયેલા કળા-પ્રદર્શનના અંગે થયેલા નાટ્ય સંમેલન પ્રસંગે એમણે આપેલું પ્રાચીન નાટ્યશાસ્ત્ર વિશેનું વ્યાખ્યાન એમનો સંસ્કૃત સાહિત્યો ઉપર અભ્યાસ અને સંશોધનનો ઉત્તમ નમુનો રજુ કરે છે.

સન ૧૯૨૮ માં એમણે દયારામ વિષે વ્યાખ્યાન આપેલું જે એમના “ત્રેમાનંદ” વિષેના લેખની પેઠે પ્રમાણશૂત થશે. સન ૧૯૨૯ માં મુંબાઈમાં મળેલી કવિ પરિષદમાં પ્રમુખપદેથી આપેલું એમનું વ્યાખ્યાન પણ, કાવ્યસાહિત્યના વાચકને એટલુંજ ઉપકારક જણાશે. .

આ પરથી જોઈ સકારે કે એમનાં સંખ્યાબંધ પ્રકાશ્ય લેખોનો સંગ્રહ પણ એમની અન્ય કૃતિઓની પેઠે એટલોજ મહત્વનો અને કિંમતી છે.

એમના પુસ્તકો અને લેખોની યાદી:

મેળની મુદ્રિકા	૧૮૮૯
અમરુ શતક	૧૮૯૨
ગીત ગોવિંદ	૧૮૯૫
મુદ્રારાક્ષસ (સં.)	૧૯૦૦
ભાવાધટકર્પર	૧૯૦૨
પ્રધાનની પ્રતિમા	૧૯૧૫
વિંધ્યવનની કન્યકા	૧૯૧૫
ભાલજી કૃત કાદંબરી-પૂર્વ ભાગ	૧૯૧૬
સ્વપ્નની સુંદરી	૧૯૧૬
મધ્યમ નાટક	૧૯૨૦
પદ્યપાઠ	૧૯૨૨
લઘુ ગીત ગોવિંદ	૧૯૨૪
પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્ય	૧૯૨૭
રત્નદાસકૃત હરિશ્ચંદ્રાખ્યાન	૧૯૨૭
પ્રતિમા	૧૯૨૮
The Malayas of the Mudrarakshasa	1882
[Indian Antiquary.]	
The Age of Visakhadatta	1882
[Vicana Oriental Journal.]	
મુદ્રારાક્ષસ	૧૮૮૨ [શુદ્ધિપ્રકાશ.]
મુખ્યાપભોધ ઐકિતક ઉપર વાતિક	૧૮૮૨ [" "]
પદ્યરચનાના પ્રકાર	૧૯૦૭ [" "]

સંસ્કૃત નાટકની પ્રાચીનતા	૧૯૨૫ [„ „]
સમુદ્રગુપ્તનો ઉત્તરપ્રધિકારી.....	૧૯૨૮ [„ „]
દયારામ વિશે કંઈક	૧૯૨૯ [„ „]
પોલકા પચોતી	૧૯૨૯ [„ „]
ચકવર્તી હપને નામે ચડેલાં બે બૌદ્ધ સ્તોત્રો—	૧૯૧૮ [નવજીવન અને સત્ય]
ગીત ગોવિંદ	૧૮૯૨ [કૃષ્ણ મહોદય]
પવનહૂતનો કતારો ધોયો	[પુરાતત્ત્વ ધ્રુ. ૧, અં. ૧]
ગીવાણું કવિ જ્યારેવના સત્કર્તા	૧૯૨૪ [બુદ્ધિપ્રકાશ]
સ્વપ્નવાસવદત્ત ઉપર નવો પ્રકાશ.	[વસંત]
મૃચ્છકટિકમાં સંદિગ્ધેદનો અંક	[સમાલોચક]
લલિતેન્દુ ગુપ્તનો લેખ	[„ „]
ઉત્તરરામ ચરિત્રમાંથી ચિત્રદર્શન	[„ „]
ટોતોના વપરાઈની કેસોડી	[સાખરમતી]
જોધએ છિએ કે જોધરે છ ?	૧૯૦૮ [સાહિત્ય અને વાર્તા]
વાઝ્યાપાર	૧૯૦૫ [ચહેલી સાહિત્ય પરિષદનો રીપોર્ટ]
ખીજ પરિપદનું બાપણ	૧૯૦૭ [ખીજ સા. પ. નો રીપોર્ટ]
વનવેલી.	૧૯૨૦ [છઠી યુ. સા. પરિષદનો રીપોર્ટ]
જૂની ગુજરાતીના નમૂના	૧૮૮૭ [ગુજરાત સાળાપત્ર]
પ્રેમાનંદ	૧૯૦૫ [વસંત]
યુગપુરાણનાં ઐતિહાસિક તત્ત્વ [ગુજરાતી સાહિત્ય સભા રજત મહોત્સવ]	

કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી

એઓ જાતે બાર્ગવ શ્રાહ્મણ અને બરચના વતની છે. એમના પિતાનું નામ માણેકલાલ નરભેરામ મુનશી અને માતાનું નામ તાપીલક્ષ્મી છે. એમના પિતા અને કાકાશ્રી વગેરે સરકારી નોકરીમાં ઉચે હોદ્દે પહોંચી, મુત્સદી તરીકે મથકુર થયલા; અને વડિલોનું શુદ્ધિકૌશલ્ય અને મુત્સદીગીરી, એમનામાં ઓધાને ઉતરેલા પ્રત્યક્ષ ચાલ છે.

એમનો જન્મ બરચમાં તા. ૨૯-૧૨-૧૮૮૭ ના રોજ થયો હતો. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ, પિતાની નોકરીની ફેરફારીના અંગે, એકજ રથજે લેવાનું બનેલું નહિ. તેઓ સન ૧૯૦૨ માં મેટ્રિક થઈ, વડોદરા કોલેજમાં દાખલ થયલા; અને સન ૧૯૦૬ માં બી. એ., ની પરીક્ષા શીતોત્તેશી ઐત્તિહિક વિષય લખને ઓનર્સ વર્ગમાં પસાર કરી હતી. સન ૧૯૧૦ માં તેઓ એલ એલ. બી; અને સન ૧૯૧૩ માં એડવોકેટ થયા હતા. વકીલાતનો ધંધો શરૂ કર્યો પણ તે સાથે અન્ય પ્રવૃત્તિઓમાં રસ લેવાનું છોડ્યું નહોતું. સન ૧૯૧૩માં સ્ટુડન્ટસ અધરફુડ તરફથી સમાજસેવા વિશે ધનામી નિબંધ લખી, મોતીલાલ પ્રાધિક મેળવ્યું હતું અને તે સમયે મુંબાઈમાં નિકળેલી ગુજર સભામાં જોડાઈ, દેશના અનેકવિધ પ્રશ્નો ચર્ચવામાં તેઓ અગ્રેસર બાગ લેતા હતા. ઐતિહાસિક અને સામાજિક નવલકથાઓ લખવાનું કાર્ય ત્યારથી આરંભેલું; અને તેમાં એમને સ્વર્ગસ્થ રણજીતરામ તરફથી સારૂ પ્રોત્સાહન મળેલું. “પાટણની પ્રજાતા” લખીને તેમણે જન્મતામાં ગુજરાતના ગૌરવ માટે એક પ્રકારનું અભિમાન પેદા કર્યું છે. એ નવલકથામાંનું મુખ્ય પાત્ર મુંબલનું ચિત્ર એવી દક્ષતાથી અને દુબલુ દોર્યું છે કે આપણા સાહિત્યમાં એ એક જીવંત પાત્ર બની રહ્યું છે. તે પછી એમણે સંખ્યાબંધ નવલકથાનાં પુસ્તકો રચ્યાં છે અને તે એટલાં સફળ નિવડ્યાં છે કે ગુજરાતી નવલકથાકારોમાં તેમણે ગોવર્ધનરામની સાથે સમાન સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. એમની નવલકથાઓની માફક એમના નાટકો, ‘પુરંદર પરાજય’ અને ‘અવિભક્ત આત્મા’, ‘ધ્રુવ સ્વામિની દેવી’, વગેરે લોકપ્રિય નિવડી, ઉત્તમ સાહિત્ય કૃતિઓ લેખાઈ છે અને એમનું છેલ્લું નાટક “કાકાની શક્તી” તો સ્ટેજ પર બજવાઈ, ચોતરફથી પ્રશંસા પામ્યું છે.

એઓ નવલકથાકાર અને નાટકકાર હોવાની સાથે એક સુંદર વક્તા પણ છે અને એમની પ્રતિભાશાળી કલમની જેમ એમની વાણીનો પ્રવાહ

એટલેજ જોજરવી અને આકર્ષક થઈ પડે છે.

સાહિત્ય સેવા માટેની ધન્ય એમનામાં ન્દાનપણથી ઉજાળા મારતી દત્તી. અબ્યાસ પૂરો થતાંજ, પોતે એક યાત્રિકાસિક કાંદેલું, 'નવજીવન અને સત્ય' તેમ 'યંગ ઇન્ડિયા' અઠવાડિકના સદતંત્રી નિભાવતા. વળી સુરતમાં મળેલી યાત્રિકાસિકના તંત્રીઓની પરિષદમાં, એમની ખાસ સૂચનાથી યાત્રિકા વાર્ષિક નામનું એક પુસ્તક કાઢવાનો ઠરાવ થયેલો, જેના બે અંકો પ્રકટ થયા હતા.

પણ એ બધામાં એમની ખ્યાતિ "ગુજરાત"ના તંત્રી તરીકે વિશેષ જાણીતી છે, અને ગુજરાતી માસિકોમાં 'વીસમી સદી' પછી તેનું સ્થાન લઈ, એક સચિત્ર માસિક તરીકે જે સ્થાન અને પ્રતિષ્ઠા તેણે મેળવ્યાં છે તે તેના તંત્રી માટે મગરૂર થવા જેવું અને ગૌરવલયું છે.

સન ૧૯૨૨ માં એમણે મુંબાઈમાં સાહિત્ય સંસદ સ્થાપી, ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક નવીન અને પ્રજાજ શક્તિ દાખવ કરી છે; તે પ્રવૃત્તિ કેટલી ફળવંતી, રસાળ અને ઉપયોગી નિવડી છે, એ વિશે અન્ય કોઈના અભિપ્રાય કરતાં, એનું કાર્ય અને એના પ્રયોજ પુરતો ઉત્તર આપશે.

આઠમી સાહિત્ય પરિષદ મુંબાઈમાં સંસદ તરફથી નોતપાં પછી, તેઓ સાહિત્ય પરિષદની પ્રવૃત્તિ સાથે એકમેક થઈ રહેલા છે. નવું પરિષદ મંડળ એટલે મુનશી, જેમ જાંડોળ કમિટી એટલે પ્રો. જળવંતરામ દાકર.

એ અરસામાંજ એમણે જુની પ્રજાલિકા તોડી, શ્રીમતી લીલાવતી સાથે લગ્ન કર્યું હતું. સમાજમાં એ લગ્ન જેમ પરિવર્તન કર્યું છે તેમ સાહિત્યસૃષ્ટિમાં એ જોડું લાંબો સમય સુધી અનોડ રહેશે.

સાહિત્ય અને સમાજ સુધારાની પેઠે કેળવણી અને રાજકીય વિષયોમાં પણ એમનો હિસ્સો થોડો નથી. મુંબાઈ યુનિવર્સિટીમાં તેઓ અત્યારે મુખ્ય કાર્યકર્તા-સિન્ડીક છે અને ધારાસભામાં પણ યુનિવર્સિટીના પ્રતિનિધિ તરીકે એમણે પોતાના બ્યક્તિત્વથી ઉત્તમ જાપ પાડેલી છે.

બારડોલી સત્યાગ્રહની લડતમાં અણીના વખતે જોડાઈ, એ લડતને જેમ એક આધ્યો હતો તેમ આપુ સીવીલ ડિસઓબીડિઅન્સ-સત્યાગ્રહની લડતમાં મહાત્માની પડખે ઉભા રહી પુરો સાથ આપવાની તેઓ શરૂઆત કરતા હતા, એટલામાં સરકારે એમને પકડી લઈ, છ માસની સજા કરી છે, એ પણ વિધિની અગમ્ય લીલા છે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

મારી કમલા ને ખીજ વાતો	સન ૧૯૧૭
વેરની વસુક્ષાત	,, ૧૯૧૯
ગુજરાતનો નાથ	,, ૧૯૧૯
પૃથિવી-વસ્ત્રભ	,, ૧૯૨૧
કોનો વાંક	,, ૧૯૨૪
પુરંદર પરાજય અને અવિભક્ત આત્મા	,, ૧૯૨૪
રાજધિરાજ	,, ૧૯૨૫
કેટલાક લેખો ભા. ૧, ૨.	,, ૧૯૨૬
તપોધુ	,, ૧૯૨૬
સ્વપ્નદટા	,, ૧૯૨૭
ભગવાન કૌટિલ્ય	,, ૧૯૨૯
કાકાની શરી	,, "
ધુપરવામિનીદેવી	,, "

;

કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી, (દીવાન બહાદુર)

એમ એ એતએત બી

એઓ ભર્યના દયા મોઢ વણિક છે રા બા. મોહનલાલ ગણુહોડદાસ ઝવેરીને ત્યાં તા. ૩૦ મી ડીસેમ્બર સને ૧૮૬૮ ॥ ૧૮૨૫ના પોપ વ ૧ ને સોમવારને દિવસે કૃષ્ણનાલભાઈનો જન્મ થયો હતો એમના માતૃશ્રીનું નામ રૂક્મણીમા હતું રા બા મોહનલાલભાઈના એઓ કનિષ્ઠ પુત્ર છે ગુજરાતી કેળવણીના એક સ્થાન ગણાતા મોહનલાલભાઈ સામાન્યત પોતાના સત્તાનો પર પોતે જ કેળવણીના પ્રથમ સરકાર પાડતા એ મુજબ કૃષ્ણનાલભાઈને અક્ષર યાનનો લાભ પિતા દ્વારા સુરતમાં જ મળેલો ગુજરાતીનો થોડો અભ્યાસ સુરતમાં કરારી પછી એમને ભર્યની શાળામાં દાખલ કરવામાં આવ્યા હતા એમની સ્મરણ શક્તિ તથા મહત્ત્વ શક્તિ ત્રીન હોવાથી દસ વર્ષની વયે ગુજરાતી અભ્યાસ સંપૂર્ણ કરી એઓએ ઇંગ્લેન્ડનો આરભ હતો ભર્યમાં જે ધોરણ પુરા કર્યા એટલે એમના વડીન મધુ મોતીલાલ જેઓ તે સમયે ભાવનગરની હાઈસ્કૂલમાં મદનીશ શિક્ષક હતા અને પાછળથી એ રાજ્યના કેળવણી ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર થયા હતા, તેમજ એમને પોતાની પાસે બોવાવી લીધા તે સમયના એમના સહાધ્યાયીમાં સર મનુભાઈ, દી બા ઠાકોરરામ કપીનરામ મટેતા રી આઈ ઈ વગેરે હતા ઇંગ્લેન્ડ ત્રીજા ધોરણથી બી એ, સુધીનો અભ્યાસ એમણે ભાવનગરમાં કર્યો હતો એમના પ્રોફેસરો મહુમ આગા શેખ મહમદ હસનદાની, મુખાઈ યુનીવર્સિટીના હાલમાં નિવૃત્ત થયાના રજીસ્ટ્રાર ખાનમદાદર પ્રોફેસર દસ્તુર વગેરે હતા એ પ્રોફેસરોની એમના પર અત્યંત પ્રીતિ હતી એમણે મેટ્રી કમ્પલેશનની પરીક્ષા પસાર કરી પરસીવન સ્કોલરશીપ મેળવી હતી

પ્રથમ પ્રયત્ને ઇટર આર્ટ્સની પરીક્ષામાં એઓ નિષ્ફળ થયા આથી યુનીવર્સિટીની ખાસ પરવાનગી મેળવી એઓએ ઇન્ટર આર્ટ્સ તથા બી એ, ની પરીક્ષા એકી સાથે આપી હતી તેમાં સફળ થયા એટલું જ નહિ પણ બી એ, માં તે પહેલા વર્ગમાં પસાર થઈ ગવરીશ કર ગોલ્ડ મેડલ પણ મેળવ્યો (ઇ સ ૧૮૮૮માં) આ સમયે એમનું વય માત્ર વીસ વર્ષનું હતું ભાવનગરની સામળદાસ કોલેજમાં એમ એ નો વર્ગ નહિ હોવાથી વધુ અભ્યાસ માટે એઓ મુખાઈ આવ્યા ને એલ્ફીન્સ્ટન કોલેજમાં દાખલ થયા અને ત્યાંથી એમ એ ની પરીક્ષા પસાર કરી એઓ ત્યાર પહેલાં જ એજ

કોલેજમાં દક્ષિણ ફેલો ચૂંટાયા હતા. એમણે સને ૧૮૯૦-૯૧ સુધી એજ કોલેજમાં ફારસી અધ્યાપક તરીકે કામ કર્યું. બાદ કાયદાની જા'ને પરીક્ષાઓ પસાર કરી. એલએલ બી. ના અભ્યાસ વખતે સર રમણલાલ એમના સલાહ્યાયી હતા.

યુનિવર્સિટીમાં આવી ઉત્તમ રીતે ફેનેલમંદ થવાથી એમની ઇચ્છા વધુ અભ્યાસ માટે વિદ્યાયત્ર જન્માની હતી. એ વિષયમાં એમણે બાવનગર રાજ્યના ચીફ મેડીકલ ઓફીસર ડૉ. બરબોરજી તથા ડૉ. શિવનાથની સલાહ લીધી પરંતુ એમનું ચરીર તે સમયે એટલું તો ફૂલ હતું કે એ એ અનુભવી ડાક્ટરોએ એમને વિદાયત્ર જવા સલાહ આપી નહિ.

સને ૧૮૯૩મા એલએલ. બીની પરીક્ષા પસાર કર્યા પછી એમણે હાઇ-કોરટની એપેલેટ સાઇડ પર વકીલ તરીકે કામકાજ શરૂ કર્યું. તેને બંગે કેટલાંક વર્ષો સ્વ. સ્વ. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીના મદદનીશ તરીકે કામ કર્યું અને પોતે નિવૃત્ત થતા સ્વ. ગોવર્ધનભાઈએ પોતાનું સર્વ કામકાજ એમને સુપ્રત કર્યું: ગોવર્ધનભાઈને એમના બેબેટ બંધુ મોતીલાલભાઈ સાથે ગાંઠ રતેહ હતો.

સને ૧૮૯૩ થી ૧૯૦૫ સુધી એમણે હાઇકોર્ટમાં વકીલાત કરી. તે વખતે હાઇકોર્ટમાં ચીફ જસ્ટીસ તરીકે સર લોરેન્સ જેન્કીન્સ હતા, તેમની એમના પર આત્મ્યત્ર પ્રીતિ હતી. મુખ્યમંત્રી રમોલકોઝ કોર્ટમાં એ સમયે એક જડજની જગા ખાલી પડી. ગુજરાતી બાષાના સારા જ્ઞાનવાળા તથા દેશી રીતે રાખવામાં આવતા ચોપડા સારી રીતે સમજી શકે એવા એક જડજની એ કોર્ટમાં જરૂર હતી તેથી વગર માગે સર લોરેન્સે એમની તે જગાએ નિમણુંક કરવા ખુશી બતાવી સરકારને ભલામણ કરી. હાઇકોર્ટમાં વકીલાતને વળગી રહેવાથી ભવિષ્યમાં સારા લાભની આશા હતી તે જતી કરી જેન્કીન્સ સાહેબના આગ્રહને વશ થઈ તેમને નારાજ ન કરવા માટે એમણે એ જગાનો સને ૧૯૦૫ મા સ્વીકાર કર્યો. ત્યાંથી ઉપર ચઢતાં ચઢતા સને ૧૯૧૮માં તેઓ રમોલકોઝ કોર્ટના વડા જડજ થયા. ત્યાર પહેલા એટલે કે સને ૧૯૧૫માં એમની વડા જડજ તરીકે નિમણુંક ના. સરકારે કરી હતી. પરંતુ હાઇકોર્ટના તે વખતના ચીફ જસ્ટીસે વાંધો ઉઠાવ્યો કે કાયદા પ્રમાણે રમોલકોઝ કોર્ટના વડા જડજ બેરીસ્ટર અથવા એડવોકેટ હોવા જોઈએ. આથી એમને પાછું પોતાની બીજા જડજની જગો પર જવું પડ્યું. પરંતુ

તે સમયની મુંબઈ ના. સરકારની કૌન્સિલના સભ્ય સર મહાદેવ ચૌધરી આ સંબંધે કાયદો સુધરાવ્યો અને વકીલો પણ એ એકા માટે લાયક છે એવી કલમ દાખલ કરાવી. તેથી વખત આવે પાછા સરકારે એમને વડા જડજની જગાએ નીમ્યા. આ પદની એમણે સને ૧૯૨૮ના ડીસેમ્બરની આખર સુધી એટલે પોતે નિવૃત્ત થયા ત્યાં સુધી ભોગની. સરલોરેન્સ જેન્કીન્સના વચનનું માન રાખવા ખાતર એમને જે ભોગ આપવો પડ્યો તેનું રમરણુ જ્યારે જ્યારે હાઈકોર્ટમાં જડજની જગા ખાલી પડતી ત્યારે ત્યારે સૌને યમા કરતું; કારણુ જે હાઈકોર્ટની વકીલાતને વળગી રહ્યા હોત તો એ જડજની જગાનો લાભ એમને મળ્યા વગર રહેત નહિ, એમ સૌનું ધારણું હતું; જે કે પાછળથી એઓ હાઈકોર્ટના જડજ પણ નીમાયા હતા. સને ૧૯૨૭માં હાઈકોર્ટના એક બારીસ્ટર જડજની કામચલાઉ જગા ખાલી પડતાં પોતે વકીલ હોવા છતાં એમની એ જગાએ નિમણુંક કરવામાં આવી હતી. એમણે ચાર પાંચ માસ સુધી એ આસને જેસી ઓરીજનલ સાઈડ પરના કેસોનો એવી તો બાહોશી અને ત્વરાથી નીકાલ કરી આપ્યો કે જેથી પક્ષકાર, બારીસ્ટર-સોલીસીટર દરેકને સંપૂર્ણ સંતોષ થયો હતો.

સને ૧૯૨૯ ના જુન માસમાં સરકારે એમને દીવાન બહાદુરનો ઈલ્કાબ આપ્યો.

સાક્ષરતા તો એમની ત્રણ પેઢીથી ચાલી આવે છે. પિતામહ રણછોડદાસ આખા ગુજરાતમાં કેળવણીના પિતાના નામથી ઓળખાય છે અને એમના પિતા શ. બા. મોહનલાલ સને ૧૮૫૮ ની હોપ વાચનમાળા કમિટીના સભ્ય હતા, અને એ વાચનમાળાના અમુક વિષય પરના પાઠ એમના લખેલા હતા. સુરત જીલ્લાના ગામડામાં તો આજે પણ જે કોઈ ડેપ્યુટી પરીક્ષા લેવા આવે તે “મોલાલ” ના નામથી ઓળખાય છે. વંશ પરંપરાથી ઉતરતી આવેલી કેળવણીની પ્રગતિમાં કૃષ્ણલાલભાઈને હિસ્સો સૌથી મોટો છે. સને ૧૮૯૩ થી ૧૯૦૫ સુધી યુનીવર્સિટીની ફારસીની પરીક્ષામાં એઓ પરીક્ષક નીમાતા હતા. એલ.એલ. બી. મા પણ એઓ પરીક્ષક નીમાતા હતા. અને સને ૧૯૨૪ થી આજ પર્વત કોઈ વખત બી. એ., કોઈ વખત એમ. એ., ની પરીક્ષામાં એઓ ગુજરાતીના પરીક્ષક નીમાય છે. એમના પિતાના સ્વર્ગવાસ પછી તેમની જગાએ સરકારી કેળવણી ખાતા તરફથી એમને “જુક-કમિટી” મા નીમવામાં આવ્યા હતા.

આજે કેટલાંએ પોથી ગુજરાતી પુસ્તકોની “મોડર્ન રી-યુ” માં એમના તરફથી કરવામાં આવતી સમાવેશના તરફ ગુજરાતી વાચકોનું લક્ષ્ય ખેંચાયા કરે છે. સને ૧૯૨૬ માં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ન્યારે મુખ્ય-ધર્મમાં મળી ત્યારે એઓ તેના આગત મંડળના અધ્યક્ષ ચૂંટાયા હતા.

સાહિત્ય સેવા ઉપરાંત એમની બીજી સેવાઓ અનેકવિધ છે. મુખાધના અનેક ધર્મોદાખતાઓ અને જાહેર સંસ્થાઓમાં, કાતો પ્રમુખ, કાતો વ્યવસ્થાપક કમિટીમાં, કાતો ટ્રેઝરર તરીકે એઓ કામ કરે છે. એઓ જરૂરીસંજોગો પીસ છે મુખાધ યુનીવર્સિટીના ફેરો હોવા ઉપરાંત એઓ યુનિવર્સિટીની ગુજરાતી ‘બોર્ડ ઓફ ઍડીઝ’ ના પ્રમુખ તથા યુનીવર્સિટી લાઇબ્રેરી કમિટીના એક સભ્ય છે.

રેમોન્ડોઝ કોર્ટના વડા જડજ તરીકે એમને પોતાના હક્કનું સંરક્ષણ કરવા ના સરકાર સાથે અવારનવાર લડવું પડતું, છેવટે છેવટે નિવૃત્ત થયા પછી પણ પેન્શન બાબતમાં દેશીઓના અને મુરોલીઓના પેન્શનની રકમના મેદને લડને એમણે ચાર માસ સુધી પેન્શન લીધેલું નહિ એ બાબતમાં હવે પછીના દરેક વડા જડજને પછી તે બેરીસ્ટર હોય કે વકીલ હોય તોપણ એક સરખું પેન્શન આપવાનો ઠરાવ સરકાર પાસે કરાવરાવીને એમણે એ પ્રયત્નો બાત આપ્યો છે.

માતૃભાષા ઉપરાંત ફારસી, ઇંગ્લેશ, બેન્ગલ, બંગાળી અને મરાઠી ભાષાનું એઓ સાદે જ્ઞાન ધરાવે છે.

હાલમાં પાનજીપુરના નામ સંદેશના આગ્રહને લઈને ત્યાંના જ્યુ ડીપાર્ટમેન્ટ એડવાઈઝર તરીકે એઓ કામ કરે છે. સને ૧૯૨૬ માં સરકારે મુખાધના ૭૬૫ની તપાસ સમિતિમાં એમની નિમણૂક કરી હતી વળી અમદાવાદમાં એજ વર્ષમાં મીનમસ્ટ્રો અને મીનમાલીકો વચ્ચે પગારની રકમ સંબંધી વાધો પડતા તે વાધો મહાત્મા ગાંધીજી અને શેઠ મંગલદાસ પાસે લનાઈ તરીકે મૂકવામાં આવ્યો તેમાં અને લવાદો વચ્ચે મનમેદ ચતા સરખા તરીકે એમને નીમવામાં આવેના, અને મેડિ પક્ષની તકરાર સાબળી એ પ્રયત્નો અભ્યાસ કરી એમણે જે નિર્ણય આપ્યો તેથી અને પક્ષને સતોષ મળેો હતો.

જુની ફારસી સનદો અને હસ્તલિખિત ગ્રંથો ઉકેનવાનો એમને બહુ શોખ છે જૂના ફારસી દસ્તાવેજો ઉપર એમણે ઇંગ્લેશ તથા ગુજરાતીમાં લેખો રખા છે જેનું સંગ્રહણ રીનાયજી હાલ મહારાજા

પૂર્વજ્ઞેને અકબર, શાહજહાન વગેરે બાદશાહો પાસેથી ને ફરમાનો મળેલાં, તે ફરમાનો અસલ ફારસીમાં છે. તે સર્વનું ઇમેજ તથા મુજરાતી ભાષાતર કરી ટીપ સાથે બેટાટા પ્રસ્તુતકરે એમણે જે ફરમાનો બહાર પાડ્યાં છે.

એમનાં પુસ્તકોની યાદી:

હૈદરઅલી ને ટીપુ સુલતાન	(૧૮૯૪)
દયારામ ને હાફેઝ	(૧૮૯૫)
અંબેદકરજી અને રાજપૂતો	(૧૮૯૬)
મોહરસીનીનાં નીતિ વચનો	(૧૮૯૭)
કૃષ્ણચરિત્ર	(૧૯૦૮)
ગુજરાતી સાહિત્યના માર્ગસૂચક સ્થંભો	ભાગ ૧ (૧૯૨૭)
	ભાગ ૨ (૧૯૩૦)

કારસી-ઈંગ્રેજ.

Persian Prosody with Figures of Speech 1st Ed. (1890)

ପ୍ରସ୍ତୁତ.

Translation into English of Saadīs Tayyabat
(101-150) (1890)

Outlines of Essays for Higher Standards in High Schools (1892)

Translation into English of the Gazals of Hafez
(101-300) (1892)

Introduction to the Anware Sohaili (1892)

	(1891)
Notes on the Akhlake Mohasini	(1892)

Shivaji or The Dawn of Maratha Empire (1898)

Milestones in Gujarati Literature (1914)

Further Milestones in Gujarati Literature (1924)

Imperial Farmans (1929)

(in the press).

કૌશિકરામ વિઘ્નહરરામ મહેતા

એઓ યાતે વાનગરા નાગર ગૃહસ્થ અને સુરતના વતની છે. એમનો જન્મ સં. ૧૯૩૦ (સન ૧૮૭૪) ના આસો વદિ ૬ ના રોજ સુરતમાં થયો હતો. એમના પિતાનું પૂરું નામ વિઘ્નહરરામ જયરામ મહેતા અને માતાનું નામ હરદયાગૌરી છે. સન ૧૮૮૬ માં એમણે મેટ્રીકની પરીક્ષા સુરત હાઇસ્કૂલમાંથી પસાર કરેલી અને પછી વડોદરા કૉલેજમાં બેકાયલા, ત્યાંથી સન ૧૮૯૨ માં બી. એ, ની પરીક્ષા ભાષા અને સાહિત્ય ઐતિહાસિક વિષય ક્ષેત્રને બીજા વર્ગમાં પાસ કરી હતી. એમના પ્રિય વિષયો, સિદ્ધાંત શાસ્ત્ર, તત્ત્વજ્ઞાન અને સાહિત્ય છે; અને એ વિષયોનાં એમનો અભ્યાસ અને અનુભવ પણ બહોળો અને ગ્રીણો છે. એમણે જૂદે જૂદે સ્થળોએ એક શિક્ષક તરીકે કામ કરેલું છે, અને બધે સ્થળે એમના શિક્ષણની પ્રશંસા થયેલી છે. કાઠિયાવાડમાં તે એમનું નામ ધરમયુ જેવું ચક્ર રહ્યું છે. એઓ જુનાગઢ હાઇસ્કૂલમાં લામો સમય સુધી હેડમાસ્તર હતા, ત્યાર પછી એક વર્ષ રાજ-કોટમાં, અને હેવટના ભાગમાં ભાવનગરમાં વિદ્યાધિકારીના હોદ્દે નિભાયા હતા; પણ કૌન્સિલ સાથે મતભેદ ઉઠતા, તેઓ પોતાના અધિકાર ઉપરથી નિવૃત્ત થયા હતા. કેટલાક વર્ષોથી તેઓ અમદાવાદમાં રહે છે, અને શહેરનાં કેટલાક જ્ઞાનીતા શ્રીમંત કુટુંબો સાથે રીડર અને કંપેનિયન તરીકે એમનો સંબંધ થયેલો છે. શેઠ શ્રી ગુણાલાલ સારાભાઈની આદર્શ કુટુંબશાળામાં અનેક વર્ષોથી તેઓ અધ્યાપક હોવા ઉપરાંત હાલ તેઓ અમદાવાદ વનિના-વિશ્રામમાં મુખ્ય અધ્યાપકના પદે છે. એમનું મંસ્કૃતનું જ્ઞાન પણ સારું છે. એ કઠિન ભાષામાં એઓ ઉત્તમ કાવ્યરચના કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓ માટે એમના રચેના પુસ્તકો “સરન મંસ્કૃત” ભાગ ૧-૨ નવા શિખાઉ વર્ગમાં લોકપ્રિય નિવડ્યા છે.

આપણા વૈદિક ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનના તેઓ ઉંડા અભ્યાસી છે, એમ એમના ‘મહાકાવ’, ‘સદૃષ્ટદેશ શ્રેણી’ વગેરેમાં પ્રકટ થયેલા લેખોના વાચનપરથી માણુમ પડશે, વળી એમના સર્વેશ, જે એમની અનોખી કૃતિ છે, તે એમની ઐતહાસિક, ઐતિકતા, ઉંડું મનન અને અભ્યાસનો સરસ ખ્યાલ આપે છે.

કેટલાક મમય સુધી એમણે “સ્વધર્મ-નિવૃત્તિ” માસિક ચલાવ્યું હતું. તેમાં નીતિ, ધર્મ અને સાહિત્ય વિષયક લેખો આવતા હતા. પણ કેટલાક પ્રતિબંધોને લીધે તે તેમને બંધ કરવું પડ્યું હતું.

સન ૧૯૨૫ માં એમણે 'સો ટચની વાતો' બાળકો માટે જપાની હતી, તે વાંચતાં જણાય છે કે બાળ સ્વભાવનું એમનું નિરીક્ષણ ઉઠું, ઝીલું અને સમજાવી છે.

ધણાં વર્ગો પર એમણે ગૌરીશંકર જોઝાનું એક વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર લખ્યું હતું. સન ૧૯૦૧-૨ માં 'પુરુષ અને સ્ત્રી' નામનું પુસ્તક જે બાળમાં લખ્યું હતું, અને માસિકોમાં આપેલા એમના પ્રકીર્ણ લેખોનો જથ્થો પણ મોટો થવા જાય છે.

સુરત સાહિત્ય પરિષદમાં તેઓ પરિપક્વતા એક મંત્રી નિભાવલા; અને જૂઠી સાહિત્ય પરિષદમાં જાહેર વ્યાખ્યાન આપવાને એમને નિમંત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું. તે પૂર્વે ધણા સમય પર એમણે મુજરાન સાહિત્ય સભા-અમદાવાદ તરફથી સાક્ષર જનતાના અંગે "ધીરો અને તેની કવિતા" વિષે એક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું, જે તે કવિ વિષે અભ્યાસ કરનારને ઉપયોગી થાય એમ છે.

અમદાવાદમાં અને ખીજે રથજોએ અનેક વર્ગોથી એમની વ્યાખ્યાન પ્રવૃત્તિ ચાલુ રહેલી છે. આમ, એક આદર્શશિક્ષક હોવાની સાથે તેઓ એક સારા મૂર્તતત્ત્વચિંતક, સાહિત્યકાર અને વ્યાખ્યાતા તરીકે જાણીતા છે.

એમના કંથો નીચે મુજબ છે:

મહાકાલ, સકુપદેશ શ્રેણી, વગેરેમાં લેખો	સન ૧૮૯૧ થી ચાલુ
ગૌરીશંકર જોઝાનું જીવનચરિત્ર	સન ૧૮૯૯
પુરુષ અને સ્ત્રી ભા. ૧	" ૧૯૦૧
" ભા. ૨	" ૧૯૦૨
સવૈયા...	" ૧૯૦૪ થી ચાલુ
સરલ મંરૂત ભા. ૧	" ૧૯૧૬
" ભા. ૨	" ૧૯૧૭
સો ટચની વાતો	" ૧૯૨૫

પુરુષવદનલાલ ચંદુલાલ ઠાકોર

એઓ ગાંધીજી બ્રહ્મક્ષત્રિય અને ભરૂચના વતની હતા. એમનો જન્મ માર્ગશીર્ષ સુદ ૬ સંવત ૧૯૫૬ ના રોજ ભરૂચમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ ચંદુલાલ ઉમેદરામ ઠાકોર અને માતાનું નામ ચંદ્રમણિ હતું. એમને માબાપનું સુખ લાખો સમય મળેલું નહિ અને સાથે ગરીબાઈ પણ આવેલી. તેમ છતાં અનેક મુશ્કેલીઓ વચ્ચે એઓ વડોદરા કોલેજમાંથી બી. એ., ની ડીગ્રી ઇંગ્લેન્ડ ઇજિપ્ત વિષય લઈને આનર્સ સહ, મેળવવા સક્તિમાન થયલા, તે એમના ખંતપૂર્વક અભ્યાસ અને ઉત્તમ ચારિત્રનું ફળ હતું. તેઓ નુસ્ત ખાદીધારી હતા, અને મહાત્માજીના આદર્શોને જીવવાને પૂરેપૂરો પ્રયત્ન કરતા. ભરૂચમાં એઓ જાહેર સેના કાર્યથી આગળ આવી, વિદ્યાર્થી આંદોલનમાં લોકપ્રિય થઈ પડ્યા હતા, થોડાક વખત પર એમણે ભરૂચમાં એક સારી માધ્યમિક શાળાની ખોલ દતી તે પૂરી પાડના, પાથોનિયર હાઇસ્કૂલ નામની એક નવી ઇંગ્લેન્ડ નિશાળ કાઢી હતી. તે પગભર થાય, તેનું કંઈ ફળ આવે તે પૂર્વે તેઓ ભરૂચવાન વયે મૃત્યુ પામ્યા છે, એ એક દુઃખદાયક ખનાવ છે.

એમણે સન ૧૯૨૪માં મેક્સીની ફ્રીડમ 'Principles of Freedom' એ પુસ્તકનો 'સ્વતંત્રતાના સિદ્ધાંતો' એ નામે અનુવાદ કર્યો હતો; અને તે પુસ્તક 'મુક્તિપથ' પત્રે તેના પ્રાહકોને ભેટ આપ્યું હતું. તે પછી ગયે વર્ષે (સન ૧૯૨૬માં) યુ. વ. સોસાયટીને લખી આપેલું ગ્રા. જેરીફ્ટ 'History of Freedom of Thought' એ નામના પુસ્તકનો 'વિચાર સ્વાતંત્ર્યનો ઇતિહાસ' એ નામે અનુવાદનું પુસ્તક, ખરદાર પડ્યું હતું. એમનો પ્રિયવિષય કાવ્યવાચન હતો.

મયકાર ચરિત્રાવગીનું જાણેલું ફોર્મ એમના તરફથી ભરાઈ આવ્યું ત્યારે એમને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહિ કે આવું અણમુશ્યુ રતન આમ અકાળે તા. ૧૯ મી માર્ચ ૧૯૨૯ ને શુક્રવારે દૂર કાળના મુખમાં મપટાઈ જશે.

એમના પુસ્તકોની યાદી:

- ૧ સ્વતંત્રતાના સિદ્ધાંતો સન ૧૯૨૪
[Principles of Freedom]
- ૨ વિચાર સ્વાતંત્ર્યનો ઇતિહાસ „ ૧૯૨૯
[History of Freedom of Thought]

ગજેન્દ્રશંકર લાલશંકર પંડયા.

એઓ સુરતના વતની અને રાતિએ વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ-વૈદિક છે. એમનો જન્મ નકિયાદમાં સં. ૧૯૫૧ ના ચૈત્ર વદ ૯/૧૦ ના રોજ થયો હતો. એમના પિતાનું નામ લાલશંકર અબાયશંકર અને માતાનું નામ રક્તાબેરા હતું.

ગુજરાતી છ ધોરણ પૂરાં કર્યા પછી એમણે ઈંગ્લિશ શિક્ષણ લેવા માટેનું, સન ૧૯૧૧ માં મેટ્રીકની પરીક્ષા પાસ કરી તેઓ કૉલેજમાં દાખલ થયા હતા. સન ૧૯૧૬ માં બી. એ. ઑનસની ડીગ્રી અંગ્રેજી મંડળ એમ્પ્લિક વિષય લખને મેળવી; અને સન ૧૯૨૦ માં એમ. એ., થયા અને સન ૧૯૨૬ માં બી. ટી. ની પરીક્ષા પાસ કરી. સન ૧૯૨૪ માં તેઓ મુંબાઈની વનિતા વિશ્રામમાં પ્રિન્સિપાલ નિભાયા; પણ ત્યાં લાગેો સમય રહેવાનું થાય તે અગાઉ ગુજરાત કૉલેજમાં ગુજરાતીના અધ્યાપક તરીકે એમની પસંદગી થઈ; અને અહિં પેન્શનર અધ્યાપકોના નવા નિયમને લીધે જે વર્ષથી વધુ રહેવાનું થયું નહિ.

એમના પ્રિય વિષયો ગુજરાતી બાળાચાર અને સાહિત્ય છે.

સં. ૧૯૮૧ માં 'કૌમુદી' માં પ્રેમાનંદના "મામેરા" પર એક વિસ્તૃત, વિવેચનાત્મક નિબંધ એમણે પ્રથમ લખેલો. તે પછી અવારનવાર પ્રાચીન કાવ્ય વિશે એક વા બીજા માસિકમાં તેઓ લખતા રહ્યા છે.

પણ વિશેષ ખ્યાન જેથી એવી બિના, એમના જીવનમાં એ છે કે તેઓ એક સારા નાટકકાર છે; અને એમના કેટલાંક નાટકો જેમકે 'જમાનાનો રંગ', "કૉલેજની કન્યા" 'કાશ્મીરનું પ્રભાત', 'વિજય કોનો' 'કુલાગાર કપૂત', 'કુદરતનો ન્યાય' વિગેરે રંગભૂમિ પર સફળ થયાં છે.

એમના અંધોની યાદી:

૧ મંદિમ સંસ્કૃત વ્યાકરણ [મેટ્રીક વર્ગ માટે.]	સં. ૧૯૭૮
૨ બે આખ્યાન.	સં. ૧૯૮૪
૩ વલ્લભનું જીવન	સં. ૧૯૮૫
૪ નરસિંહનું જીવન.	સં. ૧૯૮૫

ગિજુભાઈ ભગવાનજી બધેકા

એઓ વસ્ત્રાલીપુર-વગાના વતની, જ્ઞાતિએ ઔદિચ્ય સહસ્ર બ્રાહ્મણ છે. એમનો જન્મ તા. ૧૫ મી નવેમ્બર ૧૮૮૫ના દિવસે ભાવનગરમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ ભગવાનજી શંકર બધેકા અને માતાનું નામ શ્રીમતી કાશીબહેન છે. એઓએ પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ ભાવનગરમાં જ લીધેલું. સન ૧૯૦૫ માં મેટ્રિકયુવેશનની પરીક્ષા પાસ કરી, સામળદાસ કૌસેજમાં જોડાયા હતા. ત્યાંથી પ્રિવિયસની પરીક્ષા પસાર કર્યા પછી તેમણે કાયદો વાચવો શરૂ કર્યો અને પોતે ડિરિજેક્ટ અને હાઇ-કોર્ટ વકીલ થયા, પણ કેંગવણી પ્રતિ જાણે કે નૈસર્ગિક આકર્ષણ ન હોય તેમ વકીલાત કરવાનું નાપસંદ કરી, તેઓ ત્રાયુત નસિંદપ્રસાદ બટ્ટે નવા શરૂ કરેલા દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થી લખનમાં દાખલ થયા. સમસ્ત ગુજરાતમાં આજે એ સંસ્થા એક પ્રાથમિક કેળવણીનું શ્રવંત કેન્દ્ર અને પ્રયોગશાળા બની રહી છે, એનો યશ મુખ્યત્વે એમને છે. એમના પ્રિય વિષયો સાહિત્ય અને શિક્ષણશાસ્ત્ર છે. શિક્ષણશાસ્ત્રને એમણે પોતાનો ખાસ અભ્યાસ અને પ્રયોગનો વિષય કરી મુક્યો છે, કેળવણીના ક્ષેત્રમાં આજકાલ જે નવું ચેતન નજરે પડે છે, એ એમની સતત ખાતરી પ્રવૃત્તિને કેટલેક દરજ્જે આભારી છે. ગુજરાતમાં મો-ટેસરી શિક્ષણ પદ્ધતિ પ્રચલિત કરનાર, એઓજ છે, જે કે છૂટાછવાયા અને વ્યક્તિગત પ્રયત્નો કોઈ કોઈ સ્થળોએ પૂર્વે થયા હશે. ત્યારથી બાલમંદિર દક્ષિણામૂર્તિએ સ્થાપ્યું છે, ત્યારથી એઓ તેના પ્રાણ બની રહ્યા છે, એકલું શિક્ષણકાર્ય એમના માટે બસ નથી. તેઓ પ્રચાર-કાર્યમાં પણ એટલી જ ત્રદા ધરાવે છે, અને તે પાછળ એમણે ઉપાડેલા શ્રમ અપૂર્વ છે.

એમણે બાળકો માટે મંથ્યાનક પુસ્તકો લખેલા છે. બાલસાહિત્યની આપણે અહિં જે હિલુષ જણાયા કરતી હતી, તે દક્ષિણામૂર્તિના પ્રકાશનોથી ઘણે અંશે ઓછી થઈ છે. હમણા તેમણે જનતામાંથી નિરક્ષરતા દાળવાનો મહાભારત અખતરો શરૂ કર્યો છે, અને તે માટેની એમની ધગસ અને પદ્ધતિસર કાર્ય કરવાની શક્તિ અને વ્યવસ્થા જોતા, એમનો એ અખતરો કૃતેહમદ થવાની આશા પડે છે.

બાપા એમના નિસ્વાર્થ અને સરસ સેવાકાર્ય બદલ ગમે વર્ષે એમને રણજીતરામ સુવર્ણચંદ્રક અપાયો હતો.

૧૧મી એઓ “શિક્ષણ પત્રિકા” ના સહતંત્રી છે, જે માસિક પ્રાથમિક કેળવણીમાં રસ લેનારાઓ માટે અગત્યનું છે અને તેનું લવાઈતમ પૃષ્ઠ તેનો બહોળો પ્રચાર થાય એ હેતુથી માત્ર એક રૂપિયો રખાયું છે.

એમના પુસ્તકોની યાદી:

બાલ લોકગીત સંગ્રહ બા. ૧, ૨ ૧૯૨૮

બાળવાર્તાઓ બા. ૧ થી ૫ (ત્રીજી આવૃત્તિ) ૧૯૨૯

કેલાસ માનસ સરોવર દર્શન.

[મરાઠીનો ગુજરાતી અનુવાદ.]

ગ્રેન્ડેસોરી પદ્ધતિ

[અંગ્રેજીનું ગુજરાતી ભાષાંતર.]

વાર્તાનું શાસ્ત્ર

વાર્તા કહેનારને

ધરમાં બાળકે શું કરવું ?

બાળ ક્રીડાંગણો

ધર્મીમાઓના ચરિતો [ત્રીજી આવૃત્તિ.] ૧૯૨૯

ભગવાન શુદ્ધ ૧૯૩૦

કિશોર કથાઓ [બીજી આવૃત્તિ.] ૧૯૨૯

રખક ટોળી [અંગ્રેજીનો અનુવાદ.] ૧૯૨૮-૨૯

વસંતમાળાનાં પુસ્તકો:—

સ્વતંત્ર બાલશિક્ષણ

શિક્ષણના વહેગો

બાલ મંદિરમાં

બાળકોની કુટેવો

બાલગૃહ

દવાખાને જઈ ચડયો

બાલશ્રવનમા ડોકિયુ

બાળકોનું બહીનું

બાળકોનો ખોરાક

તેજાની બાળક

સાજની ગોળો

નના આચારો

બાલ સાહિત્યમાળાનાં પુસ્તકો: ૧૯૨૮-૨૯ દરમિયાન.

ગણપતિ બાપા

ચેલૈયો

ઉભું હવું, ઉભું હવું.

હળમહી

કખાટ

બાળકોનો ખીરબન-૧

બાળનાટકો-૧

હંસ અને હંસા

તિરંદાજ

ગામડામા મળજો

બાલ પ્રવાસો

મારા ગોઠીયા

જરા હસો

ક્યાથી આવ્યા ?

મદનો જે રાક્ષસ

રૂપસિંહ ને રામસિંહ

ટપાલતી પેડી

ગધેડું

ચીઠીવાખાનું

મહાસલાઓ

ધરમા

બાગથામા

શેરીમા

બાળશાળામા

ગામમા

ફરવા જમ્મો

ભો ભો ભો

ગધેડું ને ઘોડું

દાદા દક્ષિને

બાળનાટકો-૨

સનારથી માટીને

કુદરતમા

મોતીયો

રામજીભાઈ પઠી ગયા !

ઘોખીડો પુએ છે

પીર અને

મામાની જાળ્ય

વાડામા

રોજનીચી

બાળકોનો ખીરબલ-૨

મારી ગાય

કાળા હાથ, કાળી દાઢી

ખજાવાડ

પૂછું ?

જુદા ચરિત્ર

મુજરાત મહારાષ્ટ્ર (સંયુક્ત)

દરિઅદ્ર

કહેવતોના મૂળ

ગપગોળા

આફ્રિકા સાબરુ

સખ્તપોથી

વાક્યપોથી

ચિટ્ટીપોથી

નાના પાઠો

મોટા પાઠો

નાની વાતો

મોન્ટેસોરી શિક્ષણ પ્રચારમાળાનાં પુસ્તકો:

પાઠ આપનારાઓને

મોન્ટેસોરી પદ્ધતિ ખ્યાલ છે ?

મોન્ટેસોરી શિક્ષક હોઈ

ગૌરીશંકર ગોવર્ધનરામ ભેશી.

એઓ કાઠિયાવાડમાં આવેલા ગોડા ગામના વતની અને જાતે બાળ જોડાવાળા સાહિત્ય છે એમના પિતાનું નામ ગોવર્ધનરામ ત્રવરામ ભેશી અને માતાનું નામ નામ જલેન છે. એમનો જન્મ તા ૧૨ મી ડિસેમ્બર ૧૮૬૨ માં ગોડા પાસે વીરપુરમાં થયો હતો.

એમણે પ્રાથમિક શિક્ષણ સાત ધોરણ સુધી લીધેલું પછી દાવરકાંડ માધી સન ૧૮૮૪-૧૫ માં મેટ્રિક થયા ત્યાર બાદ જૂનાગઢ કોલેજમાં જોડાયા અને સન ૧૯૨૦ માં બી.એ., ની પરીક્ષા સાહિત્ય ઐતિહાસિક વિષય લખીને પસાર કરી હતી.

એઓ અત્યારે શિક્ષક છે એમના પ્રિય વિષયો સાહિત્ય અને ઇતિહાસ છે.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં ટુંકી વાર્તાનું સાહિત્ય છેના વીસ પચીસ વર્ષથી જોડાયા માડ્યું છે, અને તેમાંના ત્રણ-ચારના લખાણો પ્રયત્નો અન્ય ભાષાઓમાંથી અનુવાદ માન હતા સ્વન કૃતિઓ ગાળીગાળી નજરે પડતી પણ એ સાખામાં-દિવામાં-કોઈએ નહીં જાત અને પ્રતિજ્ઞા પાડી હોય, અને એક ટુશળ અને સ્વતંત્ર લેખક તરીકે નામના મેળવી હોય તો તેનું માન પ્રથમ, જેઓ 'ધુમકેતુ'ના ઉપનામથી ટુકડી વાર્તાઓ લખે છે, તેમને ઘટે છે 'રાજમુગટ' 'પૃથ્વીશ' વગેરે લાખી અને રાજનીય નવનકથાઓ એમણે લખેલી છે, પણ તેની વચ્ચે સંકેતના ભેદએ તેની સફળ થયેલી જણાતી નથી તેમ તેના પાત્રો પણ આકર્ષક નિવડે એટલા વિકસેલા જણાતા નથી. પરંતુ એમની ખરી મહત્તા ઉપર જણાવ્યું તેમ એક ટુકડી વાર્તાના લેખક તરીકે વધુ છે, અંતે ગુજરાતી સાહિત્યમાં એમનું 'તણખા'નું પુસ્તક કાયમનું સ્થાન લેશે આ ઉપરાંત એમણે એકાકી તેમ જ બીજી સાથે એવા બાળનાટકો પણ લખેલા છે નવા સાહિત્યકારોમાં તેઓ આગળ પડતું સ્થાન લે છે, અને એમના તરફથી હજી વિશેષ મૂલ્યવાન અને તેજસ્વી સાહિત્યકૃતિઓ આપણને મળતી રહેશે, એની માન્યતા છે.

એમના ગ્રંથોની યાદી

રાજમુગટ	સન ૧૮૨૪
પૃથ્વીશ	સન ૧૮૨૫
તણખા	સન ૧૯૨૬
તણખા-મહાળી બીજી	સન ૧૯૨૮
પડખા	સન ૧૯૨૮

ચતુર્ભુજ માણિકેશ્વર ભટ્ટ

એમનો જન્મ સ. ૧૯૨૯ માં થયો હતો. માતાનું નામ લલિતાગવરી હતું. માતાએ તેઓ ઉદ્વિધ્ય સહસ્ર બ્રાહ્મણ છે માતાપક્ષે શ્રી ચતુર્ભુજની માતાના પિતા બની મોતીરામ જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં અને કર્મકાંડમાં નિપૂણ હતા. એમના કુટુંબ વિશે નીચે મુજબ આખ્યાયિકા પ્રચલિત છે

મૂળરાજ મહારાજ સ્થાપિત રૂદ્રમાળ પૂરા કરાવી સિદ્ધરાજે સિદ્ધપુરમાં મહારૂદ્ર કરાવ્યો, તેમાં ઔદિધ્ય સાઠણો અશ્વધુ હતા, તેમને સિદ્ધપુરની દક્ષિણના ગામો અર્પણ કર્યા તેમાંના જે માડનમાં વચ્ચા તે માડલીઆ રાવળ કહેવાયા માડલ ઉપરાત તેમાંના ફેટવાક વિરમગામમાં તેમજ છકર-વાડાના ગામોમાં જન્મ વસ્યા આ કર્મકાંડીઓ ભટ્ટની અટકથી ઓળખાયા આ માડલીઆ રાવળ કુટુંબના આમોભટ્ટ નામના પુરુષ બારડોલીમાં આવી રહ્યા રીતળા સમીની દિવસે મૃત્યુ પામી પુનર્જીવિત થઈ વચ્ચદિ તેમને કરેલી એવી આખ્યાયિકા ચાલતી હોવાથી હજુ પણ બારડોલીના માડલીઆ રાવળના દોઢમો ઘર શીંગી સાતમને દિવસે તેમનું સ્મરણ કરે છે, એજ કુટુંબમાં અમારામ ભટ્ટ થયા, જે ઘર રોટના દિવાન થયા તે કુટુંબમાં કોભટ થયા, જે ઈડર રોટમાં પ્રખ્યાત થયા.

શ્રી ચતુર્ભુજના પિતા માણિકેશ્વરજી મુળાઈમાં મોટા વરામાં રમોઈ કરવા જતા અને દુરસદનો સંબંધો સમય પ્રસિદ્ધ કથાકાર જયકૃષ્ણ મહારાજની કથામાં ગાળતા, તેમને ત્રણ પુત્રો હતા આ ત્રણ પુત્રોને ઉછેરવા ઉપરાત ખર્ચાળ જમાનામાં ફેળવના એ તેમની આર્થિક શક્તિ બહાર હતું. ચતુર્ભુજને તેમણે મુળાઈ બોનાવી અગ્રેજી બલુવા મેસાડયા, પણ ખર્ચ ભારે થઈ પડ્યું જયકૃષ્ણ મહારાજના શ્રોતાભક્ત સુરતી શેઠ સુતીનાન ખાડવાળાએ ચતુર્ભુજને મદદ કરવા માડી, અને પાછળથી તેમના પુત્ર ડૉ. ગુણરામ ખાડવાળાની સ પૂર્ણ સહાયતાથી ચતુર્ભુજે સન ૧૮૬૨માં મેટ્રીકની પરીક્ષા પાસ કરી ૧૮૮૬ માં લાઇકેટ વકીલની પરીક્ષા પાસ કરી

વિદ્યાર્થી તરીકે તેઓ ૧ કાયદા હતા વર્ગમાં તેમનું સ્થાન ઉચ્ચ રહેતું, એટલુંજ નહિ પણ ભવિષ્યના વક્તા અને લેખકની ઝાંખી તેમને કિશોર-વયમાં કરાવેલી જણાય છે અમદાવાદ મિશન હાઇસ્કૂલના પ્રિન્સિપાલ મી. એન્ડરસને ૧૯૧૫ માં મારા વર્ગના ઉત્તમ વિદ્યાર્થીઓમાં શ્રી ચતુર્ભુજ

ગૌરીશંકર ગોવરધનરામ બેશી.

એઓ કાઠિયાવાડમાં આવેલા ગોડન ગામના વતની અને જાતે માળ ગોડાવાળા માછણ છે. એમના પિતાનું નામ ગોવરધનરામ જીરામ બેશી અને માતાનું નામ ગંગા બહેન છે. એમનો જન્મ તા. ૧૨ મી ડિસેમ્બર ૧૮૯૨ માં ગોડલ પાસે વીરપુરમાં થયો હતો.

એમણે પ્રાથમિક શિક્ષણ સાત ધોરણ સુધી લીધેલું પછી હાઇસ્કૂલમાંથી સન ૧૯૨૪-૨૫ માં મેટ્રિક થયા. ત્યાર બાદ જૂનાગઢ કોલેજમાં બેચાયતા અને સન ૧૯૨૦ માં બી એ, ની પરીક્ષા સાહિત્ય ઐતિહાસિક વિષય લઈને પસાર કરી હતી.

એઓ આત્મારે શિક્ષક છે. એમના પ્રિય વિષયો સાહિત્ય અને ઇતિહાસ છે.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં ડુખી વાર્તાનું સાહિત્ય હેઠના વીસ પચીસ વર્ષથી ગોડાવા માડ્યું છે, અને તેમાંના ચર-આતના વણખરા પ્રયત્નો અન્ય ભાષાઓમાંથી અનુવાદ માન હતા. સ્વતંત્ર કૃતિઓ ગણીમાની નજરે પડતી પણ એ શાખામાં-દિવામાં-કોષએ નહીં ભાત અને પ્રતિભા પાડી હોય, અને એક કુશળ અને સ્વતંત્ર લેખક તરીકે નામના મેજરી હોય તો તેનું માન પ્રથમ, જેઓ 'ધુમકેતુ'ના ઉપનામથી ટુકી વાર્તાઓ લખે છે, તેમને ઘટે છે 'રાજમુગટ' 'પૃથ્વીશ' વગેરે લાખી અને રાજકીય નવનકથાઓ એમણે લખેલી છે, પણ તેની વસ્તુસંકનના બોધએ તેની સરળ થયેલી જણાતી નથી તેમ તેના પાત્રો પણ આકર્ષક નિરંકે એટલા વિકસેલા જણાતા નથી. પરંતુ એમની ખરી મહત્તા ઉપર જણાવ્યું તેમ એક ટુકી વાર્તાના લેખક તરીકે વધુ છે, અને ગુજરાતી સાહિત્યમાં એમનું 'તણખા'નું પુસ્તક કાયમનું સ્થાન લેશે આ ઉપરાંત એમણે એકાકી તેમ જ જની સકાય એવા બાળનાટકો પણ લખેલા છે નવા સાહિત્યકારોમાં તેઓ આગળ પડતું સ્થાન લે છે, અને એમના તરફથી હજી વિશેષ મૂલ્યવાન અને તેજસ્વી સાહિત્યકૃતિઓ આપણને મળતી રહેશે, એની માન્યતા છે

એમના પ્રધાની યાદી

રાજમુગટ	સન ૧૯૨૪
પૃથ્વીશ	સન ૧૯૨૫
તણખા	સન ૧૯૨૬
તણખા-મડળ જીભ	સન ૧૯૨૮
પડા	સન ૧૯૨૮

ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા,

બી. એ., એલ એલ. બી., ઍડવોકેટ, હાઇકોર્ટ.

એઓ નડિઆદના વતની છે અને યાત્રિએ વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ છે. ત્હેમનો જન્મ નડિઆદમાં વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં વિ. સં. ૧૯૪૦ ના જ્યેષ્ઠ કૃષ્ણ ૮ મી, ઈ. સ. ૧૮૮૪ ના જ્યેષ્ઠી ૧૬ મી ને, સોમવારે થયો હતો. ત્હેમનું કુટુંબ નડિયાદની નાગરી નાતમાં એક પ્રતિષ્ઠિત અને શ્રીમંત કુટુંબ ગણાય છે. ત્હેમના દાદા મણિશંકર ગિરિનાથંકર પંડ્યાની તથા ત્હેમના પિતા નર્મદાશંકર મણિશંકર પંડ્યાની ગામમાં તથા નાતમાં સારી પ્રતિષ્ઠા હતી અને તેઓ બન્ને અનેકને સલાહનું સ્થાન હતા. ત્હેમનાં માતૃબી જતનલક્ષ્મી સાક્ષરશ્રી દોહલરામ કૃપારામ પંડ્યાના શબ્દોમાં “બહાલની વેલ” સમ હતાં અને ગામમાંથી તરીકે સેવામય શ્રવન ગાળતાં. રા. ચન્દ્રશંકરને એમના પિતા તરફથી તારસામાં શાળુપણ અને કાર્યકુશલતા મળ્યાં છે તો એમનાં માતા તરફથી બહાલસોયો સ્વભાવ અને સેવાપરાયણતા મળ્યાં છે.

બાળપણથી જ તેઓ જ્યાં જાય ત્યાં બાત પાડે એવા પાણીદાર હતા. તેઓ નવું નવું બહુવામ તેમ રમવામાં બન્નેમાં એકઠો હતા. તેથી “ફૂલીયા જમાદાર” નામે ઓળખાતા. બહાનપણમાં બહુ તોફાની અને રમતીયાળ હતા. ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી અભ્યાસ નડિઆદમાં જ કર્યો હતો.

એઓ મૅટ્રિક્યુલેશન કક્ષાસમાં સુપ્રસિદ્ધ શિક્ષણશાસ્ત્રી થીયુત કમલાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદીના પ્રિય પદ્મસિધ્ધ હતા તેમજ ત્હેમના શિક્ષકો અને સહાધ્યાયીઓનો પ્રેમ પણ સંપાદન કરેલો.

એમનું લગ્ન ઈ. સ. ૧૮૯૬માં કાઠંબરીના અનુવાદક સાક્ષર શ્રી હગનલાલ હરિલાલ પંડ્યાના જ્યેષ્ઠ પુત્રી શ્રીમતી વસન્તબા સાથે થયું હતું. માતૃલપક્ષમાં થીયુત ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી શ્રીમતી વસન્તબાના મામા થાય. ગોવર્ધનરામભાઈએ “સરસ્વતીચન્દ્ર”ના તૃતીય ભાગનું અર્પણ પોતાનાં દ્વિતીય ભગિની સૌ. સમર્થલક્ષ્મીની સ્મૃતિને કરેલું છે. આ સંયોગોમાં આદ્ય નથી કે શ્રીમતી વસન્તબા સંસ્કારી હોય. રા. ચન્દ્રશંકરનો અને શ્રીમતી વસન્તબાનો વિવાહ બન્ને પોતપોતાની માતાના ઉદરમાં ગર્ભ રૂપે હતાં ત્યારે તાતકાલીન પદ્ધતિ પ્રમાણે થયો હતો. બન્નેય બાલપણથી

એક છે." વક્તા તરીકે તે સારી છાપ પાડે છે. મેટ્રીકમાં પાસ થયેલા ત્યારે કવીશ્વર દવપતરામે લખેલું "તમે તીવ્ર બુદ્ધિવાળા છો, માટે કેળવણી પામીને ઇડર રાજ્યમાં એક રત્ન નિવડશો." લૅ. વર્માના પ્રિન્સિપાલ મી. સંતોકે લખેલું "I have the highest opinion about Mr. Bhatt's intelligence -મી. ભટ્ટની બુદ્ધિ ઇ. બાળતમાં મારો અભિપ્રાય ઉચો છે."

તે પછી ઇડરના મહારાજાજિરાજ સર કેસરીસિંહજીએ તેમને રટેટ મુન્સફની જગા આપી હતી. સન ૧૯૦૧ના માર્ચ માસના અરસામાં ઇડર રટેટ તેમની નોકરી છ માસની મુદતને માટે નામદાર ઇમેજ સરકારને ઉઘીની આપી, ત્યારે તેમને અમદાવાદ રહેવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયેલો. તે રીન્ડરોડ પર સ્વ. ડાહ્યાબાઈ સેકેટરીના મકાન પાસે શા. ઉમેદરામ કાલિદાસના મકાનમાં તે વખતે રહેતા હતા. અર્ધિ "ગુજરાતીપંચ"ના અધિપતિ અને માસિક શ્રીયુત સોમાશાસ્ત્ર મંજળદાસ શાહ સાથે પડોશમાં રહેતા હોવાથી મિત્રતા થયેલી.

ઇડર રટેટની દસ વર્ષની નોકરી દરમિયાન તેઓ સેશન્સ જડજન સુધીના હોદ્દે પહોંચેલા અને કાર્યદક્ષતા માટે પંકાયેલા. ત્યાર બાદ સાત વર્ષ તેમણે મહિકાંકા એન્જ-સીમાં વકિલાત કરી. તંદુરસ્તી આદિ કારણો માટે કંઈક નિવૃત્તિ મેળવવાની સલાહ મળતાં તેઓ માલુસા રટેટના દિવાન નિમાયા. હાલ છેલ્લાં ત્રણ આર વર્ષથી તેઓ દાતા (ભવાનગઢ) રાજ્યના મુખ્ય દિવાનના પદે છે.

એમનાં પુસ્તકોની યાદી

ઇમેજ બાણીને શું કરવું ?	૧૮૮૯
શુરવીર રાયસિંહ	૧૮૯૧
પદ્માકુમારી વા આધુનિક નાટકોનો ઉદ્દેશ શો દેખાય છે તે શો હોવો જોઈએ ?	
બાળગીત	
ત્રીગીતા અથવા વીજળી ગામડીયણ	૧૯૦૪
['ગુજરાતીપંચ'ની બેટ]	
રત્નપ્રંથી	૧૯૧૦
સુવર્ણકુમારી ['ગુજરાતી પંચ'ની બેટ.]	૧૯૧૪
નિર્મળા [" " "]	૧૯૨૪

ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા,

બી એ, એલ એલ. બી, ઍડવોકેટ, હાઇકોર્ટ.

એઓ નડિઆદના વતની છે અને ચાંતિએ વડનગરા નાગર પ્રાદ્યક્ષ છે. તેમનો જન્મ નડિઆદમાં વડનગરા નાગર પ્રાદ્યક્ષ કુટુંબમાં વિ સ ૧૯૪૦ ના જ્યેષ્ઠ કૃષ્ણ ૮ મી, ઈ. સ ૧૮૮૪ ના જ્યેષ્ઠી ૧૬ મી ને, સોમવારે થયો હતો. તેમનું કુટુંબ નડિઆદની નાગરી નાતમાં એક પ્રતિષ્ઠિત અને શ્રીમત કુટુંબ ગણાય છે. તેમના દાદા મણિસંકર ગિરિનિશંકર પંડ્યાની તથા તેમના પિતા નર્મદાશંકર મણિસંકર પંડ્યાની ગામમાં તથા નાતમાં સારી પ્રતિષ્ઠા હતી અને તેઓ બન્ને અનેકને સનાહનું સ્થાન હતા. તેમના માતૃશ્રી જતનલક્ષ્મી સાક્ષરશ્રી દોલતરામ કૃપારામ પંડ્યાના શબ્દોમાં “વ્હાલની વેન” સમ હતા અને ગામમાંથી તરીકે સેનામય જીવન ગામમાં રા ચન્દ્રશંકરને એમના પિતા તરફથી વારસામાં મળ્યું હતું અને કાર્યકુશલતા મળ્યા છે તો એમના માતા તરફથી વ્હાનમોયો સ્વભાવ અને સેવાપરાયણતા મળ્યા છે.

માળવણથી જ તેઓ બધા જાણ ત્યાં ભાત પાડે એવા પાણીદાર હતા તેઓ નવું નવું જાણવામાં તેમ સમનામાં બન્નેમાં એકઠો હતા તેથી “ફૂલીયા જમાદાર” નામે ઓળખાતા વ્હાનપણમાં બહુ તોફાની અને સમતીયાળ હતા યુજ્જ્વલ તથા અગ્રેજ અભ્યાસ નડિઆદમાં જ કર્યો હતો.

એઓ મૅટ્રિક્યુલેશન ક્લાસમાં સુપ્રસિદ્ધ શિક્ષણચાત્રી શ્રીયુત વમના શંકર પ્રાણ્યંકર ત્રિવેદીના પ્રિય પ-શિષ્ય હતા તેમજ તેમના શિક્ષક અને સહાધ્યાયીઓનો પ્રેમ પણ સંપાદન કરેલો.

એમનું લગ્ન ઈ સ ૧૮૮૬માં ગાદગરીના અનુવાદક સાક્ષર શ્રી જનવાન ત્રિલાલ પંડ્યાના જ્યેષ્ઠ પુત્રી શ્રીમતી વસન્તમાં સાથે થયું હતું. માતૃનપક્ષમાં શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી શ્રીમતી વસન્તમાના મામા થાય ગોવર્ધનરામભાઈએ ‘સરસ્વતીચન્દ્ર’ના તૃતીય ભાગનું અર્પણ પોતાના દ્વિતીય ભગિની સૌ અમર્યાદશીની સ્મૃતિને કરેલું છે આ મોડે ગોમા આદ્યર્થ નથી કે શ્રીમતી વસન્તમાં સરકારી ભાગ રા ચન્દ્રશંકરને અને શ્રીમતી વસન્તમાનો વિવાહ બન્ને પોતપોતાની માતાના હૃદયમાં ગર્હ રૂપે હતા ત્યારે તાત્કાલીન પદ્ધતિ પ્રમાણે થયો હતો. મન્નેય જાનપણથી

એકખીજ સાથે રમતા અને તેથી ન્હાનપણથી જ એકખીજમા ગ્રેમખીજ રોપાયલાં અને પોપાયલાં.

એમનામા સાહિત્યપ્રીતિના અંકુર બાળપણથી હતા. “બુદ્ધિપ્રકાશ”ની જૂની કામલો વાચતાં વાચતા હેમને તેઓ અગ્રેજી ખીજ ધોરણમા હતા ત્યારે નિબંધ લખવાની પ્રથમ વૃત્તિ થયેલી અને તેથી પોતાના ગામ નડિઆદમા તાબૂતનું સરખસ જોઈ “તાબૂત” વિશે પહેલો નિબંધ લખ્યો હતો. તેઓ અગ્રેજી પાઠ્યમા ધોરણમા હતા ત્યારે હેમણે નાટક લખવા ને કવિતાઓ રચવા માંડેલી. હેમનું પહેલું લાપણુ પણ તેજ અરસામા “શ્રી નડિઆદ વડનગરા નાગર યુવક મંડલ”મા કરેલું અને પોતાના વકતૃત્વની છટાથી શ્રાતાઓને ચકિત કરી નાખેલા. હાઈસ્કૂલના હેમના એક મુખ-પાઠનું અવણુ કરીને સાક્ષર શ્રી કમલાચંકર પ્રાણુશંકર ત્રિવેદીએ પ્રસન્ન થઈને ભવિષ્ય બાબેલ કે “ચન્દ્રશંકર આત્રણ જતા જરૂર મ્હોટા વક્તા થશે”

૪ સ. ૧૮૯૮ માં ગોવર્ધનરામભાઈ હાઈકોર્ટની વકીલાત છોડી નડિઆદ રહેવા આવ્યા ત્યારથી તે હેમના નિકટ સંસર્ગમા આવતા થયા અને હેમને તે સબંધ ઈ. સ. ૧૯૦૭ના જન્મજયારીમા ગોવર્ધનરામભાઈના અવસાન સુધી રહ્યો. ગોવર્ધનરામભાઈને ચન્દ્રશંકર ઉપર અત્યંત પક્ષપાત હતો અને હેમને ધણુખરૂ પોતાની પાસે જ રાખતા અને સાથેજ ફેરવતા. ચન્દ્રશંકરના આત્મવિકાસમા ગોવર્ધનરામનું અર્પણ જેવું તેવું નથી. એમની સાત્ત્વિક ઉચ્ચાભિલાષિતા અને વિચારોની પરિપક્વતા મહદંશે ગોવર્ધનરામભાઈ સાથેના નિકટ સંસર્ગને આભારી છે.

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ ઉપગત શ્રીયુત મન મુખરામના નિકટ સંસર્ગમા પણ તેઓ પુષ્કળ આવેલા-ખાસ કરીને કોતેજના અરસામા વધારે, હેમની અસર પણ ચન્દ્રશંકરની મનોરચનામા ઘણી થયેલી.

એકંદરે, ચન્દ્રશંકર ૪. સ. ૧૯૦૦મા મૅટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષામા પહેલે પ્રયાસે પાસ થયા ત્યાં નુવીમા અનેકદેશીય સરકારી જીવનના ખીજ હેમનામા રોપાયલા દષ્ટિગોચર થવા માંડ્યા હતા. રમતગમતોમા તેમજ વિવાદમંડલોમા તેઓ અગ્રેસરપદ ભોગવતા-જેમ વર્તમા અભ્યાસમા ભોગવતા તેમ

હેમનું કોતેજ-જીવન પણ ઉર્જાન અને સફલ હતું. તેઓએ મુખાઈની

એલ્ફિન્સ્ટન કૉલેજ તથા જૂતાગઢની બહાઉદ્દીન કૉલેજમાં અભ્યાસ કર્યો હતો. જેવી હેમની સન્મનતાની તેની જ હેમની સ્વતંત્રતાની છાપ હેમના પ્રોફેસરો અને સહાધ્યાયીઓ ઉપર તેઓએ પાડી હતી. મેથેમેટિક્સ વિના હેમના બીજા વિષયો પાકા હતા અને હેમાં પણ હેમનું અંગ્રેજી અને સંસ્કૃતનું ગાન ખાસ સારૂ ગણાતુ. કૉલેજમાં હેમનું નિઃ-ધર્મેષન ખાસ પ્રશંસાપાત્ર ગણાતુ અને હેમાં તેઓ ઉંચે નખરે આવતા. ક્રીકેટ, ટેનિસ, ફૂટબોલ વગેરેનો તેમ જ દેવી રમતોનો હેમને ખૂબ શોખ હતો. તેઓ "નાર્થકોટ શીશુ"માં પોતાની કૉલેજ તરફથી રમતા. બી. એ. મા હેમને ઐચ્છિક વિષય ન્યાય અને તત્ત્વજ્ઞાન હતો. તેઓ ઇ. સ. ૧૯૦૬ મા બી. એ. મા સેકન્ડ ક્લાસમાં ઉંચે નખરે પાસ થયા હતા.

એમ. એ. મા કેમિસ્ટ્રી લઈ પ્રો. ગર્જુની ટેકનોકેમિકલ લેબોરેટરીમાં અભ્યાસ કરેલો, પરંતુ નાદુરસ્ત તબિયતે હેમને પરીક્ષામાં બેસના દીવેલા નહિ. એમ. એ. નો અભ્યાસ કરતે કરતે તેઓ સાથે સાથે એલ. એલ. બી. ની ટર્મ્સ રાખતા. ઇ. સ. ૧૯૧૩માં તેઓ એલ.એલ. બી. થયા.

એમના જીવનમાં તેઓ બી. એ. થયા ત્યારથી હોમરૂલ લીગની ચળવળમાં અતિગ્રમ યુક્ત અગ્રેસર ભાગ લેવા જતા દમની બીમારીના કાયમી ભોગ થઈ પડ્યા ત્યાં સુધીનો સમય-દસકો-વધારેમાં વધારે અગત્યનો છે. ઇ.સ. ૧૯૦૭ થી ઇ.સ. ૧૯૧૭ નો દસકો હેમાં ઇ.સ. ૧૯૦૭ થી ઇ.સ. ૧૯૧૩ સુધીનો પૂર્વાર્ધ અને ઇ.સ. ૧૯૧૪ થી ઇ.સ. ૧૯૧૭ સુધીનો ઉત્તરાર્ધ, હાઈસ્કૂલ અને કૉલેજમાં અભ્યાસ કરતે કરતે હેમણે જે અનેકદેવીય શક્તિઓ બીગડપે દર્શાવેલી તે ઇ.સ. ૧૯૦૭ થી ઇ.સ. ૧૯૧૭ માં સર્વાનુલક્ષ જેએ એમ પ્રકટ અને પ્રદુષિત થઈ.

તેઓ મિનિવર બી. એ. નો અભ્યાસ એલ્ફિન્સ્ટન કૉલેજમાં ૧૯૦૫ મા કરતા હતા ત્યારથી હેમણે "સમાયોગ્યક" નૈમાસિકનું નાનું પોતાના હાથમાં લીધું હતું. "સુમન-મંચય" નામની વેબમાંવા તેઓ "તન્મય" ઉપનામથી લખતા. તે ઉપરાંત ચરિત્રકો, નોવેલો, લેખો વગેરે લખના. તે અરસામાં હેમણે કાબો પણ રચ્યા ને પ્રકટ કરતા માડયા હતા. દુર્ગમાં, તેઓ કૉલેજમાં હતા ત્યારથી જ બી. એ. થતા પૂર્વે લેખક નગીકે અને વક્તા તરીકે કમે કમે જાણીતા થતા હતા.

ખી. એ. થયા પછી તહેમના લેખો અને તહેમનાં કાવ્યો “સમા-
ચક,” “વસન્ત,” “મુન્દરી સુમેધ” વગેરે તે વખતનાં સિદ્ધ મહાસિકામાં
જ “ગુજરાતી,” “પ્રમળન્ધુ,” “ગુજરાતી પંચ,” “સાળવનમાન,”
મુખાધસમાચાર” “હિન્દુસ્તાન” વગેરેના ખાસ અંકોમાં પ્રકટ થતા અને
થી વંચાતાં. તહેમના લેખોના વિચારોની પરિપક્વતા અને વ્યાવહારિકતા
દ્રષ્ટુ લક્ષ્ય જેવતા તેટલી જ તહેમની સૈલીની સંસ્કારિતા અને ઓળ-
વતા ધ્યાન જેવતા.

તેઓ માત્ર લેખક અને વક્તા જ ન હતા, પરન્તુ અનેકદેશીય
વર્જનિક કાર્યકર્તા હતા. તે દસ વર્ષમાં એડી સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિ
ગુજરાતમાં બાંધે હશે, જેમાં તેઓએ અગ્ર ભાગ નહિ લીધો હોય.
પ્રેસમાં ખરા, કાન્દેશ-સોમાં ખરા, પરિષદોમાં ખરા, સંમેલનોમાં ખરા,
માઓમાં ખરા. તેઓની સાહિત્ય ભક્તિ જેવી ઉચ્ચ ભૂમિકાની અને
લક્ષ્ય છે તેવી જ તહેમની રાષ્ટ્રભક્તિ છે. ઇ.સ. ૧૯૦૭ થી ઇ.સ. ૧૯૧૭
ની મુખાધમાં “ધી યુનિયન” અને “શ્રી ગુર્જર સભા” સ્થાપી તહેમણે
ગુજરાતી યુવાનોને એકત્ર કરી તૈયાર કરના માડ્યા હતા. ગાંધીજી પધાર્યા
ની મુખાધમાં અને ગુજરાતમાં “ગુર્જરસભા” એક પ્રેરકમંડળ હતી અને
ના મુખ્ય અધ્યક્ષ ચન્દ્રશંકર હતા.

અનેક દેશીય પ્રવૃત્તિઓએ, તહેમના પત્નીના અને તહેમના પોતાના
વાડોએ, ચન્દ્રશંકરને પોતાની શક્તિઓના પ્રમાણમાં પુરસ્કોના
થી રૂપમાં ઝાઝું લખવા દીધું નથી. તહેમના પ્રિયપત્ની સૌ. વસન્તમા
સ. ૧૯૧૬ ના ઑગસ્ટમાં ગુજરી ગયા. તહેમની રત્નદમય સારવારમાં
ચન્દ્રશંકરે પોતાના વકીનાતના ધંધાનો ભોગ આપ્યો હતો, પોતાની
તિબ્બેનો ભોગ આપ્યો હતો, પોતાની તંદુરસ્તીનો ભોગ આપ્યો હતો.
તાના પ્રિય પત્નીના અકાલ અવસાને તહેમના જીવનમાં જે ધન્યતા
પત્ર કરી છે તે એમના જેવા રત્નોદયથી આત્મા માટે અણપૂરાયદી
રહેશે. ઇ.સ. ૧૯૧૭ ના એપ્રિલમાં તહેમના પૂણ્ય પિતાજી સ્વર્ગસ્થ
। તેથી પછી તહેમને ત્રીજ હૃદયલાલ થવા ઉપરાંત તહેમના ઉપર ગૃહ-
નિહારનો ભાર આવ્યો. ઇ.સ. ૧૯૧૭ માં હોમરૂલની ચળવળ પ્રથમના
તિવ્રમયથી તહેમને ઇ.સ. ૧૯૧૮ ના જાન્યુઆરીથી દમનું દર્દ લાગ્યું
યુ છે; જેમાંથી છેલ્લા બાર વર્ષ થયા તેઓ રૂઢા થઈ ચકયા નથી.
ના લાગ્યા અને અશક્તિકારક મંદગત અને તહેમની કૌટુંબિક વિપત્તિ-

એએ લેખના જીવનને ચૂંથી નાખ્યું છે. અને તેથી લેખને માટે રાખવામાં આવેલી આશાઓ હજી સિદ્ધ થઈ શકી નથી.

ઇ.સ. ૧૯૧૪ માં લેખના ટૂંકાં ટૂંકાં ને મીઠા મીઠાં કાવ્યોનો સંગ્રહ સચિત્ર નામથી “સ્નેહોંકર” રૂપે પ્રકટ થયો. રા. ચન્દ્રશંકરમાં દલપતરામની સરસતા અને દલપતરામની પ્રવાહિતા છે, કલાપીની ભાવમયતા છે, જે તેઓ વધારે અને વારંવાર લખી શકતા હોત તો લેખનાં કાવ્યોની સરસતા, પ્રવાહિતા, મનોરંજકતા, હૃદય સ્પર્શશિલ્પિતા લેખને તેઓ છે. લેખના કરનાં વધારે લોકપ્રિય બનાવત.

હાલમાં લેખનાં પચીસેક કાવ્યોની સુંદર એકાવલિ “કાવ્ય કુસુમાન્જલિ” નામે આપ્ત મંડલમાં બહેંચાઈ હતી અને તે અનેક અનુકૂળ અભિપ્રાયો માટે નિમિત્ત થઈ હતી.

જેમ “રા. ચન્દ્રશંકર લેખક તરીકે વધારે સફલ કે વક્તા તરીકે” એ એક એમના સંખન્ધમાં વારંવાર પૂછાતો પ્રશ્ન છે તેમ એ પણ વારંવાર પૂછાતો બીજો પ્રશ્ન છે કે “તેઓ કવિ તરીકે વધારે સફલ કે ગદ્ય લેખક તરીકે,” એવા પ્રશ્નો પૂછાયા જ કરવાના અને યથાર્થ એના જવાબો અપાયે જવાના. રા. ચન્દ્રશંકરે (૧) નિખન્ધ, (૨) વિવેચન, (૩) ચરિત્ર, (૪) કથા એ ચારે પ્રદેશોમાં ગદ્યલેખન કરેલું છે, લેખની ગદ્યશૈલિ અતેકરંગી છે. તેઓને ભાષા વ્યવર્તિની છે. જેમ ભાષણમાં તેમ લેખનમાં તેઓ પ્રસંગ પરીક્ષક હોઈ પ્રસંગ રક્ષક છે. જેવો પ્રસંગ તેવું ભાષણ; જેવો પ્રસંગ તેવો લેખ. શું બોલતા કે શું લખતા લેખને ખાસ તૈયારી કરવી પડતી નથી. લેખના સામયિક પત્રોમાં વેરાયલા ગદ્ય લેખો એકત્ર થાય તો તે એક ઉપયોગી સંગ્રહ થઈ પડે. હાલ તો માત્ર લેખની “પાત્ર પ્રેમકથા” અને “પંડિત ગુરુદત્ત વિદ્યાર્થીનું જીવનચરિત્ર તથા લેખના લેખો” પુસ્તકરૂપે પ્રકટ થયેલ છે.

એમના નવા પત્ની શ્રીમતી સુધાદેવીએ પણ એમની સાથે સંસ્કાર-સહકાર કરી લોકસેવા આદરી છે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

સ્નેહાકુર	સન ૧૯૧૫
પાત્ર પ્રેમકથાઓ	” ૧૯૧૬
પંડિત ગુરુદત્ત વિદ્યાર્થીનું જીવન ચરિત્ર.	■ ૧૯૧૭
કાવ્ય કુસુમાન્જલિ	” ૧૯૩૦

ચંદ્રશંકર અમૃતલાલ શુચ, ખી. એ.,

એઓ રાતે વડનગરા નાગર ગૃહસ્થ છે. મૂળ વતની કચ્છ રાજ્યના મુન્દ્રા ગામના, અને જન્મ ભાદ્રપદ વદ ત્રીજ સં. ૧૯૫૨ ના રોજ મુંબા-
ઇમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ અમૃતલાલ જટાશંકર શુચ છે. એઓએ મુંબાઇ યુનિવર્સિટીની ખી. એ. ની પરીક્ષા સન ૧૯૧૮ માં
ઓનર્સ સહિત, ભાષા (સંસ્કૃત) વિષય લખને ખીજા વર્ગમાં પસાર કરી
હતી; અને તે પછી પાંચ વર્ષ સુધી સેન્ટ ડેવીઅર કોલેજમાં તેમણે સંસ્કૃત
અને ઇંગ્લેશના અધ્યાપક તરીકે કામ કર્યું હતું. તેમજ મુંબઈની શ્રીમદ્-
ભગવદ્ગીતા પાઠશાળામાં ત્રણ વર્ષ રાત્રી તરીકે કામ કર્યું હતું. અત્યારે
તેઓ સિંધિયા સ્ટ્રીમ નેવીગેશન કંપનીના કરાંચી ઓફીસના મેનેજર છે.
એમનો પ્રિય વિષય સમાજસેવા છે. સન ૧૯૨૦ માં સુરતમાંથી 'ચેતન'
માસિકે બહાર પડ્યું હતું, તેના પ્રાગ્ધા વર્ષમાં તેઓ સહતંત્રી હતા-પ્રથમ
બુદ્ધભાઈ અને વિજયરાય વગેરે મંડળ સાથે અને પછી શ્રીમતી જ્યોત્સ્ના
બહેન શુક્લ સાથે. એમના છૂટક લેખો અને નાટિકાઓ તે પછી અવાર-
નવાર માસિકોમાં આવતા રહી, તે વિચારપૂર્ણ જથ્થામાં છે. વળી 'નાગરિક'
નામનું એક ત્રિમાસિક તેઓ રા. ડાહરરાય માંકડ સાથે કરાંચીથી બહાર
પાડે છે અને તેમાં પણ એમની વિદ્વત્તા અને સંસ્કારિતાની છાપ દૃષ્ટિગોચર
થાય છે. હમણાં બહાર પડેલો એમનો ૩૬, શિવ અને લિંગ સંપ્રદાય
વિષેનો નિબંધ, એઓ ઐતિહાસિક અન્વેષણમાં કેટલા ગ્રીષ્મા અને ઉંડા
ઉત્તરેલા છે, એનો સરસ ખ્યાલ આપે છે અને એક મૌલિક લેખ તરીકે
અભ્યાસી વર્ગમાં તેનો સારો સત્કાર થયેલો, એના વિષે પ્રકટ થયેલા
અભિપ્રાય કહી આપે છે.

એમનો અંધ:

૩૬, શિવ અને લિંગ સંપ્રદાય

સને ૧૯૨૬

ચંપકલાલ લાલભાઈ મહેતા

એઓ સુરતના વતની અને જાતિએ વાસ્મિકિ કાયસ્થ છે. એમનો જન્મ તા. ૩ થી સપ્ટેમ્બર ૧૮૭૬ ના રોજ સુરતમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ લાલભાઈ કાલાભાઈ મહેતા અને માતાનું નામ શક્તિમણી ઉમેદરામ દીવાનજી છે.

એમણે પ્રાથમિક કેળવણી મુંબાઈમાં લીધેલી. ઈંગ્રેજીનો અભ્યાસ સુરતમાં શરૂ કરેલો. પછી વડોદરા હાઈસ્કૂલમાં દાખલ થયલા; અને બી.એ. ની પરીક્ષા વડોદરા કૉલેજમાંથી સન ૧૮૯૫ માં પાસ કરેલી. સન ૧૯૦૧ માં એલએલ. બી. થયલા; અને સન ૧૯૦૪ માં મુંબાઈ સેક્રેટરીએ એસિયન્ટલ ટ્રાન્સલેટરની ઝાપ્પીસમાં દાખલ થયા હતા. તેઓ અત્યારે એ ખાતામાં સીનીયર ગુજરાતી ટ્રાન્સલેટરના હોદ્દા પર છે. એમનો પ્રિય વિષય ઇતિહાસ છે અને નોકરીના કામમાંથી મળતો અવકાશ તેઓ ઇતિહાસના પુસ્તકોના વાચન અને તે ગ્રંથોના અનુવાદ કરવામાં વ્યતીત કરે છે. સન ૧૯૦૯ માં એમણે સર ઓફ્ટોફ લાયબ્રરરી The Rise of British Dominion in India હિન્દુસ્તાનમાં ઈંગ્રેજ રાજ્યનો ઉદય એ નામથી અનુવાદ ગુ. વ. સોસાયટીને કરી આપેલો. સન ૧૯૧૧ માં 'બ્રિટિશ રિયાસત' નામનું મોટું ૮૦૦ પાનાનું પુસ્તક મરાઠીમાંથી એજ સંસ્થા માટે લખી આપ્યું હતું. તે પછી એમણે 'ઉદાર મતવાદ' અને 'સંસ્કૃત્યવાદ' એ બે પ્રસિદ્ધ ઇંગ્રેજ પુસ્તકોના તરજુમા કર્યા છે તેમજ જયસવાલકૃત Hindu Polity-હિન્દુ રાજ્ય અવસ્થા એ નામનું પુસ્તક તૈયાર કરી આપવાનું કાંઈ સ્વીકારેલું છે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

હિન્દુસ્તાનમાં ઇંગ્રેજ રાજ્યનો ઉદય સન ૧૯૦૯

“The Rise of British Dom inion in India”

નો અનુવાદ]

બ્રિટિશ રિયાસત-પૂર્વાર્ધ-[મરાઠીનો અનુવાદ]

સન ૧૯૧૧

નવીન જાપાનની ઉત્ક્રાંતિ.

સન ૧૯૨૧

['Evolution of New Japan' નો અનુવાદ]

પ્રાચીન હિન્દુસ્તાનમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્ય

સન ૧૯૨૪

['Local Self Government in Ancient India'નું ભાષાંતર]

ચાંપરી વિઠ્ઠલદાસ ઉદેશી

એઓ કાઠિયાવાડમાં આવેલ ગોંડળના મૂળ વતની; પણ અત્યારે લાંબા સમયથી કલકત્તામાં વસે છે. તેઓ જાતે લાટીઆ છે. એમના પિતાનું પૂર્વ નામ વિઠ્ઠલદાસ દમોદર ઉદેશી, અને તેમની માતાનું નામ કાલીબહેન ત્રીકમજી વેદ છે. એમનો જન્મ સં. ૧૯૪૮ ના ચૈત્ર વદ ૧૨ ને રોજ ટંકારામાં થયો હતો.

એમણે મેટ્રીક સુધીના અભ્યાસ કર્યો છે. સન ૧૯૦૭ માં 'મુંદરી સુખોદ'માં પ્રથમ લેખ લખી મોકલેલો, તે પછી એમની કલમનો પ્રવાહ સતત ચાલુ રહ્યો છે. હેતુમાં નવ વર્ષથી 'નવચેતન' નામનું એક સચિત્ર માસિક છેક કલકત્તામાંથી કાઢે છે, તે જેમ ગુજરાતી સંસ્કૃતિનો પગકંડો અને અસર એટલા દૂરના પ્રદેશમાં જીવંત અને ગતિમાન રાખવામાં જેવી મુશ્કેલીઓ છે તેવી ત્યાંથી એક ગુજરાતી માસિક ચલાવવામાં રહેલી છે.

આવી પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાં 'નવચેતન' જેવું એક મોટું, સચિત્ર અને લોકોપયોગી વાચન સાહિત્ય પૂર્વ પાડવું માસિક, બારે ખર્ચ વેડી અને પુષ્કળ શ્રમ લાઇને નલાવવું, એ ખરે એક સાહસ છે; અને તે બદલ તેના તંત્રીને ખર્ચિત અભિનંદન ઘટે છે. વળી વિશેષ ખુશી થવા જેવું એ છે કે ત્યાં કલકત્તામાં તેમણે ગુજરાતીઓનું એક કેન્દ્ર સ્થાપ્યું છે; જેથી ગુજરાતી જીવન ચેતનવંતુ રહે અને તેની અસર વિસ્તરે.

'નવચેતન' નિકળ્યું તે મહેલાં 'કવિતા કલાપ' અને 'કેટલાક સંવાદો,' એ બે 'મંથા' પ્રકટ કરી તેમણે એક સારા કવિ અને લેખક તરીકે પ્રસિદ્ધિ મેળવી હતી. એમની નવલકથાઓ 'જંજીરને ઝલુકારે' અને 'તાતી તસ્વાર' મધ્યકાલીન ભારતના રાજપુત જીવનની કૌશલ અને પ્રેમકથાના પ્રસંગો આલેખતી, વાચકવર્ગમાં વખણાય છે. પ્રથમ નવલકથાની ત્રણ અને બીજીની બે આવૃત્તિઓ નીકળી ચૂકી છે. આ બેઉ કૃતિઓ મુંબઈની કૃષ્ણ શ્રીભ કંપનીએ ચિત્રપટ પર ઉતારી છે.

એમને કળા પ્રતિ ખાસ આકર્ષણ છે; અને 'નવચેતન' દ્વારા પ્રજામાં એ શાખા કેળવવાનો એઓ સત્વ્ય પ્રયત્ન સેવી રહ્યા છે.

એમના અધ્યાની યાદી:

કવિતા કલાપ,	સન ૧૯૧૮
કેટલાક સંવાદો	" ૧૯૧૯
જંજીરને ઝલુકારે	" ૧૯૨૧
તાતી તસ્વાર	" ૧૯૨૯

ચિમનલાલ દામોદરદાસ ત્રિપાઠી (“કુન્જ”)

તેઓ અમદાવાદ પાસે સરખેજના વતની છે. સાતિએ ચાતુર્વેદી મોઢા બ્રાહ્મણ છે. સરખેજના માસ્તર દામોદરદાસ રણછોડલાલ ત્રિપાઠીના તે વચલા પુત્ર છે. તેમના માતૃશ્રીનું નામ રૂક્મણી દલમુખરામ છે. તેમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૮૭ માં અમદાવાદ જિલ્લાના ધોલેરા ગામમાં જ્યાં તેમના પિતા ગુજરાતી શાળામાં હેડમાસ્તર હતા, અને તેમના માતૃશ્રી કન્યાશાળામાં હેડમિસ્ટ્રેસ હતાં, ત્યાં થયો હતો. તેમનાં માતા પિતાએ પોતાની નોકરી દરમિયાન ઉચ્ચ કૃત્યનિષ્ઠા તથા બાહોશીથી અપૂર્વ જ્ઞાતિ પ્રાપ્ત કરી હતી અને તેમના ઉચ્ચ ગુણો તેમના ત્રણે પુત્રોમાં ઉતરેલા છે. જન્મનાય, સ્વ માસ્તર દામોદરદાસના જ્યેષ્ઠ પુત્ર થાય, જેઓ “દીવાને સાગર”ના કર્તા તથા “ગુજરાતી ગઝલિસ્તાન”ના મંત્રહકાર “સાગર” ઉપ નામથી ગુજરાતી સાહિત્યમાં જાણીતા છે; ચિમનલાલ વચલા પુત્ર તથા મણિલાલ કનિષ્ઠ પુત્ર છે.

ઇ. સ. ૧૯૦૯ માં મુખ્ય યુનિવર્સિટીની પ્રીવીઅસની પરીક્ષામાં નિષ્ફળ થયા પછી ચિમનલાલે વિદ્યા પ્રત્યે અનન્ય પ્રીતિ છતાં “પ્રભુચ-ચિન્તા”ને લીધે અધ્યયનનો ત્યાગ કરેલો અને શિક્ષક તરીકે જીવન શરૂ કરેલું. હાલ તેઓ નડીઆદની ન્યૂ ઇંગ્લિશ સ્કૂલમાં શિક્ષક છે.

એમના પ્રિય વિષયો મંત્રકૃત અને ગુજરાતી સાહિત્ય છે. તેઓએ એક કવિ તરીકે જાણીતા થયલા છે, અને એમનો કાવ્યમંત્રહ-“હૃદયકુંજ” નામથી ઇ. સ. ૧૯૧૧ માં પ્રસિદ્ધ થયો છે. તેમાં ઇ. સ. ૧૯૦૫ થી ૧૯૦૯ સુધીના કાવ્યોનો સમાવેશ થાય છે તેમની કવિતામાં નીતિ અને રેનેહ પ્રતિ વિશેષ ઓક રહે છે, તેમજ દિવ્ય શ્રદ્ધા અને ઇશ્વરભક્તિનું પ્રાગલ્ભ્ય જણાય છે. તેમણે ઇ. સ. ૧૯૦૫ માં માસિકોમાં લેખો, કાવ્યો વગેરે લખવાનું શરૂ કરેલું. એમના લેખો, કાવ્યો, વગેરે “સુદ્ધિપ્રકાશ,” “સુદર્શન,” “સુન્દરી સુખોત્તમ,” અને “જ્ઞાનસુધા”માં અવારનવાર પ્રસિદ્ધ થતા રહ્યા છે. એમની લેખનશૈલી સરળ અને શિષ્ટ છે. એમણે એમના નિબંધોમાં અર્થેવા કેટલાક મુદ્દાઓ વિચારણીય જણાશે. “હૃદયકુંજ” જેવો બીજો એક મંત્રદ થઈ શકે તેટલા તેમના કાવ્યો છટક છટક પ્રસિદ્ધ થયેલા છે.

એમનો મંથ:

“હૃદયકુંજ”

ઇ. સ. ૧૯૧૧

સુનીલાલ વર્ધમાન શાહ

એઓ ત્રાતે દશા ધીમાળી સ્થાનકવાસી જૈન વણિક અને વડવાણના વતની છે. તેમનો જન્મ વડવાણ શહેરમાં તા. ૨ જી મે ૧૮૮૭ ના રોજ થયેલો. પિતાનું નામ વર્ધમાન કુલચંદ શાહ અને માતૃશ્રીનું નામ નાધીબાઈ છે. તેઓ સને ૧૯૦૩ માં મેટ્રીક થયલા, તે પછી તરત પત્રકારિત્વ Journalism ના ક્ષેત્રમાં પડેલા છે. જેમાં ૨૧ વર્ષથી તેઓ 'પ્રજાશ્રુ'ના ઉપનંત્રી છે; અને એક જવાબદાર અને કર્તવ્યનિષ્ઠ પત્રકાર તરીકે તેમણે સારી નામના પ્રાપ્ત કરેલી છે. ખાસ કરીને સદરજુ પત્રમાં ગયાં દસેક વર્ષથી દર પખવાડીએ સાહિત્યની ચર્ચા, "સાહિત્ય પ્રિય" એ સંચા નીચે લખી, ગુજરાતી પત્રકારિત્વમાં એક નવું તત્ત્વ દાખલ કરવાનો એમને યશ થતો છે. એ સાહિત્ય ચર્ચામાંના અભિપ્રાય જેમ તટસ્થ અને ન્યાયી તેમ જંબીર અને વિચારસીલ હોય છે; અને તે કારણે તે સાહિત્ય રસિકોમાં વિશેષ રસપૂર્વક અને હોસથી વંચાય છે; એટલુંજ નહિ પણ અન્ય પત્રકારો અને લેખકોએ એ રીતિનું અનુકરણ કર્યું છે, તે એ કોશમને માટે પત્રના પ્રયોજકે ખચિત મગરૂરી લેવા જેવું છે. 'પ્રજાશ્રુ' પત્રની સામાન્ય ખીલવણીમાં પણ તેમનો હિસ્સો મહત્ત્વનો છે.

એક પત્રકારનું જીવન અતિ બ્યવસાયી, અમલદાર અને દોડધામનું હોય છે; તેમ છતાં એઓ હંમેશ પોતાનું વાચન અને અભ્યાસ આનંદ વધારતા રહેલા છે. વળી વધારે મંતોષકારક એ છે કે જે કાંઈ કાળજી વખત મળે તેનો નિયમિત રીતે સદુપયોગ કરીને તેઓ એમની લેખન પ્રવૃત્તિ ટકાવી રાખવા શક્તિમાન થયા છે.

નીચે તોલેલી એમના ગ્રંથોની સૂચિ પરથી જોઈ શકાશે કે ગુજરાતી સાહિત્યમાં એમનો ફાળો, ખાસ કરીને ઐતિહાસિક વાતોઓમાં, ન્દાનોત્તરો નથી તેમ અવગણાય એમ નથી. તે ઉપરાંત તેમની નવલિકાઓ, કેટલીક નવલકથાઓ અને નિબંધો હજી પુસ્તકાકારે પ્રકટ થયા વિનાના રહ્યા છે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

૩ આદારમી સદીનું મહારાષ્ટ્ર સન ૧૯૧૦

[મરાઠી "અજકય તારા"ને આધારે]

૨ કાશ્મીર અને કેસરી સન ૧૯૦૮

[હિંદી "કાશ્મીર પતન"ને આધારે]

૯ ગુજરાતની ગર્જના અથવા હેમાચાર્યનું જીવનચરિત્ર સન ૧૯૧૭

- ૪ ધારાનગરીનો મુંજ સન ૧૯૧૧
[મરાઠી-‘અવિચારાચા પરિણામ’-ને આધારે]
- ૭ પાટણુની પડતીનો પ્રારંભ [બંગાળીને આધારે] સન ૧૯૧૫
- ૧ પ્રમોદ અથવા દિવેર દિવારામ સન ૧૯૦૭
[હિન્દી-‘હીરાખાઈ’-ને આધારે]
- ૧૧ માયાત્રી ભસ્તકયાને સાહસની પ્રતિમા ભા. ૧ થી ૩ સન ૧૯૨૩-૨૪
[રેનોલ્ડઝના Pope Joanનો અનુવાદ]
- ૧૦ મૂળરાજ સોલંકી સન ૧૯૨૦
૮ વસંતનો ઘેરો [મરાઠી-‘વસંતચા વેદા’-ને આધારે] સન ૧૯૧૬
- ૫ સિંધ ઉપર સ્વારી સન ૧૯૧૨
- ૬ સોમનાથનું શિવલિંગ સન ૧૯૧૩
- ૧૨ વિમળા સન ૧૯૦૫
- ૧૩ લતા અને લલિતા ભા. ૧ થી ૫ સન ૧૯૦૮ થી ૧૯૧૮
- ૧૪ સુધરેલી સંમીતા સન ૧૯૧૧
- ૧૫ ભાગ્યચક્રનો મહામંત્ર સન ૧૯૧૪
- ૧૬ નોકરીનો ઉમેદવાર સન ૧૯૧૫
- ૧૭ ન્યાયના ખૂનમાં નીતિ ! સન ૧૯૧૬
- ૧૮ વિચિત્ર પ્રેમપંખિણી સન ૧૯૧૦
- ૧૯ ચાંપરાજ હાડો [નાટક] સન ૧૯૦૬
- ૨૦ કામરૂ દેરાની કુટીલ કામિની સન ૧૯૦૯
[‘માયાવિની’ બંગાળી પરથી-ડિટેક્ટીવ નવલકથા]
- ૨૧ બંગ જાગૃતિ [મરાઠી પરથી-નાટક] સન ૧૯૦૯
- ૨૨ કર્તવ્ય-કૌમુદી [મૂળ સંસ્કૃત પરનું વિવેચન] સન ૧૯૧૪
- ૨૩ ભક્તામર મંત્ર મહાત્મ્ય [હિંદી પરથી] સન ૧૯૧૫
- ૨૪ સુબોધક કથાપંચક સન ૧૯૧૬
- ૨૫ નવદંપતીને શિખામણ સન ૧૯૧૮
[બંગાળી ‘યુવક યુવતી’ને આધારે મ. જી. વ્યાસ સાથે]
- ૨૬ પિશાચ-મંદિર સન ૧૯૧૮-૧૯
[રેનોલ્ડઝના ‘Bronze statue’ નો અનુવાદ]
- ૨૭ સત્રણ-પ્રતિમા [ડિટેક્ટીવ નવલકથા] સન ૧૯૨૨
- ૨૮ સચિત્ર પ્રેતાત્મ વિષા સન ૧૯૨૭
[Spiritualism ના મથિને આધારે]

છગનલાલ વિદ્યારામ રાવળ

એઓ જ્ઞાતિએ ઔદિચ્ય સહસ્ત્ર બ્રાહ્મણ છે. હુણાવાડાના વતની, અને જન્મ પછી ત્યાં ફાગણ ૧૨૬૮ સ. ૧૯૧૫ ના રોજ થયો હતો. એમના પિતાનું નામ વિદ્યારામ અને માતાનું નામ જવેરબાઈ છે. સન ૧૮૮૧ માં તેઓ પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાંથી ત્રીજા વર્ષમાં પાસ થઈ, સરકારી કેળવણી ખાતામાં દાખલ થયલા, તે સન ૧૯૧૫માં પાત્રીસ વર્ષની નોકરી કર્યા પછી નિવૃત્ત થયલા.

પ્રાચીન સાહિત્યના સંશોધક અને સંગ્રહકાર તરીકે તેઓ વધારે જાણીતા છે અને એક મહેતાજી તરીકે એમનું એ કાર્ય વિશેષ પ્રશંસાપાત્ર છે. આ પ્રકારની શોધ માટે તેમને વડોદરા અને સુરતની સાહિત્ય પરિષદે મેના અને રૂપાના મેડલ આપ્યા હતા.

એમણે હુણાવાડા, ઝવડીઆ, નાદોદ, છોટાઉદેપુર વગેરે ભાગોમાં, જ્યાં જ્યાં નોકરી જંગે રહેવાનું થયેલું ત્યાં ત્યાંથી આસપાસ ફરી જુના હસ્તલિખિત પુસ્તકો મેળવ્યા હતા; અને સ્વ. શેઠ પુરષોત્તમ વિશ્રામ માવજી સંગ્રહસ્થાનનો ગુજરાતી હસ્તલિખિત પુસ્તકસંગ્રહ છે, તે એમણે જ એકઠો કરી આપ્યો હતો, વળી તેમના અપ્રસિદ્ધ અને અગત્યના કાવ્યગ્રંથોના પ્રકાશનનું કાર્ય શેઠની સહાયતા વડે એમણે આરંભ્યું હતું, જેના પાંચ ગ્રંથો “પ્રાચીન કાવ્યબુધા” એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયલા છે અને બીજા બે ભાગો પૈકી પ્રાચીન કાવ્ય વિનોદ ભાગ ૧ લો અસંદિય મુદ્રણાલયમાં છપાય છે ને બીજો ભાગ છપાવવાનો બાકી છે. આ પરથી એ વિષય પ્રતિ એમને ઠેકઠો બધો અનુરાગ અને એનો અભ્યાસ છે, તેની પ્રતીતિ થશે.

એક શિક્ષક સામાન્ય રીતે ગામડામાં વેદ પણ થઈ શકે છે; એ રીતે એ ક્ષેત્રમાં પણ એમણે સાક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલું છે. જુના પુસ્તકોમાંથી જે વૈદ્યગ્રંથો એમને મળી આવેલા, તેનો સારોદાર કરી, “વૈદ્યનિલાસ” એ નામથી ત્રણ-ભાગે “ગુજરાતી” પ્રેસ મારફત એમણે બહાર પાડેલા છે.

બાળગીત અને બાળવાર્તા, એ વિષયોમાં તો શિક્ષકે તૈયાર રહેવું જ જોઈએ અને તે માટે એમણે તૈયાર કરી છપાવેલો ગુજરાતના રસકદનોડ અને બાળવાર્તાઓનો સંગ્રહ, (૬૭૫ પહોરની વાતો ભા. ૧ સો) શિક્ષક-વર્ગને તેમજ બાળકોના માનગિતાને ખાસ ઉપકારક થઈ પડશે.

એવીજ રીતે જુના સ્વરવિભાગના ગુજરાતી શબ્દોનો સંગ્રહ કરેલો તે ગોંડળ શાનકોષમાં દાખલ કરવા એમણે મોકલી આપ્યો છે.

આમ એમની સાહિત્ય સેવા ઉપયોગી અને સ્તુત્ય છે; અને એક શિક્ષક તરીકે એમને જોયે આપે એવી છે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

૧ (ચોખવટ) સ્વચ્છતા [૭ આશૃતિઓ યર્ષ છે]	સન ૧૮૯૧
૨ ઋતુ વર્ણન કાવ્ય	„ ૧૮૮૬
૩ જાવજનું જીવન ચરિત્ર [મરાઠી પરથી]	„ ૧૮૯૭
૪ પંચેન્દ્રિય ચરિત્ર [વિધવિધ હિન્દી કાવ્યસંગ્રહ]	„ ૧૮૯૮
૫ સન્મન તે સન્મન [મરાઠીનો અનુવાદ]	„ ૧૯૦૫
૬ મનુના નીતિવચન ભા. ૧ (મરાઠીનું ભાષાંતર)	„ ૧૯૦૬
૭ રાજપીપળા રોટ્ટની જુઓળવિદ્યા	„ ૧૯૧૦
૮ વૈદિક વિદ્યાસ ભા. ૧	„ ૧૯૧૫
૯ „ „ ભા. ૨	„ ૧૯૧૭
૧૦ „ „ ભા. ૩	„ ૧૯૨૬
૧૧ જીવહિંસા નિષેધ ભા. ૧ [જો આશૃતિઓ]	„ ૧૯૧૩
૧૨ „ „ ભા. ૨જો	„ ૧૯૨૩
૧૩ ક્રિષ્ટિય રાજ્ય પહેલા ગુજરાતની આર્થિક સ્થિતિ	
૧૪ કવિ પ્રેમાનંદકૃત વિખ્યુસહસ્ર નામ [કાવ્ય]	„ ૧૯૨૦
૧૫ વિકાસિની અથવા સાતનો જય [મરાઠીનો અનુવાદ]	
૧૬ પ્રાચીન કાવ્ય મુદ્રા ભા. ૧	„ ૧૯૨૨
૧૭ „ „ ભા. ૨	„ ૧૯૨૨
૧૮ „ „ ભા. ૩	„ ૧૯૨૪
૧૯ „ „ ભા. ૪	„ ૧૯૨૪
૨૦ „ „ ભા. ૫	„ ૧૯૨૪
૨૧ ઠંડા પહેરની વાતો ભા. ૧	„ ૧૯૨૫
૨૨ બાદશાહી વખતમાં કાઝઓના ઇન્સાફ	„ ૧૯૨૮
૨૩ ગુજરાતના રસ કહેલાય	„ ૧૯૨૬

છગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા

મતે વડનગર નાગર બ્રાહ્મણ, વતની નડિયાદના. એમને જન્મ. ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં નડિયાદમાં થયો હતો. એમનાં માતૃશ્રીનું નામ બેનબા કિરપાદત પંડ્યા હતું. એમણે ગુજરાતી તથા ઇંગ્રેજી શિક્ષણ નડિયાદમાં જ લીધું હતું, અને મેટ્રીક પાસ થયા બાદ ઉચ્ચ કેળવણી મુંબઈની એલ્ફીન્સ્ટન કૉલેજમાં લીધી હતી.

એએએ ઇ. સ. ૧૮૮૦ ના વર્ષમાં બી. એ. ની પરીક્ષા સેકન્ડ ક્લાસમાં “ઓનર્સ” સાથે પાસ કરી હતી. તે ઉપરાંત ઇતિહાસના વિષયમાં ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ માર્ક્સ મેળવવાથી તેમને જેમ્સ ટેલર પ્રાઇઝ, તથા ઇતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્રના વિષયોમાં પ્રથમ સ્થાને આવવાથી ઇંગ્લંડનો કૉબડન કલબ મેડલ મુંબઈ યુનીવર્સિટી તરફથી મળ્યાં હતાં. આવી રીતે એલ્ફીન્સ્ટન કૉલેજમાંથી તેઓ ઉચ્ચ પદે ઉત્તીર્ણ થયેલા હોવાથી તેમને તે કૉલેજમાં આનરરી દક્ષિણા ફેલો નીમવામાં આવ્યા હતા.

કૉલેજમાં એમના સદાધ્યાયીઓમાં પ્રોફેસર નરસિંહરાવ મોળાનાથ દિવાદીઆ, (હાલ દિવાન બહાદુર) કેશવલાલ હર્પદરાય ધ્રુવ, સ્વર્ગસ્થ મણિલાલ ત્રિલોકાર્થ દિવેદી, તથા સ્વ. રા. બ. કમળાસંકર પ્રાણસંકર ત્રિવેદી વિ. વિખ્યાત પુરો હતા.

એમનું પ્રથમ લગ્ન સ્વર્ગસ્થ ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાડીનાં નાનાં બેન સૌ. સમર્થલક્ષ્મી બેડે ઇ. સ. ૧૮૭૨ માં થયું હતું. એમના બેયેઠ પુત્ર પ્રો. કાન્તિલાલ પંડ્યા. (એમ. એ., પી. એચ. ડી., લંડન, વિ.) એક ગુજરાતી સાક્ષર અને વિદ્વાન શાસ્ત્રના હંડા અભ્યાસી તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે. એમની પુત્રી સૌ. વસંતજીનું લગ્ન વિખ્યાત વકીલ અને વિદ્વાન ચંદ્રસંકર નર્મદાસંકર પંડ્યા, બી. એ., એલ. એલ. બી., એડવોકેટ, બેડે થયું હતું, પરંતુ તેઓ નાની વયે ઈ. સ. ૧૯૧૬ માં મૃત્યુ પામ્યાં છે.

કૉલેજમાંથી છુટા થયા બાદ તેઓ રાજકોટ, જાવનગર તથા અમદાવાદ હાઇસ્કૂલમાં ક્રમસર શિક્ષક નીમાયા હતા. તે પ્રયંત્રે તેમને હાલના માનવતા સર પ્રભાસંકર પટ્ટણી, સર મનુભાઈ (માજી દિવાન, પડોદરા,) તથા હાલના દિવાન બહાદુર કૃષ્ણલાલ મોદનલાલ ઝવેરી વિગેરેને શિક્ષણ આપવાનું માન મળ્યું હતું.

ઇ. સ. ૧૮૮૫ માં તેઓ મુબઈની મ્યુનીસીપલ ગુજરાતી શાળા-
ઓના ડેપુટી એક્ઝિક્યુટીવ ઇન્સ્પેક્ટર નીમાયા હતા. ત્યાંથી ઇ. સ. ૧૮૮૭
માં તેમની નોકરી બ્રીટિશ સરકારે સંસ્થાન જુનાગઢને ઉઠીની આપી હતી
અને તે રાજ્યમાં તેઓ (હાલ સ્વર્ગસ્થ) દેસાઈ હરિદાસ પિઠારીદાસ, દિવાન
સાહેબની ઓફીસના સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ નીમાયા હતા તે કામ ઉપરાંત રાજ્યના
અનેક ખાતાના કામો તેમને વખતોવખત મોપાતા હતા, છતાં તેમણે
પ્રમાણિકપણે અને એકનિષ્ઠાથી એજ ઓફીસમાં ઉત્તરોત્તર ધણી દિવાન
સાહેબોના હાથ નીચે નોકરી કરીને સર્વનો સતોષ મેળવ્યો હતો. કેટલીક
વાર તેમને એકિંટગ દિવાન તરીકે કામ કરવાનો પણ અનસર પ્રાપ્ત થયો
હતો. જે ત્રણ વર્ષ તેઓ મુબઈ મ્યુનિસિપલિટીની સ્કૂલ ઇન્સપેક્ટર તથા મેટ્રી-
ક્યુલેશનની પરીક્ષામાં “ગુજરાતી”ના વિષયના પરીક્ષક પણ નીમાયા હતા.

તે ઉપરાંત તેમણે જુનાગઢના ખુ. નવામસાહેબ સર રસુલખાનજીની
પણ સેવા ખરા દીનથી કરીને તેમનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ સંપાદન કર્યો હતો.
નવાબ સાહેબને ઇનકંડ જનાનું કરતા તેમની ગેરહાજરીમાં દિવાનપદ સ્વી-
કારવાનું તેમને તેઓશ્રીએ આગ્રહપૂર્વક કહેલું છતાં છગનલાલભાઈએ
તેમની સહજ નમ્રતાથી તે પદનો વિવેકપુરઃસર અસ્વીકાર કર્યો હતો.

ઇ. સ. ૧૯૧૦ માં તેઓ નામદારનો અકાલ સ્વર્ગવાસ થવાથી જુના-
ગઢમાં બ્રીટિશ એડમીનીસ્ટ્રેશનની સ્થાપના થઈ ત્યારે પણ છગનલાલને
એડમીનીસ્ટ્રેટર મિ. રેન્ડોલ્ફે તથા તેમના પછી મિ. રોબર્ટસને ઘણી જોખમ-
દારી બરેલી નોકરી સોંપીને પોતાનો વિશ્વાસ પ્રતીત કર્યો હતો. તે એટલે
સુધી કે ઇ. સ. ૧૯૧૪ માં તેઓ બ્રીટિશ સર્વિસમાંથી પંચાવન વર્ષની
વયે પેન્શન પર નિવૃત્ત થયા તે છતાં એડમીનીસ્ટ્રેટર સાહેબે તેમની નોકરી
જુનાગઢ સ્ટેટમાં ચાલુ રાખી હતી ને તેમને કેળવણી ખાતાના ઉપરી
અધિકારી નીમ્યા હતા. આ પ્રમાણે દસ વર્ષ એડમીનીસ્ટ્રેશન ચાલ્યું તે
દરમ્યાન તેમણે વિવિધ ખાતાના ઉપરી અગ્રદાર તરીકે કામ કરીને સર્વની
પ્રીતિ મેળવેલી હતી, અને ગુજરાતી શિક્ષકોના પગારના ઉંચા ગ્રેડ
બાધીને તેમજ ગુજરાતી શાળાઓ સાથે ઇંગ્રેજ વર્ગ, બાળક તથા બાલિ-
કાઓ માટે ગ્રેડીને કેળવણીની પ્રગતિમાં મંગીન વધારો કર્યો હતો.

ઇ. સ. ૧૯૨૦ માં હાલના નામદાર નવાબ સાહેબ શ્રી મહાબત
ખાનજી રાજ્યાસને આરદ થયા ત્યારે તેઓશ્રીએ તેમની દીર્ઘકાળની

સંતોષકારક નોકરીની કદર કરીને તેમને રાજકોટ ખાતે કાઠીઆવાડના એજન્ટ હુ. ધી ગવર્નર સાહેબની પામે પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે રૂ. ૫૦૦) ના પગારથી નીમ્યા હતા. તે હોદ્દા ઉપર તેઓ ચાર વર્ષ રહ્યા તે દરમ્યાન તેમણે મે. મેકાનોટન સાહેબ-(એજન્ટ ગવર્નર)ની પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી અને તેમને આખની ઈજા દેખાવા માંડ્યાથી ઇ. સ. ૧૯૨૪ માં તેઓએ જુનાગઢ સ્ટેટની નોકરીમાંથી નિવૃત્તિ મેળવી હતી.

તેમનું ખીજું લગ્ન મુખર્ધના સુપ્રતિષ્ઠિત સાક્ષર-સ્વર્ગસ્થ ઝવેરીલાલ ઉમિયાશંકર યાચિકના પૌત્રી સૌ. નિર્મળલક્ષ્મી બેડે ઇ. સ. ૧૮૯૬ માં થયું હતું.

સંસ્કૃત મહાકવિ શ્રીમદ્ બાલુભટ્ટ વિરચિત કાદમ્બરી નામે કંઠિત પદ્ય અતિ રસિક કથાનું ગુજરાતી ભાષાન્તર તેમણે ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં પ્રથમ પ્રસિદ્ધ કર્યું ત્યારથી તેની એટલી પ્રથંસા થવા લાગી કે ઉત્તરોત્તર તેની વિવિધ આવૃત્તિયો પ્રસિદ્ધ થવા પામી. હજી પશુ એ ગ્રંથ મુખર્ધની યુનીવર્સિટીએ ટેફ્ટ છુક તરીકે પસંદ કરેલો છે અને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને તે અતિ ઉપયોગી થઈ પડેલો છે તેથી એક ઉત્તમ ગ્રંથ રૂપે તે ગુર્જર પ્રજાને આદરણીય થઈ પડેલો છે, અને તેના ઉપરથી કવિશ્રી દુસ-અંદભાઈએ મહાશ્વેતા-કાદમ્બરીનું અતિ મનોહર નાટક રચીને તેની ખ્યાતિમાં વધારો કર્યો છે.

ઇ. સ. ૧૯૨૮ માં નડિયાદ મુકામે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની નવમી બેઠક ભરાઈ હતી તે પ્રસંગે એમને સ્વાગતમંડળના અધ્યક્ષનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું હતું.

નિવૃત્તિ સમયમાં તેઓ સાહિત્યના વાચન તથા લેખનમાં આનંદ લે છે, અને ગુજરાતી વાચકોના મ્હોટા સમુદાયને તેમજ બાળવર્ગને રસિકર થઈ પડે એવી, ધર્મ-નીતિના બોધ આપનારી વિવિધ આખ્યાયિકાઓ વિગેરે અનેક માસિકોમાં વારંવાર પ્રકટ કરીને સાહિત્યની ઉન્નતિ પ્રતિ પોતાનો પ્રેમ હજી પશુ દર્શાવે જાય છે તે તેમની ઉત્તરાવસ્થામાં બહુ સંતોષદાયક છે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

૧. કાદમ્બરી-સટીક-ગુ. ભા.	ઇ. સ. ૧૮૮૨
૨. કાદમ્બરનું અનુકરણ, પૃ. ૧-૨ (અનુવાદ)	ઇ. સ. ૧૯૧૫

૩. સમિત્ર ગુજરાતી મૂળાક્ષરના પાનાની પેટીઓ—
બાળકોને આનંદ સાથે બોધ આપનારી ઇ. સ. ૧૯૨૬
૪. એક અપૂર્વ લગ્ન (નવલકથા) ઇંગ્રેજી ઉપરથી સ્થિત ઇ. સ. ૧૯૧૬
૫. મનોરંજક વાર્તાવલિ—ભાગ ૧-૨
(બિન્ન બિન્ન લેખોનો સંગ્રહ) ઇ. સ. ૧૯૧૮
૬. કોબેટનો ઉપદેશ (ભાષાન્તર) નામદાર ગાયકવાડ
સરકારના કેળવણી ખાતાએ પ્રસિદ્ધ કરેલી
અંથમાળાના મણકા રૂપે ઇ. સ. ૧૯૧૮
૭. વિશુદ્ધ સ્નેહ (નવલકથા) ઇંગ્રેજી ઉપરથી સ્થિત ઇ. સ. ૧૯૧૯
૮. બાલ-કાદમ્બરી (વિદ્યાર્થીઓ માટે) ઇ. સ. ૧૯૧૯
૯. સંક્ષિપ્ત કાદમ્બરી અને વાસવદત્તા ઇ. સ. ૧૯૨૫

છોટાલાલ નરસેરામ ભટ્ટ

એમનો જન્મ મહેમદાવાદમાં ઇ. સ. ૧૮૫૦ માં થયો હતો; જે કે તેમનું વતન અર્ધીદ્રામાં (તાલુકે માતર) છે. તેમના પિતાના સાધનો સંકુચિત હોવાથી નાનપણમાં કેળવણી પોતાના મોસાળમાં-મહેમદાવાદમાં લીધી હતી. યુજ્જરાતી અભ્યાસ પૂર્ણ કરી શિક્ષકની નોકરી લીધેલી. તેમણે થોડો ઘણો અંગ્રેજી અભ્યાસ પણ કર્યો છે. સુરતની ટ્રેનિંગ સ્કૂલમાં પાસ થઈ, બરૂચ છાત્રામાં નોકરી લીધી. તે વખતે કાષ્ટ વિદ્વાનો સમાગમ થવાથી સંસ્કૃત વ્યાકરણ, કાવ્ય, વૈષક અને પુરાણોનો અભ્યાસ તેમણે કરી લીધો. ખચ-પાણીજ તેમને કવિતા કરવાનો શોખ હતો અને તેને લીધે તેમને તે સમયમાં કવિ ગણપતરામ રાજારામ ભટ્ટ સાથે મિત્રી થઈ હતી. તેમણે એક ચાત્રીની પાસેથી તર્ક સંપ્રદાઈ તથા નાટક, ચંપુ વગેરે ગ્રંથોનો અભ્યાસ કર્યો હતો. આ વખતથી તેમણે સંસ્કૃત કવિતાઓ જાણવા માંડેલી. સાથે સાથે પોતાનો શિક્ષક ધર્મ પણ યથાર્થ જાળવના હતા. એક બીજા માગવા આવતા ફરી પાસેથી થોડો હુકુંનો અભ્યાસ કર્યો. પ્રથમ તેમણે મંવત ૧૬૩૪ માં 'સ્વદેશ વાસવ'માં લેખો લખવાની શરૂઆત કરી. ત્યાર પછી તેમણે પહેલું પુસ્તક "કામકટાક્ષ" લખ્યું. તેમને ભરૂચવાળા અદ્વૈતાનંદ સ્વામીની પાસેથી વેદાન્તના ગ્રંથો વાંચવાનો સારો લાભ મળેલો. ગાયકવાડી રાજ્યમાં તેમણે કેટલીક મુદત સંસ્કૃત શિક્ષક અને હેડમાસ્ટરની નોકરી કરી છે. હાલમાં તેઓ પેન્શનર થયા છે; અને પોતાનું શાન્ત જીવન વેદાન્ત મનન અને લેખનમાં વડોદરામાં માળે છે. 'કેળવણી' નામના માસિકના તેઓ અધિપતિ હતા; અને અત્યારે પણ વેદાન્તનાં જે જે પુસ્તકો પોતે વાંચે છે, તેમના ઉપર સરલ દ્રીક્ષા લખતા જાય છે. હાલ તેમને ચાર પુત્રો છે. પ્રાચીન કાવ્યમાળામાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં પુસ્તકોની દ્રીક્ષા લખવા ઉપરાંત તેમણે લખેલાં ગ્રંથોનો કંઈક ખ્યાલ, એમના એક શિષ્ય દયાશંકર રવિ-શંકરે લખેલા નીચેના છપ્પા પરથી મળી આવે છે.

છંદય.

સ્વતંત્ર ગ્રંથ અદાર રચ્યા રસજાવ બરેલા,
વિવિધ વિષયમય વિસદ કથના સુકત કરેલા,
બહુ વર્ગો લગી રહ્યા ત્રૈણ માસિકના સ્વામી,
જે હજાર લગી લેખ લખ્યા નહોં જેમાં ખામી,

વળી ગહન ત્રીશ અન્થો તણું ભાપાન્તર ઉત્તમ કર્યું;
વય વીત્યું આ વિદ્વાનનું વિદ્યાવ્યસન વિષે નર્યું.

એમના અંથોની યાદી:

૧ રસશાસ્ત્ર.	૨૩ (રાષ્ટ્ર કયામાળા) ધરાન.
૨ જૂત નિરૂપણ.	૨૪ અષ્ટાંગહૃદય-વાગ્ભટ.
૩ શાન્તિ સુધા.	૨૫ વૈદ્યગ્રંથન.
૪ કામકેટાક્ષ.	૨૬ હિતોપદેશ. (વૈદ્યક)
૫ બ્રહ્મરાક્ષસ.	૨૭ વૈદ્યવૃક્ષભ અને ચિકિત્સાંજન.
૬ ચિત્રપુરના ચમત્કાર.	૨૮ હારીત સંહિતા.
૭ વહેમ ખંડન.	૨૯ વ્યવહાર મયૂખ.
૮ વિદ્યાર્થીઓની સાંસારિક તથા
નીતિ વિષમક રિયતિ.	૩૦ શિવ કવચ.
૯ શેતરંજની ગમ્મત.	૩૧ શિવ ગીતા.
૧૦ વાગ્ધરણ કલ્પદ્રુમ.	૩૨ સિદ્ધાંત દર્શન.
૧૧ સ્નાનવિધિ.	૩૩ વૈયાસિકી ન્યાયમાળા.
૧૨ બ્રાહ્મણ નિત્યકર્મ.	*૩૪ આત્મપુરાણ સારાનુક્રમ.
*૧૩ સંસ્કૃત પ્રથમ પુસ્તક.	*૩૫ સ્વાનુભવાદર્શ.
*૧૪ મલયમુંદરી નાટિકા.	*૩૬ વિચારસાગર.
*૧૫ બ્રહ્મસૂત્રાણાં સંક્ષિપ્તાવૃત્તિ:
(સંસ્કૃત.)	૩૭ યોગરત્ન.
*૧૬ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાપદેશો
ગદ્યાત્મક: (સંસ્કૃત.)	૩૮ ચમત્કાર ચિંતામણિ.
*૧૭ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાપદેશનું
ગુજરાતી.	૩૯ જૂઠુંસંહિતા-દશાધ્યાય.
*૧૮ પારિભાષિક ચન્દ્રકોશ.
ભાષાંતર.	૪૦ ચંકર દિગ્વિજય-સાત સર્ગ.
૧૯ માર્કંડેય પુરાણ.	૪૧ પ્રિયદર્શિકા નાટિકા.
૨૦ ડંક માહાત્મ્ય.	૪૨ દ્રષ્ટાન્ત ચતક.
૨૧ મહાભારત-શાન્તિપર્વ.	૪૩ શાળોપયોગી ભગવદ્ગીતા.
૨૨ વાલ્મીકી રામાયણમાધી-
કિષ્કિંધાકાંડ, યુદ્ધકાંડ, ઉત્તરકાંડ.	૪૪ પંચતંત્ર-મિત્રભેદ.
	૪૫ જ્ઞાનદીપ.
	*૪૬ સારસ્વત.
	*૪૭ ચંક કૌશિક.
	*૪૮ પંચદરી.

જન્મશંકર મહાશંકર જીવ્ય (ઉર્ફે લલિત)

તેઓ જ્ઞાતિએ વડનગરા નાગર ગૃહસ્થ છે. તેમનો જન્મ ધ. સ. ૧૮૭૭ માં તા. ૩૦ જૂને (સંવત્ ૧૯૩૩ ના બીજા જ્યેષ્ઠ વદ પ ને સનિવારે) જીનાગઢમાં થયો હતો. માતાનું નામ સાર્યક ગૌરી હતું. તેમણે સંગીત પાણેહું ને પિતાજીએ સાહિત્યનાં અંજન આંજેલાં. ગોંડળ સ્ટેટમાં સંગ્રામજી હાષરકુલમાં પ્રથમ સને ૧૯૦૩ માં નોકરી લીધેલી; તે પછી સને ૧૯૦૮ થી ૧૯૧૦ સુધી રાજકોટના તે વખતના અંગ્રેજ દૈનિક કાર્ડિયાવાડ ટાઈમ્સનું તંત્રીપદ લીધેલું અને તે સાથે એજંસીની સનદથી અદાલતોમાં ભાષાંતર કરી આપવાનું કાર્ય પણ તેઓ કરતા. પ્રથમ ‘અંદ’ માસિકમાં કવિતા લખી મોકલવાનું સને ૧૮૯૫ થી શરૂ કરેલું; જે કે પ્રથમ કવિતાનો પુવારો સને ૧૮૯૩ માં પુટેલો અને તે પછી ઘણાંખરાં ગુજરાતી માસિકો અને વર્તમાન પત્રોમાં એમની સ્વદેશભક્તિ, લગ્નરનેહ, બાલભાવ, પ્રજાની પ્રેમભક્તિ, જીવન સૌંદર્ય વગેરે અનેક વિષયો સંબંધી કવિતા અવારનવાર આવતી રહે છે. એમના કાવ્યસંગ્રહો “વડોદરાને વડલે” અને “લલિતનાં કાવ્યો” એ નામથી છપાયેલા છે; પણ તે પછી એમની રચેલી છૂટક પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિતા ઘણી મળી આવશે. અસહકારની હિલચાલ વખતે તેમણે મુંબઈના રાષ્ટ્રીય મહાવિદ્યાલયમાં ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યના અધ્યાપકનું કાર્ય સને ૧૯૨૧ થી ૧૯૨૫ સુધી કરેલું અને તે પહેલાં કેટલાંક વર્ષો સુધી વડોદરા રાજ્યમાં લાયબ્રેરી ખાતામાં તેમને લોકોપદેશ તરીકે સને ૧૯૧૩ થી ૧૯૨૦ સુધી રોકવામાં આવ્યા હતા.

એમના મૃદુ અને સ્નેહાળ સ્વાભાવથી અને એમના માધુર્યભર્યા સાહિત્યપ્રસિદ્ધ કીર્તનો-કાવ્ય સંગીતથી અનેકનાં મન હરી લેતાજ નહિ પણ જીવન રસભર્યા પાછા કરી દેતા તે જણાશે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

ગીત સંગીત-સીતા વનવાસ—	૧૯૦૩
લલિતનાં કાવ્યો.	૧૯૧૨
વડોદરાને વડલે.	૧૯૧૪

જનાઈન ન્હાનાભાઈ પ્રભાસ્કર.

એઓ જાને ઔદિય સદસ્ય બાજણ છે. એમનું મૂળ વતન કાઠિયાવાડમાં પ્રભાસપાટણ છે; પરંતુ એમનો જન્મ સુરત જિલ્લામાં વલસાડ તાલુકે ઉડાયમાં તા. ૮ મી જુન ૧૮૯૨ ના રોજ થયો હતો. તેઓ હમણાં ત્યાંજ વસે છે. એમના પિતાનું નામ ન્હાનાભાઈ વિષ્ણુરામ પ્રભાસ્કર અને માતાનું નામ શ્રીમતી ગંગાબાઈ છે.

એમણે ઇંગ્લેન્ડ અભ્યાસ કરેલો છે; તે બાપાનું જ્ઞાન કોલેજમાં સ્વીધું નથી છતાં ઇંગ્લેન્ડનું વાચન વિશાળ છે; તેમજ, મરાઠીનું સાદું જ્ઞાન ધરાવે છે. મુખ્ય વ્યવસાય ખેતી છે. એમના અભ્યાસના પ્રિય વિષયો કવિતા અને સાહિત્ય ગ્રંથો છે. ગુજરાતી કવિઓમાં એક રાસ લેખક તરીકે એમણે કીર્તિ મેળવેલી છે. તેમાંય એમના રાસનું પદ્યચાલિત્ય અને વાણીની મૃદુતા રૂચિર થઈ વિશેષ ધ્યાન ખેંચે છે. એમના રાસનાં બે પુસ્તકો “વિહારિણી” અને “શરદિની” વાચકવર્ગમાં લોકપ્રિય નિવડ્યાં છે અને ત્રીજું “મન્દાકિની” દૂક વખતમાજ પ્રગટ થનાર છે.

વળી “પ્રતાપ”માં આવતા એમના સાહિત્ય પત્રો આપણા સાહિત્યની પ્રવૃત્તિમાં રસ લેનારાઓને વાચવા જેવા હોય છે. તેઓ હમણાંજ નવી રચનાયતી વલસાડ સાહિત્ય સભાના ઉપ-પ્રમુખ છે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

વિહારિણી	ઇ. સ. ૧૯૨૬
શરદિની	„ ૧૯૨૮
મન્દાકિની	„ ૧૯૩૦

જયેન્દ્રરાય ભગવાનલાલ દુરકાળ

..શાંતિએ તેઓ વડનગરા નામર ગૃહસ્થ છે. એમનો જન્મ ખેડા જિલ્લામાં ઠાસરા' ગામે તા. ૧લી સપ્ટેમ્બર ૧૮૮૧ ના રોજ થયો હતો. એમનું વતન સ્થાન અમદાવાદ છે. શરૂઆતનો પ્રાથમિક અભ્યાસ કાઠિયાવાડમાં ગોંડળમાં કરેલો; પછીથી માધ્યમિક કેળવણી વડોદરા હાઈસ્કૂલમાં લીધેલી; અને ઉચ્ચ કેળવણી વયમાં એક વર્ષ બ્રહ્મકેશીન કોલેજ સિવાય ગુજરાત કોલેજમાં; જ્યાંથી સન ૧૯૦૬ માં બી. એ; ની પરીક્ષા પાસ કરેલી. સન ૧૯૧૦ માં એમ. એ; થયેલા; અને સને ૧૯૦૮ના વર્ષમાં નારાયણ પરમાનંદ યુનિવર્સિટી નિબંધ ધનામ મેળવેલું.

આમ અભ્યાસ પૂરો થતાં, કલકત્તામાં ગુજરાતીઓની ઐગ્રેસે વર્ના-ક્યુલર હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્તર તરીકે નિમાયણ. અહિં પણ એમની સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ આગુ હતી. The Review-થી રિવ્યુ-નામનું એક ઇંગ્લેશ માસિક સન ૧૯૧૨ માં ઇંગ્લેશ રિવ્યુ ઓફ રિવ્યુઝ-Review of Reviews-ની હેમે કાઢેલું. બી. એ. થયા પછી તેમનાં ઇંગ્લેશ લખાણો પણ બોમ્બે ગેઝીટ' અને ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયામાં અવારનવાર આવતાં. સન ૧૯૧૫માં એમના માતૃથી ગં. સ્વ. જસબા, જેઓ બહુ સંસ્કારી અને ધર્મનિષ્ઠ બાપ છે, જેમનો વેદાંતનો અભ્યાસ અને વક્તૃત્વ ઉચ્ચ શ્રેણીનાં છે, એમનાં કાઓનો સંગ્રહ "હરિસ ગીત" નામથી બિરોહવાત સંદિત એમણે પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો. કલકત્તાથી તેઓને અમદાવાદ સન ૧૯૧૬ માં, પાછા આવવાનું થયું, અહિં તેઓ ધર્મિક પ્રવૃત્તિમાં ગુચાયા. પણ સન ૧૯૨૦ માં મગનલાલ દોશરાસ આર્ટ્સ કોલેજ-સુરત-માં ગુજરાતી અને ઇંગ્લેશના અધ્યાપકની જગ્યા પર નિમણા તેઓ હાથ ત્યાજ્ય છે; અને સુરતની સાહિત્ય અને ધર્મવિષયક પ્રવૃત્તિમાં સારો ભાગ લે છે. સન ૧૯૨૭માં એમના છુટક લેખોનો સંગ્રહ "ચોડક છુટક ફૂલ" નામથી પ્રકટ થયેલો અને એ પ્રલોની ફોરમ આલ્ફાદક નિવડેલી. તે પછી સન ૧૯૨૮માં "ઝરણું-ટાલ અને બિન્દા" એ નામનો એમની કવિતાઓનો સંગ્રહ બહાર પડ્યો, અને હમણાં સન ૧૯૨૯ માં "પોપણાં" નામનું બૂદા બૂદા વિષયોનું રમુજ અને હળવી શૈલીમાં, ૭તાં ગંબીર અને તાત્વિક વિચારો રમતિયાળ તથાપિ મામિક રીતે ચર્ચતા નિબંધોનું પુસ્તક છપાયું છે.

તેમને બનારસના ભારત ધર્મ મહામંડળ તરફથી 'ધર્મ વિનાદ'ની

અને જગન્નાથ પુરીના શ્રી શંકરાચાર્ય તરફથી 'વિદ્યાવારિધિ'ની પદવી મળેલી છે.

આ સિવાય વખતોવખત ગુજરાતી તેમજ ઈંગ્રેજીમાં લેખો તેઓ લખતા રહે છે. સાહિત્ય, કેળવણી અને ધર્મના વિષયોમાં તેઓ પ્રવૃત્ત રહે છે; અને જીવનનું સમગ્ર દર્શન એ એમના અધ્યયનનો પ્રિય વિષય છે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

૧ ઘોડાંક છુટાં ફૂલ.	ઇ. સ. ૧૯૨૭
૨ ઝરણા ટાલો ને ઊંઘા.	ઇ. સ. ૧૯૨૮
૩ ધર્મની ભૂમિકા.	ઇ. સ. ૧૯૨૮
૪ Indian Education.	ઇ. સ. ૧૯૨૮
૫ પૌત્રણી.	ઇ. સ. ૧૯૨૯

જ્યોતીન્દ્ર હરિહરચંકર દવે.

એઓ ગ્રાંતિએ વડનગરા નાગર આઠાણુ અને સુરતના વતની છે. એમનો જન્મ સન ૧૯૦૧ના ઑક્ટોબરમાં સુરતમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ હરિહરચંકર બાનુચંકર દવે અને માતાનું નામ ધનવિદ્યાગૌરી છે. મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા સન ૧૯૧૯માં પાસ કર્યા પછી તેઓ સુરતની એમ. ટી. બી. આર્ટ્સ કૉલેજમાં જોડાયલા અને સન ૧૯૨૩ માં બી. એ. ની પરીક્ષા બીજા વર્ગમાં સંસ્કૃત અને ગુજરાતી ઐતિહાસિક વિષય લખને પાસ કરી હતી. ત્યાર બાદ સુરત કૉલેજમાં એઓ એક વર્ષ માટે ફેલો નીમાયા હતા. એમ. એ. સન ૧૯૨૫માં સંસ્કૃત અને ગુજરાતી ઐતિહાસિક વિષય લખને થયા હતા.

અભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી સન ૧૯૨૧ થી વર્તમાનપત્રો અને માસિકોમાં લેખો લખવાનું તેમણે શરૂ કર્યું. એમનો પ્રથમ લેખ “લૅટરીનું પરિણામ” નામક “સુરત કૉલેજ મેગેઝિન”માં છપાયો હતો. એમના પ્રકીર્ણ લેખો સારી સંખ્યામાં મળી આવશે. તેમણે “વિષયવાન” નામક નાટક પણ લખેલું છે. Benjamin Kidd ના Social Evolution નામક પુસ્તકનો અનુવાદ (સામાજિક ઉત્ક્રાંતિ) એમની તથા રા. પ્રસન્નવદન દીક્ષિત પાસે તૈયાર કરાવી વડોદરા સરકારની ભાષાતર કચેરીએ ઈ. સ. ૧૯૩૦ માં પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

અત્યારે તેઓ સાહિત્ય સંસદ તરફથી યોજાયેલો ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ તૈયાર કરી રહ્યા છે તેમજ જાણીતા “ગુજરાત” માસિકના ઉપતંત્રી હોઈ, તે કાર્ય પાછળ પોતાનો સમય આપે છે.

દળવાન્ગ્રુહ-સાહિત્યમાં એક પ્રકારની સિદ્ધતા તેમજ વિનોદ આશુવાનાં એમના પ્રયત્નો સ્પષ્ટ છે.

ઉલ્લાં ત્રણ વર્ષથી તેઓ મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષામાં ગુજરાતીના પરીક્ષક નિમાય છે.

એમના પ્રિય અભ્યાસનો વિષય સાહિત્ય છે.

એમનો અંધા:

સામાજિક ઉત્ક્રાંતિ

સન ૧૯૩૦

જીવનલાલ અમરશી મહેતા

એઓ જ્ઞાતિએ દસાશ્રીમાળી વાણીઆ; સ્થાનકવાસી જૈન છે. એમના પિતાનું આખું નામ અમરશી સોમજી અને માતાનું નામ કસ્તુરબાઈ છે. એમનો જન્મ વડોદરા રાજ્યના અમરેલી પ્રાંતમાં ચવાળા ગામે સંવત ૧૯૩૯ માં થયો હતો. પ્રાથમિક શિક્ષણ છ ધોરણનું મળેલું અને તે પછી એક વર્ષ વડોદરા ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં અભ્યાસ કર્યો. તેવામાં માત્ર સોળ વર્ષની નાની વયમાં પિતાનું મરણ થતા નિઃશબ્દાસ હોડી સ્કુલમાં માસિક ૩ ૫) બાબ્બાસાહની નોકરી લેવી પડી. ત્રણેક વરસ નિશાળની નોકરી કર્યા પછી વડોદરામાં પ્રસિદ્ધ થતા "દેશભક્ત" પત્રમાં સબએડીટર તરીકે જોડાયા હતા અને સન ૧૯૬૯ માં તેમણે "ધર્મનો જય" એ નામનું વાર્તાનું પહેલું પુસ્તક લખ્યું હતું, જે વડોદરામાંથી પ્રસિદ્ધ થતા "દેશભક્ત" પત્રના માલિકોને ભેટ અપાયું હતું. તે પછી તેઓ ઈ. સ. ૧૯૦૦ ની સાલમાં ગુ. વ. સોસાઈટીમાં કનાઈ તરીકે દાખલ થયા હતા અને એમની જાત હોશિયારી અને કામેલીઅતથી સોસાઈટીના કાર્યવાહકોનો વિશ્વાસ સંપાદન કરી, આસિ. સેક્રેટરીની જગાં સુધી પહોંચ્યા હતા. સન ૧૯૧૧ માં સોસાઈટીમાંથી છૂટા થયા પછી, જે ધધા માટે પોતાને પ્રથમથી અભિરચિ હતી અને સોસાઈટીમાં દસ વર્ષ રહીને જે વાર્ષિકનો અનુભવ મેળવ્યો હતો તે પુસ્તકપ્રકાશનનું કાર્ય હાથ ધર્યું, અને તેમાં તેમને અસાધારણ સફળતા મળેલી છે, એમ એમની "જ્ઞાનવર્ષક ગ્રંથમાળા"ના ગ્રંથો તથા ખીળા ગુજરે વિકાસોના પ્રકાશનો કે જેની સંખ્યા એકસો ઉપરાંતની થવા જાય છે, તે ઉપરાંત જોનાર જરૂર કહેશે. કેટલાક લેખકોને તેમણે પ્રથમ પ્રકાશમાં આપ્યા છે તેઓ જાણીતું "ઔપોધ" માસિકપત્ર શ્રીયુત્તરેશવપ્રસાદ તથા પુતળીમાઈ કાબરાજના તંત્રીપદ હેઠળ ચલાવે છે, અને તે પત્ર અસારે આટલું લોકપ્રિય થયું છે તેમજ નવસો પાનાનું બહોળું વાચન, ત્રણ રૂપિયાના વાર્ષિક વવાજમમાં ભેટના પુસ્તક સાથે માલિકોને આપે છે, એ એમની કાર્યદક્ષતા અને કરકસરબર્ખા વહિવટનું જ પરિણામ છે, એમ કહેવું જોઈએ. વડોદરા તથા અમદાવાદમાં જાપાનાના મેનેજર (વ્યવસ્થાપક) તરીકે પણ કામ કરેલું છે તેમજ "જ્ઞાનસુધા" માસિક પત્ર પણ કેટલાક વર્ષ તેમણે ચલાવ્યું છે. "શુદ્ધિપ્રકાશ," "જ્ઞાનસુધા," "ઔપોધ," "વૈચયિકપત્રિકા" વગેરે માસિકોમાં છુટાજવાયા લેખો લખતા હતા આ સિવાય એક ગુજરાતી

પુસ્તકપ્રકાશક તથા શુકતેવરની પેઠી તરીકે પણ એમનું કાનકાન્ત અમદાવાદમાં બંદોબસ્ત ચાલે છે, અને હમણાં તેમણે મુન્શીમાં એક સાખા ખોલી છે. ઇ. સ. ૧૯૩૦ થી તેમણે બાગકો માટે “બાગ પુસ્તકમાળા” ની યોજના હાથ ધરી છે.

એમનાં પુસ્તકોની યરદી:

૧ ધર્મનો જ્વ (અનુવાદ)	ઇ. સ. ૧૮૯૯
૨ વિકૃત શુદ્ધિનો વિવાદ (અનુવાદ)	
૩ મરાઠી રિવાસત, ભાગ ૧-૨	સ. ૧૯૨૪-૨૬
૪ શ્રી કૃષ્ણજીવન (અનુવાદ)	સ. ૧૯૧૧
૫ સત્યમામા („ નાટક)	સ. ૧૯૧૬
૬ ગોપાળકૃષ્ણ ગોખલે (અનુવાદ)	સ. ૧૯૧૪
૭ વેપારોપરોગી પાઠમાળા	સ. ૧૯૧૪
૮ શુજરાતી ચંદ્રચંદ્ર ચિંતામણી (કા.)	સ. ૧૯૨૬
૯ જીવનચરિત્ર (કનિષ્ઠા નિમિષ) સ્વતંત્ર લેખ (વસન્ત)	સ. ૧૯૦૮

ડૉ. સર જીવનજી જમશેદજી મોદી.

શમ્સ ઉલ્લેહમ', બી. એ., પી. એચ. ડી, સી. આર્ષ. ઇ.'

એઓ મૂળ નવસારીના વતની; પણ ઘણા વર્ષોથી મુંબઈમાં આવી વસેલા છે. એમના પિતાનું નામ જમશેદજી જીવનજી મોદી અને માતાનું નામ આવાંબાઈ, તે રસ્તમજી ફરામજી માદનના બેટી છે. એમનો જન્મ સન ૧૮૫૪ માં મુંબાઈમાં થયો હતો.

પ્રાથમિક કેળવણી એમણે કાલાબાની શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈ સ્કુલમાં અને માધ્યમિક ઇંગ્લેજ કેળવણી ફોર્ટની બ્રાન્ચ સ્કુલમાં અને એલ્ફીન્સ્ટન હાઈસ્કુલમાં લીધી હતી. સન ૧૮૭૧ માં મેટ્રીક થયા પછી એલ્ફીન્સ્ટન કોલેજમાં તેઓ અથલા, જ્યાંથી બી. એ. ની પરીક્ષા (ક) તવારીખ (ખ) પોલીટીકલ ઇકોનોમી અને (ગ) કેમીસ્ટ્રી ફિઝિક્સ ઐથિહિક વિષય લઈને સન ૧૮૭૬ માં પાસ કરી હતી.

એમના પ્રિય વિષયો રાષ્ટ્રાત્મમાં વાયુચક્ર અને કુદરતી બાબતોનું જ્ઞાન અને પાછળથી પૂર્વલક્ષીનું સાહિત્ય, પુરાણી બાબતો (antiquities), મનુષ્ય જાતિના આચાર વિચાર અને રાહરસ્ય (anthropology) અને જરથોસ્તી ધર્મ વગેરે છે; અને એ સર્વમાં એમણે સારી પ્રતિષ્ઠા અને માન પ્રાપ્ત કરેલાં છે; એટલું જ નહિ પણ એ વિષયો પરનાં એમનાં લખાણ અને અભિપ્રાય પ્રમાણુત લેખાય છે.

તેઓ લાંબા સમયથી પારસી પંચામતના સેક્રેટરીના હોદ્દા પર છે. તેનું કામકાજ એમણે એટલી કાબેલીયત અને કાર્યદક્ષતાથી કરેલું કે તેમના પ્રયાસના પરિણામે એ સંસ્થા અદ્યતન મિલકતવાળી થયેલી છે; અને એમની એ કિમતી સેવાની તારીફ, દમણાંજ તા. ૧ ફી એપ્રિલે (૧૯૩૦) એમના સન્માનાર્થ મુંબાઈમાં એક મોટો જાહેર મેળાવડો કરવામાં આવ્યો હતો ત્યારે કોમના મોટા અગ્રેસર અને જાણીતા ગૃહસ્થોએ પ્રદર્શનમાં મુંદર શબ્દોમાં, કોમના સંતોષ, આભાર અને માનની લાગણી પ્રદર્શિત કરી હતી.

જરથોસ્તી ધર્મનું એમનું જ્ઞાન અગાધ અને ગ્રીણું છે અને તે વિષે સંખ્યાબંધ લેખો, વ્યાખ્યાનો, નિબંધો અને ગ્રંથો એમણે લખેલાં છે.

એજ પ્રમાણે કુલે ૧૦૬) Anthropological વિષયો પર છે. એમના તે લેખોનાં ચાર પુસ્તકો પ્રગટ થયેલાં છે; અને પાચમુ પ્રગટ થાય છે અને

એ સંસ્થાના—Bombay Anthropological society ના—આસરે ૩૦ વર્ષો સુધી, તેઓ ઓનરરી સેક્રેટરી હતા. એ અરસામાં જે વખત તેના પ્રમુખ (નિભાયા હતા.જો)એ ધ્યાંય એક રોમલ એશીઆટીક સોસાયેટીના આસરે ૧૭ વર્ષ ઉપ—પ્રમુખ રહ્યા હતા અને હાલ જે વર્ષ થયાં પ્રમુખ છે. એ સોસાયટી સમક્ષ આશરે ૫૦) વિષયો વાંચ્યા છે, જે ચાર પુસ્તકોમાં પ્રગટ થયાં છે.

ધરાનની તવારિખનો પણ એમણે સારો અભ્યાસ કરેલો છે. યુરોપ, એશિયા, આફ્રીકા અને તેમાં હિંદુસ્તાન, ખરમા, ફ્રેંચ ચાએના, ચીન અને જાપાનના જૂદા જૂદા ભાગોની અનેક વાર લાંબી મુસાફરીઓ કરેલી છે; અને ત્યાંથી જાતબાહિતી મેળવેલી છે, એ જેમ માનસ્પદ તેમ મગફરી લેવા જેવી બીના છે. છેલ્લી ૧૯૨૫ માં કરેલી યુરોપ, આફ્રીકા અને એશિયા—અને તેમાં રહીઆ અને ધરાનની મુસાફરીનું વર્ણન એક પુસ્તકમાં પ્રગટ કર્યું છે.

એઓ પ્રસ્તુત વિષયોમાં એટલા પારંગત થયલા છે; એમણે એટલી બધી વિદ્વતા અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલાં છે કે પૌર્વાત્ય વિષયોના અભ્યાસ કરનારી, યુરોપની જૂદી જૂદી જાણીતી મંડળાઓએ, એમને પોતાની સંસ્થાના ઓનરરી સભાસદ નીમીને અપૂર્વ માન આપ્યું છે તેમજ માન ભરી પદ્મીઓ બહેલી છે, એ બધું એક દિન્દી વિદ્વાન માટે ખરે, અલિનંદનીય કહેવાય.

સ્વ ખરશેદજી ફરતમજી કામા પછી જરથોસ્તી અને ધરાનિયન વિષયોમાં કોઈએ ઉચ્ચ માનમયું રયાન મેળવ્યું હોય તો તે એઓ જ છે. દિન્દના વિદ્વાન વર્ગે એમને ચોથી ઓરિયન્ટલ કોન્ફરન્સ સન ૧૯૨૬ માં અસ્લાખાદમાં મળેલી તેના પ્રમુખ નીમી, એમના પ્રત્યેનો પોતાનો સદ્ભાવ અને માનની લાગણી પ્રદર્શિત કર્યાં હતા.

તેઓ ઉપર જણાવ્યું તેમ મુખ્યત્વે એશિયાટિક સોસાયટીના પ્રમુખ છે; અને બીજી ધણી સંસ્થાઓ સાથે નિકટ જોડાયલા છે. કામા ઓરિયન્ટલ ઇન્સ્ટીટ્યુટની કૃતિમાં એમનો મોટો હાથ રહેલો છે.

એમના અંગેની ટીપ માત્ર જોવાથી એમની પ્રવૃત્તિ કેટલી વિશાળ અને વિધવિધ છે, તે સમજાશે.

એમના મિત્રો, પ્રયાંસકો અને વિદ્વ વર્ગ તરફથી એમની સેવાની

કદર સનાશીનો એક સમારકે ગ્રંથ ચાલુ માસમાં (એપ્રિલ ૧૯૩૦) અર્પણ કરવામાં આવ્યો છે, એ પુસ્તક કરે છે કે એમના અભ્યાસ, જ્ઞાન અને વિદ્યાર્થી તેમજ કોમની ઉત્તમ સેવા કરીને, સૌને કેવો અને કેટલો બધો ચાહ અને માન તેમણે સંપાદન કર્યો છે.

વિશેષમાં ચાલુ જુન માસમાં શહેનશાહના જન્મ દિવસે માનચાંદની યાદી પ્રકટ થઇ, તેમાં એઓને નાઇટનો માનવતો પ્રદક્ષણ એનાયત થયો છે એ પણ ખુશી થવા જેવો બનાવ છે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

ગુજરાતી.

વાયુચક્ર શાસ્ત્ર	સન ૧૮૮૩
જમશેદ, હોમ અને આતશ	" ૧૮૮૪
અવસ્તા જમાનાનું એકરારનામું	" ૧૮૮૬
અવસ્તા જમાનાની ધરસંસારી છંદગી } ભૂગોળ અને એકરારનામું	" ૧૮૮૭
અવસ્તા જમાનાની ધરસંસારી બાબદ	" ૧૮૮૬
અનાહીત અને દુરોહર	" ૧૮૮૭
ભવિષ્યની છંદગી અથવા આત્માનું અમરપણું	" ૧૮૮૮
અવસ્તાની ભૂગોળ	" ૧૮૮૮
આદરગુણસ્ય	" ૧૮૮૩
શાહ જમશેદ અને જમશેદી નરોઝ	" "
એક અસહી ધરાની બાલુ અને તેણીના સંસાર	" "
કદીમ ધરાનીઓમાં બાળકની કેળવણી	" "
મેહેર અને જશને મેહેરગાંન	" ૧૮૮૮
અવસ્તાના વિશેષ નામોની દરદગ	" ૧૮૮૨
ધરાની વિષયો ભા. ૧ લો	" ૧૮૮૪
" " ભા. ૨ લો	" ૧૯૦૦
" " ભા. ૩ લો	" ૧૯૦૨
મોત ઉપર વાએજ (૧૨૭૧ ય. મ.)	" ૧૯૦૨
શાદનામું, મીનો મેહેરના રાજ્ય સુધી	" ૧૯૦૪
શાદનામું અને શીરદોસી	" ૧૮૮૭

રૂસ્તમનામું	"	
ગાનપ્રસારક વિષયો ભા. ૧ લો	"	૧૮૯૮
" ભા. ૨ જો	"	૧૯૦૬
" ભા. ૩ જો	"	૧૯૧૭
" ભા. ૪ થો	"	૧૯૨૦
ધરાનનું ચેલદાદીઆન વંશ	"	૧૯૧૪
ધરાનનું કેયાનીઆન વંશ	"	૧૯૧૫
જરથોસ્તી ધર્મ સંબંધી ભાષણો અને વાંચેજો ભા. ૧ લો	"	૧૯૦૨
" " ભા. ૨ જો	"	૧૯૦૫
" " ભા. ૩ જો	"	૧૯૦૭
" " ભા. ૪ થો	"	૧૯૦૯
" " ભા. ૫ મો	"	૧૯૧૨
" " ભા. ૬ ઠો	"	૧૯૧૯
સુનદેહેશ (પહેલવી ભાષામાંથી તરજુમો)	"	૧૯૦૧
કદીમ ધરાનીઓ, હીરાડોહસ અને રદ્રેઓ મુબબ, અવસ્તા		
અને ખીબ પારસી પુસ્તકોની સરખામણી સાથે	"	૧૯૦૪
શાહનામાના હાસ્તાનો ભા. ૧ લો	"	૧૯૦૬
" " ભા. ૨	"	૧૯૦૭
શાહનામાની સુંદરીઓ	"	૧૯૦૮
મારી મુખાબ બાહારની સેહેલ	"	૧૯૨૬
અર્ધચંદ્ર અનાહીત	"	૧૯૮૭
મુકતાદના દિવસો કેટલા છે ? તે બાબેની ચેહેલવી, પાજ'દ,		
દારસી વગેરે પુસ્તકોના આધારે તપાસ.	"	૧૯૦૮
મુબબના પારસી ધર્મ ખાતાઓ	"	૧૯૧૦
જરથોસ્તી ધર્મ સંબંધી કેળવણી આપનારી અને યાન ફેલા-		
વનારી મંડળી હસ્તક પ્રગટ કરેલાં પુસ્તકો.		
જરથોસ્તી ધર્મ સંબંધી પ્રશ્નોત્તર.	"	૧૯૦૭
જરથોસ્તી ધર્મની તપારીખ.	"	૧૯૧૦
જરથોસ્તી ધર્મનાં કાગો અને ક્રિયાઓ.	"	૧૯૧૧
પુરાતન ધરાનનો ઇતિહાસ ભા. ૧ લો	"	૧૯૧૬

ઇંગ્રેજી:

The Religious ceremonies and customs of the Parsees.	૧૯૨૩
The Religious System of the Parsees.	૧૮૯૭
A Catechism of the Zoroastrian Religion.	૧૯૧૧
The Naojote ceremony of the Parsees. (2nd Edition)	૧૯૧૪
The Marriage ceremony of the Parsees.	૧૯૧૦
Marriage customs among the Parsees, their comparison with similar customs of other Nations.	૧૯૦૦
Funeral Ceremonies of the Parsis.	૧૯૦૫
The Parsees at the Court of Akbar and Dastur Meherji Rana.	૧૯૦૩
Aiyadgar-i Zariran, Shatroiha-i Airan va Afdya va Sahigiya-i-Seistan (ત્રણ પેહેલવી પુસ્તકોનો અંગ્રેજી અને ગુજરાતીમાં તરજુમો).	૧૮૯૯
Jamaspi (પેહેલવીમાંથી તરજુમો)	૧૯૦૩
Asiatic Papers, Parts I	૧૯૦૫
" " Part II	૧૯૧૭
" " Part III	૧૯૨૭
" " Part IV	૧૯૨૯
Anthropological Papers, Part I	૧૯૧૧
" " Part II	૧૯૧૮
" " Part III	૧૯૨૪
" " Part IV	૧૯૨૯
Masonic Papers.	૧૯૧૩
Dante Papers.	૧૯૧૪
Memorial Papers.	૧૯૨૨
Dastur Bahman Kaikobad and the Kisseh-i-Sanjan.	૧૯૧૭

Cama Oriental Institute Papers.	૧૯૨૮
Persian Farziat Nameh and Kholase-i-Din of Dastur Darab Pahala.	૧૯૨૪
Anquetil Dau Perron and Dastur Darab.	૧૯૧૬
Moral Extracts from Zoroastrian Books.	૧૯૧૪
A few events in the Early History of the Parsees and their Dates.	૧૯૦૪
A Glimpse into the work of the Bombay Branch Royal Asiatic Society during the last 100 years, from a Parsee point of view.	૧૯૦૪
A Glimpse into the Work of the Jarthoshti Dinnikhal, karnari Mandla.	૧૯૨૨
Education among the Ancient Iranians.	૧૯૦૪
ફ્રેન્ચ ભાષામાં લખેલા વિષયો	
Impressions d'un Parsi Sur La Ville De Paris.	
La Visite d'un Parsi a La Ville De Constantinople.	૧૯૦૪
La ceremonie Du Naojote Parmi les Parsis.	૧૯૯૬
એડીટર કહેલાં પુસ્તકો	
K. R. Cama Memorial Volume.	૧૯૦૦
The Pahlavi Madigan-i-Hazar Dadistan.	૧૯૦૧
K. R. Cama Masonic Jubilee Volume.	૧૯૦૭
Spiegel Memorial Volume.	૧૯૦૮
Sir J. J. Madressa Jubilee Volume.	૧૯૧૪
મુખર્મી પારસી પંચાંગેતની તવારીખ (બે વાલ્યુમો).	૧૯૩૦

જેઠાલાલ ગોરધનદાસ શાહ

જ્ઞાતિએ દયા મોઢ માંડલીઆ વાણીઆ; વતન ખંભાત; અને જન્મ ભરૂચ જિલ્લાના જંજીર તાલુકાના ઉબેર ગામમાં તા. ૧૦ મી ઑક્ટોબર ૧૮૬૩ ના રોજ થયો હતો. જન્મભૂમિમાં ગુજરાતી સાત ધોરણનો અભ્યાસ કરેલો અને માધ્યમિક અને ઉચ્ચ કેળવણી અમદાવાદમાં વૈચ્ય જોડિંગમાં રહીને મેળવેલી. સન ૧૯૧૭ માં બી. એ; ની પરીક્ષા ઑનર્સસહિત પાસ કરી અને સન ૧૯૨૩ માં એમ. એ; ની પદ્વી ઑનર્સસહિત મેળવી. અત્યારે તેઓ અમદાવાદના લાલચંકર ગુજરાતી મહિલા પાઠશાળામાં અધ્યાપક છે. કૌલેજમાં અભ્યાસ કરતા હતા ત્યારથી લેખનવાચનનો શોખ અને ખાસકરીને લક્ષિત સાહિત્ય પ્રતિ વિશેષ રૂચિ. એમનો પ્રથમ લેખ ભોળ કવિ વિશે સન ૧૯૧૮ માં ‘સુદ્ધિપ્રકાશ’ માં પ્રસિદ્ધ થયો હતો. એમના પ્રિય વિષયો તત્ત્વજ્ઞાન અને તેમાંય શુદ્ધાદ્રિત અને અલંકારશાસ્ત્ર છે. વસ્તુની સંપ્રદાયના સાહિત્યને પ્રકાશમાં આણવાને એમણે સ્તુતિપાત્ર યત્ન સેવ્યો છે. અત્યારસુધી એ સાહિત્ય પ્રાથમિક અવસ્થામાં હતું; પણ એમણે પુષ્ટિમાર્ગ એટલે શું ? તત્ત્વદીપ નિર્ણય, સુભોધિની ત્રણ ખંડમાં, અનુભાષ્ય, રસેશ શ્રીકૃષ્ણ, બસો બાવન વૈષ્ણવોની વાર્તા વગેરે પુસ્તકો રચીને એ સંપ્રદાયની કિમતી સેવા બજાવી છે; અને તે પણ કોઇ પણ પ્રકારના અંગત લાભ અર્થે નહિ પણ સંપ્રદાય પ્રતિની લાગણી અને સેવાભાવથી. એમની એ સેવા બદલ અમદાવાદ વૈષ્ણવ મહાસભા દ્વારા ગ્રીમનલાલ રણુછોડદાસ પારેખ સુવર્ણચંદ્રક સન ૧૯૨૯ માં એમને અર્પણ કરવામાં આવ્યો હતો. વળી યુનિવર્સિટી તરફનું નાણાકીય પરમાર્નદ ઇનામ રૂ.૨૦૦) નું અને બાલકૃષ્ણ પારિતોષિક રૂ.૧૫૦) નું એમણે મેળવેલાં છે. તેમની સાહિત્ય સેવા બદલ ગોધરાના વૈષ્ણવ મંડળ તરફથી એક માનપત્ર એનાયત કરવામાં આવ્યું હતું. તેઓ એક ઉચ્ચ કોટીના અભ્યાસી અને લેખક છે: ગુ. વ. સોસાયટી તરફથી દયારામકૃત રસિક વસ્ત્રલ જરૂરી નોટસ્ બિપોહવાત સાથે એડિટ કરી આપવાનું એમને સોંપાયું છે.

એમના રચનાની યાદી:

૧ પુષ્ટિમાર્ગ એટલે શું ?	(ગ. ૧૯૪૦)
૨ તત્ત્વદીપ નિર્ણય	(૧૯૮૧)
૩ બસોબાવન વૈષ્ણવોની વાર્તા.	(૧૯૮૨)

૪	મુખોદિની ખંડ. ૧	(૧૯૮૨)
૫	„ ખંડ. ૨	(૧૯૮૨)
૬	„ ખંડ. ૩	(૧૯૮૨)
૭	અણુભાષ્ય ભા. ૧	(૧૯૮૩)
૮	„ ભા. ૨	(૧૯૮૫)
૯	રસેશ ધીકૃષ્ણ.	(૧૯૮૪)
૧૦	ચુરમાસ	(૧૯૮૦)
૧૧	પંચકંડ અને અન્ય કવિતા-નોટ્સ સાથે-	(૧૯૮૫)

[સ્કુલ બિલ્ડિંગ સરટીફિકેટ પરીક્ષાનું પાઠ્ય પુસ્તક.]

ડાહ્યાભાઈ પીતાંબરદાસ દેરાસરી—બારિસ્ટર ઍટ-લો

જાતે વિસનગરા નાગર ગ્રામજી છે. જન્મ ઇ. સ. ૧૮૫૭ માં ૧૧ મી ઓક્ટોબરના રોજ સુરતમાં થયો હતો. મૂળ વતની કપડવણજના પણ એમના દાદાના પિતા અમદાવાદમાં આવી રહેલા. એમણે મેટ્રિકની પરીક્ષા પસાર કરેલી અને પછીથી પુનાની સાયન્સ કૉલેજમાં કેટલાક સમય અભ્યાસ કરેલો. ત્યાંથી એમની નિમણૂક રાજકોટમાં કાઠિયાવાડ ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં થયેલી, જ્યાં તેઓ છેલ્લા એસિસ્ટન્ટથી એક્ટિંગ પ્રિન્સિપાલના હોદ્દા સુધી પહોંચેલા. સરકારી નોકરી સાથે સાંવજનિક હિલચાલ અને જાહેર કાર્યોમાં પણ તેઓ રસપૂર્વક લાગ લેતા, તેઓ લેંગ લામ્બેરી અને વોટસન મ્યુઝિયમના ઘણાં વર્ષ સુધી ઓ. સેક્રેટરી હતા. હાલનું રાજકોટનું બાર્ટન મ્યુઝિયમ અને લેંગ લામ્બેરી, જે બે સંસ્થાઓને સમૃદ્ધ અને આબાદ કરવામાં એમનો ફાળો થોડો નથી; એ કિમતી સેવા બદલ એ સંસ્થાઓના કાર્યકર્તાઓએ એમની છબી ત્યાં મૂકેલી છે. ૧૮૯૩માં એમણે કાઠિયાવાડ સંગ્રહસ્થાન ભર્યું હતું. એક વર્ષ સુધીની જાત મહેનતના પરિણામે એ પ્રદર્શન ધણું ફેલેબ્રન્ટ થયું હતું. પ્રદર્શનમાં આવેલા સામાન વડે મ્યુઝિયમ ભરી નાંખ્યું હતું. એમની કાર્યદક્ષતા અને બાહોશીથી, તેમ માયાળુ અને હેતાળ સ્વભાવથી તેમના સમાગમમાં આવનાર સૌ કોઈના હિલ તેઓ હરી લેતા; અને યુરોપિયનોમાં પણ તેઓ એટલા જ લોકપ્રિય હતા. એમની શુદ્ધિની ચંચળતા અને અભ્યાસ માટેની ધગશના કારણે, તેમને કાઠિયાવાડના કેટલાક રાજ્યો તરફથી એમના યુરોપિયન મિત્રોની સૂચનાથી ઈંગ્લાંડ જુસ્તર વિદ્યાનો અભ્યાસ કરવા માટે મોકલવામાં આવ્યા હતા; ત્યાં એ વિષયના અભ્યાસ સાથે, પોતે બેરિસ્ટર પણ થઈ આવ્યા અને ગુજરાતમાં જુસ્તર વિદ્યા મંડળના સભ્ય-ફેલો તેઓ પ્રથમ જ હતા. વળી ત્યાંના વસવાટ દરમિયાન રૉયલ એશિયાટિક સોસાયટીના સભાસદની ઉપાધિ પ્રાપ્ત કરેલી. અહિં પાછા આવ્યા પછી સરકારી નોકરીનું રાજીનામું આપી, તેઓ પ્રેક્ટીસ કરે છે; અને જૂદી જૂદી જાહેર હિલચાલોમાં આગળ પડતો લાગ લે છે અને રીલીઝડ પ્રિઝનર, મુંગા પ્રાણી પ્રત્યે દયા બતાવનારું મંડળ, એ બે સંસ્થાના પ્રાણ અને મુખ્ય સંચાલક છે. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના સભાસદ પણ ઘણા વર્ષોથી છે અને તેની મેનેજિંગ કમિટીના કામકાજમાં ઉત્સાહપૂર્વક આગેવાનીભર્યો લાગ લે છે.

ટ્રેનિંગ કોલેજમાં હતા ત્યારે વિદ્યાર્થીઓ માટે પાઠ્ય પુસ્તકો રચેલાં; જેવાં કે, 'અર્થશાસ્ત્ર,' 'રસાયનશાસ્ત્ર,' 'વિદ્યાર્થીઓનો મિત્ર', 'પ્રાણી વર્ણન' વગેરે અને બીજા સમયમાં 'રણજીતસિંહ' અને 'સરળ પદ્યાર્થવિજ્ઞાન' સોસાયટી માટે લખી આપેલા. પણ એ પુસ્તકો વિદ્યાર્થી અને સામાન્ય જનતાની દૃષ્ટિએ લખાયા છતાં લોકપ્રિય નિવડ્યાં છે; અને તેની બેધી વધુ આવૃત્તિઓ થયેલી છે.

પણ એ બધાં કરતાં એમની ખ્યાતિ એક કવિ તરીકે, 'બુદ્ધબુદ્ધ' ના કર્તા તરીકે વિશેષ છે. 'અંબેલી' અને "બુદ્ધબુદ્ધ" એ બે કાવ્યો ગુજરાતી કાવ્ય સાહિત્યમાં કાવ્યના ટાઇપમાં ફોર્મની નવીન દિશા ઉઘાડે છે; અને એ કાવ્યોનાં માધુર્ય, લાલિત્ય અને ગયતાની મુક્તકંઠે પ્રશંસા થયેલી છે.

શાંતિકાંડમાં પણ પોતે બનતી સેવા કરે છે અને શાંતિએ, બનારસમાં મળેલી ચોથી વિસનગરા શાંતિ કોન્ફરન્સના પ્રમુખ નીમી એમને અપૂર્વ માન આપ્યું હતું.

એમની સાહિત્ય સેવા સર્વદેશી છે. પોતે અનુવાદ કર્યાં છે; જેમકે, 'રણજીતસિંહ,' પંચમ જ્યોર્જ; સ્વતંત્ર રૂતિઓ લખી છે; જેમકે, 'સાકીનું સાહિત્ય,' અને જુની ગુજરાતી 'કલાન્કડે પ્રબંધ' નું અવલોકન કરી તે કાવ્યને શાસ્ત્રીય રીતે, જોષાદલાલ અને નોટ્સ સાથે એડિટ કર્યું છે, જે બનારસ અને સુબાષ યુનિવર્સિટીમાં ગુજરાતીના લેખા અભ્યાસ માટે પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે વંચાય છે. કલાન્કડે પ્રબંધનો સરળ અને રસિક ભાષામાં અનુવાદ કર્યો છે, જે વાંચતાં સ્વ. રા. બા. કમળાશંકર કહે છે તેમ, મૂળ કાવ્ય જ હોય નહિ એમ લાગે છે વળી 'પૌરાણિક કથા કોપ' નું કાવ્ય હમણાં તેઓ કરી રહ્યા છે. 'નર્મ' કથા કોપ' પછી આવું બીજું પુસ્તક થયું નથી. તે મરાઠીના આધારે તૈયાર થાય છે, તેમ છતાં તેમાં સુધારાવધારા અને ફેરફાર મહોટા અને વિસ્તૃત છે, અને એટલા મહોટા પ્રમાણમાં છે કે મૂળ ગ્રંથ કરતાં એનું પૂર દોડું થયું છે અને પૌરાણિક આખ્યાયિકાઓનો એ ભંડાર જ છે.

સરળ પદ્યાર્થ વિજ્ઞાનની બીજી આવૃત્તિ ઘણી રસિકભાષામાં અને એ શાસ્ત્રના મંપૂર્ણ દિગ્દર્શન રૂપ થઈ છે. અને ગુજરાતી ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં અને નિશાળોના અભ્યાસક્રમમાં તે લખાલ થઈ છે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

શુલશુલ	૧૮૯૦	સરળ રસાયનશાસ્ત્ર.	
હરિધર્મચતક.		સરળ અર્થશાસ્ત્ર	
અમારાં આંતુ	૧૮૮૪	સરળ પદાર્થ વિજ્ઞાન	૧૮૯૬
મધુભૂત		રણજીતસિંહ	૧૮૯૫
કહાન્ડે પ્રબંધ-મૂળ	૧૯૧૩	સાહીના સાહિત્યનું દિગ્દર્શન	૧૯૧૧
" અનુવાદ	૧૯૨૪	બ્રુસ્તરવિદ્યા	૧૯૩૦
વિદ્યાર્થિનો મિત્ર		અમેલી-વસન્ત રજત મહોત્સવ	
વનરૂપતિશાસ્ત્ર.		રમારક ગ્રંથ	૧૯૨૮
		શહેરશાહ પંચમળ્યોજી	૧૯૩૦

ડૉલરરાય રંગીલદાસ માંકડ

જાતે વડનગરા નાગર ગૃહસ્થ છે એમનો જન્મ ઈસ. ૧૯૦૨ માં કચ્છમાં વાગડામાં જન્મી ગામે થયો હતો એમના માતૃશ્રીનું નામ ઉમિયા-મવરી છે. એમનું મૂળ વતન કાઠિયાવાડમાં જોડીઆમાં છે તેમણે માધ્યમિક શિક્ષણ જોડિયા તથા રાજકોટ ગામમાં લીધેલું અને ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે બદાઉદીન (જુનાગઢ) તથા દયારામ જેઠમલ સિંધ (કરાચી) કૉલેજમાં અભ્યાસ કરેલો તેઓએ સન ૧૯૨૪ માં બી એ, ની પરીક્ષા બીજા વર્ગમાં પાસ કરેલી અને એમ એ, ની પદ્ધિ બીજા વર્ગમાં સન ૧૯૨૭ માં લીધેલી હાનમાં તેઓ કરાચીમાં દયારામ જેઠમલ સિંધ કૉલેજમાં સરકૂત અને ગુજરાતીના અધ્યાપક છે એમનો પ્રથમ લેખ પૂરા-તત્ત્વમાં (વર્ષ ૨, —અંક ૪) "એ ત્રણ નાટકો" નામનો પ્રેમાનંદના નાટકોના કર્તૃત્વ વિશે ઉઠી અભ્યાસપૂર્ણ ચર્ચા કરતો, છપાયો હતો અને તે લેખ સાતમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના રિપોર્ટમાં પણ લેવાયેલ છે

તે પછી એમની સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ દિન પ્રતિદિન વધતી અને ખીલતી જાય છે.

બાળાશાસ્ત્ર અને ગવેશણા એ એમના પ્રિય વિષયો છે અને 'પ્રસ્થાન' અને અન્ય માસિકોમાં બાળા વિષે લખાઈ આવતા એમના લેખો અભ્યાસીઓ તરફથી આદરપૂર્વક વચાપા-છે વળી 'નાગરિક' નામના કેમી પ્રેમાસિકના સહમત્રી તરીકે પણ એમની સેવા ધ્યાન ખેંચે છે કરાચીમાં તેઓએ ગુજરાતી મંડળ સ્થાપીને બાળા, સાહિત્ય તેમજ મંસૂકિત પ્રચારણનું સ્વતંત્ર કાર્ય આદરી રહ્યા છે, જેનો કંઈક ખ્યાલ તેમણે કરાચી સાહિત્ય-કળા મહોત્સવ અને ઘડેનો છે તે પરથી આપશે

એમના પ્રધાની યાદી

Studies in Dasarupam

1927

૧ શકાધ્ય સ્તોત્રનું બાળાત્મ

(સન ૧૯૨૮)

૨ રૂદ્રાધ્યાય [મૂળ, બાળાત્મ, ટીકા]

(સન ૧૯૨૮)

૩ નમસ્તિથિ (ભાષાત્મર)

(સન ૧૯૨૯)

શ્રીમતી તારાબહેન મોડક

એઓ જાતે દક્ષિણી-કોંકણરથ બ્રાહ્મણ અને પુણ્યાનાં 'વતની' છે. એમનો જન્મ મુંબાઈમાં ૧૯ મી એપ્રિલ ૧૮૯૨ ના દિવસે થયો હતો. એમના પિતાનું નામ સદાશિવ પાંકુરંગ કેળકર અને માતાનું નામ ઉમાબાઈ કેળકર છે. એઓએ ઘણાખરા અભ્યાસ મુંબાઈમાં કર્યો હતો. સન. ૧૯૦૬ માં મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા પાસ કરી, ૧૯૧૦ માં કૉલેજમાં જોડાયા; અને સન ૧૯૧૪ માં બી. એ., ની ડીગ્રી ઐચ્છિક વિષય દ્વિતીયોક્તિ લખને મેળવેલી. આપણી અત્યારની સામાજિક પરિસ્થિતિમાં એક 'બહેન' આ પ્રમાણે બી. એ., સુધીની કેળવણી લેવાને શક્તિમાન થાય એ અચિત્ત અભિનંદનીય છે. એઓ સન ૧૯૨૧ માં રાજકોટની 'સ્ત્રીઓ' માટેની બાર્ડન શીમેલ ટ્રેનીંગ કૉલેજમાં પ્રિન્સિપાલ તરીકે પ્રથમ દાખલ થયા; પણ મોટીસોરીની પદ્ધતિથી આકર્ષાઈને તેઓ દક્ષિણામૂર્તિ બાળમંદિરના શિક્ષણકાર્યમાં જોડાયા. તેમના પ્રિય વિષયો સમાજશાસ્ત્ર અને બાળશિક્ષણ છે.

શ્રીયુત ગીજુભાઈની સાથે બાલશિક્ષણ અને મોન્ટેસરી શિક્ષણ પદ્ધતિમાં એઓ એટલા રસલીન અને પ્રવૃત્તિમય થઈ ગયા છે કે એ બંનેના કાર્ય પ્રતિ શિક્ષિત ગુજરાત આતુર દષ્ટિએ જોઈ રહ્યું છે અને એમના પ્રયત્નોને સારકારી રહ્યું છે.

એક દક્ષિણી બહેન ગુજરાતના બાળકો માટે પોતાની શક્તિ અને જ્ઞાનનો યથા કરે, એથી વિશેષ રહું આપણા માટે બીજું શું હોય! એ પણ એક અપૂર્વ સંયોગ છે.

શાળાના આદ્ય શિક્ષણકાર્ય સાથે એમણે બાલસાહિત્ય નવું સર્જવામાં પણ સારો હિસ્સો આપેલો છે; એટલુંજ નહિ પણ એમના બીજાં કાર્યોની પેઠે 'શિક્ષણ પત્રિકા'ના એઓ શ્રીયુત ગીજુભાઈ સાથે સહતંત્રી છે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

બાળકોનાં રમકડાં	ષ. સ. ૧૯૨૭
બાળકોનો પહેરવેશ	" "
શિવજી ભરત	" ૧૯૨૯
બાળવાર્તાની વેળાઓ	" "
બાલચારિત્ર્ય	" "

મંગેચનો પોપટ	"	૧૯૨૮-૨૯
છાજી યાપી આવ્યા	"	"
ગિરિ સિખરો	"	"
સાળ રઢીએ	"	"
ચરિત્ર કથન	"	"
નવી દટિ	"	૧૯૨૯
બાલ પ્રેમ	"	"
બાલકની માગણી ને દહ	"	"
દીનસીની રમત	"	"
ધરમાં મો-ડીસોરી	"	"

દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી

એઓ રાતિએ પ્રશ્નોરા નાગર છે. એમનું મૂળ વતન જામનગર અને એમનો જન્મ સં. ૧૯૩૮ ના માધ શુદ્ધ પાચમના રોજ કાઠિયાવાડમાં આવેલા અમરેલી ગામમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ કેવળરામ લીલાધર શાસ્ત્રી અને માતાનું નામ જ્યકુમારી છે. એમના પિતા ગોંડલ મંડૂત પાંડરાળામાં મુખ્ય અધ્યાપક હતા; એટલે ઘણાખરે પ્રાથમિક અને માધ્યમિક અભ્યાસ એમણે ગોંડલમાં કરેલો. પણ ન્હાનપણમાં એમનું શરીર નબળું રહેતું અને એમનામાં જાત્રી રૂઢિતિ જણાતી નહિ, તેથી એમના અભ્યાસ પાછળ વિશેષ ધ્યાન અપાયતું નહિ. સં. ૧૯૫૭ માં ઇંગ્રેજી છઠ્ઠા ધોરણમાંથી અભ્યાસ છોડી દઇ, તેઓ રાજકોટમાં લક્ષ્મણ મહેરામણ કેમિકલ લેબોરેટરીમાં દાખલ થયા, અને ત્યાં લગભગ અઠા વર્ષ અભ્યાસ કરી, પ્રેક્ટીકલ ફાર્મેસીસ્ટ તરીકે પાસ થયા.

પિતાની પાસે એમણે કેટલુંક સંસ્કૃતનું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું અને લેબોરેટરીમાં રહ્યા તે અરસામાં તે અભ્યાસ, ખાસ કરીને સાહિત્ય અને વૈદ્યતનો, ખૂબ વધાર્યો હતો.

સન ૧૯૦૪ માં તેઓ પહેલ પ્રથમ મુળાઇ આવ્યા હતા; જે વર્ષે ત્યાં ઇન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસ અને તેના અંગે એક બલ્ક સ્વદેશી વસ્તુઓનું પ્રદર્શન ભરાયું હતું.

પ્રેક્ટીકલ ફાર્મેસીસ્ટ થયા પછી એકદમ નોકરી મળેલી નહિ અને એ બધા સમય એમણે આપણા પ્રાચીન સાહિત્ય, ઇતિહાસ અને ધર્મના વાચન અને અભ્યાસમાં વ્યતિત કર્યો, જેનું સુદર પરિણામ આપણે એમના અનેકવિધ વિદ્વતાપૂર્ણ લેખોમાં પ્રત્યક્ષ નિદાશાએ-અનુભવીએ છીએ.

સન ૧૯૧૦ માં ઝંકુ ફાર્મેસ્યુટીકલ વર્કસમાં એમની નિમણૂક થઇ; ત્યારથી એઓ એ જાઇનમાં, જે માટે પોતે પ્રથમથી લાવકાત પ્રાપ્ત કરી હતી, તેમાં ચાલુ રહી, આયુર્વેદના જ્ઞાનપ્રચાર અને મંરોધન અર્થે સતત પ્રયત્ન કરતા રહ્યા છે; અને એ પ્રવૃત્તિના અને ‘આયુર્વેદ વિજ્ઞાન’ નામનું એક માસિક એડિટ કરે છે, જે આયુર્વેદમાં રસ લેનારાઓ માટે કિમતી વાચનસાહિત્ય, વધુ વિચાર, ચર્ચા અને અભ્યાસ અર્થે રજુ કરે છે.

વૈદકની લાઇનમાં પડેલા હોવાથી એ વિષયમાં એમની દૃષ્ટિવારી અને વિદ્વતા દેખાઈ આવે એ સમજાવ્ય એમ છે, પણ વૈદકની જાઇનની પેટે આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસ અને સાહિત્યના વિષયોમાં પણ એમણે નિપૂણતા

અને વિદ્વતા દાખવ્યાં છે, એમ એમના લેખો વાચનાર કાષ્ઠ પણ કદી શકશે.

ડૉ. ભાંડારકરના 'સૈવધર્મ' અને 'વૈષ્ણવધર્મ' વિશેના પુસ્તકોનો અનુવાદ એમણે કર્યો છે; પણ તે પુસ્તક માત્ર અનુવાદ નથી; તેમાં ઘટતા ફેરફાર અને જરૂરી સુધારાવધાસ કરીને કેટલીક વિશિષ્ટતા આણી છે, તેથી તે મૂળ પુસ્તક સાથે લાઠીએરીમાં ભેગું રાખવુંજ પડે. ગુજરાતમાં એ ધર્મના પ્રચાર અને વિસ્તાર અર્થે એમણે એક તદ્દન નવીન પ્રકરણ તેમાં ઉમેરેલું છે, તે બતાવી આપે છે કે એ વિષયમાં તેઓ કેટલા ઉડા ઉતરેલા છે અને એમનો અભ્યાસ કેટલો ઝીણો અને માર્મિક છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં તેઓ છેક બીજી સાહિત્ય પરિષદથી રસ લેતા આવ્યા છે; અને છેલ્લી પાંચેક પરિષદોમાં, એવી એકે નહિ મળી આવે કે જેમાં એમનો લેખ આવ્યો હોય નહિ.

સાહિત્ય પરિષદની પેઠે વૈદક પરિષદમાં પણ તેઓ ખૂબ રસ ધરાવે અને જુદે જુદે સ્થળોએ ભરાયેલી પરિષદોમાં હાજરી આપી, તેના કાર્યને બ્યવસ્થિત અને ઉપયોગી બનાવવા જરૂરી દિસેલો આપના રહ્યા છે.

એમને સાહિત્યનો સંસ્કાર-રસ સ્વ. મણિશંકર રત્નજીએ લગાડેલો; અને એમની પ્રેરણા અને સૂચનાથી ઝગવેદના આલ્મીસેક સૂક્તનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ એમણે કર્યો હતો.

તે પછી એમના સાહિત્ય અને ઇતિહાસના અભ્યાસમાં સ્વ. રણુ-જીતરાએ વિશેષ રંગ લગાડેલો; અને એમના આગ્રહથી 'નવજીવન અને સત્ય'માં કેટલાક લેખો લખી આપેલા.

એ લેખોમાં પછી દિન પ્રતિદિન વધારે થતો ગયો છે; અને ગુજરાતી ઉંચી કોટિના એવા થોડાં માસિકો માનુષ પડશે, જેમાં એમના એક વા અન્ય વિષય પર એકથી વધુ નિબંધો પ્રકટ થયા નહિ હોય.

‘વૈદકકલ્પતર’ માટે એમણે ‘બાળકોનો વૈદ’ એ નામનું એક ભેટનું પુસ્તક લખી આપેલું; તેમ પંડિત નારાયણ મૂળજી શુકસેલર માટે ‘માધવ નિદાન’ની નવી આવૃત્તિ સુધારા વધારા અને નવા પરિશિષ્ટો સાથે તૈયાર કરી આપી છે. જંદુ ભટ્ટજીનું જીવનચરિત્ર પણ ચરિત્ર ગ્રંથોમાં વિશેષ ઉમેરો કરે છે. એમનું ‘ગુજરાતના તીર્થસ્થાનો’ એ પુસ્તક ઇતિહાસપ્રેમીઓએ તેમજ યાત્રાળુઓએ અવશ્ય વાચવા વિચારવા જેવું છે. તેમાં આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસનું વડું નિરીક્ષણ અને અભ્યાસ નજરે પડે છે, તેથી તે વિશેષ મૂલ્યવાન થયું છે.

ગુ. વ. સોસાધરીએ તેમને ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ—ચાવડા અને સોલંકી વંશનો—તેમજ આયુર્વેદનો ઇતિહાસ એ બે પુસ્તકો લખવા સોંપ્યાં છે; અને ફોર્ગસ સભા તરફથી તેઓ ‘ગ્રંથ ચિંતામણિ’ નામનો જુનો ઐતિહાસિક ગ્રંથ એડિટ કરે છે.

એમના ઐતિહાસિક નિબંધોનો એક સંગ્રહ ‘પુરાણ વિવેચન’ એ નામથી ગુ. વ. સોસાધરી તરફથી પ્રસિદ્ધ થનાર છે.

આ પરથી સ્પષ્ટ થશે કે ગુજરાતમાં અત્યારે આપણા પ્રાચીન સાહિત્ય અને ઇતિહાસના જે ગણ્યાગાંઠ્યા અભ્યાસી અને વિવેચકો છે તેમાં એમનું સ્થાન છે; અને એમના લેખો વિશ્વસનીય અને અભ્યાસ યોગ્ય જણાયા છે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

૧ વૈષ્ણવ ધર્મનો મંદિર ઇતિહાસ	મં. ૧૯૭૩
૨ બાળકોનો વૈદ્ય	મં. ૧૯૭૪
૩ માધવ નિધન	મં. ૧૯૭૫
૪ ઝંકુ ભટ્ટજીનું જીવનચરિત્ર	સં. ૧૯૭૬
૨ રાવધર્મનો	મં. ૧૯૭૭
૬ ગુજરાતના તીર્થસ્થાનો	સં. ૧૯૮૫

દેશાળી કાનળી પરમાર

એઓ જ્ઞાતે રજપુત છે. એમનું વતન ગોંડલ સંસ્થાન તાપ્તાનું ગણોદ ગામ છે અને એમનો જન્મ સરદારગઢ (સોરઠ) મા તા. ૧૨ મી જાન્યુઆરી ૧૮૯૪ના રોજ થયો હતો. એમના પિતાનું નામ કાનળીભાઈ જીવાભાઈ પરમાર અને માતાનું નામ જીવીજીભાઈ મેધાજી મકવાણા છે. એમના પિતાથી કાઠિયાવાડ એજન્સીમાં કેમ્પની ખાતામાં હતા અને એક ઉચ્ચ કોલેજના શિક્ષક તરીકે તેમનું નામ એ ભાગમાં દર્જ પ્રસિદ્ધ છે; અને વિશેષ જાણવા અને નોંધવા જેવું એ છે કે એમના દાદા જીવાજીએ બદારવડું કરેલું, જેમના અમીરી ગુણો પૌત્રમાં ઉતરેલા છે.

એઓએ મેટ્રીકની પરીક્ષા રાજકોટની ઍલ્ફ્રેડ હાઈસ્કૂલમાંથી સન ૧૯૧૨ માં પસાર કરી હતી અને તે પછી જાવનગરમાં સામળદાસ કાંચે-જમાં અભ્યાસ કરી સન ૧૯૧૬ માં અંગ્રેજી-સંસ્કૃત ઐતિહાસિક વિષય લખને બી. એ. થયા હતા.

એમના પ્રિય વિષયો સાહિત્ય અને કળા છે. તેઓ અમદાવાદના વનિતાવિત્રામમાં લાગ્યા સમયથી એક શિક્ષક છે. પોતાના ચારિત્ર અને વર્તનથી સંચાલકોનો તેમજ ત્યાં જાણતી જાણાઓનો એમણે ચાહ અને વિશ્વાસ સંપાદન કરેલા છે. એમ કદી ચકાચ કે એમના પિતાની પેઠે શિક્ષણના ધંધા માટેનું એમનું કર્તવ્ય-ભાન અને જવાબદારીનો ખ્યાલ, એટલો ઉચો, તીવ્ર અને દૃઢ છે કે એક ઉત્તમ શિક્ષકના બધા અંશો એમનામાં દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

શિક્ષણના વ્યવસાયમાં પરોનાયતા રહેના છતાં, સાહિત્ય અને કળા પ્રતિ પણ્ય એઓ એટલો જ અનુરાગ ધરાવે છે; અને વિશેષમાં યુવકયુવતી-ઓના વિચાર, લાગણી, અભિનાય અને આદર્શો સમજવા અને તેમાં ઉઠા ઉતારવા યત્ન કરી, તેમના માનસને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવા પ્રયાસ કરે છે, એ એમના ગીતો અને લેખો વાચનાર જોઈ શકશે.

એ સંબંધમાં એક વાત અહીં નોંધીશું કે એ અને એમનું મિત્રમંડળ દેશમાં-કાઠિયાવાડમાં સાહિત્ય, કળા અને રસિક જીવનના મનોરમ સ્વપ્નો કુમારાવરયામાં સેવતું હતું, તે અમદાવાદમાં આવી વસ્યા પછી, તેમના મનોરથો સિદ્ધ કરવામાં કેટલેક જાણે સફળ થયું છે, એમ એમનું પ્રવૃત્તિ-કેન્દ્ર 'કુમાર' કાર્યોલયમાં થતું કામકાજ સાક્ષી પૂરજો.

નવું અને ઊગતું ગુજરાત કેવી ભાવના અને મનોરથો સેવી રહ્યું છે; તેના આદર્શ અને અભિલાષ શા શા છે, એનું ચિત્ર એમના લેખો અને કાવ્યોમાંથી મળી આવશે અને નવ ગુજરાતના પ્રતિનિધિ કવિ અને લેખક તરીકે એમને ઝોળખવામાં એક પ્રકારનું જેમ માન છે, તેમ એમના લખાણની યોગ્ય કસોટી છે.

મહાત્માજી વિશે તેમજ સહીદ જતીન્દ્રનાથદાસ વિશે એમણે બે ખંડ કાવ્યો રચેલાં છે; અને પ્રકીર્ણ કાવ્યો “ગૌરીનાં ગીતો” એ નામથી પ્રકટ થયેલાં છે. એમનું ગદ્ય લખાણ, એમના પદ્યની પેઠે ભાવનાભર્યું અને કવિત્વમય છે.

એમનો અંતઃ

ગૌરીનાં ગીતો

૧૯૨૬

ધનશંકર હીરાશંકર ત્રિપાઠી

એમનો જન્મ ખેડા જિલ્લામાં નડીઆદમાં વિક્રમાર્ક સંવત્ ૧૯૪૫માં બાદપદ શુદ્ધ એકાદશી ને ગુરુવારે થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ હીરા-શંકર મહાશંકર ત્રિપાઠી અને માતાનું નામ તુળબલક્ષ્મી છે. ગાંધીજી એમનો વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ છે. કેળવણી મેટ્રીક સુધી લીધી છે. લેખક તરીકે શરૂઆતમાં મેટ્રીકમાંથીજ તેમણે 'સુન્દરી સુખોદ', 'આપ' ધર્મ પ્રકાશ' વગેરે માસિકોમાં કવિતાઓ અને લેખો આપવા શરૂ કર્યા હતા. 'સુન્દરી સુખોદ'માં તેઓ 'સદિલાસી' ઉપનામથી લખતા. ૧૯૧૦ની સાલમાં 'ગુજરાતી પંચ'માં પ્રકાશિત થયેલી જન્મ ખાલી પડતાં તેઓ તે જન્મજયે રહ્યા. ત્યારથી 'બંધુ સમાજ'ના સભાસદોના પરિચયમાં આવ્યા અને તેમાંના રા. ડાહ્યાભાઈએ 'ગુજરાતી પંચ' માં નાની નાની નોંધો લખવાના કામમાં તેમને શિક્ષણ આપ્યું. એકાદ વર્ષ બાદ ધનશંકર મુંબઈના 'ગુજરાતી પંચ' માં જોડાયા, જ્યાં બાપાન્તરો અને બીજાં પત્રકારિત્વનું કામ કરવાની તેમને પ્રુક્ષણ તક મળી. સાત વર્ષ તેઓ ત્યાં રહ્યા ત્યારબાદ દરમ્યાન સાહિત્ય વ્યવસાય પણ વધી શક્યો. 'ગુજરાતી'ની ભારત લોકકથાના જે ભાગોમાં તથા 'ગુજરાતી'ના ચાલુ અંકમાં તેમને વાર્તાઓ લખવાનું કામ પણ સોંપાયું હતું. ૧૯૧૭ માં 'ગુજરાતી પંચ' માં તેઓ ઉપતંત્રી તરીકે જોડાયા. આજ પણ તેઓ તે સ્થાને છે. તેમનો પ્રિય વિષય ઇતિહાસ છે.

તેમના મંથાની યાદી:

૧ વાર્તાશ્રક્ષ (દ્વંદ્વી વાર્તાઓ)	૧૯૧૪
૨ ચોખેરવાલી (ટાગોરની નવલકથાનો અનુવાદ)	૧૯૧૬
૩ અલકકિશોરી. (સચિત)	૧૯૧૬
૪ સ્વદેશ (નિબંધો)	૧૯૧૮
૫ સુમન સંચય (કાવ્યો)	૧૯૧૮
૬ રૂબરૂ વહાણ (ટાગોરની નવલકથાનો અનુવાદ)	૧૯૧૯
૭ ટાગોરની દ્વંદ્વી વાર્તાઓ (બાપાન્તર)	૧૯૨૦
૮ સત્તરમી સદીનું ક્રાન્સ (ભા. ૧ લો)	
(અલેક્ઝાન્ડર ડુમાના ક્વી મરકેટીઅર્સનું બાપાન્તર.)	૧૯૨૦

૯ પ્રબોધકુમાર (સચિત)	૧૯૨૨
૧૦ સંસાર બંધન (સચિત)	૧૯૨૩
૧૧ દિવ્યન્મોતિ (ભૌલિક)	૧૯૨૩
૧૨ દિવાની કે શાણી ? (વીલ્કી કૉલિન્સના ધી પુમન ઇન વ્હાઇટનું ભાષાન્તર.)	
૧૩ અનુપમ-ઉપા (ભૌલિક)	૧૯૨૫
૧૪ લક્ષ્મી અથવા જન્મભૂમિની જય ગર્જના (II)	૧૯૨૭
૧૫ સોરઠના ચિતારા (ઐતિહાસિક નવલકથા)	૧૯૨૮
૧૬ રૂપેરી રાજહંસ (ડિટેક્ટિવ નવલકથા)	૧૯૨૯

ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા

એઓ જાતે પાશ્વિકી કાવચ અને સુરતના વતની છે. એમનો જન્મ કાઠિયાવાડમાં વડવાણુ ગામે તા. ૨૦ મી ઓક્ટોબર ૧૮૯૦ ના રોજ થયો હતો. એમના પિતાનું નામ કૃષ્ણલાલ ગોવિંદદાસ મહેતા, જેઓ ઝાઝાવાડ પ્રાંતમાં કેપ્તુડી એલ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર હતા અને પાછળથી ત્રણ વર્ષ પાલીતાણામાં નાણા દિવાન નિભાયા હતા. તેમનું મૃત્યુ ૧૯૧૦ની સાલમાં થયું હતું. માતાનું નામ સૌ. કપિલામૌરી હતું, જેઓ ૧૯૦૪ માં મરણ પામ્યાં. એમના મોટાભાઈ રા. જયસુખલાલ મહેતા મુંબઈની ધી ઈડીઅન મર્ચન્ટસ એજન્ટના સેક્રેટરી છે અને સ્વ. રણજીતરામ વાવાભાઈ મહેતા તેમના મામા થાય.

મેટ્રીક્યુલેશન સુધીનો અભ્યાસ કર્યા પછી, નાદુરસ્ત તનીયતને લીધે તેમને અભ્યાસ છોડી દેવો પડ્યો અને વિક્ટોરિયા જ્યુબીલી ટેકનીકલ ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં ચાર વર્ષના અભ્યાસ પછી ઇલેક્ટ્રીકલ એનજીનીયરની ઝૂલ ઇ. ઇ. નો ડીપ્લોમા તેમણે મેળવ્યો. તેમાં પણ તેમની તખ્તીયત ચાલી નહિ એથી એમને એ લાઈન બદલવી પડી છે. હાલમાં તેઓ સૌધીઆ સ્ટીમ નેવિગેશન કંપનીમાં નોકરી કરે છે.

શિષ્ટ અંગ્રેજી પુસ્તકોના ભાષાંતર કરવાથી બાપા ઉપર સારો કાણુ આવશે એવી સુચના એમના મામાની યદ્ધ; તે ઉપરથી એમણે સર આરથર કૉનન ડોહલના જગવિખ્યાત રોસલૉક હોમ્સના ત્રણ પુસ્તકોના સરલ ભાષાંતર તૈયાર કર્યા. ૧૯૦૮ ની સાલથી તેમના લેખો પ્રકટ થવા માંડેલા. જણીના બેલજીઅન કવિ મેટરલિકના ત્રણ નિબંધોનું ભાષાંતર કરવા માટે એમને શ્રી ફાર્જીસ સભા તરફથી રૂ. ૨૫૦) નું પારિતોષિક મળ્યું હતું. આ નાનકડું પુસ્તક “મેટરલિકના નિબંધો” વિદ્વાનોમાં સારો આદર પામ્યું હતું અને “નવજીવન અને સત્ય” માં એની સમાલોચના કરતા તેના તંત્રી શ્રી ઇદુલાલ યાગિકે લખ્યું હતું કે:

“અમને જાણાવતાં અત્યંત આનંદ થાય છે કે આ અતિશય વિરલ અને મહત્ત્વ પુસ્તકનું ભાષાંતર કરવામાં રા. ધનસુખલાલે જે વિજય મેળવ્યો છે તેની કોઈ પણ ભાષાંતરકાર અદેખાઈ કરી શકે...અમે આજળ જઈને કહીશું કે આ નિબંધોની અગ્રાધ શીલસુશી અને ઉદ્ગા અનુભવોને આપણી પ્રમાણમાં કંગાળ ભાષામાં ઉતારતાં તેમણે એક પાસ ચખ્ડો અને ચૈલીતું અવનવું ભાલિત્ય દાખવ્યું છે અને બીજી પાસ તેમણે પોતે કેંક નવો યદ્ધ સંપાદન કર્યો છે. આ ભાષાંતરના વખાણુ કરવામાં સંયમ રાખવો એ ખરેખર મુશ્કેલ છે.”

આ સિવાય તેમણે બાલગ્રાક, ગોતીએ, ગેલીઅન, ગ્રોકબ્ઝ વગેરે અમર સાહિત્યકારોની વિવિધ કૃતિઓનાં ભાષાંતર તેમજ રૂપાંતરો કર્યાં છે. છતાં એમની ખાસ ખ્યાતિ તો હાસ્યરસના લેખક તરીકે વિશેષ છે. હાસ્યરસની વાતોનો એમનો પહેલો સંગ્રહ “હું, સરલા અને મિત્રમંડળ” બહાર પડ્યો ત્યારે ચોતરફથી તેની પ્રશંસા થઈ હતી. એમની હાસ્યરસ ખીલવવાની શક્તિની કદર કરી પ્રો. બક્ષવંતરામ ઠાકોરે, પરિપદ બંગાળ કમિટી તરફથી મોલીએરનાં બે નાટકોનો અનુવાદ કરવાનું કાર્ય એમને સોંપ્યું હતું. જેને પરિણામે “બૂલના ભોગ” અને “બિચારો” એ નામથી એક પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું છે.

સન ૧૯૧૮ ના જાન્યુઆરીથી ૧૯૨૩ ના ડીસેમ્બર સુધી ૭ વર્ષ, મુંબઈના ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ તરફથી ચલાવવામાં આવતાં ત્રૈમાસિક “સ્રીહિતોપદેશ” ના તંત્રી તરીકે એમણે કામ કર્યું હતું. સાહિત્ય સંસદના આરંભથીજ તેના સભ્ય તેઓ ચુંટાયા છે અને હાલ પણ ‘ગુજરાત’માં તેમના હાસ્યરસિક લેખો નિયમિત પ્રકટ થાય છે. એક અગ્રહા બાષાંતરકાર તરીકે, ટુંકી વાતોના લેખક તરીકે અને ખાસ કરીને હાસ્યરસ પ્રધાન રસોના કર્તા તરીકે તેઓ જાણીતા છે અને દિવાન બહાદુર કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી, રા. હિંમતલાલ ગણેશજી અંબારિયા અને રા. વિજયરાય કલ્યાણરાય વૈદ્ય જેવા જાણીતા વિવેચકોએ હાલના ગુજરાતી સાહિત્યનાં હાસ્યરસના લેખકોમાં તેમનું સ્થાન બહુ ઉચ્ચ નક્કી કર્યું છે. તેમની નીચે જણાવેલ પ્રસિદ્ધ ધર્મ ગથેલ કૃતિઓ ઉપરાંત, ચાલુ વર્ષમાં (૧૯૩૦ માં) એમની હાસ્યરસની વાતોના બે સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ થવાના છે—એક ‘વિનોદ વિહાર’ આર. આર. શેઠ, મુંબઈ તરફથી અને બીજો ‘અમારી નવલકથા અને બીજી વાતો’ પ્રસ્થાન કાર્યાલય તરફથી.

એમના ગ્રંથોની યાદી

૧. રીટક્રીવ બહાદુર શેરલોક હોમ્સ સન ૧૯૦૯
[Study in Scarlet નું ભાષાંતર]
૨. ચંડાળ ચોકડી [Sign of Four નું ભાષાંતર] સન ૧૯૧૩
૩. મેટરલિંકના નિબંધો સન ૧૯૧૭
૪. શેરલોક હોમ્સનાં સાહસકર્મો [Adventures of Sherlock Holmes નું ભાષાંતર] સન ૧૯૨૦
૫. હું, સરલા અને મિત્રમંડળ, સન ૧૯૨૦
૬. બિચારો અને બૂલના ભોગ (મોલીએરનાં નાટકોનો અનુવાદ) સન ૧૯૨૧
૭. અસાધારણ અનુભવ અને બીજી વાતો સન ૧૯૨૪

નરસિંહલાલ ઈશ્વરલાલ પટેલ

એઓ જાતે લેહ્યા પાટીદાર, પેટલાદ તાલુકામાં આવેલા સોજીત્રાના વતની છે. એમનો જન્મ સન ૧૮૭૪ માં આણંદ પાસે નાર ગામમાં થયો હતો. એમના માતાનું નામ હરખાબા છે. એમણે કૉલેજના પ્રિવિયસ ક્લાસ સુધી અભ્યાસ કરેલો છે; પણ તે પરીક્ષા આપેલી નહિ. એમના પ્રિય વિષયો, સમાજશાસ્ત્ર, ભાષાશાસ્ત્ર અને પૂરાતત્ત્વ છે; અને વિશેષમાં બંગાળી અને જર્મન ભાષાઓનો બારીક અભ્યાસ કરેલો છે.

સન ૧૯૦૧ થી લેખનકાર્ય આરંભેલું. એમનું પ્રથમ પુસ્તક 'સામાજિક પ્રોત્સાહ' નામે છે, જે એક ઇંગ્લેજ ચોપાનિમાનો અનુવાદ છે. પછીથી 'હતાકુમારી', 'પદ્માલયા', 'મહારાષ્ટ્ર જીવન સંધ્યા', 'રાજપુત જીવન પ્રભાત', 'ગેરિબદ્દી', વગેરે ગ્રંથો બંગાળીના આધારે રચેલાં પણ એમની ખ્યાતિ છેલ્લા પુસ્તક 'ગેરિબદ્દી'થી વિશેષ થઈ હતી. તે પછી ઇંગ્લેજના આધારે અમેરિકન પ્રેસિડન્ટ મહાવીર ગાર્ફિલ્ડનું જીવનચરિત્ર અને 'ઈશ્વરે આ વિશ્વ રચ્યું,' એ બે પુસ્તકો બહાર પાડ્યાં હતાં. પણ તે અરસામાં સરકારની એમના પર અવકૃપા થવાથી એમને પરદેશ વેઠવો પડેલો. તે વર્ષે એમણે જર્મન ઈસ્ટ આફ્રિકામાં ગાળેલાં; અને તે સમયે લખાયેલાં એમના પત્રો, જેમ તે પ્રદેશની મહત્વની બજાવા યોગ્ય માહિતી આપે છે, તેમ માતૃભૂમિ માટે એમનું અંતર કેટલું બધું સીકતું હતું તેની સરસ છાપ પાડે છે. તે પછી હિન્દમાં આવી તેઓ થોડોક સમય કવિવર દાગોરના ચાન્તિનિકેતન આશ્રમમાં જઈ રહ્યા હતા: અને ત્યાં ગુજરાતીના અભ્યાપક તરીકે કાર્ય કર્યું હતું.

ભારખાદ તેઓ પોતાના વતન નજદિકે આવી વસ્યા છે. આણંદમાં પાટીદાર આશ્રમ કાઢી અને 'પાટીદાર' માસિક ચલાવી, કેમના ઉત્કર્ષ અર્થે તેઓ અત્યારે ભારે સેવા કરી રહ્યા છે.

વયે પહોંચ્યા છતાં એક યુવકને જેવ આપે એવો તેઓ જુરસો ધરાવે છે. એમના વિચાર અને આદર્શ પણ એટલા જ ક્રાંતિકારી છે.

સમાજસેવા અને કેમસેવાના કાર્ય સાથે સાથે એમનો સાહિત્ય વ્યવસાય પણ ચાલુ છે. થોડાંક વર્ષો પર 'તરંગવતી' નામે એક પ્રાચીન જૈન વાર્તા ગ્રંથનો એમણે અનુવાદ પ્રકટ કર્યો હતો. કવિવર દાગોરના 'નેવેલ'ની પ્રસાદી આપણને તાજ જ મળેલી છે અને તે આમમય કવિ શિલ્પરનું

સુપ્રસિદ્ધ નાટક ‘દેશભક્ત વિશ્વેશ્વર ટેલ’નું જર્મનમાંથી ભાષાંતર કરી, એક લંબાણુ ઐતિહાસિક ઊપોદ્ધાન તેમ જૂદા જૂદા આવશ્યક ટીપ્પણો સાથે છપાવ્યું હતું, તે એક કિમતી નાટક છે; અને દરેક સ્વદેશભક્તને અવશ્ય વાંચવા લાયક છે.

દુંકાણમાં તેઓ એક સમાજસેવકનું જીવન જીવી રહ્યા છે અને પોતાનો ખર્ચો સમય અને શક્તિ, સાહિત્યના, દેશના અને કોમના અભ્યુદય અને ઉન્નતિ માટે વાપરે છે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

સામાજિક પ્રોત્સાહન [અંગ્રેજીમાંથી અનુવાદ]	સન ૧૯૦૧
લતાકુમારી [બંગાળીને આધારે]	„ ૧૯૦૩
પદ્માલયા [બંગાળીમાંથી અનુવાદ]	„ ૧૯૦૪
ગેરીબંદી [બંગાળી-છંદોને આધારે]	„ ૧૯૦૫
મહારાષ્ટ્ર જીવનસંધ્યા [બંગાળીનો અનુવાદ]	„ ૧૯૦૮
રાજપુત જીવન પ્રભાત [બંગાળીનો અનુવાદ]	„ ૧૯૦૮
મહાવીર ગાર્દિદ્દ [અંગ્રેજીને આધારે]	„ ૧૯૦૯
‘કયા ઇશ્વરે આ વિશ્વ રચ્યું’ ?	„ ૧૯૧૦
તરંગવતી [જૂળ પ્રાકૃતમાંથી જર્મનનો અનુવાદ]	„ ૧૯૨૩
નૈવેદ્ય [બંગાળીનો અનુવાદ સન ૧૯૨૬]	„ ૧૯૨૩
પાપીનો પસ્તાવો [છંદોને અનુવાદ]	„ ૧૯૨૨
બુદ્ધ અને મહાવીર [જર્મનનો અનુવાદ]	„ ૧૯૨૪
વિશ્વેશ્વર ટેલ [જર્મનનો અનુવાદ]	„ ૧૯૨૭
ઈંદાલીનો મુક્તિયમ	„ ૧૯૨૯

નરસિંહરાવ લોળાનાથ દિવેદિયા, બી. એ., ત્રી. એસ.

એમનો જન્મ અમદાવાદમાં સન ૧૮૫૬ માં ૩૭ સપ્ટેમ્બરના રોજ થયો હતો. યાત્રિએ તેઓ વડનગર નામર ગૃહસ્થ છે. એમના પિતૃ લોળાનાથભાઈનું નામ આખા ગુજરાતમાં એક આનેવાન સમાજસુધારક તથા ધર્મસુધારક તરીકે મચદુર છે. એમની માતાનું નામ શિવકાશી હતું. એમનું પ્રથમ લગ્ન સન ૧૮૭૨ માં થયું. બી. એ., ની પરીક્ષા સન ૧૮૮૦ માં બીજા વર્ષમાં અંગ્રેજી તથા સંસ્કૃત ભાષાઓ એમ્લિક વિષય તરીકે લઈને પાસ કરેલી; એટલુંજ નહિ પણ સંસ્કૃતમાં પ્રથમપદે આવેલા અને ભાઈ દાદા પ્રાઈઝ મેળવેલું. દી. બા. કેશવલાલ, સ્વ. મણિલાલ નલુભાઈ અને પ્રો. શ્રીધર ભાણુકારકર એમના સહાધ્યાયીઓ હતા. સન ૧૮૮૦ માં એમનું બીજું વારનું લગ્ન સા. સુરીલાલદેવ સાથે થયું હતું. આગળ એમ. એ., અને એલ એલ. બી. નો અભ્યાસ કરવા માંડેલો; પણ તે અરસામાં સરકાર તરફથી રોટપુટરી સિવિલ સર્વિસમાં આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટરની જગ્યા મળવાથી તે પડતો ચૂકેલો અને ઇ. સ. ૧૮૮૪ માં તેઓ આસિ. કલેક્ટર નિમાયા હતા; પ્રથમ ખેડમાં નીમાયા; પછી સોલાપુર બહલી થયલી; ત્યાંથી બીજાપુર, પછી કારવાર અને પછીથી સિંધ દેસાગાદ, નાશિક, ખાનદેશ તથા રત્નાગિરિ ગયલા; સન ૧૯૦૫ મા રત્નાગિરિમાં નિમાયલા. તોકરીનો, ધણોખરો સમય દક્ષિણમાં જ વ્યતીત થયેલો. સન ૧૯૧૨ માં તેઓ નિવૃત્ત થયા હતા; પણ પાછળથી કોલેજમાં ગુજરાતીનો અભ્યાસ દાખલ થતાં, ઇ. સ. ૧૯૨૧ માં તેમને એલ્ફિન્સ્ટન કોલેજમાં ગુજરાતીના લેક્ચરર તરીકે નિમંવામાં આવેલા છે અને તે કાર્ય દલુ આટલી વયે સરસ રીતે કર્યે જાય છે.

સન ૧૮૮૬-૮૭ મા શ્રીમુત નારાયણ હેમચંદ્રના સમાગમથી ગુજરાતીમાં કવિતા લખવાને વિશેષ વેગ મળેલો, જે ‘કુસુમમાળા’માં પરિણમ્યો. તે આગમ્ય છૂટક પદ્ય અને કાવ્યો લખેલા; પણ તેમાના થોડાંક જ રહેવા પામ્યાં છે; ઘણાંનો તેમણે નાશ કર્યો છે.

‘કુસુમમાળા’ પ્રથમ પ્રકટ થયેલી ત્યારે ગુજરાતી સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં ખૂબ ખજાણાદ થયેલો; અને જે તડાં-પક્ષ બંધાઈ ગયેલાં; પણ એ કવિતાઓમાના કાવ્યતત્વના બળે એ નવાં કાવ્યોનાં પુસ્તકો અઘાપિ હોય-હર વંચાય છે.

સન ૧૮૯૬માં 'હૃદયવીણા' છપાયેલું; સન ૧૯૧૪ માં 'નૃપુરઝંકાર'; સન ૧૯૧૫ માં 'રમરણ સંહિતા' એ રીતે ક્રમે ક્રમે કાવ્યગ્રંથો આપણને તેમના તરફથી મળતા રહ્યા છે; અને તે સઘળાં ગુજરાતી સાહિત્યમાં સદા ઊંચું સ્થાન જરૂર લેશે.

સન ૧૯૧૩ માં પ્રાંતિક સંસાર સુધારા પરિપદ અમદાવાદમાં એમના પ્રમુખપદ હેઠળ મળી હતી, તે પ્રસંગે પ્રમુખ તરીકે એમણે આપેલું વ્યાખ્યાન સમાજસુધારાના સિદ્ધાંતો સ્પષ્ટ રીતે ચર્ચવાની સાથે, એ દિલ્લિયાલ વિશે જાણવા જેવી હકીકત નોંધે છે.

એ વ્યાખ્યાનનું ગુજરાતી ભાષાન્તર રા. સાકરલાલ અમરતલાલ દવેએ કરેલું કાશ્ચુન ૧૯૧૯ ના 'વસન્ત'માં પ્રગટ થયું હતું.

સન ૧૯૧૫ માં સુરતમાં મળેલી પાંચમી ગુજરાતી સાહિત્યપરિપદના પ્રમુખ તેઓ નિમાયકા. સન ૧૯૧૫ માં મુંબાઈ યુનિવર્સિટી તરફથી વિસ્તૃત કાષ્ઠોક્તોક્ત વ્યાખ્યાનો આપેલાં; જેનું પહેલું વૉલ્યુમ સન ૧૯૨૧ માં બહાર પડ્યું હતું અને બીજું હજુ પ્રેસમાં છે.

વળી આ વર્ષની રાષ્ટ્રઆતમાં (જાન્યુઆરી, ૧૯૩૦) મુંબાઈ યુનિવર્સિટી તરફથી હજાર વસનજી માધવજી વ્યાખ્યાનો ગુજરાતી સાહિત્યપર એમણે આપ્યાં હતાં; અને તે છપાઈને બહાર પડેથી, ગુજરાતી સાહિત્યના અભ્યાસીને એમના અન્ય લેખો મુજબ મૂલ્યવાન માણુમ પડશે.

જેમ નવીન કવિતા કરીને ગુજરાતી સાહિત્યમાં તેમણે નવીન ભાત પાડી છે, તેમ એમનું નામ એમના જોડણી-નિયમો માટે હમેશાં યાદ રહેશે. સન ૧૮૮૮ માં એ પ્રથમ એમણે ઉપાડેલો; તેમાંના કેટલાક મુદ્દાઓ પાછળથી સ્વીકારાઈ, સામાન્ય રીતે પ્રચલિત થઈ ગયા છે: માત્ર 'હ'કાર અને 'ધ'કાર વિશે સહેજ મતભેદ હજુ બોલો છે; પણ એટલું કહેવું જોઈએ કે એમની એ પ્રવૃત્તિના પરિણામે ગુજરાતી જોડણીમાં એક નિયમિતતા અને શુદ્ધિ દાખલ થયેલાં છે.

એજ રીતે પ્રેમાનંદના નાટકો વિષેનો એમનો નિબંધ, ત્રીજી સાહિત્ય પરિપદમાં રજુ થયેલો, તેણે એ વિષય પ્રતિ સૌનું સારી પેઠે ખ્યાન દોર્યું હતું અને તે કારણે એ ચર્ચામાંથી કેટલુંક નવનીત પ્રાપ્ત થયું છે, એમ બેશક કહેવું પડશે.

એમનો અભિનયકલા વિશે નિબંધ બીજી સાહિત્ય પરિપદમાં રજુ

યયસો, તે ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી બુદ્ધ પુસ્તકરૂપે છપાય છે અને થોડા સમયમાં બહાર પડશે.

એક વિવેચક અને બાધાધાત્મી હોવા સાથે, તેઓ એક સમય નિબંધ લેખક અને વર્તમાનપત્રો અને માસિકોમાં કેાઇ અગત્યનો મુદ્દો આવતાં તે પર પોતાનો વિચાર અને અભિપ્રાય દર્શાવવાનું તેઓ બાળ્યેજ શ્રુલતા હશે; એટલી બધી એમની નજર ચોતરફ ફરતી અને સર્વદેશી હોય છે.

પોતે એકેશ્વરવાદમાં યદ્વા રાખે છે અને નુસ્ત પ્રાર્થનાસમાજ છે. પ્રાર્થના મંદિરમાં કરેલા એમના ઉપદેશો અને વ્યાખ્યાનોની સંખ્યા પણ મોટી માત્રામાં પડશે.

એમના મોટા પુત્ર શ્રીયુત પ્રસન્નકુમાર અમદાવાદમાં પોલીસ ફોર્સમાં અને બીજા પુત્ર શ્રીયુત બાઇ નરસિંહકાન્ત પુખ્ત ઉંમરે પહોંચે તે અગાઉ મૃત્યુ પામેલા; પણ એટલી ન્હાની વયે એમણે પિતાની પાસે જે જ્ઞાન અને સંસ્કારિતાનો અમૂલ્ય વારસો મેળવેલો હતો તેનો જાખો પરિચય એમના લેખો અને ગ્રા. બેઇનની વાર્તા (Digit of the Moon) નું 'મન્દુકલા' નામે બાધાન્તર; 'નૂરજહાન' સરદાર જોગેન્દ્રસિંહની વાર્તાનું બાધાન્તર; Poverty to Power નામના વિષય ગ્રંથના પ્રકરણોના બાધાન્તર, કેટલાક કાવ્યો છ. દ્વારા કરાવેલા. એવુંજ શોકકારક મૃત્યુ એમની મોટી પુત્રી સૌ. જિર્મિલાબેનનું હતું. તેઓએ પણ ગ્રા. બેઇનની કથાનું બાધાન્તર તથા 'કમલિની' વાર્તા (બાધાન્તર) ગુજરાતને વ્યાખ્યા છે. બીજી પુત્રી સૌ. લવંગિકા બેન બી. એ., (ફિલોસોફીના વિષય લખને) થયેલા છે અને તેમણે 'ગ્રીક સાહિત્યના કર્ણુરસ પ્રધાન નાટકોની કથાઓ' એ નામનું પુસ્તક ઇંગ્રેજી પરથી લખ્યું છે, તથા 'સુવર્ણકેથી' નામનું બાધાન્તર વાર્તા પુસ્તક પ્રકટ કર્યું છે.

શ્રીયુત નરસિંહરાવના પ્રકીર્ણ નિબંધો અને વ્યાખ્યાનોનો એક મોટો સંગ્રહ થવા બધ. એક ભાગ 'ગુજરાતી' ગ્રેસે 'મનોમુકુર' નામથી પ્રસિદ્ધ કર્યો છે; બીજા લેખોનો સંગ્રહ પણ સંગ્રહાષ્ટ્ર, છપાવાની અવસ્યકતા સૌ કેાઇ સ્વીકારશે.

એમના પુસ્તકોની યાદી:

કુસુમભાળા (કાવ્યો)

છ. સ. ૧૮૮૭ (પ્રથમ આવૃત્તિ);

છ. સ. ૧૯૧૮ (બીજી આવૃત્તિ)

જોડણી (ચર્ચા)	ઈ. સ. ૧૮૮૮ ('શુદ્ધિપ્રકાશ'નો વધારો.)
હ્રસ્વવીણા (કાવ્યો)	ઈ. સ. ૧૮૯૬ (પ્રથમ આવૃત્તિ);
	ઈ. સ. ૧૯૧૦ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
નૃપુર અંકાર (કાવ્યો)	ઈ. સ. ૧૯૧૪ (પ્રથમ આવૃત્તિ).
	ઈ. સ. ૧૯૨૯ (દ્વિતીય આવૃત્તિ).
સ્મરણ્ય સંહિતા (કાવ્ય)	ઈ. સ. ૧૯૧૫.
પાંચમી સાહિત્ય પરિપક્વતા પ્રમુખસ્થાનેથી વ્યાખ્યાન	ઈ. સ. ૧૯૧૫.
મનોમુકુર (ગદ્ય લેખોનો સંગ્રહ)	ઈ. સ. ૧૯૨૪.
સ્મરણ્યમુકુર (ગદ્ય રેખાચિત્રો)	ઈ. સ. ૧૯૨૬.
જોડણી (સાહિત્ય પરિપક્વતા સવિસ્તર નિબંધ)	ઈ. સ. ૧૯૦૫.
Gujarati Language and Literature vol I. (Wilson Philological Lectures.)	ઈ. સ. ૧૯૨૧.
" " vol. II. (છપાય છે.)	

Brahma Dharma (અંગ્રેજી વ્યાખ્યાન) ઈ. સ. ૧૮૯૧.

આ સિવાય છૂટક પ્રસ્તિકાઓ:

દયા ક્ષમા શાન્તિ, ભક્તિ ને નીતિ (જે વ્યાખ્યાનો); દ્વિપિ,
શ્રુતિ સ્વરં સિદ્ધાન્ત (સંગીતના એક કૂદ પ્રશ્નનું અ-વેપણ-ગ. ગો.
બર્વેના નિબંધના અવલોકન રૂપે).

અંગ્રેજી:—

- 1 Presidential address at the Provincial Social Conference held at Ahmedabad in 1913 A. D.
- 2 Several Contributions to the India Antiquary and J. B. B. R. A. S. on Gujarati Linguistics.
- 3 Kripabai, a short story in the East & West.
- 4 Introduction to Narayan Hemchandra's' Sayings of Sages."
- 5 Thakkar Vasanji Madhavji Lectures(five)delivered in January 1930. (To be published by the Bombay University.)

નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતા.

એઓ યાત્રિએ સાંઠોદરા નાગર ગૃહસ્થ છે. એમનો જન્મ તા. ૨૩ મી ઓગષ્ટ ૧૮૭૧ ના દિવસે થયો હતો. એમના પિતાનું નામ દેવશંકર નજુભાઈ, જેઓ અમદાવાદ દરકોષના પહેલા વર્ગના મામલતદાર હતા. માતાનું નામ બાઈ રૂક્મિણી, જે ઉસ્લાસરામ અર્જુનલાલના પુત્રી થાય. સ્વ. ઉસ્લાસરામે પણ મામલતદારી ભોજવી, સરકારની નોકરી સરસ રીતે બજાવી, એમનો વિશ્વાસ અને માન સંપાદન કર્યા હતાં, તે એમને મળેલાં અનેક સરદીપ્રીફ્ટ અને પત્રો પરથી સમજાય છે. સ્વ. કવિ બાલાશંકર એમના પુત્ર અને શ્રીયુત નર્મદાશંકરના મામા થાય.

સન ૧૮૮૮ માં મેટ્રીકની પરીક્ષા પાસ કરી, તેઓ ગુજરાત કૉલેજમાં દાખલ થયલા. સન ૧૮૯૪માં બી., એ. ની પરીક્ષા બાપા (English and Sanskrit Literature) ઐચ્છિક વિષય લખને ઉંચે નંબરે વડોદરા કૉલેજમાંથી પાસ થતાં, તેમને ગુજરાત કૉલેજમાં દક્ષિણા ફેલો નિમ્વામાં આવ્યા હતા. તે વખતે પ્રિન્સિપાલ આનંદશંકર કૉલેજમાં સંસ્કૃતના અધ્યાપક હતા. તેમણે એમનામાં સંસ્કૃતિ માટે અભિરચિ અને પ્રેમ જાગૃત કરેલા, તે કારણે તેઓ અઘાપિ એમના માટે ગુરુભાવ સેવે છે. બી. એ., ની પરીક્ષામાં તેમને સંસ્કૃતમાં બાઉ દાજી ધનામ રૂ. ૨૦૦) નું મળેલું, જે ધનામ મેળવનાર મહાંત્રાંકયાં ગુજરાતીઓ મળ્યા આવશે અને તેજ વર્ષે સુર ગોકુળજી જાલા વેદાંત પ્રાધ્ય મુખાષ યુનિવર્સિટી તરફથી દરીદ્રાઈ નિર્બંધ માટે મળ્યું હતું. ત્યાર પછી બીજાવાર તેજ પ્રાધ્ય દરીદ્રાઈમાં સને ૧૮૯૯ ની સાલનું “અદ્વૈત બ્રહ્મ સિદ્ધિ” નામના મંથના ઈંગ્રેજી ભાષાંતર બદલ તેમણે મેળવ્યું હતું.

એમના પ્રિય વિષયો ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન છે. તેના અભ્યાસ અને અધ્યાયનમાં એમને એમને સંસ્કૃતનું ઉર્કુ યાન અને વિશાળ વાચન બહુ મદદગાર નિવડ્યાં છે.

સન ૧૮૯૬ માં તેઓ રેવન્યુ ખાતામાં ક્લાર્ક તરીકે જોડાયલા; અને એ કારકળમાંથી સતત ઉઘોગ, ખંત, ખજારદારી, જાત હુસિયારી, જે તે વિષય પરનું પ્રજુત્વ અને વિક્ષત્તાને લખને તેઓ સરકારી નોકરીમાં, ડેપુટી કલેક્ટરના ઉચ્ચ હોદ્દા સુધી પહોંચ્યા હતા. એમની એ ત્રીજ શુદ્ધિશક્તિ અને શુદ્ધિચાપસ્ય તેમ જોહોળા અનુભવની ખ્યાતિથી ખેંચાઈ, મુખાઈ

કારપોરેશને એમની તેના ડેપુટી કમિશનર તરીકે પસંદગી કરી હતી. ત્યાંનું કામકાજ એટલું મંતોપકારક નિવડ્યું હતું કે તેઓ નિરૂત્ત થયા પછી પણ કારપોરેશને તેમને રિટ્રેન્ચમેન્ટ (ખર્ચામાં કાપકાપ)ના કામ માટે ફરી નિમ્ણા હતા, જે એક ઉત્તમ પ્રમાણપત્ર સેવામાં, અને તેની વિશેષ પ્રતીતિ સિદ્ધિ ઇમ્પ્રુવમેન્ટ બોર્ડે રૂ. ૨૦૦૦ ના માસિક પગારથી એમને મુખાઈ છોડી જતા જતા તેના એકિટમે ચિહ્ન આરીસર તરીકે નિમણુંક કરી હતી, તેથી થાય છે.

આથી જ્યાં જ્યાં અને જેમની હાથ નીચે અને જેમની સાથે એમને નોકરી કરવાના અને કામ કરવાના પ્રસંગો પડેલા છે ત્યાં ત્યાં એમને હમેશા યત્ન મળેતો છે અને એમના કાર્યની ને સેવાની પ્રશંસા થયેલી છે, જેની ખાત્રી એમને મળેલા સંખ્યાબંધ ઉત્તર અધિકારીઓના પત્રો, ઠરાવો અને સરટીફિકેટ કરી આપશે.

રેવન્યુ ખાતું જ એવું છે કે ત્યાં બહુબલો સરસ્વતી દેવીનો ઉપાસક, તેની આરાધના અને મેવામાં સિથિય થઈ જાય, એટલી બધી તે નોકરી બ્યવસાયો, વ્રમભરી અને બ્યગ્રતા કરનારી છે. પણ એમના સંબંધમાં ખુલી થવા જેવું એ છે કે આપુ નિયત કાર્ય અને અન્ય બ્યવસાયોમાંથી સમય મેળવી, સરસ્વતી દેવીની સતત આરાધના કરવાનું તેઓ વિસર્પાં નથી.

દક્ષિણા ફેસો હતા ત્યારે સુઘ ગોકુળજી જાયા નિબંધ ધનામ મળેલું તે પછી સન ૧૮૯૬ માં આપુ નોકરી સાથે ફરી હરીશાઈમાં ઉતરી 'અદ્વૈત બ્રહ્મસિદ્ધિ' એ કઠિન ગ્રંથનો અનુવાદ કરી, સદરહુ ધનામ ખીજવાર મેળવેલું.

આ વેદાંત પ્રાધ્ન્ય બેવાર મેળવનાર તેજ ધનામના સંબંધમાં ટ્રિન્સ-પાલ આર્નલ્ડ કરમાઈ સાથે સને ૧૯૧૮-૧૯ ના અરસામાં મુબંઈ યુની-વર્સિટી તરફથી પરીક્ષક નીમાયા હતા.

ત્યાર પછી એમનો લેખિનિ પ્રવાહ સતત વહેતો રહ્યો છે. એમના પ્રકીર્ણ લેખોનો સમ્રહ સો સવાસોથી વધુ થવા જાય છે, જેમાંનાં વણાખરા લેખો ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનને લગતા છે આ લેખો વણાખરા શ્રેય સાધક અધિકારી વર્ગ તરફથી વર્ષમાં બે વાર પ્રકટ થતી "સદુપદેશ શ્રેણી" માં પ્રસિદ્ધ થયા છે.

શ્રીમન્ નૃસિંહાચાર્યને તેઓ પોતાના પૂજ્યગુરુ માને છે અને શ્રી શ્રેય: સાધક અધિકારી વર્ગ મહાજની પ્રવૃત્તિમાં ભાવપૂર્વક મુખ્ય ભાગ લે છે,

ન્યાં એમનું પ્રતાપી વકતૃત્વ તેમ ગંભીર તાર્કિક વિચારવાળું ધાર્મિક પ્રવચન, હમેશ અસરકારક અને આસ્વાદક અને મનનીય થઈ પડે છે.

સાહિત્ય પ્રતિ એવાણુ એમના મામા બાલાચંદ્રના સહેવાસથી થયેલું. સન ૧૮૮૫ માં તેમણે 'સતીનાટક' લખેલું; સન ૧૮૬૨-૯૩ માં તોટકાચાર્યકૃત 'શ્રુતિસાર સમુદ્ધરણ' નો અનુવાદ અને તે પછી મહાકાળમા (વૈ. ૧૨) અપ્પય દિક્ષિતના 'વૈરાગ્ય સતક' નો તરજુમો છપાવેલો.

એમના સ્વતંત્ર ગ્રંથોમાં ગુ. વા. સોસાઈટી માટે લખી આપેલાં 'હિન્દ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ,' એ ભાગમાં; 'અખો', કમળાચંદ્ર બ્યાખ્યાનમાળા અંગે આપેલાં બ્યાખ્યાનોનો સંગ્રહ, 'સુમનનન ચાત્ર' સપ્તજ સાહિત્યમાળા માટે લખેલું અને 'સંખ્યાકર્મ વિવરણ' 'પ્રાતઃકાળ' ના તંત્રી તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલું એ ચારનો સમાવેશ થાય છે; અને તે બધાં ઉંચી કોટિનાં, મૂલ્યવાન અને સ્થાયી ઉપયોગનાં ગ્રંથો છે.

'સુમનનનચાત્ર' એ પુસ્તકનો મૂળ ખરડો ઇંગ્રેજમાં એક હરીશાખ નિબંધ માટે લખાયેલો; અને ઇંગ્લાંડની યુનિવર્સિટી સોસાઈટીએ તેને બ્રેબ્ટ મળી ધનામ બદલ્યું હતું.

આ ઉપરાંત સંસ્કૃત, ગુજરાતી, તથા ઇંગ્રેજી બધાં પુસ્તકોની ઇંગ્રેજીમાં તેમણે સમાલોચના The Indian Social Reformer તથા Indian Daily Mail કરેલી છે.

સ્થાનિક સ્વરાજ્ય માટેનું એમનું કાર્ય જાણીતું છે. રેવન્યુ ખાતામાં હતા ત્યારથી તે માટે પ્રયત્ન કરતા રહ્યા છે.

તે પછી અમદાવાદ યુનિવર્સિટીમાં ચીફ આર્કીસર તરીકે બે વાર અને ઉપર મુખ્યાલ્ય કોરપોરેશનમાં, નિવૃત્તિ થતાં આગમ્ય ડેપુટી કમિશનરના ઓફિસ પર રહી કામ કરેલું, જે એકમને પ્રશંસનિય ગણાયું છે.

તત્ત્વજ્ઞાન અને ધર્મના ઉંડા અભ્યાસી અને સમર્થ ચિંતક તરીકે એમની ખ્યાતિ બહોળા છે, અને નવમી સાદિસ પરિપદે એમને ધર્મ-વિકાસના અધ્યક્ષ નીમીને, પરિપદનું ગૌરવ વધાર્યું હતું.

તે સાથે તેઓ પ્રખર વક્તા છે; એટલે એમની વિદ્વતા અને જ્ઞાનની છાપ શ્રાતા પર ઉઠી પડી, તેમના પ્રત્યે માનની લાગણી ઉપજાવે છે.

એઓ હાલમાં નિવૃત્ત થયેલા છે. બજોખરો સમય અભ્યાસ અને લેખનકાર્યમાં અને જે કાર્યમાં પોતાને શરૂઆતથી શોખ હતો, તે સ્થાનિક

સ્વરાજ્ય-મ્યુનિસિપલ કાર્યમાં વ્યતીત કરે છે. તેઓ સરકાર નિયુક્ત મ્યુનિસિપલ સભ્ય છે; અને હમણા સ્ટેન્ડીંગ કમિટીના અધ્યક્ષપદે બિરાજે છે. સ્થાનિક સ્વરાજ્યની ઈલાકાની સંસ્થાના (Local self Govt. Institute) તેઓ વાર્ષિક પ્રેસિડેન્ટ છે. અમદાવાદમાં સ્થાનિક સંસ્થાઓના નોકરોને શિક્ષણ આપવાનો કલાસ ઈલાકાની ઉપરની સંસ્થા તરફથી કાઢવામાં આવ્યો છે તેના તેઓ ચાલક છે, અને શિક્ષક પણ છે.

તેમણે સોસાયટી તરફથી અખાકૃત ગીતા, પંચીકરણ અને ગુરુશિષ્ય એ કાબ્યોનું સંશોધન કરી, એક વિસ્તૃત જોષાદ્વાલ સાથે તે એડિટ કરવાનું તેમજ ઉપનિષદ વિષે એક સ્વતંત્ર ગ્રંથ લખી આપવાનું સ્વીકાર્યું છે.

તે સાથે એમના છૂટક લેખો એક સ્વતંત્ર ગ્રંથરૂપે છપાય તો તત્ત્વ-જ્ઞાનના વાચકને તેમાંથી ખચિત્ ધણું જાણવાનું અને શિખવાનું મળી આવે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

૧. સતી નાટક	સન ૧૮૮૫
૨. શ્રુતિસાર સમુદ્ધરણ [તોટકાચાર્ય]	સન ૧૮૯૨-૯૩
૩. વૈરાગ્ય શતક	
૪. સુપ્રજ્ઞાનશાસ્ત્ર	સન ૧૯૨૨-૨૩
૫. સંખ્યા કર્મ વિવરણ	સન ૧૯૨૦-૨૧
૬. હિંદુ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ પૂર્વાર્ધ	સન ૧૯૨૩-૨૪
૭. " " ઉત્તરાર્ધ	સન ૧૯૨૪-૨૫
૮. Evolution of the conception of Pranave	

નર્મદાશંકર બાલાશંકર પંડ્યા

એઓ રાજપીપળાના વતની છે; અને રાજપીપળા-નાદોદમાં જ એમનો જન્મ તા. ૩૦ મી ઑગષ્ટ ૧૮૯૩ ના રોજ થયો હતો. એમના પિતાનું નામ બાલાશંકર કાળાબાઈ પંડ્યા અને માતાનું નામ ગંગાબાઈ કૃપાશંકર પંડ્યા છે. એમણે બી. એ., સુધી અભ્યાસ કર્યો છે તેમજ સરકારી કેળવણી ખાતાનો એસ. ટી. સી., નો ડિપ્લોમા પણ મેળવ્યો છે. સન ૧૯૦૪ થી ૧૯૧૯ સુધી જૂદી જૂદી સ્કુલોમાં શિક્ષક તરીકે કામ કરેલું; પણ ગાંધીજીએ સરકારી શાળાઓ અસહકાર જાહેર કરતાં આંટ-ધન-એઇડ-વાળી સ્કુલ સાથેનો અંબંધ ત્યજી દઈ, પોતે અસહકારી ચળવળમાં જોડાયાલા. સન ૧૯૨૬ સુધી સુરતની વિનયમંદિર શાળાના હેઠમાસ્તર તરીકે કામ કરેલું; તે પછી તેઓ જાહેર સેવાકાર્યમાં પડેલા છે. હાલમાં સત્યાગ્રહની લડાઈમાં સુરત જિલ્લા તરફથી એક મુખ્ય કાર્યકર્તા તરીકે, સરસ કામ કરી રહ્યા છે. એમનો પ્રિય વિષય વેબ્બીય સાહિત્યનો અભ્યાસ, ખાસ કરીને ચૈતન્ય સંપ્રદાયનો અને તે માટે એમણે બંગાળા, ઓરિસા આદિ સ્થાનોમાં પ્રવાસ પણ કરેલો છે. એમનું પ્રથમ કાવ્ય સન ૧૯૦૪માં 'શુદ્ધિપ્રકાશ'માં આવેલું; અને પ્રથમ ગ્રંથ 'પાગલ હરનાથ'—એક બંગાળી સાધુ પુરુષના પુત્રો-બંગાળી પરથી સન ૧૯૧૨માં બહાર પડ્યો હતો.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

૧. પાગલ હરનાથ	ધ. સ. ૧૯૧૨
[બંગાળાના એક સંતના ભક્તિ વિષયક પત્રોનું
બંગાળીમાંથી ભાષાંતર.]	
૨. શ્રીકૃષ્ણ ચૈતન્ય ભા. ૧	" ૧૯૧૩
[સ્વ. શશિકુમાર ઘોષકૃત "અમીય નિમાઈ ચરિત" ના
છ ભાગ પૈકી પ્રથમ ભાગનો અનુવાદ.]	
૩. સંસાર દર્પણ	" ૧૯૧૪
[સ્વ. રમેશચંદ્ર દત્તની 'સમાજ' નવલકથાનો અનુવાદ.]	
૪. ગ્રાજીવિકિત્સા	" ૧૯૧૫
૫. રાજાનું અશોક	" ૧૯૧૬-૧૭
[બંગાળી તથા વિસેન્ટ સિમયના ઇંગ્લેન્ડ ગ્રંથના આધારે]	

૬. સ્વામી વિવેકાનંદ ભા. ૪-૫ ૧૯૧૭-૧૮
["From Almora to Colombo" નામના
· ઇંગ્રેજી પુસ્તકનો અનુવાદ]
૭. રામકૃષ્ણ કથામૃત ૧૯૧૮-૧૯
[રામકૃષ્ણ પરમહંસના શિષ્ય માસ્ટર "મ" કૃત
એજ નામના બંગાળી ત્રણ ગ્રંથો પૈકી પહેલા
ત્રણનો અનુવાદ]
૮. મહાન નેપોલિયન ૧૯૨૪
[એબટ, બંકિમચંદ્ર, લાહિડો તથા
બીજાં ઇંગ્રેજી જીવનચરિત્રોના આધારે]
૯. રાજયોગ [સ્વામી વિવેકાનંદના આખ્યાનો]. ૧૯૨૪
૧૦. યોગતત્ત્વ. ૧૯૨૫
[અમેરિકન લેખક રામચરકના કેટલાંક ઇંગ્રેજી
પુસ્તકોપરથી સંકલિત.]
૧૧. ગૌરાંગ મહાપ્રભુ ૧૯૨૫
૧૨. ભગવાન ચૈતન્યદેવ ૧૯૨૯
૧૩. પ્રેમાવતાર ચૈતન્યદેવ "
૧૪. શ્વળરોપણ અથવા બારડોલીનો ધનુષ્ય ટંકાર "
[બારડોલી સત્યાગ્રહની જૂદી જૂદી ઘટનાઓ નાટકરૂપે.]

નર્મદાશંકર વલ્લભજી દ્વિવેદી.

એઓ જ્ઞાતિએ શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ છે. વેતની કાઠિયાવાડ, ગોંડલ સંસ્થા-
નના સરસાઈ ગામના અને ત્યાંજ એમનો જન્મ તા. ૨૬ મી ઑગસ્ટોબર
૧૮૯૨ ના રોજ થયો હતો. એમના પિતાનું પૂર્વ નામ વલ્લભજી કુંવરજી
દ્વિવેદી અને માતાનું નામ રામકુંવર છે. એઓ મેટ્રીક થયલા છે; તે પછી
તેઓ પત્રકારના ધંધામાં જોડાયલા છે. હાલમાં આઠ વર્ષથી મુખ્યાલમાં જાણીતા
અઠવાડિક પત્ર “યુજરાતી”માં મદદનીશ લેખકનું કામ કરે છે. એમનો
અભ્યાસનો પ્રિય વિષય ઇતિહાસ છે અને ફોર્બ્સ સભાએ એ કારણે “યુજ-
રાતના ઐતિહાસિક સાધન સંગ્રહ” ભા. ૧, ૨ એડિટ કરવાનું એમને સુખત
કર્તું હતું. ‘રાષ્ટ્રીય જીવન’ એ નામની એક નવલકથા મરાઠી પરથી એમણે
લખેલી છે, અને યુજરાતી, જે ઘડી ગોજ, હિન્દુસ્તાન, વગેરે પત્રોમાં તેઓ
અવારનવાર કુંકી વાર્તાઓ, નવલકથા, ડીટેક્ટીવ વાર્તા વગેરે લખતા રહે છે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:-

રાષ્ટ્રીય જીવન

સન ૧૯૨૭

યુજરાતનાં ઐતિહાસિક સાધનો ભા. ૧, ૨

સન ૧૯૨૮

નવલરમ જગન્નાથ ત્રિવેદી

એઓ રાતિએ ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણ છે; એમના પિતાનું નામ જગન્નાથ ઉમિયાશંકર ત્રિવેદી અને માતાનું નામ બાઈ ઉજ્જમ છે. એમનું વતન વડવાણ સીટી છે; અને એમનો જન્મ તા. ૧૧ મી ઓક્ટોબર ૧૮૯૫ ના રોજ થયો હતો. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ તેમણે વડવાણ કેમ્પની શાળામાં જ લીધું હતું. સન ૧૯૧૪ માં તેઓ મેટ્રિકમાં પાસ થઈ, ગુજરાત કૉલેજ-અમદાવાદ-માં વધુ અભ્યાસ માટે જોડાયા હતા. સન ૧૯૨૦ માં તેઓ બી. એ., થયા; ને તે પછી લાલસંકર ગુજરાત મહિલા પાઠશાળામાં અધ્યાપક તરીકે રહ્યા, જ્યાં હજુ કામ કરે છે. પાઠશાળાના કામકાજ સાથે એમ. એ., નો આગળ અભ્યાસ કરી સન ૧૯૨૬ માં તે ડીગ્રી મેળવી હતી; અને વચગાળે સન ૧૯૨૩માં મુંબઈ યુનિવર્સિટીના ઇનામી નિબંધ “ગુજરાતમાં સને ૧૮૪૮ થી ૧૯૧૪ સુધીના ચયેલ સમાજ સુધારાની પ્રગતિ” એ માટે હરીદાષ કરી નારાયણ પરમાનંદ પ્રાર્થજી મેળવ્યું હતું. એમના પ્રિય વિષયો સાહિત્ય, સમાજશાસ્ત્ર અને પોલિટીક્સ છે; તેમજ બંગાળી, મરાઠી, હિંદી અને સંસ્કૃત વગેરેનો સારો પરિચય ધરાવે છે. સાહિત્ય પ્રતિની એમની અભિરુચિ અને ગાઢ અભ્યાસના કારણે તેમને ગુજરાતી સાહિત્ય સભાના મંત્રી નિમવામાં આવ્યા હતા, જે પદે ગયે વર્ષે માદા પડી, પોતાના ગામ ગયા ત્યાં સુધી રહ્યા હતા. માસિકોમાં તેઓ અત્યારનવાર લેખો લખી મોકલે છે.

એમના અંધોમાં “કારાવાસની કહાણી,” બંગાળી પુસ્તકોના આધારે લખાયેલું રાજકીય વિષયનું પુસ્તક જાણીતું અને વાચવા જેવું છે.

એમના અંધોની યાદી:

કારાવાસની કહાણી
બોટાદકરનાં કાવ્યો

સન ૧૯૨૧
સન ૧૯૨૩

નહાનાલાલ દલપરામ કવિ એમ. એ.,

એઓ અર્વાચીન ગુજરાતના એક મુખ્ય વિધાયક અને નામાંકિત કવિ દલપતરામ ડાલાભાષના ચોથા પુત્ર, ગાંધી ધીમાળી બ્રાહ્મણ છે. એમનો જન્મ સં. ૧૯૩૩ માં ચૈત્ર શુદ્ધ ૧ ગુડી પડવાના દિવસે અમદાવાદમાં થયો હતો.

એમણે પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ અમદાવાદમાં જ લીધું; પણ વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં એમણે માતાપિતાને તોફાન મસ્તીથી રંજીડેલાં, તેથી કેટલોક સમય એમને સ્વ. પ્રો. કાશીરામ દવેની પાસે મોરબીમાં રાખવામાં આવેલા; અને એમની સાથેના સહવાસની અસરથી એમનો જીવનપલટો થયો. પિતાને પોતે નહાનપણમાં સંતાપેલા તેનો પલાતપ એમણે 'ભગવદ્ગીતા'નો અનુવાદ તેમને અર્પણ કરતાં, અર્પણ પત્રિકામાં, પૂજ્ય હડી લામણી બપો રાખેલાં કપોં છે, જે એની સરસતાથી ગુજરાતી સાહિત્યમાં ચિરંજીવ રહેશે, તેમજ પ્રો. દવેને કાબોના બીજા ભાગના અર્પણમાં અર્પણી નિવાપાંજલિ પણ એટલી જ મુદર બની છે અને એમના પ્રત્યેની પૂજ્ય ગુરુભક્તિ ભાવ-બીના હૃદયે અસરકારક રીતે, તેમાં વ્યક્ત થઈ છે.

સન ૧૮૯૩ માં મેટ્રીક થઈ, એઓ એલફિન્સ્ટન કોલેજમાં ભેગાયા, ને ૧૮૯૬ માં ગુજરાત કોલેજમાં આવ્યા, ૧૮૯૮ માં પિતાના મૃત્યુ પછી ડેકન કોલેજમાં ગયા, અને સન ૧૮૯૯ માં બી. એ. ની પરીક્ષા ફિલોસોફી અને લૉજિક એથિક્સ વિષય લખને બીજા વર્ગમાં પાસ કરી. સન ૧૯૦૧ માં એમ. એ., ની પરીક્ષા દિરૂદી, પોલિટિકલ ઇકોનોમી અને પોલિટિકલ વિષય લખને પાસ કરી.

તે પછી સન ૧૯૦૨ માં એઓ સાદરા સ્કૉટ સ્કૉલેજમાં રૂ. ૮૦ ના ખર્ચાથી પ્રથમ હેડમાસ્ટર નિમાયા અને સન ૧૯૦૪ માં એમની રાજકોટ રાજકુમાર કોલેજમાં પ્રિન્સિપલ તરીકે રૂ. ૧૫૦ ના ખર્ચાથી બદલી થઈ. આ જગો પર તેઓ સન ૧૯૧૩ સુધી રહ્યા હતા. તે અરસામાં એમના કાર્યથી પ્રસન્ન થઈ રાજકોટના નરેશ સ્વ. સર લાખાજી રાજે સરકાર પાસેથી એમની નોકરી ઉછીતી લઈ એમને સર ન્યાયાધિપ નિમ્યા. પ્રસંગોપાત્ત દિવાનનું કાર્ય એમને સોંપાતું હતું. ત્યાંથી પાછા ફરતાં રાજકુમાર કોલેજમાં તેઓ વાઇસ પ્રિન્સિપાલ અને સન ૧૯૧૯ માં એજન્સી એન્ડુકેશન ઓફીસર થયા હતા. પણ સન ૧૯૨૧ માં દેશમાં રાષ્ટ્રીય હિલચાલનું જે પૂર ફરી વળ્યું તેમાં યથાસક્તિ ફાળો આપવા એઓ પણ તત્પર બન્યા અને ૧૯૨૧ ના નવે-

અમરમાં કલકત્તામાંના અત્યાચારને કારણે સરકારની ત્યારની રાજનીતિના વિરોધ તરીકે પોતે પત્તર કે પેન્શનની પરવા કર્યા વિના રાજનામું આપ્યું. નિવૃત્ત થયા પછી તેઓ અમદાવાદમાં આવી રહ્યા છે.

એમનું લાંબુ કાવ્ય 'વસન્તોત્સવ' સન ૧૮૯૬ માં પ્રથમ "ગાન સુધા"માં ડોલન શૈલીમાં પ્રકટ થયું ત્યારે સાહિત્ય દુનિયામાં કંઈક આશ્ચર્ય સાથે પ્રત્યાઘાત થયો હતો. એ નવીન ડોલન શૈલીની સાથે ચોક્કસ વર્ગ વિરુદ્ધ અભિપ્રાય ધરાવે છે તેમ છતાં ગુજરાતી કાવ્યસાહિત્યમાં, તેમણે નવીન માર્ગ ખોલ્યો છે; અને તે એમનાં કાવ્યની વિશિષ્ટતા થઈ પડી છે. એમના રાસો પણ દ્યારામની ગરબીની પેઠે ગુજરાતી જનતામાં અત્યંત આકર્ષક નિવડ્યા છે; અને બીજાં અનેક લેખકોએ એનું અનુકરણ કર્યું છે, તે એમના રાસોની સફળતા તેમ લોકપ્રિયતા સૂચવે છે. વળી પ્રાશ્નાત્પ ગેય કાવ્યોનું એકલું અનુકરણ કે ભાષાંતર ન કરતાં, જુનાં પ્રચલિત લોકગીતોના રાહ લઈ નવીન કાવ્યો-ગરબી અને રાસો રચી એમણે ગુજરાતી કાવ્યસાહિત્યને તેમાં માધુર્ય, પ્રસાદ, પદલાક્ષિત્ય અને તાલગદતા આણી, સમૃદ્ધ કર્યું છે; અને તેની રસિકતા અને ભાવ, રસ અને કલ્પનાની તરબોલતાના કારણે એમને અર્વાચીન ગુજરાતી કવિઓમાં અગ્રસ્થાને મૂકવામાં આવે છે.

એક કવિ તરીકે એમણે સારી કીર્તિ અને પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કર્યા છે; એટલુંજ નહિ પણ ગુજરાતીમાં સ્વતંત્ર નાટકો રચીને પોતે ચિરસ્થાયી સ્થાન મેળવ્યું છે. વાચકવર્ગમાં એવા થોડાકજ મનુષ્ય હશે, જેઓ એમની કૃતિઓ, 'ઈંદુ કુમાર' અને 'જ્યા જયન્ત'થી થોડા ઘણા અંશે પણ પરિચિત નહિ હોય. એ નામો ગુજરાતી જનતામાં સર્વ સામાન્ય થઈ પડ્યાં છે; અને એમના અન્ય ગ્રંથો, વિશ્વગીતા, પ્રેમકુંજ, રાજર્ષિ ભરત, જહાંગીર દુરજ-હાંમાં પણ એમની તેજસ્વી કલમ ઝળકી રહે છે તેમજ એમની બીજી કેટલીક કૃતિઓ હજી અપ્રસિદ્ધ પડેલી છે, તે માટે રસિક વાચકવર્ગ ઉત્સુકતાપૂર્વક રાહ જુએ છે.

આપણે અહિં લાગ્યા કે વીર રસના કાવ્યોના લેખકો થોડાકજ મળી આવે છે. પણ એમણે હમણા કુરુક્ષેત્ર-મહાભારતના સંગ્રામનું એક વીર કાવ્ય ઇ. સ. ૧૯૨૬ થી છપાવવા માંડ્યું છે, જેના છ કાંડ પ્રકટ થઈ ચૂક્યા છે. એ મહાકાવ્યની કદર કરીને ભાવનગર રાજ્યે ઇ. સ. ૧૯૩૦ થી કવિ-શ્રીને રૂ. ૫૦૦ નું વર્ષાસન પાધી આપ્યું છે.

સન ૧૯૨૭ માં એમની સુવર્ણ જ્યુબિલિ નિમિત્ત, ગુજરાતના મુખ્ય

મુખ્ય શહેરોમાં સમારંભ રચાઈ, એમને માન અપાયું હતું, તે દર્શાવે છે કે ગુજરાતી પ્રજાને એમના પ્રતિ કેટલો જોષા ચાલે અને સહભાવ છે.

ખરે, એમની અપૂર્વ કવિત્વશક્તિ, સમર્થ લેખનશૈલી, તેજસ્વી બુદ્ધિ અને નૈસર્ગિક રચનાને કારણે એમનું રચાન ગુજરાતી સાહિત્યમાં અનોખું છે; અને વીસમી સદીના સાહિત્યની પ્રથમ ત્રીસીને ન્હાનાશાલ્ય યુગનું ઉપનામ અપાય છે તે વાજબી છે અને તે લેખકના માટે ખચિત્ માનભર્યું છે.

નીચે એમના ગ્રંથોની યાદી આપી છે, તે પરથી જોઈ શકાય છે કે અમુક અંતરે એમની કલમમાંથી નવીન કૃતિઓ નિર્ધારિત રીતે ઝરતી રહી છે અને તે પ્રવાહ હલુ ચાલુ છે, એ ઓછું આનંદજનક નથી.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

૧ કેટલાક કાવ્યો, ભા. ૧ ભો (જે આવૃત્તિઓ)	સન ૧૯૦૩
૨ રાજસૂત્રોત્તરી કાવ્ય ત્રિપુટિ	„ ૧૯૦૩-૦૫-૧૧
૩ વસન્તોત્સવ (ત્રણ આવૃત્તિઓ)	„ ૧૯૦૫
૪ કેટલાક કાવ્યો ભા. ૨ ભો (જે આવૃત્તિઓ)	„ ૧૯૦૮
૫ ઇન્દુ કુમાર, અંક ૧ભો (ત્રણ આવૃત્તિઓ)	„ ૧૯૦૯
૬ ન્હાના ન્હાના રાસ, ભાગ ૧ભો (છ આવૃત્તિઓ)	„ ૧૯૧૦
૭ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા, સમશ્લોકી	„ ૧૯૧૦
૮ જ્યા-જ્યા-ત (ચાર આવૃત્તિઓ)	„ ૧૯૧૪
૯ મેઘદૂત સમશ્લોકી	„ ૧૯૧૭
૧૦ ઉપા (પાંચ આવૃત્તિઓ)	„ ૧૯૧૮
૧૧ ચિત્રદર્શન	„ ૧૯૨૧
૧૨ રાજર્ષિ ભરત (જે આવૃત્તિઓ)	„ ૧૯૨૨
૧૩ પ્રેમકુંજ (જે આવૃત્તિઓ)	„ „
૧૪ પ્રેમભક્તિ-ભજનાવલિ	„ ૧૯૨૪
૧૫ સાહિત્ય મન્થન	„ „
૧૬ વૈષ્ણવી પોડશ ગ્રન્થો, સમશ્લોકી (જે આવૃત્તિઓ)	„ ૧૯૨૫
૧૭ શકુન્તલાનું સંભારણું, સમશ્લોકી (જે આવૃત્તિઓ)	„ ૧૯૨૬
૧૮-૧૯ યુગપલટો અને મહા સુદર્શન (જે આવૃત્તિઓ)	„ ૧૯૨૭
૨૦ ઉદ્દ્યોધન (જે આવૃત્તિઓ)	„ „
૨૧ અર્ધ શતાબ્દિના અનુભવ ભોલ (જે આવૃત્તિઓ)	„ „

૨૨ સંસાર મન્યન (જે આવૃત્તિઓ)	" "
૨૩ વિશ્વગીતા (જે આવૃત્તિઓ)	" "
૨૪ ધન્ધુ કુમાર, અંક ૨જો (જે આવૃત્તિઓ)	" "
૨૫ નહાના નહાના રાસ, ભાગ ૨જો (જે આવૃત્તિઓ)	" ૧૯૨૮
૨૬ ગીતમંજરી	" "
૨૭ જહાગીર-નૂરજહાન	" "
૨૮-૨૯ યોધપર્વણી અને પ્રતિગાદ-૬ (જે આવૃત્તિઓ)	" "
૩૦ કુરુક્ષેત્ર: એકાદશકાંડ, ચરણ્યા	" ૧૯૨૯
૩૧ કુરુક્ષેત્ર: દ્વિતીયકાંડ, હસ્તિનાપુર નિર્ધોષ	" ૧૯૩૦

નૃસિંહપ્રસાદ કાલિદાસ બદ્ધ

એઓ ચાલિએ પ્રત્નોરા ધાબણ; પતની ભાવનગરના અને જન્મ પણ ત્યાંજ સંવત્ ૧૯૩૬ ના કાર્તિક શુદ્ધ એકમ-નવા એસતા વર્ષે-ચથો હતો. એમના પિતાનું નામ કાલિદાસ છોટાલાલ બદ્ધ અને માતાનું નામ આદિબહેન દીરાલાલ પંડ્યા છે. એઓએ ભાવનગરમાં જ બહુ શિક્ષણ લીધેલું. સન ૧૮૯૯ માં મેટ્રીક થયા પછી સામળદાસ કોલેજમાં તેઓ ભણ્યા. સન ૧૯૦૩ માં બી. એ. ની પરીક્ષા વેદાન્ત અને અંગ્રેજી સાહિત્ય અંગ્રિક વિષય લખને પાસ કરી હતી. એમ. એ. માં એમનો અંગ્રિક વિષય સાંકરવેદાન્ત અને અંગ્રેજી સાહિત્ય હતો અને તે ડીગ્રી સન ૧૯૦૭માં લીધી, તે પછી તેઓએ કેળવણી ખાતા તરફથી એસ. ટી. સી. ડી. નો ડિપ્લોમા મેળવ્યો હતો. સન ૧૯૦૮ માં એમની નિમણૂક ભાવનગરની સામળદાસ કોલેજમાં ઇતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્રના અધ્યાપક તરીકે થઈ હતી; પણ ચાલુ શિક્ષણપદ્ધતિ ખામીજરેલી અને અપૂર્ણ જણાવાથી, તેમ તેમાં ધાર્મિક સંસ્કાર પોષવાને કંઈ પણ વ્યવસ્થા વા યોજના નહિ હોવાથી તેમનું મન તે તરફી ઉડી ગયું; અને જેમણે એમના જીવન પર પ્રભાવ અસર કરેલી અને એમના ધાર્મિક જીવનનો વિકાસ કરેલો એવા જાણીતા આચાર્ય શ્રીમન્ નથુરામ શર્માની સહાનુભૂતિ અને સક્રિય સહાયતા મેળવી, સન ૧૯૧૦ માં દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થી ભવનની શરૂઆત કરેલી. તે કાર્ય માટે એમણે પોતાની અધ્યાપક તરીકેની માનવાણી જગો છોડી દઈ, સદ-રહુ સેવાકાર્ય એક જીવનકર્તવ્ય તરીકે સ્વીકાર્યું; અને તે પાછળ એમનો ભોગ-સ્વાર્થ-અચિત્ એમના માટે અત્યંત માનની લાગણી તેમ પૂત્ય-ભાવ પ્રકટ કરે છે.

તે પછી એ સંસ્થા એમના નેતૃત્વ નીચે ફૂલીફાલી છે; તે એક કેળવણીની પ્રયોગશાળા થઈ પડી છે; અને એ સંસ્થામાં થતું કાર્ય નવી કેળવણી પ્રવૃત્તિનું એક કેન્દ્ર બની રહી, તેની અસર અને પ્રભાવ સમસ્ત ગુજરાત પર પડતો રહ્યો છે, તેના થય વાસ્તવિક રીતે એમને અને એમના સાથીઓને ધટે છે.

દક્ષિણામૂર્તિ ભવન એક સ્વતંત્ર શિક્ષણસંસ્થા છે. તે ગુજરાત વિદ્યા-પીઠ સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવે છે, જેના તેઓ એક વખતે વાઇસ ચાન્સેલર-કુલનાયક હતા. દક્ષિણામૂર્તિ ભવનના ગૃહપતિ તરીકે એમને જે અનુ-

લવ યયલા, તેથી પ્રેરાઈને એમણે છાત્રાલય પ્રવૃત્તિ આરંભેલી; અને તેના અંગે એક માસિક પત્રિકા “છાત્રાલય”ના નામે કાઢે છે. વળી કેળવણી વિચાર અને સિદ્ધાંતોના પ્રચાર અર્થે નિકળતું એમનું ‘દક્ષિણામૂર્તિ’ ત્રિમાસિક ખરેખર અનોકું છે; અને એનું સૂચ્ય આપણો શિક્ષકવર્ગ અને અને શિક્ષિતવર્ગ ધીમે ધીમે સમજતો ચલે છે, એ આપણા ભાવિ ઉદયનું એક શુભ ચિહ્ન છે.

આ બધા બ્યવસાય સાથે, એઓ વિદ્યાર્થીઓને કેવાં પુસ્તકોની જરૂર હોય છે, તે ખરાબર સમજી લઈને પોતાનો બચત સમય લેખનકાર્યમાં ગાળે છે; અને એમણે એ રીતે લખેલાં પુસ્તકો નીચે મુજબ છે:

સંસ્કૃત પ્રથમ પુસ્તક	ઈ. સ. ૧૯૧૬
આપણા દેશનો ઇતિહાસ ભા. ૧	„ ૧૯૧૬
સંસ્કૃત દ્વિતીય પુસ્તક	„ ૧૯૨૦
આપણા દેશનો ઇતિહાસ ભા. ૨	„ ૧૯૨૦
સંસ્કૃત પરિચય પદ્ધતિ	„ ૧૯૧૦
હઝરત મોહમ્મદ પયગમ્બર	„ ૧૯૨૦
છાત્રાલય કમિશનનો અહેવાલ	„ ૧૯૨૭
હિન્દુ ધર્મની આખ્યાયિકાઓ	„ ૧૯૨૮
સુતપુત્ર કથા	„ ૧૯૨૯
પાંચાલી	„ ૧૯૩૦

પાલનજી બરજોરજી દેસાઈ

એઓ નવસારીનાં વતની છે; એમનો જન્મ નવસારીમાં દેસાઈવાડમાં સન ૧૮૫૧ માં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ બરજોરજી પાલનજી દેસાઈ અને માતાનું નામ બેહમનબાઈ નવરોજજી દેસાઈ છે. સન ૧૮૭૨ માં એમણે મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા પાસ કરી હતી. સન ૧૮૭૪ માં “રાસ્ત ગોક્તાર”માં જોડાયલા તે નિવૃત્ત થયા સુધી એની સાથે સંબંધ જારી રહેલો. લગભગ અઠ્ઠાવીસ વર્ષ સુધી સબ-એડિટર તરીકે કામ કર્યું હતું અને સન ૧૯૦૨ થી ૧૯૧૬ માં રીટાયર થયા ત્યાંસુધી તેઓ તેના તંત્રી રહ્યા હતા. આ ૪૨ વર્ષની લાંબી મુદત દરમિયાન એક પત્રકાર તરીકે કઠિન કાર્ય-કર્તવ્ય કરવાની સાથે તેમણે સન ૧૮૮૦ થી ૧૯૦૦ સુધી ‘નુરે એલ્મ’ નામનું માસિક ચલ્લાવ્યું હતું; એટલુંજ નહિ પણ એમના ગ્રંથો, જેની સંખ્યા આશરે તેત્રીસની છે, તે લખ્યા અને સાથે સાથે ભાષણો, પરચુરણ લેખો વગેરે લખ્યાં હતા, એ બધા પરથી એમની શક્તિ, જ્ઞાન, વાચન અને ઉદ્યોગનો સરસ ખ્યાલ મળશે. એમની એ લાંબી સાહિત્યસેવા અને એક પત્રકાર તરીકેની સેવાની કદર પ્રજાએ એમને સન ૧૯૨૬ માં એક જાહેર મેળાવડો કરી એમને રૂ. ૬૦૦૦ ની એક પસંદગી કરીને કરી હતી; એ એમની બહોળા લોકપ્રિયતાની અને કીર્તિની અચૂક નિશાની છે. વળી એમને એમના ગ્રંથો માટે હિન્દુ, પારસી અને ઇસ્લામી ગૃહસ્થો તરફથી જૂદી જૂદી વખતે ધનામની સારી રકમો મળી હતી; અને ‘રાસ્ત ગોક્તાર’ પત્રના માલિકો મેસર્સ બેહરામજી ફરફુનજી કુંપનીએ પણ એમને છૂટા થતી વખતે રૂ. ૫૦૦) નું ઝાંનરેરીઅમ બક્ષી, એમના કાર્યથી સંતોષ દાખવ્યો હતો. એમના પ્રિય વિષયો ઇતિહાસ, દંતકથા અને ગુજરાતી ભાષા શુદ્ધિ છે. એમના ગ્રંથો જ એમના વિશાળ વાચન અને ઉડા અભ્યાસની સાક્ષી પુરશે. વધારે ખુશી થવા જેવું એ છે કે ધણાં વર્ષોથી શુદ્ધ ગુજરાતી લખવાની તેઓ હિમાયત કરતા આવ્યા છે; અને પારસી લેખકો પર એની સારી અસર નથી થઈ એમ તો નહિજ કહી શકાય.

ગુજરાતી પત્રકારિત્વને ખીલવવામાં અને તે પત્રકારિત્વની ઉંચી પરંપરા ઉભી કરવામાં એમનો હિસ્સો થોડો નથી. એક બાહોશ તંત્રી તરીકે એમનું નામ જાણીતું છે; અને એક વિદ્વાન અને ગ્રંથકાર તરીકે પણ એમણે સારી પ્રતિષ્ઠા અને માન મેળવ્યાં છે.

એમના ગ્રંથો વિધિવિધ અને અનેક છે, અને એ જ એમનું જીવંત સ્મારક છે. તેની યાદી નીચે પ્રમાણે છે:—

ઐતિહાસિક

૧. તવારીખે સાસાનીઆન	ખ. સ.	૧૮૮૦
૨. તવારીખે હખામનીઆન	"	૧૮૮૬
૩. તારીખે શાહાને ધરાન	"	૧૮૯૬
૪. તવારીખે કયાનીઆન	"	૧૯૧૬

।

ધાર્મિક

૫. સરોશ ઇબ્દ [ઇનામી નિબંધ]	ખ. સ.	૧૮૮૩
૬. જરતોસ્તી જવાહીરો [ઇનામી નિબંધ.]	"	૧૯૦૦
૭. નવું જરતોસ્ત નામુ [ઇંગ્રેજી અનુવાદ.]	"	૧૯૦૦
૮. અષો જરતોસ્ત	"	૧૯૧૫
૯. હોનવદ ગાયાનું જરતોસ્તી શિક્ષણ [ઇંગ્રેજી ભાષાંતર.]	"	૧૯૨૧
૧૦. ફરોહરનામુ; યાને—ફવિની શીલસુરી	"	૧૯૨૯

પરચુરણ પારસી ગ્રંથો.

૧૧. શાહખદો શાપુર (નાટક)	ખ. સ.	૧૮૮૨
૧૨. નવસારીના મોટા દેશાઈ ખાનદાનની તવારીખ	"	૧૮૮૭
૧૩. પુરાતન જમાનાના પારસીઓ	"	૧૮૮૮
૧૪. દિવ્યપ્રકાશ અથવા રમુજે કુરસત	"	૧૮૯૨
૧૫. અરેબ્યન ટેક્સ-બુક ૧ હું	"	૧૮૯૭
૧૬. " " - " ૨ હું	"	૧૯૦૭
૧૭. ક્રીસ્ટે સંભળ અથવા સંભળનું પારસી સંસ્થાન	"	૧૯૦૮
૧૮. અહેવાલે રાહનુમાએ માજદમસ્તાન	"	૧૯૨૧
૧૯. ગુલે અનાર (પારસી અને હિંદુસંસ્કારસુધારાની વાર્તા—કાવ્યમા)	"	૧૯૨૭

નવલકથાઓ

*૨૦. ફરંગીજ અથવા વાધામા પડેલા વારસો	"	૧૮૭૩
૨૧. ચંડાળ ચોકડી	"	૧૮૭૫
૨૨. પૈસાના ખુંજરીઓ યાને ચોરને પોટયે ધૂળ	"	૧૯૧૭

* નં. ૨૦ થી ૩૩ સુધીની નવલકથાઓ બહાં બહાં માસિકો અને વર્તમાન-પત્રોમાં પ્રાટ થયેલી છે.

૨૩. બેહરામ ગૂર યાને કનોજની રાજકુમારી	"	૧૯૧૮
૨૪. ફરતો આસ્માન યાને અંત કરણનો ડાખ	"	૧૯૧૯
૨૫. નોશીરવાનની નેકનામી યાને મજલ્લી પંચડી નાણુદી	"	૧૯૧૯
૨૬. ખુદાનો લાલ યાને પૈસો વધતો કે બંદો ?	"	૧૯૨૦
૨૭. તકદીરનો તીર યાને તકદીર ચહે કે તદબીર ?	"	૧૯૨૧
૨૮. અદ્દશીર બાબેકાન	"	૧૯૨૧
૨૯. ખુસરૂ પર્વિજ બા. ૧	"	૧૯૨૨
૩૦. " " બા. ૨	"	૧૯૨૪
૩૧. " " બા. ૩	"	૧૯૨૫
૩૨. બેહરેહુ વાળુ અયવા જાત પર જાત	"	૧૯૨૩
૩૩. જોડિયા બાપ્પો અયવા એ તે બહેન	"	૧૯૨૫

આ ઉપરાંત તેમણે ૪૦ થી વધુ ગદ્યેર વ્યાખ્યાનો ઇતિહાસ, ગુજરાતી બાષા, જરતોસ્તી ધર્મ પર જુદી જુદી મંડળીઓ તરફથી આપેલા છે તેમજ અનેક ઐતિહાસિક વગેરે લેખો લખ્યા છે.

પ્રાણજીવન વિશ્વનાથ પાઠક

એઓ પ્રમોરા નાગર ગ્રાહણ; મૂળ વતની બોળાદા (તા. ધોળકા), અને જન્મ ગામ ખંભાળીયા કાઠિયાવાડમાં તા. ૨૨ મી ઓગસ્ટ ૧૮૯૮ ના રોજ થયો હતો. રાજકોટ હંટર ગેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાંથી જે ઉત્તમ સ્કોલરો નિકળ્યા છે અને નામ કાઢ્યું છે, તેમાં વિશ્વનાથ સદારામ પાઠક અગ્રસ્થાન લે છે. એમના સૌથી ન્હાના પુત્ર તે પ્રાણજીવનભાષ; અને રામનારાયણ પાઠક તે એમના વડિલ બંધુ. પિતાના બધા ઉત્તર અને ઉત્તમ સંસ્કારો તેમ લેખનવાચનનો શોખ પુત્રોને સાંપડ્યાં છે. તેઓ સન ૧૯૧૪ ના નવેમ્બરમાં મેટ્રીક થઈ કોલેજનું પહેલું દોઢ વર્ષ તેમણે વડોદરામાં ગાળ્યું. યુનીવર્સિટીનાં ટર્મ બદલાયાં તેથી વધારાના છ માસ દરમિયાન તેમણે ત્યાંની લાયબ્રેરીનો ખૂબ ઉપયોગ કર્યો તેની અસર તેમના જીવન ઉપર ઉડી રહી ગઈ છે. કોલેજનાં છેલ્લાં ૩ વર્ષ તેમણે ફર્ગ્યુસનમાં ગાળ્યાં અને સન ૧૯૧૯ માં તેમણે બેચલર્સ સાથે બી. એ., ની પરીક્ષા પાસ કરી હતી. એમનો ઐત્તિક વિષય ફિલસૂફી હતો. વિદ્યાર્થી અવસ્થામાંથી તેઓ બહુ અંગ્રજ અને છુદ્ધિશાળી માણસ પડેલા; અને તે લક્ષમાં રાખીને સ્વ. મણિથંકર રતનજી બટ્ટે, ખાનગીમાં એક પ્રસંગે કહેલું, એમના વિશે ભવિષ્ય બાબેલું, કે આગળ જતાં એની વિદ્યતાથી એ ઝળકી ઉઠશે. એમ કહેવું અતિશયોકિત બહું નથી, કે નવા ઉગતા લેખકોમાં એમણે પોતાના લેખોથી ઉત્તમ છાપ બેસાડી છે; જેમાં એમનો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ અને ચિંતન દૃષ્ટિગોચર થાય છે. એ પોતાના વિષયમાં એટલા પારંગત છે કે તત્ત્વજ્ઞાન, માનસશાસ્ત્ર, ઐતિકશાસ્ત્ર (આઇન્ટેલિજન્સ) અને સંગીત જેવા ગૂઢ અને કઠિન વિષયોનું સ્પષ્ટીકરણ તેઓ બહુ સરલતાથી કરી શકે છે.

એમના પ્રિય વિષયો સમાજશાસ્ત્ર, તત્ત્વજ્ઞાન અને ચિંતન-માનસશાસ્ત્ર છે. ખેદ માત્ર એ છે કે એમના અભ્યાસને અનુકૂળ અને ઉત્તેજક થઈ પડે, એવી નોકરી એમને સાંપડી નથી; તેમ છતાં જેમને અભ્યાસ પ્રત્યે પ્રીતિ છે તે પોતાને રૂચતી અને બંધબેસતી પ્રવૃત્તિ કોઈને કોઈ શોધી લે છે. વળા મિજ સિસે ફિલસૂફીની સ્થાપના એમની એવી વૃત્તિનું પરિણામ છે. વસ્તુતઃ એને ઉભું કરનાર એઓ જ છે; અને એ એમનું પ્રિય બાળક-સંસ્થા છે.

બાળીતા નાટકકાર ઈન્સનના ડૉલ્સ હાઉસનો અનુવાદ “દોંગલી” એ

નામથી એમણે સન ૧૯૨૫ માં પ્રકટ કરેલો છે; અને તે પુસ્તક લોકાદર પામ્યું છે. એના આગલા વર્ષે સન ૧૯૨૪ માં “અનંતા” નામનું તેમનું બીજું એક નાટક પણ “આરણ્યક” ના નામથી યુગધર્મ ગ્રન્થમાળામાં પ્રસિદ્ધ થયું હતું; પણ તેમાંની વિષય-વસ્તુ કંઈક કઠિન હોઈને “દોંગલી” જેટલું તે જાણીતું થયું નથી.

એમના લેખોમાં ચિંતન અને અભ્યાસ બંને નજરે પડે છે અને એમના એકાંકી નાટકોનો સંગ્રહ થઈ એક પુસ્તક રૂપે બહાર પડે તો તે જરૂર જનતાનું-વાચકનું ધ્યાન ખેંચે અને લોકપ્રિય નિવડે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

અનંતા (આરણ્યક) [નાટક]

સન ૧૯૨૪

દોંગલી (અનુવાદ) [નાટક]

સન ૧૯૨૫

ચોપટલાલ ગોવિંદલાલ શાહ

એઓ મૂળ અમદાવાદના વતની; છાતે રીયા ચોરનાડ મેથી વણિક છે. એમનો જન્મ સન ૧૮૮૮ માં ૯ મી ડિસેમ્બરે વડોદરામાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ ગોવિંદલાલ કચનદાસ અને માતાનું નામ બાઈ રૂકિમબી છે.

એમણે શરૂઆતનું પ્રાથમિક તેમજ માધ્યામિક શિક્ષણ વડોદરા અને અમદાવાદ અને ચહેરોમાં લીધેલું. સન ૧૯૦૨ માં મેટ્રિકયુલેશનની પરીક્ષા પાસ કરી, તેઓ વડોદરા કોલેજમાં દાખલ થયા. સન ૧૯૦૭ માં વિવસન કોલેજમાંથી બી. એ. ની પરીક્ષા 'વિજ્ઞાન' ઐચ્છિક વિષય લખને પહેલા વર્ગમાં પાસ કરી હતી, તે વખતે તેમને યુનિવર્સિટી તરફથી વિજ્ઞાનમાં પ્રથમ સ્થાન મેળવવા માટે નારાયણ વાસુદેવ રોયરસીપ અને ઇતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્રના વિષયોમાં ઉચ્ચ માર્ક્સ મેળવવા માટે જેમ્સ ટેલર પ્રાધ્યક્ષ આપવામાં આવ્યા હતા. સન ૧૯૦૮ માં રસાયન બુ-વિદ્યા સાથે બી. એસસી. ની પરીક્ષા અને સને ૧૯૦૯ માં એમ. એ ની પરીક્ષામાં ઉર્તીર્થ થયા હતા બી એ માં પહેલા વર્ગમાં આવ્યાથી એ વર્ષ સુધી વિસ્સન કોલેજમાં દક્ષિણ ફેલો નિમાયા હતા; એટલું જ નહિ પણ ત્રીજે વર્ષે કોલેજ તરફથી (સન ૧૯૧૦ માં) તેમને રસાયનવિદ્યા અને બુવિદ્યા શિખવવાનું સોંપવામાં આવ્યું હતું તે પછી વાહોરમાં ફોર્મન કિશ્કિપન કોલેજમાં રસાયનશાસ્ત્રના વ્યાખ્યાતા તેઓ નિમાયા હતા અને ત્યાં સન ૧૯૧૪ સુધી નોકરીમાં રહ્યા હતા. એ કામની સાથે એમણે સરકારી ઇડિયન ઓડિટ અને એકાઉન્ટ ખાતાની હરીશર્મની પરીક્ષા ઉચ્ચ નમરે પાસ કરવાથી તેમને સરકારી નોકરીમાં લેવામાં આવ્યા હતા અને હાનમાં તેઓ એ ખાતામાં મુખ્યના ડેપુટી એકાઉન્ટ જનરલનો ઓફિસ બોગવે છે. એ માન મેળવનાર તેઓ પહેલા યુજ્જતી છે.

હિસાબી ખાતામાં પડવા છતાં એમનો વિજ્ઞાન પ્રતિભા પ્રેમ વા અભ્યાસ ઓછો થયો નથી, અને તે વિષયને જનતામાં લોકપ્રિય કરવા સારૂ તેઓ યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરતા રહે છે.

સને ૧૯૧૦ માં એમને યુબાઈ યુનિવર્સિટી તરફથી સર જ્યોર્જ લ માન્ડ જેકમ પ્રાધ્યક્ષ, "ઓગસ્ટીસમાં વતકનો દિન્દી ઉદ્દોગનો ઇતિહાસ" લખવા માટે, મન્યું હતું સન ૧૯૧૨ માં એચનર પ્રાધ્યક્ષ દિન્દમાં ગામા, પીતળ અને એસ્યુમીનીઅમના ઉદ્દોગો વિશે નિમ્ન લખના માટે

મળ્યું હતું. તે ઉપરાંત દિંદી રસાયનિક ઉદ્યોગો વગેરે વિષયો ઉપર દિંદી ઔદ્યોગીક પરિપદમાં તેમણે નિબંધો લખી મોકલ્યા હતા. તે પરથી એ વિષયમાં તેઓ કેટલા ઉડા ઉતરેલા છે અને પારંગત છે, એનો સદગ્ર ખ્યાલ આવશે.

ગુજરાતી માસિકોમાં પ્રસંગોપાત્ત વિજ્ઞાન વિશે એમના લેખો આવના રહે છે. એવા એમના લેખોનો એક સંગ્રહ, પરિપદ લાંડોળ કમિટી તરફથી “વિજ્ઞાન વિનોદ” એ નામથી જૂદા પુસ્તક રૂપે પ્રકટ થયેલો છે. વિજ્ઞાનના વિચારો અને વિજ્ઞાનનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ, ઇતિહાસ અને તત્ત્વ-જ્ઞાનની દૃષ્ટિએ સમજાવનારું નેમનું એક સ્વતંત્ર પુસ્તક ગુજરાત વર્તમાનકલ્પકર સોસાયટી તરફથી “વિજ્ઞાન વિચાર” એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયું છે, તે ઉપરાંત ગુજરાતી સાહિત્ય પરિપદના અંગે વિજ્ઞાન સમિતિ સ્થાપવામાં અને નિભાવવામાં તેમણે આગળ પડતો ભાગ લીધો હતો અને વિજ્ઞાનને લોકપ્રિય કરવાના એમના છૂટાછવાયા પ્રયત્નો નોંધવાયોગ્ય છે. હમણાં જ તેમના તરફથી વિજ્ઞાનના જૂદાજૂદા વિષયો પર ઉત્તમ નિબંધ લખી મોકલનારને ચાર ધનામે દરેક રૂ. ૧૦૦, ૧૦૦ ના આપવાની યોજના બહાર આવી હતી, તે બતાવે છે કે વિજ્ઞાનના પ્રચાર માટે તેઓ કેટલી ઉત્સુકતા ધરાવે છે.

એમના પુસ્તકોની યાદી:

વિજ્ઞાન વિનોદ
વિજ્ઞાન વિચાર

સન ૧૯૨૭
સન ૧૯૨૬

બટુભાઈ લાલભાઈ ઉમરવાડિયા

એઓ અનાવિલ શાંતિના છે. એમના પિતા લાલભાઈ અંબારામ સુરતના પ્રિન્ટીકટ ડેપુટી કલેક્ટર હતા અને હાલમાં પેનશન ઉપર છે. સુરત પાસેના સચીન સ્ટેટના વેડછા ગામે એમના મોસાળમાં એમનો જન્મ સન ૧૮૯૬ માં તા. ૧૩ મી જુલાઈના રોજ થયો હતો. એમનું વતન સુરત છે. એઓએ પ્રાથમિક તેમજ માધ્યમિક કેળવણી સુરત, બરૂચ તથા અમદાવાદ જીલ્લાઓની તથા મુંબાઈની નિશાળોમાં લીધી હતી; અને એલ્ફીન્સ્ટન તથા વિલસન કૉલેજોમાંથી સન ૧૯૧૬ માં બી. એ; નીડીઝી ગેજની હતી. તેઓ એલ એલ. બી; થયા છે અને એડવોકેટ તરીકે સુરતમાં વકીલાતનો ધંધો કરે છે. તે અગાઉ કેટલોક સમય સરકારી ખાતામાં લેખર ઓફીસમાં અમદાવાદ અને મુંબાઈમાં લેખર ઈન્સ્પેક્ટરના હોદ્દા પર સને ૧૯૨૩ થી ૧૯૨૬ સુધી હતા પણ વધારે સારા ભવિષ્ય માટે એ નોકરી છોડી દીધી, એલ એલ. બીની પરীક્ષા આપી હતી. તે અગાઉ ખાતગી પેટીઓમાં મેનેજર વગેરેના હોદ્દો તેમણે ભોગવેલા. કૉલેજનો અભ્યાસક્રમ પૂરો થતા પહેલાં તેમણે સાહિત્યક્ષેત્રમાં પ્રયાસ કરેલ; એટલે તીવ્ર એ વિષય પ્રતિ એમનો અનુસંગ હતો. સન ૧૯૨૦ માં એમણે “ચેતન” નામનું માસિક સુરતમાંથી પ્રકટ કરવા માંડ્યું; અને તેના નામ પ્રમાણે તેમાંના લેખોમાંથી નવું ચેતન નિર્જરણ હતું. વળી છેવટના ભાગમાં તેનું બાજુ અને આતર અંગ-સ્વરૂપ સુધારવા એમણે પુષ્કળ શ્રમ અને ખર્ચ સેવ્યો હતો; પણ નવી યોજનાનો એકજ અંક બહાર પડ્યો એટલામાં સરકારી નોકરી મળવાથી તે માસિક બંધ કરેલું પડ્યું. “ચેતન” સાથે શ્રીમતી જ્યોત્સ્નાબેન સરખા સહતરી મળેલા. ‘વિનોદ’ નામનું બીજું નવું માસિક કાઢેલું તે પણ ‘ચેતન’ સાથે બંધ થયું. સન ૧૯૨૬ માં એમના તંત્રીપદ હેઠળ “મુદ્રણ” નામનું સાપ્તાહિક સુરતમાંથી પ્રકટ થવા માંડ્યું અને એમના વ્યક્તિત્વની છાપ એમાં નજરે પડતી; પણ થોડાક માસમાં તેઓ કામના દમાણના કારણે તેમાંથી છૂટા થયા હતા. આ સમય દરમિયાન એમની ટુંટી વાર્તાઓથી અને નાટકોથી એમણે સારી કીર્તિ અને નામના મેળવ્યા હતા; અને તેની મોનિકતાના સમયે રા. રામમોહનરાયે, એમની ટુંટી વાર્તાઓનો સમગ્ર, “મુદ્રણ” ના ગ્રાહકોને ભેટ આપવા સાર ‘વાતોનું વન’ એ નામથી પ્રકટ કર્યો હતો.

એમનાં નાટકો મત્સ્યગંધા વગેરે એક પુસ્તકરૂપે પ્રકટ થયાં ત્યારે 'કામુદી' ના લંચીએ તેનો ચક્રવર્તી ગ્રંથ તરીકે સત્કાર કર્યો હતો; જનપ્રીતા સાક્ષર શ્રી નરસિંહરાવે, એમના 'લોમહર્ષિણી' નાટકની 'વસન્ત' માં સમાલોચના કરી, ગુજરાતી જનતાનું એમાંના નૈસર્ગિક તત્ત્વ પ્રતિ ધ્યાન દોર્યું હતું. તે પછી રચ્યાએલાં એમનાં નાટકો કામુદીકારે 'માલાદેવી' એ નામથી પ્રસિદ્ધ કર્યા છે; અને તે બધાં લોકપ્રિય નિવડયાં છે. નવા લેખકોમાં એમનું સ્થાન હ્રિયું જણાશે. એમની કેટલીક કૃતિઓ મુ'બાઇ યુનિવર્સિટીની એમ. એ., ની પરીક્ષા તથા સાહિત્ય ચન્દ્રક વિગેરે પરીક્ષા માટે નિયત કરવામાં આવે છે, એ લેખક માટે માનારપદ કહેવાય.

એમના અન્ધોની યાદી:

સંસાર	૧૯૧૮
રસ ગીતો	૧૯૨૦
વાતોનું વન	૧૯૨૪
મત્સ્યગંધા અને ખીજાં નાટકો	૧૯૨૫
માલાદેવી અને ખીજાં નાટકો	૧૯૨૭

બળવંતરાય કલ્યાણુરાય ઠાકોર

એઓ વીરા શ્રદ્ધાશ્રિય શાંતિના, ભર્યના પતની છે. એમના પિતા કલ્યાણુરાય ચતુર્થજન્મદાસની અટક સેહેની હતી, તે પરથી એમ સમ-જન્ય છે કે એમણે શરૂઆતમાં પોતાના લેખો, કાવ્યો “ સેહેની ” એ ઉપ-નામથી લખવા માંડેલાં. એમનો જન્મ ભર્યમાં આશી વદ ૩-૪ વિ. સં. ૧૯૨૫-૨૩ મી એક્ટોબર ૧૮૬૯ ને શનિવારે થયો હતો. એમના માતાનું નામ જમનાબહેન, જેઓ વકીલ ગણપતરામ ગોવિંદરામ ઠાકોરના મોટા પુત્રી થાય. પ્રાથમિક શિક્ષણ ભર્યમાં અને રાજકોટમાં એમના પિતાની ત્યાં નોકરી હોઇ, લીધેલું. રાજકોટમાં એમની માતા પાસેથી કથાવાર્તા સાંભ-ળવાનો તેમને કેવો અજબ રંગ લાગેલો તેનો કંઈક પરિચય આપણને કાઠિયા-વાડની લોકવાર્તાઓ બા. ૧ માં એમણે લખેલા ઉપોદ્ધાતમાં તેઓ કરાવે છે. માધ્યમિક શિક્ષણ ધણુંખર્ચે રાજકોટમાં લીધેલું અને ઈંગ્લી-કોલેજ-કેળ-વણી તેમણે સામળદાસ, એલ્ફિન્સ્ટન અને ડેક્કન કોલેજમાં લીધેલી. તેમના સહાધ્યાયીઓમાં હાઈરફૂલમાં સર પ્રભાશંકર પટ્ટણી, કોલેજમાં સર રમણુ-ભાઈ, મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ, કાર્યારામ દવે, સર મનુભાઈ નંદશંકર, કૃષ્ણુ-લાલ મોહનલાલ ઝવેરી, પ્રેદેસર ગંબીર, માનશંકર પીતાંબરદાસ, વગેરે હતા. યુનિવર્સિટીની મેટ્રિકપ્રલેખનની પરીક્ષા એમણે સન ૧૮૮૩માં પાસ કરેલી અને બી. એ. ની પરીક્ષા બીજા વર્ષમાં, લોજીક અને ફીલસૂફી, ઐતિહાસિક વિષયો લઈને સન ૧૮૮૬માં માનભરી રીતે પસાર કરી હતી. ઇંગ્રેજીમાં ફર્સ્ટ ક્લાસ માર્ક્સ સાથે પેલો નંબર આવવાથી એમને યુનિ-વર્સિટી તરફથી એલિસ રેકૉલરશિપ મળી હતી. સન ૧૮૯૨માં તેઓ ડેક્કન કોલેજમાં દક્ષિણા ફેલો નીમાયા હતા અને બીજે વર્ષે તેમને રેસિડેન્સીના સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટનું કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું. એજ સમયમાં યુનિવર્સિટી ઇનામી નિર્ણય માટે હરીશાષ્ટ કરી તેમણે માણેકજી લીમજી સોનાનો ચાંદ મેળવ્યો હતો. તે પછી સન ૧૮૯૫ ના બીજા ટર્મમાં તેમને દ્યારામ જેઠ-મલ સિંધ કોલેજ કરાંચીમાં ઇતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્રના પ્રેદેસરની એક્ટિંગ જગો મળી હતી અને સન ૧૯૦૬ માં એક ટર્મ માટે વડોદરા કોલેજમાં અગ્રેજ અને ફિલસૂફીના પ્રેદેસર તરીકે કામ કર્યું હતું; અને મેન્નેગવચાત્ર પાછા તા. ૧-૬-૧૯૨૭ થી તા. ૧૫-૨-૧૯૨૯ સુધી એજ રયાને, સરકારી નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયા બાદ ઇતિહાસ અને અર્થ-શાસ્ત્રના પ્રેદેસર તરીકે ફરી કામ કરવાનો સુયોગ પ્રાપ્ત થયો હતો.

તા. ૧૩ મી ઑક્ટોબર ૧૮૯૬ થી તેઓ સરકારી નોકરીમાં જોડાયા ત્યારથી તે સન ૧૯૦૪ સુધી ગવર્નેન્ટ કૉલેજ અજમેરમાં હતા; અને ફક્ત વચ્ચે એ વર્ષ પૂણા ડેકનન કૉલેજમાં એકિટિંગ પ્રોફેસર મેળે ગાળેલા. સન ૧૯૦૪ માં એમની નોકરી રાજકુમાર કૉલેજ કાઠિયાવાડમાં ઉછીની અપાઈ હતી, જ્યાં તેઓ સન ૧૯૧૩ સુધી રહ્યા હતા; અને તે વર્ષના છેલ્લા આઠ માસ કાઠિયાવાડ એજન્સીના એજ્યુકેશન ઑફીસર તરીકે કામ કર્યું હતું. સન ૧૯૧૪ માં સરકારી નોકરીમાં પાછા ફરતા, તેમની નિમણૂક પૂણામાં ડેકન કૉલેજમાં થઈ હતી, જ્યાંથી તેઓ સન ૧૯૨૪માં રીટાયર થયા. શરૂઆતમાં એમની નોકરી પ્રોવિન્સિયલ સર્વિસમાં હતી પણ પાછળથી સન ૧૯૧૭-૧૮માં હિન્દીઓને એજ્યુકેશનલ સર્વિસમાં જગાઓ આપવા માટે ત્યારથી એમની નિમણૂક એ ગ્રેડમાં-આઈ. ઇ. એસ. માં થઈ હતી.

નોકરીના કામ સાથે ખીજા વ્યવસાયમાં તેઓ રસ લેતા; પણ ઘણી ખરી પ્રવૃત્તિ અને સમય અભ્યાસ અને સાહિત્ય લેખનમાંજ વ્યતીત થતો. અજમેરમાં હતા ત્યારે ત્રણ વર્ષ માટે તેઓ યુનિવર્સિટીના સભાસદ નિમાયા હતા; અને રાજકોટમાં દુકાળ નિવારણ કમિટીમાં કેટલુંક જવાબદારીવાળું કાર્ય ઉપાદી લીધું હતું. યુનિવર્સિટી સેનેટમાં સરકાર નિયુક્ત ફેલો લગભગ દશ કે વધુ વર્ષ માટે હતા, તે દરમિયાન ઇતિહાસના અભ્યાસ મંડળમાં, ગુજરાતીના અભ્યાસ મંડળમાં, (Board of studies) તેમની ઇન્સ્પેક્શન કમિટીમાં તેમને ઘણું કામ કરવાનું આવતું; અને હિસ્ટોરિકલ રેકર્ડ્સ કમિશનના આરંભથી સરકારે તેમને નિમ્મા તેમાં ૭ વર્ષ તેમણે એકસરખો ભાગ લીધો હતો. મુંબઈ સરકારે સિવાજીના સમયના ઐતિહાસિક સાધનોનું એક અગ્રેજ વાલ્યુમ બહાર પાડ્યું છે, તે હિસ્ટોરિકલ રેકર્ડ્સ કમિશન મારફત એમણે ચલાવેલી ચળવળનું એક મીઠું પરિણામ હતું. ઉપર કહ્યું તેમ સાહિત્યસેવા એજ એમનો પ્રિય અને અભ્યાસનો વિષય હતો.

રાજકોટમાં ત્રીજી સાહિત્ય પરિષદ એમના પ્રયાસ અને શ્રમથી મળેથી; અને યશસ્વી નિવડેલી. ત્યાં પરિષદ બંડોળ ફંડનો આરંભ કરી આપેલો અને તે મંડળનો વહિવટ એમણે મંત્રી તરીકે સન ૧૯૨૬ સુધી, મુંબઈ પરિષદમાં પરિષદ મંડળ નિમાતાં સુધી કર્યો હતો. વળી એ ૧૯૦૯ ની પરિષદનું કાર્ય સફળ અને લોકપ્રિય થાય એ હેતુથી એમણે ગુજરાતમાં જૂદા જૂદા સહેરોની મુલાકાત લીધેલી અને ત્યાં જૂદા જૂદા વિષયો પર

વ્યાખ્યાનો આપેલાં, જે તેજ વર્ષે પુસ્તકરૂપે, પરિષદ વ્યાખ્યાનમાળા એ નામથી પ્રકટ થયલાં અને તેજ વર્ષના અંત પહેલાં ખપી ગયાં હતાં. એ પ્રવૃત્તિને આગળ જારી રાખી, એ વિષયપર પ્રસંગોપાત ચર્ચાપત્રો, લેખો વગેરે લખવા જરૂર પડેલી, તેના સંગ્રહ “ પરિષદ પ્રવૃત્તિ ” ભા. ૨ અને ૩ એવા નામથી છપાવવામાં આવ્યા છે.

એમનું પ્રથમ પુસ્તક સન ૧૯૦૫માં બહાર પડ્યું હતું અને તે અભિ-
ગાન શકુન્તલાનો અનુવાદ છે. એ નાટકનો એમણે કેટલો બધો જીવો
અને માર્મિક અભ્યાસ કરેલો છે, એ સમજવા સાર, એમણે પહેલી એરિ-
યંટલ કોન્ફરન્સ પૂણામાં મળી હતી, તેમાં એ નાટકમાંના સંદિગ્ધ પાઠોની
વિસ્તૃત ચર્ચાનો જે નિષ્પદ ઇંગ્રેજમાં લખ્યો હતો, તે વાંચી જવાની વાચકને
ભલામણ કરીશું. એજ વર્ષમાં પ્લુટાર્કના જીવનચરિત્રોનું પુસ્તક ભા. ૧
એમના મિત્ર સ્વ. હરિલાલ માધવજી ભટ્ટ સાથે લખીને બહાર પાડ્યું હતું.
આવું કિંમતી પુસ્તક અપૂર્ણ રહે, એ ખરેખર ખેદજનક છે. સન ૧૯૧૬માં
તેમના કાબોનો સંગ્રહ ‘ બલુકાર ’ એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો; અને તેમાંનો
જોષાદાસ ઇન્દરાજના અભ્યાસીને અવસ્ય મનનીય માણસ પડશે. ગયે
વર્ષે તે પછી લખાએલી કવિતાનો સંગ્રહ, ‘ બલુકાર ’ની પૂરવણીરૂપે બહાર
પડ્યો છે અને એ કાવ્ય સંગ્રહ, સામાન્ય વાચકને કંઈક કઠિન જણાશે
પણ એક વાર તે સમજવા પછી, તેનો આસ્વાદ લેવામાં કંઈ જાદીજ
મિઠાશ અનુભવવામાં આવશે.

સન ૧૯૨૩ માં “ હિન્દી જીવાની ” એ નામનું નાટક અને સન
૧૯૨૪માં ‘ દર્શનિયું ’ એ નામનું એમની નવલિકાઓનું પુસ્તક, એ, જે
બહાર પડ્યાં હતાં. એમના પ્રકીર્ણ લેખો, નિબંધો વગેરે જે બહુ મોટી
સંખ્યામાં છે, તે એમણે ફરી પુસ્તકરૂપે છપાવવાનું કાર્ય હમણાં હાથ
ધરેલું છે; અને તેમાંથી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ, બિરિક, કવિતા શિક્ષણ, ઇતિહાસ
દિગ્દર્શન, દી. બા. અંબાલાલભાઈ વગેરે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યાં છે.

સન ૧૮૯૮માં સ્વ. મણિરાંકર રત્નજી ભટ્ટે અઘાદામ લિંકનનું
ચરિત્ર ગુ. વ. સોસાઇટીને લખી આપેલું, તેનો જોષાદાસ એમણે લખી
આપેલો, તેજ ઉપર ગણાવેલી ચોપડીઓમાં “ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ” ને નામે
છૂટો છપાવેલો છે. કાઠિયાવાડની જૂની ચર્તાઓ ભા. ૧ દરગોવિંદ ગ્રેમજીએ
બહાર પાડ્યો, તે માટે તેમણે એક વિસ્તૃત જોષાદાસ લખેલો; એજ ધોરણે
ગોવર્ધનરામના સાક્ષરજીવન અને દી. બા. અંબાલાલભાઈના લેખોના

સંગ્રહમાં વિસ્તૃત પ્રસ્તાવનાઓ લખી આપેલી છે, જે તે લેખક અને તેનું લખાણ સમજવા માટે કિંમતી છે. સાતમી સાહિત્ય પરિષદમાં રજુ કરેલો " કવિતા શિક્ષણ " વિષેના નિબંધ તેમ શિરિક વિષે ' કૌમુદી ' માં ઉપાડેલી ચર્ચા એ વિષયમાં રસ લેનારે અવશ્ય વાંચવા વિચારવા જેવા છે.

દક્ષિણા દેસો દત્તા ત્યારે પહેલા માધવરાવ પેશ્વા વિષે નિબંધ લખેલો (માણેકજી લીમજી જોશી મેકલ નિબંધ) તે અઘાપિ મૂલ્યવાન અને મૌલિક જણાશે. સિન્દી રાજ્યબંધારણ અને વહિવટ વિષેનું એમનું પુસ્તક, જેની બે આવૃત્તિઓ થઈ છે, તે એ વિષયપર એક પ્રમાણભૂત ગ્રંથ લેખાય છે અને જૂદી જૂદી યુનિવર્સિટીઓના વિદ્યાર્થીઓ તેનો એક પાઠ્યપુસ્તક તરીકે ઉપયોગ કરે છે, એ પરથી તે ગ્રંથની મહત્તા લક્ષમાં આવશે.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રો. બળવંતરાયનું સ્થાન પ્રથમ પંકિતના વિદ્વાનોમાં છે. સન ૧૯૨૦માં તેઓ અમદાવાદમાં મળેલી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં ઇતિહાસ વિભાગના અધ્યક્ષ ચુંટાયા હતા.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

અભિજ્ઞાન શકુંલા નાટક સમજાવેલી અનુવાદ	૧૯૦૬
પ્લુટાર્કનાં જીવન ચરિત્રો	૧૯૦૬
બજુકાર (કવિતા)	૧૯૧૭
„ ખીજધારા „	૧૯૨૯
દર્શનિયું (નવલિકાઓ)	૧૯૨૪
ઉગતી જીવાની (નાટક)	૧૯૨૩
લગ્નમાં પ્રવચન (નાટિકા)	૧૯૨૮
યુનાઇટેડ રેટેલ્સ (ઇતિહાસ)	૧૯૨૮
ઇતિહાસ દિગ્દર્શન	૧૯૨૮
(ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં વિભાગ પ્રમુખ લેખે બ્યાખ્યાન)	
અંબાલાલભાઈ (જીવનચરિત્ર)	૧૯૨૮
શિરિક (સાહિત્ય વિષયક)	૧૯૨૮
કવિતા શિક્ષણ [„]	૧૯૨૪
પરિષદ પ્રવૃત્તિ વિભાગ ૨ જે (પરિષદ વિષયક)	૧૯૨૮
„ „ વિભાગ ૩ જે [„ „]	૧૯૨૯
An Account of the First Madhav Rao Peshwa	1895
Text of the Shakuntala.	1920
Indian Administration to the Dawn of	1°, { 1921
Responsible Government	2°, { 1927

ભાનુસુખરામ નિર્ગુણરામ મહેતા

એઓ મૂળ સુરતના વતની છે. જ્ઞાતે વડનગરા નાગર ગૃહસ્થ અને એમનું ગોત્ર શાકેશસ, શાખા શાખાયની અને વેદ ઋગ્વેદ છે. એમનો જન્મ વિ. સં. ૧૮૨૪ના વૈશાખ વદિ ત્રીજ-સન ૧૮૬૭ના જુનની ૧ લી તારીખે થયો હતો. એમના પિતા નિર્ગુણરામ નિત્યારામ, એમને સવા બે વર્ષના મૂકીને મૃત્યુ પામ્યા હતા. તેઓ ગોપીપુરામાં આવેલી મિડલ સ્કૂલમાં શિક્ષક હતા અને વળી સાહિત્યના પણ શોખીન હતા. એઓ મોસાળમાં રહીને ઉછરી મોટા થયલા. એમના માતાનું નામ ભવાનીગવરી-તે નરસિંહરામ વજ્રેશમના પુત્રી, જેમણે પુત્રના ઉછેર અને કેળવણીમાં ખાસ ધ્યેય લીધેલો.

મેટ્રિકની પરીક્ષા પાસ કરી તેઓ વડોદરા કૉલેજમાં ગણિત અને ત્યાથી પ્રિવિયસ અને ફર્સ્ટ ધ્વર ઇન એગ્રીકલ્ચર, એ બે પરીક્ષાઓમાં ઉત્તીર્ણ થયા હતા. સન ૧૮૬૦ના વૈશાખ માસમાં એમનું લગ્ન હરિસુખરામ માણેકરામ મુનસફના પુત્રી સૌ. સગુણગવરી સાથે થયું હતું. એ બહેન પણ સાહિત્યરસિક છે અને 'સદ્ગુણી ઓઓ' વગેરે પુસ્તકો એમણે લખેલા છે, તેમજ લલિત કળાનો ખાસ શોખ એઓ ધરાવે છે.

એમના માતૃશ્રી ભવાનીગવરીનું સન ૧૮૯૧ના જુન માસમાં અવસાન થયું હતું. આર્થિક સ્થિતિ એવી સારી નહિ કે આગળ વધુ અભ્યાસ કરી શકે. માતાએ જેમ તેમ ધરતો નિર્વાહ ચલાવેલો. આ સ્થિતિમાં એમને તોફારી શોધવાની જરૂર પડી. તુરંતજ તેઓ કાઠિયાવાડમાં જામનગર હાઇ-સ્કૂલમાં રૂ. ૪૫)ના માસિક પગારે વિદ્યાન શિક્ષક નિભાયા. ત્યાં ત્રણેક માસ રહ્યા નહિ હોય એટલામાં રાજકોટની રાજકુમાર કૉલેજમાં રૂ. ૫૦ના પગારે તેમની કાયમ નિમણૂક થઈ. ત્યાં તેઓ સન ૧૯૦૪ સુધી રહ્યા હતા. એ પછી રાજકોટની ઓફિસ હાઇસ્કૂલમાં સન ૧૯૦૬ સુધી વિદ્યાન શિક્ષક તરીકે કામ કર્યું હતું. તે પછી છોટાઉદેપુરના રાજના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી નિભાતા, તેઓ ત્યાં ગયા હતા. પણ હવાપાણી અનુદૂળ નહિ આવવાથી, પાછા રાજકોટમાં આવી મિડલ સ્કૂલમાં હેડ માસ્તરને પદ જોડાયલા. પાછળથી ધાગદા રાજ્યમાં ગયા હતા. સન ૧૯૧૪માં કાઠિયાવાડ છોડી, સુસ્ત ગયા અને પછી વડોદરામાં જૂદા જૂદા કાર્યોમાં ગુંથાયા હતા. હમણા સુધી તેઓ દેવગઢ ખારિયામાં રણજીતસિંહ હાઇસ્કૂલમાં હેડમાસ્તરના પદે હતા પણ

ચોટીક મુદ્દનથી ત્યાંના રાજકુમારના શિક્ષક તથા કંપેનિયન તરીકે નિભાયા છે.

આમ જીવનમાં અનેક પ્રકારના સંબંધોમાંથી પસાર થયા છતાં એમનો સાહિત્ય પ્રતિભા પ્રેમ, અભ્યાસ અને લેખન વ્યવસાય સતત ચાલુ રહ્યા છે. એમના સાહિત્યકાર્યમાં સ્વ. સર રમણભાઈ મદદ કરતા. એમને બાંધારાકરની કવિતાઓ પર વિવેચન કરવાની ઈચ્છા પ્રકટેલી; કંઈક પ્રયત્ન પણ કરેલો અને કાવ્યો લખવા માટેલાં; પણ તે બધાં દમ વિનાનાં અને સર રમણભાઈની સૂચના અને સલાહથી કાવ્ય લખવાનું મૂખી દમને તેઓ અઘ લેખન પ્રતિ વહેલા. પોતાને વિદ્યાનનો શોખ પ્રથમથી એટલે તે વિશે એમણે પાંચ સાત પુસ્તકો રચેલાં છે. એવાજ પ્રેમ એમને પ્રાચીન સાહિત્ય માટે છે. તેથી તે દિશામાં, વિષ્ણુદાસ, પ્રેમાનંદ, મીરાંબાઈ વિગે કેટલાંક ઉપયુક્ત લેખો અને મંથો રચેલાં છે, જે બધાં નીચેની યાદીમાં નોંધ્યાં છે. સને ૧૯૦૪-૦૫માં કેળવણી ખાતા તરફથી નવી વાચનમાળા તૈયાર કરવામાં આવી ત્યારે વિદ્યાનના વિષયો ઉપર પાઠો લખવાનું એમને સોંપવામાં આવ્યું હતું. તે પ્રમાણે વાચનમાળાની ત્રીજી, ચોથી, પાંચમી અને છઠ્ઠી ચોપડીઓમાં વિદ્યાનના ધણાખરા પાઠો એમના લખેલા છે. એ ઉપરાંત સાહિત્ય વિષયક કેટલાક પાઠો પણ એમણે લખી આપેલા છે.

વડોદરામાં આવી વસ્યા પછી એ ત્રણ વર્ષ ‘ચંદ્ર પ્રકાશ’ નામનું એક માસિક ચલાવેલું. વળી કેટલાંક વર્ષો સુધી સમાજ સાહિત્યમાળાના સંપાદકનું કાર્ય કરેલું, અને વૈજ્ઞાનિક પરિભાષા ઉપજાવવાનું કદિન કાર્ય પણ કરેલું, છતાં એમનું મહત્વનું અને સ્થાયી કાર્ય તે ગુજરાતી ઇત્રેજ કોષ છે, જે એમનું જીવંત સ્મારક યદ્ય પડશે.

એમના પ્રકીર્ણ લેખો પણ થોડા નથી; માત્ર અહિં એમના પ્રકટ થયેલા મંથોની યાદી આપી છે:

સામાન્ય પદાર્થ જ્ઞાન	સન ૧૮૯૪
પ્રાણી માત્રનું વર્ગીકરણ (પ્રથમ આવૃત્તિ.)	" ૧૮૯૬
(દ્વિતીય આવૃત્તિ.)	" ૧૯૦૪
દ્વિદુસ્તાનનાં ઓચળવાળાં પ્રાણીઓ જા. ૧ લો.	" ૧૮૯૮
ઉપજુતા	" ૧૯૦૦
પદાર્થ વિદ્યાન	" ૧૯૦૨

Matriculation Chemistry (English)	” ૧૯૦૮
પ્રેમાનંદની પ્રસાદી	” ૧૯૧૧
પાંડવાશ્વમેધ	” ૧૯૧૬
બાલુવાદન આખ્યાન	” ૧૯૧૭
પ્રેમાનંદ	” ૧૯૧૮
મીરાંબાઈ	” ”
પ્રાણી વિદ્યાનું રેખાદર્શન	” ”
માનવ દેહ ધર્મ વિદ્યા અને આરોગ્યવિજ્ઞાન	” ”
કરોળીઆ	” ૧૯૧૯
ઋતુના રંગ	” ”
મધપૂડા	” ”
આરોગ્યવિજ્ઞાનની વાતો	” ”
(પ્રેમાનંદ કૃત) સુદામા ચરિત્ર (ટીકા સહિત)	” ”
વિષ્ણુદાસ	” ૧૯૨૦
શ્રી સપાટ વૈજ્ઞાનિક રાજદ સંગ્રહ	” ”
બોક્ષેવિઝમ	” ”
નવીન હિંદુસ્તાન	” ”
પ્રાણી સૃષ્ટિ	” ૧૯૨૧
અદ્વૈત	” ”
(પ્રેમાનંદ કૃત) વિરાટ પર્વ	” ”
કવિ વિષ્ણુદાસના કાવ્યો (સભા પર્વ, નળાખ્યાન, કુંવરબાહુલું મામેરૂ અને હુંડી.)	” ”
(પ્રેમાનંદ કૃત) મામેરૂ	” ૧૯૨૨
(”) બીજમ પર્વ	” ”
સુરત	” ”
ભૌતિક શાસ્ત્ર અને આરોગ્યવિજ્ઞાન	” ”
ધરધોણી	” ૧૯૨૩
જગતની જુઓજ	” ”
દરિયા કાઠો	” ૧૯૨૪
મુવાખ્યાન (બાલણ કૃત)	” ”

રણુવટ (પ્રેમાનંદ કૃત)	" ૧૯૨૪
આયુર્વેદનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ	" "
સત્તા પર્વ (પ્રેમાનંદ કૃત)	" "
The Modern Gujarati English Dictionary	" "
કરોળીઆના કાવતરા	" ૧૯૨૭
સરોવરોનાં ઝવેરા	" "
આરોગ્યવિજ્ઞાન અને ગૃહઅવશ્યા	" ૧૯૨૯
મહીપતરામ	" ૧૯૩૦

મગનભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ

જાતે પાટીદાર; નડિયાદના વતની. એમનો જન્મ સન ૧૮૭૬ માં નડિયાદમાં થયો. તેમણે પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ નડિયાદમાં જ લીધેલું અને કોલેજ કેળવણી વિલસન અને બરોડા કોલેજમાં મેળવેલી. તેઓએ સન ૧૮૯૮ માં બી. એ; ની પરીક્ષામાં પાસ કરી, સન ૧૯૦૦ માં એલ એલ. બી; ની પરીક્ષા આપી હતી. આના રીઝલ્ટ માટે રાહ જોતા હતા, એવામાં સન ૧૮૯૮-૯૯ ના ફુકાળમાં રેવન્યુ નોકરોએ કરેલા અત્યાચારો સંબંધમાં તપાસ કરવા કમિશન નિમણું, તેમાં સ્વર્ગસ્થ સર ગોકળદાસની મદદે તેઓ ગયા, ત્યારથી એમના જાહેર જીવનની શરૂઆત થાય છે. સન ૧૯૦૧ માં તેઓ અમદાવાદમાં વકીલાત કરવા આવ્યા અને અહિં પ્રથમ વાર કોન્ગ્રેસ ભરાઈ (૧૯૦૫) ત્યારે એમણે બહારગામ જઈ નાણા ઉધરાવવામાં તેમજ બીજા કાર્યોમાં સારી મહેનત ઉઠાવી હતી; અને તે સમયથી અમદાવાદનું જાહેરકામ કોઈ એવું નહિ હોય કે જેમાં મગનભાઈનો હાથ કે હાજરી નહિ હોય.

તેઓ એક સારા વક્તા હતા, તેથી જોતા પર સારો એમનો પ્રભાવ પડતો અને એમના વ્યાખ્યાનની પણ તેમના પર હિંદી અસર થતી જણાતી. એ અરસામાં દેશમાં સ્વદેશીનું મોહનું ફરી વળ્યું, તેમાં આગેવાનીઓમાં ભાગ લીધો; સ્વદેશી રોડર્સ કાઢવામાં સારી મદદ આપી; અને લોકલાગણી જાગૃત કરવા અને કેળવવા કાબો લખવા માંડ્યાં, જેમાંનું 'એક દિન એવો આવશે' એ નામનું કાવ્ય બહુ પંકાયું હતું અને ક્ષાત્રપાળ-રાણા પ્રતાપ વિશેનું આખું કાવ્ય પણ પ્રચંસા પામ્યું હતું.

સ્વદેશી હિલચાલમાં તેઓ અગ્રેસરઓમાં ભાગ લેતા હતા તેથી સરકાર પણ એમના પ્રતિ સંશયની નજરે જોતી હતી. તેઓ એક સાચા અને શુદ્ધ દેશભક્ત હતા, એમ એમના પ્રસંગમાં આવનાર કોઈ પણ વિનાસકાંડે કહી શકે; પાછળથી રાજકીય વિષયમાં મતભેદ ઉપસ્થિત થતા, તેઓએ પોતાના અભિપ્રાયને ખુલ્લી રીતે-નિખાલસપણે વ્યક્ત કરવામાં કદી પાછી પાતી કરી નહોતી. સન ૧૯૧૫ માં હોમરૂલ લીગની ચળવળ પુષ્કળ ફેલાઈ હતી, ત્યારે અમદાવાદ જિલ્લા હોમરૂલ લીગના સેક્રેટરી તરીકે તેમણે જૂદે જૂદે ગાગે બાપણો કરીને લગભગ ૯૦ શાખાઓ સ્થાપી હતી, એ પરથી દેશ અને દેશ સેવા માટેની એમની ધન્ય કેટલી હિંદી હતી તે સહજ

સમગ્રજી. સન ૧૯૨૬માં બેંગાળ શાસ્ત્રાભ્યાસભણ સર કરવામાં આવેલો, ત્યારે તેમણે પ્રથમ જ તે સામે પોતાનો વિરોધ દર્શાવેલો; પરંતુ તે સાથે જમીન મહેસુલ સંબંધમાં ઇંગ્લેન્ડમાં સંખ્યાબંધ લેખો લખી મોકલી, બેફતપક્ષનું પોતે સમર્થન કર્યું હતું. તે પછી તેઓ રાજકીય ક્ષેત્રમાંથી અલગ પડી જઈ, સાહિત્ય અને ધર્મના અભ્યાસમાં મગ્ન રહ્યા, જેના પરિણામે તેઓ ગીતા, ઉપનિષદ અને બ્રહ્મસૂત્રોનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરવાની સાથે તે પર “જ્યોતિ” નામની સ્વતંત્ર ટીકા લખવા શક્તિમાન થયા હતા. તે પૂર્વે એમણે પોતાનો કાવ્યસંગ્રહ ‘કુસુમાન્જલિ’ એ નામથી છપાવ્યો હતો; અને સીધીકૃત ઇંગ્લેન્ડ રાજ્ય વિસ્તાર—Expansion of England એ જાણીતા પુસ્તકનું બાપાંતર ગ્રા. વ. સોસાઈટી માટે કરેલું છે, તે હવે પછી છપાશે.

કવિ કાલિદાસના સુપ્રસિદ્ધ “શકુન્તલા”નો જોષએ તેવો સારો અને બાવવાહી અનુવાદ થયો નથી, એવી માન્યતાથી તેમણે સન ૧૯૧૫ માં તેને નવેસર ગુજરાતીમાં ઉતાર્યું હતું.

એમના મંથોની યાદી:

વૈદેહી વિજય	૧૮૯૯
ક્ષાત્રપાળ કાવ્ય [મહારાણા પ્રતાપ]	સં. ૧૯૦૯
કુસુમાન્જલિ (કાવ્યસંગ્રહ)	૧૯૦૯
કાવ્યાર્થ પ્રદિપ [‘સુદર્શન’માં પ્રકટ થયેલું]	૧૯૧૦
શિક્ષકનું કર્તવ્ય (નિબંધ)	૧૯૦૭
સ્વદેશી દિલચાલ(„)	૧૯૦૮
અભિદાન-શકુન્તલ (ભાષાંતર)	૧૯૧૪
Studies in Land Revenue and Economics.	૧૯૨૫
ભગવદ્ ગીતા-જ્યોતિ	૧૯૨૭
ઉપનિષદ જ્યોતિ ભા. ૧ લો	૧૯૨૯
„ „ ભા. ૨ નો	૧૯૨૯
બ્રહ્મસૂત્રોમાં જ્યોતિ	[છપાય છે.]

● અમને નોંધપાત્ર બિંદુ યાદ છે કે પ્રસ્તુત મંથ છપાઈને બહાર પડે તે અગમ્ય તા. ૧૬ મી માર્ચ ૧૯૩૦ ને સંવિધારે એમનું અવસાન થયું છે.

મહમદ સાદીક

એઓ ઇરાક [મેસોપોટેમીયા] માં કરબલાના વતની અને જાતે આરબ છે. એમનો જન્મ કરબલામાં ઇ. સ. ૧૯૦૧ માં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ શેખ અદમદ સુલતાન સાહેબ અને માતાનું નામ મરિયમ ખેગમ છે. એઓએ થોડાંપણે ગુજરાતી તેમ ઇંગ્રેજ અભ્યાસ મુંબાઈમાં કર્યો છે. તેઓ સન ૧૯૧૦ માં હિન્દુસ્તાનમાં આવે તે પહેલાં ઇરાકથી ઇરાનની મુસાફરી કરી હતી. તે વખતે રેલ્વેનું સાધન નહિ, એટલે ઉંટ, ખર્યર, ઘોડા પર મુસાફરી કરવી પડી હતી. ત્યારે એમની ઉંમર આશરે આઠ વર્ષની હતી. હિંદમાં તેઓ પોતાના માતાપિતા સાથે મુસાફર તરીકે આવ્યા હતા. પરંતુ બ્યારે તેઓ પોતાના વતને પાછા ફરવા માગતા હતા ત્યારે તેમના દેશના તુર્કો રાજ અને મુરોપિયન રાજ્યો વચ્ચે મુદ્દ ચાલતું હોવાથી તેઓ હિંદમાંથી પાછા જઈ શક્યા નહોતા. અને તે પછી તરતજ મહા મુદ્દ થવાથી હિંદમાં જ રહેવું પડ્યું હતું, એ મુદ્દત દરમિયાન તેઓએ ગુજરાતી અભ્યાસ કર્યો હતો.

એમની મૂળ બાપા ફારસી છે અને મુંબાઈમાં રહ્યા પછી ઉર્દુ અખાન પર સાધારણ કાશુ મેળવ્યો; અને ગુજરાતી પુસ્તકો વાચવાનો એમને ખૂબજ શોખ હોવાથી તેમણે પોતાના વાચન શોખથી ગુજરાતી બાપા પણ શીખી લીધી. એમણે પ્રથમ લેખ સન ૧૯૧૫ માં લખ્યો હતો.

એમના અભ્યાસનો પ્રિય વિષય - ઇતિહાસ છે. લેખનવાચન તરફ અભિરુચિ થવાથી એક પત્રકારનું જીવન એમને વિશેષ રમ્યું; હિંદુસ્તાન-મુંબાઈ સમાચાર-સાજ વર્તમાન અને બારત પત્રના રીપોર્ટર તરીકે અને તે પછી એ પત્રોના લેખક તરીકે કામ કરવા માડ્યું. સન ૧૯૨૧ થી તેઓ હિંદની રાજકીય લડતમાં જોડાયા છે અને આજ ધડી સુધી તેઓ કેંગ્રેસ પક્ષમાં રહ્યા છે. અને હમણા સત્યાગ્રહની લડતમાં જોડાતા તેમાં તેમને એક માસની સજા ચમકી, તે બોગવી તાબજ તેઓ જેલમાંથી છૂટા થયા છે. ૧૯૨૪ માં તેમણે શ્રી ૦ ચમદા સાથે મળીને “બે ધડી મોજ” નામનું સાપ્તાહિક પત્ર કાઢ્યું, જે જનતામાં લોકપ્રિય થઈ પડ્યું છે અને બહોળા ફેલાવો પામ્યું છે. ગુજરાતના અગ્રગણ્ય સંસ્કારી લેખક લાઈ-બહેનોનો એઓએ પોતાના નામ મળતાવડા સ્વભાવને લીધે સારો સહકાર મેળવ્યો છે. ગુજરાતી પત્રકારિત્વમાં ‘બે ધડી મોજ’ હજુ, રમુજ અને

ઉપયોગી વાચનસાહિત્ય,—સચિત્ર—આપવાની પહેલ કરી, એક નવીન માર્ગ જોસેલો છે; અને તે પ્રયાસ એટલો સફળ થયો છે કે તે પછી બીજા લખાણોએ એનું અનુકરણ કરવા માંડ્યું હતું. તેનું આ પ્રમાણે અનુકરણ થયું, એ તે પત્રના સંચાલકો માટે ખચિત અભિનંદનીય લેખાય. બાકી સાદીકે એ પત્રમાં અનેક ઉપનામો ધારણ કરીને માર્મિક કટાક્ષ કરતા અને પ્રાસંગિક ગ્રંથો કરતા લેખો લખ્યા છે.

એમનાં પુસ્તકોની યાદી નીચે આપેલી છે, તે પરથી જોઈ શકાશે કે અઠવાડિક પત્ર ચલાવવાનો શ્રમ ઉઠાવવાની સાથે, તેમનું અન્ય લેખનવાચન કાર્ય ચાલુ રહેલું છે અને એમાંનાં કેટલાંકની પ્રસ્તાવના જાણીતા સાક્ષરોએ લખી આપેલી છે; અને તે તે પુસ્તકોની ઉપયોગિતાની સાથે લેખકની શક્તિ અને કાર્યનું એક ઉત્તમ પ્રમાણપત્ર છે.

બંગાળી જૂન [અનુવાદ]	ઈ. સ. ૧૯૨૨
મહાત્મા શેખ સાદી [પ્રસ્તાવના: દિ. બ. કૃષ્ણલાલ અવેરી.]	„ ૧૯૨૪
દિલ્હીના મોગલ સમ્રાટ બહાદુરશાહ અંકર	
(પ્રસ્તાવના: શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી.)	„ ૧૯૨૫
રસ ઝરણા	„ ૧૯૨૫
મહા કવિ ગાલિબ (સાંજ વર્તમાનમાં પ્રકટ.)	„ ૧૯૨૬
સુસ્તાના રઝિયા (પ્રસ્તાવના: દિ. બ. કૃષ્ણલાલ અવેરી.)	„ ૧૯૨૮
દરબારે અકબરી (પ્રસ્તાવના: પ્રે. કેશવલાલ કામદાર)	„ ૧૯૩૦

મટુભાઈ હરગોવિંદલાલ કાંટાવાળા.

જાતે તેઓ વીસા ખડાયતા વણિક છે. તેમનો જન્મ સન માં
માં થયો હતો. એમના પિતાશ્રી રા. બા. રાજ્યરત્ન હરગોવિંદલાલ
ભાઈ, એ નવાં શિક્ષણનાં શરૂઆતના ફોજો હતા અને તેમના જીવનપર
કેળવણી અને સાહિત્યની ઉંડી છાપ અને સરકાર પડ્યા હતા, જે સર્વ
મટુભાઈમાં ઉતરી આવેલા દષ્ટિગોચર થાય છે. એમનો ઘણોખરો અભ્યાસ
વડોદરામાં થયેલો. વડોદરા કોલેજમાંથી બી. એ; ની પરીક્ષા સન માં
પાસ કરેલી; કોલેજની ડિમેટીંગ સોસાયટીમાં સારો ભાગ લેતા, એટલુંજ
નહિ પણ કોલેજ મેગેઝીનમાં વખતોવખત લેખો લખતા. અને તે સામાન્ય
અને ચાલુ વિષયોમાં નહિ પણ તે કાળે જે પ્રતિ ચોડુંજ અથવા નહિ જેવું
લક્ષ અપાતું હતું એવા ગુજરાતી સાહિત્યના વિષયો ચર્ચાતા હતા. આનંદ
પામવાનું કારણ આપણને એ છે કે યુનિવર્સિટીએ એમ. એ; ની પરી-
ક્ષામાં ગુજરાતીમાં સ્થાન અપાતાં, પ્રથમ તે પરીક્ષા પાસ કરવાનું માન
એમને ઘટે છે; અને તે બદલ ગુ. વ. સોસાયટી તરફથી એમને રૂ. ૨૦૦)નું
ધનિામ મળ્યું હતું. ઉપર કહ્યું તેમ કેળવણી અને સાહિત્યના સરકાર પિતા
તરફથી એમને વારસામાં મળેલા છે; અને તે એમણે એટલા બધા સજીવન
અને ચેતનવંતા રાખેલાં છે કે એક મિલ એજન્ટ તરીકે વ્યવસાયી અને
શ્રમભર્યું જીવન વ્યતિત કરે છે, તેમ છતાં સાહિત્ય પ્રત્યેનો એમનો અનુરાગ
અને વ્યાસંગ લેશ માત્ર ઓછો થયો નથી, એ તેઓ જે દક્ષતાથી અને
કાળજીથી “સાહિત્ય” માસિક ચલાવે છે, તે પરથી સહજ સ્પષ્ટ થશે.

નરસિંહરાવભાઈએ પ્રેમાનંદના નાટકોનો પ્રથમ ઉચ્ચ ઉપસ્થિત ક્યો
ત્યારે પ્રતિપક્ષ તરફથી જે રફીઆ અપાયા હતા તેમાં એમના લેખો, વિરોધ
ધ્યાન ખેંચતા હતા અને મૂળ કેસને પાગળો-હુલો કરવામાં એમનો દિરસો
નહાનોસુનો નથી. તે બતાવી આગે છે કે એમનું લુના ગુજરાતી સાહિત્યનું
વાચન અને અભ્યાસ કેટલો બધો વિશાળ અને ઝીણો છે.

તે સાથે એમણે ટુંકી વાર્તાના લેખક તરીકે નામ મેળવેલું છે અને
તેમાં આપણા સંસારના ચિત્રો આવેખેલા છે તે આકર્ષક નિવડ્યા છે,
એમ એના ધણા વાચકોએ જણાવ્યું છે.

અત્યારે સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં એક free lance પત્રકાર તરીકે તેઓ
સરસ કાર્ય કરે છે. “સાહિત્ય”માની એમની નોંધ અને મંથોના અવલોકન

સાહિત્ય રસિકોમાં આતુરતાથી અને લક્ષ્યપૂર્વક વંચાય છે અને એમના અભિપ્રાય કેટલીક વાર એટલા સચોટ, મુદ્દાસર અને સ્પષ્ટ હોય છે કે તે ધારી અસર પેદા કરવામાં સફળ નિવડે છે.

આપણા માસિકોમાં “સાહિત્ય” માસિકે ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરેલું છે, એ એમની નિયમિતતા, બાહોશી, ઉચ્ચ જ્ઞાન અને વિદ્વતાને આભારી છે. એમના લેખોનો સંગ્રહ મોટો થવા જાય; પણ હાલ તુરત ‘પ્રેમાનંદના જ નાટકો,’ એ પુસ્તક દ્વારા એમના એ વિષયપરના લેખો છપાવીને એમણે સંતોષ માનેયો છે.

એમનો અંત્ય:

પ્રેમાનંદના જ નાટકો ?

૧૯૨૮

મણિલાલ નથુભાઈ દોશી

એઓ રાત્રિએ વીશા ઓસવાલ જૈન; અને અમદાવાદના વતની છે. એમનો જન્મ ૨૭ નવેમ્બર ૧૮૮૨માં—સં. ૧૯૩૮ના આસો વદ ૭ ના રોજ—વિજયપુરમાં થયો હતો એમના પિતાનું નામ નથુભાઈ જીવરાજ દોશી અને માતાનું નામ માકોરબાઈ મયાચંદ છે.

એમણે બધું શિક્ષણ અમદાવાદમાં જ લીધેલું. સન ૧૮૯૮ માં મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા પસાર કરી હતી. તે પછી ગુજરાત કૌલેજમાં દાખલ થઈ સન ૧૯૦૨માં ભાષા અને સાહિત્ય ઐચ્છિક વિષય લઈને બી. એ. ની ડીગ્રી મેળવી હતી; અને ઉંચે નબરે આવવાથી તેઓ દક્ષિણા ફેલો નિમાયા હતા. સન ૧૯૦૩માં તેમણે એક શિક્ષકનો ધંધો પસંદ કર્યો હતો. એમની શિક્ષણ આપવાની પદ્ધતિથી અને શિષ્યો પ્રતિના સમભાવ અને પ્રેમથી તેઓ વિદ્યાર્થી વર્ગમાં બહુ પ્રિય થઈ પડતા; અને એમના સાલસ સ્વભાવ અને ઉત્તમ ચારિત્ર્યથી, એમના સમાગમમાં આવનાર સૌ કોઈને પોતા પ્રતિ આકર્ષતા હતા. એમના પ્રિય વિષયો માનસ શાસ્ત્ર, નીતિ અને ધર્મ છે. વળી એમ કહેવું વધારાપડતું નથી કે તેના અભ્યાસ અને પ્રચાર કાર્ય પાછળ એમણે પોતાનું જીવન સમર્પણ કરેલું છે. આખા ગુજરાતમાં તેઓ એક આગેવાન થિઓસોરીસ્ટ તરીકે જાણીતા છે એમના એ સેવા કાર્યથી ઘણાના જીવનમાં સુદર ફેરફાર અને પવટો ચપચા અમાસ જાણવામાં છે. શિક્ષણકાર્ય સાથે સમાજસેવાના કાર્યમાં તેમજ થિઓસોરીના પ્રચારકાર્યમાં વખતોવખત મુશ્કેલીઓ નડનાથી સન ૧૯૧૬માં એમણે શિક્ષક તરીકેની નોકરી કાયમ માટે છોડી દીધી હતી અને તે સમયથી એક સમાજસેવક તરીકે અને થિઓસોરીના પ્રચારક તરીકે પ્રવૃત્તિ આદરી રહ્યા છે લેખનકાર્ય તો એમણે સન ૧૯૦૩ થી શરૂ કરેલું અને એ પ્રવાહ સતત વહેતો અને વિકસતો રહેલો છે. માન નાના મોટા પુસ્તકો લખીને એમણે સતોપ માન્યો નથી, પણ જૂદે જૂદે સમયે એક વા બીજું માસિક ચલાવીને, તે દ્વારા જનતાની સેવા કરવાને પ્રયત્નો કરેલા છે. અત્યારે તેઓ બે માસિકો ચલાવે છે. સ્ત્રીજીવનના વિકાસ અને અભ્યુદય અર્થે પણ એમની પ્રવૃત્તિ ચોટી નથી. સ્ત્રીઓ માટે તેઓ એક જૂદું માસિક કાઢે છે. એમનું “સખીના પત્રો” એ નામનું પુસ્તક ગુ. વ. સોસાયટી તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલું છે, તે પરથી જ્ઞેષ્ઠ શકાશે કે સ્ત્રીમાનસને સમજાવામાં તેઓ કેટલા નિપુણ અને ઉડા ઉતરેલા છે.

લેખન વ્યવસાયમાં તેમ એક ઉપદેશક તરીકે એમનું ધર્મ ખરું જીવન વ્યતીત થયેલું હોવાથી એમનો લેખ સંગ્રહ બહુ મોટો જણાશે. અર્ધિ માત્ર એમના ગ્રંથોની યાદી આપી છે:-

- ૧ અર્હન્તીતિ (શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત સંસ્કૃત પુસ્તકનો ગુજરાતી અનુવાદ.) ઇ. સ. ૧૯૦૬
- ૨ ગુરુદર્શન " ૧૯૦૮
- ૩ આત્મ પ્રદીપ (શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરે રચેલા ૧૦૦ સંસ્કૃત શ્લોકનું ભાષાંતર તથા વિવેચન.) " ૧૯૧૦
- ૪ દયાનો ઝરો (રાફ્ વોલ્ડે ટ્રાઇનના " Every Living Creature"નું ભાષાંતર) " ૧૯૧૦
- ૫ સ્વર શાસ્ત્ર " ૧૯૧૦
- ૬ મુખોદયદ્ર (આધ્યાત્મિક નવલ કથા) " "
- ૭ લઘુ લેખસંગ્રહ " ૧૯૧૧
- ૮ શ્રી બુદ્ધચરિત્ર (પાંચ આવૃત્તિઓ થઈ છે.) " ૧૯૧૧
- ૯ મહાન ગુરુનો પ્રસાદ (At the feet of the Master'નો અનુવાદ) " ૧૯૧૧
- ૧૦ યોગમાર્ગનો ભોમીઓ " ૧૯૧૨
- ૧૧ શ્રી બુદ્ધોપદેશ (ધર્મપદના બુદ્ધ ગ્રંથનું પાલીમાંથી ભાષાંતર) "
- ૧૨ શ્રી ધર્મખિન્દુ (શ્રી હરિભદ્રચરિત્ર કૃત ગ્રંથનું ભાષાંતર અને વિવેચન.) " "
- ૧૩ આદર્શ પુરુષ (ડૉ. એસન્ટના "Path to the Masters of Wisdom"નો અનુવાદ.) " ૧૯૧૩
- ૧૪ પ્રભુમય જીવન (ત્રણ આવૃત્તિ થઈ છે.) (In tune with the Infinite'નું ભાષાંતર.) " ૧૯૧૬
- ૧૫ ચિત્તોસોફી લેખમાળા " ૧૯૧૯
- ૧૬ પ્રભુને નામે (સી. જનરાજદાસના "In His Name"નું ભાષાંતર) " "
- ૧૭ અધ્યા એ જીવન (સી. જનરાજદાસના " Faith that is Life"નો અનુવાદ.) " "
- ૧૮ શ્રી સીમન્ધર સ્વામીને ખુશ્લા પત્રો " ૧૯૨૦

૧૯ સંયમ સામ્રાજ્ય 'Kingship of self-control'નું ભાષાંતર)	" "
૨૦ શ્રી ભગવદ્ ગીતા અધ્યયન (ડૉ. બેસન્ટના 'Hints on the Study of Gita'નું ભાષાંતર.)	" "
૨૧ વિદ્યાર્થી બંધુઓની સેવામાં (ડૉ. એરેડેલના 'Talks to Students'નો અનુવાદ)	" "
૨૨ દિવ્ય જીવન	" ૧૯૨૨
૨૩ સખીને પત્રો	" ૧૯૨૪
૨૪ ઉપદેશ રત્નકોષ (બે આવૃત્તિઓ) (માગધીમાંથી ભાષાંતર અને વિવેચન.)	" ૧૯૨૪
૨૫ ઉચ્ચ જીવનના નિયમો (ડૉ. બેસન્ટના 'Laws of Higher Life'નો અનુવાદ.)	" ૧૯૨૬
૨૬ દૈનિક ધ્યાનનાં સૂત્રો (ડૉ. બેસન્ટના 'Daily Medi- tations'નું ભાષાંતર.)	" ૧૯૨૭
૨૭ પવિત્રતાને પંથે (ચાર આવૃત્તિઓ) (જેનધર્મ ગ્રંથ.)	" "
૨૮ મુક્તિનું રહસ્ય (સી. જનરાજદાસના 'Release'નું ભાષાંતર)	" ૧૯૨૮
૨૯ ચારિત્ર મંદિર (વ્યાખ્યાનોનો સંગ્રહ.)	" "
૩૦ નવોન યુગનો આત્મા (Spirit of the Unborn'નો અનુવાદ.)	" "
૩૧ પ્રેમ અને સેવા	" ૧૯૨૯
૩૨ શ્રાવક ધર્મ	" "
૩૩ જ્ઞાન પ્રભાવ	" "
૩૪ જીવન મંદેશ (શ્રી કૃષ્ણ મૂર્તિના વ્યાખ્યાનો તથા લેખોનો અનુવાદ.)	" ૧૯૩૦
૩૫ જ્ઞાનશિક્ષણ (માળાપ અને શિક્ષણ સંધની ચાર પત્રિકા- ઓનો અનુવાદ.)	" "

મણિલાલ છબારામ ભટ્ટ

એમના પિતા છબારામ ટીસિંહરામ ઝાનિએ રાયકવાળ બ્રાહ્મણ હતા; અને અમદાવાદની પાસે આવેલા કુબઝ્યલ ગામમાં રહી, ગામડી નિદાળ ચલાવતા અને પુરાણ કથા વાંચાનો ઉદ્યોગ કરતા. સન ૧૮૬૬-૭૦ માં તેમને ઘેર મણિલાલનો જન્મ થયો. શરૂઆતમાં ન્દાનપણથી જ તેમને સ્તોત્ર-પ્રકીર્ણ શ્લોક વગેરે ગામડાના બ્રાહ્મણપુત્રોએ મુખપાઠ કરાવવામાં આવે છે તેમ મોઢે કરાવવામાં આવેલા અને ઉપનીત પહેલાં ગુજરાતીનો શાળામાં અને સંસ્કૃત બ્યાકરણનો (સારસ્વતનો) ઘેર અભ્યાસ કરાવવામાં આવ્યો. સારસ્વત પછી રઘુ અને ખીર્મ કાવ્યોનો અભ્યાસ ચાલેલો હતો એવામાં તેમનાં માતા અને પછી એકાદ વર્ષમાં તેમના પિતા પરલોકવાસી થયા; તેથી તેવો અમદાવાદમાં સ્વ. જામજાંકર નાનાબાઈને ઘેર તેમના મોસાળમાં ઉછર્યા. અદિ દિષ્ટ અને ઉચ્ચ નાગરમિત્રોના સહવાસથી નાગરિક ઉચ્ચ સંસ્કાર સાથે ઇંગ્લેન્ડના સાતમા ધોરણ સુધીના અભ્યાસ સુધી પહોંચવાને તેમને અત્યુત્તમ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો. હાઇસ્કૂલમાં અભ્યાસ કરતા તેની જ સાથે સાથે ફાજલ સમયમાં બારકરદારીને ત્યાં જઈ “નેપથ ચરિત” જેવા કઠિન કાવ્યનું તેમજ કૌમુદીનું અભ્યસન કરવા માંડ્યું; પણ તે પૂરું શિખી રહે તે પહેલાં અને મેટ્રીકની પરીક્ષામાં બેસવાનો સમય આવી પહોંચે તે પહેલાં એમનાં દાદી દેવભોજ પાખ્યાં અને તેમના મોટા બાઈ એક બાકાનું ધર રાખી જૂદા રહેવા લાગ્યા. આ સાંસારિક વિદ'બળ્લામાં આવી પડવાથી તેમની કેળવણીની પણ સમાપ્તિ થઈ; અને મુંબાઈમાં સોલીસીટરની આજી-સોમાં કારકુન તરીકે નોકરી સ્વીકારવી પડી. સંસ્કૃતનો શોખ મૂળથી એટલે બાકીના વખતમાં પં. ગુરુલાલજીની સંસ્કૃત શાળામાં પણ જતા હતા. થોડા મહિના પછી રેલ્વેતારનું શિખવાના ઈરાદે તે સુરત ગયા; પણ ત્યાં તાવના સકંજમાં સપડાવાથી અને નાદુરસ્ત તબિયત રહેતી હોવાથી, અમદાવાદ પાછા ફર્યા. ત્યાર પછી દોઢેક વર્ષે ‘ગુજરાત ગેઝીટ’ સાપ્તાહિક વતમાન-પત્રમાં બાગીદારી તરીકે જોડાયા; અને પોતાની કલમ ચલાવવા માંડી. સંસ્કૃત, ગુજરાતી, ઇંગ્લેજ, મરાઠી અને હિન્દી પુસ્તકોના વાચનથી તેમનું જ્ઞાન સર્વદેશીય બન્યું હતું. જન્મસિદ્ધ કાવ્યલેખન શક્તિમાં કંઈ ઓર ઉમેરો ચવા લાગ્યો. ‘શુદ્ધિપ્રકાશ’માં ‘સીતાહરણ’ નાટક (અપૂર્ણ) તેમજ ‘ભારતી બૂવણ’માં ‘મૃગાવતી’ના ત્રણ અંકો લખ્યા. વળી એ અરસામાં

‘રવદેશ વતસલ’ માસિકમાં ‘ઋતુ વર્ણન’, ‘અનિવૃત્ત’ વગેરે કાવ્યો અને ‘કિશોરસુંદરી’ની વાર્તા એમણે લખી તે વખતના સાહિત્ય રસિકોનું ધ્યાન ખેંચેલું. ‘ગુજરાત ઐત્રીટ’ બંધ પડતાં તેમણે મુંબઈ ‘ગુજરાતી’ પત્રમાં નોકરી લીધી. સન ૧૮૯૬માં તેમણે ‘સમાલોચક’ નામનું ત્રિમાસિક કાદ્યું અને ૧૯૦૯ સુધી ચલાવ્યું. પૂરતો પગાર નહિ મળતો હોવાથી તેમને શિષ્યવૃત્તિઓ (Tuition) કરવા ઉપરાંત બાપાંતરો અને લખાણો લખવા માડ્યા. થોડા પૈસા ભેગા થતાં, “ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ”નું પુસ્તક રચી પ્રકટ કર્યું અને તે એટલું લોકપ્રિય નિવડ્યું કે સરકારે સર્વિસના ગુજરાતી પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યું; જે હજુ ચાલુ છે. વળી તેનો ઉપાડ પણ સારો થયો.

તેમના મુંબઈના ૨૦ વર્ષના વસવાટ દરમિયાન તેમણે જે જે પુસ્તકો રચ્યાં તેની દીપ નીચે આપવામાં આવેલી છે. સન ૧૯૦૬ માં ‘ગુજરાતી’ની નોકરી છૂટી દઈ અમદાવાદ આવ્યા; અને સન ૧૯૧૦માં ગુજરાતી બાપાનો કોષ કરવાને ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીમાં જોડાયા.

તેમણે સન ૧૯૨૩મા ગુ.વ. સોસાયટીમાંથી નોકરી છોડી ને વાનગ્ર-સ્થાવરથા લીધી છે તે ચાલુ છે. હજુ ઉત્તરાવસ્થામાં સાહિત્યક્ષેત્રમાંથી નિવૃત્તિ લીધી છે તોપણ, અવાનવાર વતંધાનપત્રો અને માસિકોમાં લેખો લખી સાહિત્યને લાભ આપતા રહે છે, તે જોઈ આપણને આનંદ થાય છે; અને તે થકી તેમનો સાહિત્યપ્રેમ વ્યક્ત થાય છે.

ઈંગ્રેજ અને સંસ્કૃત સાહિત્યના તેમના વિશાળ વાચનનું જ્ઞાન લોકોને ઘણું રચિકર થયું છે; અને તેથી તે એક લોકપ્રિય લેખક બન્યા છે. તેમની બાપા શૈલી શુદ્ધ, સરળ જતાં પ્રૌઢ, શિષ્ટ અને સરકારી છે.

તેમણે સ્ત્રી ઉપયોગી પુસ્તકો ‘ઓઓની રંજશ્રમિ,’ ‘પતિવ્રતા સતીઓ’ અને ‘મુંદર બહેન’ સરળ બાપામાં રચી ઓળંગતને આપી છે; સુપથે દાર્યુ છે. તેમની ઐતિહાસિક વાર્તાઓ તેમજ સામાજિક નવલકથાઓથી સમાજનો સડો કંઈક અંશે દૂર થયો છે. તેમણે ઈંગ્રેજ અને સંસ્કૃતનાં મુંદર બાપાન્તરો કરેલા છે. અને ‘કાવ્ય પીથુપ’ તથા ‘સીમંતિની આખ્યાન’ના કાવ્ય રચ્યાં છે. આમ અનેક પુસ્તકો પ્રકટ કરી ગુજરાતી સાહિત્યમાં તેમણે સારો ફાળો આપી પ્રબલસેવા બજાવી છે.

એમના પ્રયોગની યાદી:

કાવ્ય.

ઝગતુ વર્ણન (' સ્વદેશ વતસલ' સોસાઈટીએ છપાવેલું)	સંવત ૧૯૪૫
અનિલ દ્રુત (ખંડ કાવ્ય)	" ૧૯૪૫
કાવ્ય પીયૂષ. (પ્રકાશીત કવિતાઓ)	સને ૧૯૧૧
શીર્ષાંતિની આખ્યાન.	સંવત ૧૯૪૬

નાટક.

પ્રતિમા નાટક (ભાસકૃત-ભાષાન્તર)	સન ૧૯૧૬
--------------------------------	---------

ઐતિહાસિક વાર્તા.

ગુજરાતની જૂની વાર્તાઓ.	સન ૧૮૯૩-૪
પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ ને ચંદ બરદાસી (પાઠ્ય પુસ્તક)	" ૧૮૯૭
ઝાંશીની રાણી (ભાષાન્તર)	" ૧૮૯૮

સામાજિક નવલકથા.

રતિ મુદરી	સન ૧૯૦૦
મુખાર્જીની શેઠાણી, ગુર્જરી.	" ૧૯૧૫
મકમ કે મધુરી.	" ૧૯૨૦

સંસ્કૃત ભાષાન્તર.

વિષ્ણુ પુરાણ.	સન ૧૯૧૨
આત્મ પુરાણ.	" ૧૯૦૭
અષ્ટાવક ગીતા.	" ૧૯૨૯
વૃદ્ધ આણ્ડાકમ.	

ઈંગ્રેજી ભાષાન્તર.

બર્નિયરનો પ્રવાસ	(ગુ. વ. સોસાઈટી.) સન ૧૮૯૮
શહેનશાહ બાતુ મેરી	(" ") સન ૧૯૧૧
લોર્ડ લોરેન્સ	(ગુજરાતી પ્રેસ)

સ્ત્રીવાચન.

સ્ત્રીઓની રંગબ્રૂમિ.	સન ૧૯૧૮
પતિવ્રતા સતિઓ.	સન ૧૯૦૬
સુંદર બહેન.	સન ૧૯૦૬

મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે

એમનો જન્મ સન ૧૮૮૩ માં ચેત્ર સુદ તેરસને રોજ થયો હતો. તેઓ વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ; સુરતના વતની છે. એમના પિતા પાર્વતી શંકર સારા મોટા હોદ્દા પર હતા અને જે પૈએ સુખી હતા. એમના માતૃશ્રી ઈશિંગૌરી તે દીનમણિશંકર શાસ્ત્રીના પુત્રી થાય. એમનું લગ્ન સ્વ. રા. બા. કમળાશંકરની પુત્રી સૌ. દમનગૌરી સાથે થયું છે. સન ૧૯૦૫માં એમ. એ; અને સન ૧૯૦૭ માં એલ. એલ. બી.ની પરીક્ષા પાસ કરેલી. કેટલોક વખત તેમણે ગુજરાત કૉલેજમાં અભ્યાસ કરેલો; મુબાઇમાં એલ. એલ. બી, એમ. એ, વગેરે અભ્યાસ માટે પણ રહેલા. બી. એ; ની પરીક્ષા પાસ કર્યા પછી ‘બુદ્ધિપ્રકાશ,’ ‘વસંત,’ ‘ગુજરાત શાળાપત્ર’ વગેરેમાં લેખો લખવા શરૂ કરેલા અને સન ૧૯૧૧-૧૨ માં ગુ. વ. સોસાયટી માટે ‘લેન્ડોરના કાલ્પનિક સંવાદો’ એ નામનું પુસ્તક ગુજરાતીમાં જે ભાગમાં એક વિસ્તૃત ઉપોદ્ધાત સાથે તૈયાર કરી આપેલું. સાહિત્ય પરિષદમાં રસ લઇ, લેખો લખી મોકલતા અને આગળ પડતો ભાગ લેતા. વળી, પરિષદ ભંડોળ માટે તેમણે મેકડોનલ્ડ્સ ‘સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ’ બહુ કાળજી પૂર્વક લેખક પાસેથી તેમની નોંદ્રેશ મેળવીને લખેલો છે; અને અવારનવાર નાકુરસ્ત તબિયતના લીધે કેટલાક સમયથી લેખનકાર્ય કંઈક મંદ છે, છતાં તે સાહિત્યમય જીવન ગાળે છે. ચોતે સાર્વજનિક કૉલેજમાં શરૂઆતથી સંસ્કૃતના અધ્યાપક તરીકે, “સેવાભાવથી કાર્ય” કરે છે અને સુરતની એવી કોઇ સાહિત્ય પ્રજ્ઞતિ નહિ હોય, જેમાં એ જોડાયલા નહિ હોય. ગુ. વ. સોસાયટી માટે તેમણે ઉપનિષદ પર એક પુસ્તક લખી આપવાનું સ્વીકારેલું છે. એમના મુખ્ય લેખો અને પુસ્તકોની યાદી નીચે પ્રમાણે છે:—

લેન્ડોરના કાલ્પનિક સંવાદો ભાગ ૧-૨	૧૯૧૧-૧૨
સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ	૧૯૨૪
મહાભારતની સમાલોચના.	૧૯૧૩
અન્યાવલોકન કળા, હાસ્યરસ, કાવ્યકળા પર લેખો	
(સા. પરિષદ માટે)	

મંજુલાલ જમનારામ દવે

એઓ મૂળ પેટલાદના વતની; અને વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ છે. એમનો જન્મ સંવત્ ૧૯૪૬ ના જેઠ વદી ૧૧ (તા. ૧૩-૬-૯૧) ના રોજ પેટલાદ ગામમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ જમનારામ લાભરામ દવે તથા માતાનું નામ ઝીણીબા છે.

એમણે પ્રાથમિક અને માધ્યમિક કેળવણી પેટલાદ તથા વડોદરામાં લીધી હતી. સન ૧૯૦૬ માં મોટુંક ચપ્પ વડોદરા કોલેજમાં નોંધાયલા. સન ૧૯૧૧ માં નેચરલ સાયન્સ-વનસ્પતિ સાત્ર તથા પ્રાણી વિજ્ઞાન શાસ્ત્રના ઔચ્છિક વિષય લખને બીજા વર્ગમાં બી. એ., પાસ થયલા. સન ૧૯૧૫ માં ગુજરાતી તથા ઇંગ્લેશ ભાષાસાહિત્યના ઔચ્છિક વિષય લખ અંગ્રેજીમાં પહેલા વર્ગના માર્ક્સ મેળવી એમ. એ. ની ડીગ્રી મેળવેલી.

ગુજરાતી, ઇંગ્લેશ તથા ફ્રેન્ચ સાહિત્યના અધ્યાપક તરીકે તેમણે કાર્ય કરેલું છે.

બિન બિન દેશોનાં સાહિત્ય તથા સંસ્કૃતિ, એ એમનો પ્રિયતમ અભ્યાસક વિષય છે.

સન ૧૯૧૬ માં તેઓ પ્રથમ પાટણની ન્યુ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યના અધ્યાપક નીમાયલા; અને તેજ સમયથી ગુજરાતી સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિની 'કે' કે' લાવનારો તેમણે સકુટુબ્ધ સેવેલી: જે આજ નાટ્યો, નિબંધો, કાવ્યો, સમીક્ષાઓ, વાર્તાઓ, ચરિત્રો, સંવેદનો, વિગેરે રૂપે પ્રસિદ્ધ છે.

સન ૧૯૧૮ માં તેઓ સુરત એમ. ટી. બી. આર્ટ્સ કોલેજમાં ઇંગ્લેશના અધ્યાપક નિમાયા હતા. પાછળથી સન ૧૯૨૧ માં તેઓ કોલ્કા-પુરમાં રાજારામ કોલેજમાં ગયેલ. તે પછી ૧૯૨૬ માં ઇન્ડિયન ક્રાન્સ ઇત્યાદિ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં વધુ અભ્યાસ માટે, તેમ તે તે દેશોની સાર્વદેશીય સુસંસ્કૃત પ્રવૃત્તિ પ્રગતિના નિરીક્ષણ-સમીક્ષણ કાળે, જર્મી ત્યાંથી પી. એચ ડી અને ડી. લીટ (ડૉક્ટર-ઓફ શીલોસોફી તથા ડૉક્ટર ઓફ લીટરેચર) ની માનવંતી પદ્ધતિ મેળવી આવ્યા છે. ઉપરાંત સુરપખંડને એક છેડેથી બીજે છેડે-આટલાંટીક મહાસાગરમાંના એરન દીપના જૂના જગતને ચારેથી તે તે ખંડની પ્રાચીન સંસ્કૃતિને વહતા ગ્રીસદેશના કીટના

દીપ સુધી પશ્ચિમ પૂર્વ તેમણે મુસાફરી આદરી છે, અને અનેકવિધ અનુભવો ઝીલી પશ્ચિમના મહાન સ્ત્રી પુરુષોના નિકટ સંબંધમાં આવ્યા છે.

વિદ્યાવતથી પાછા ફરતાં તેઓ મુંબઈની વિદ્વસન કોલેજમાં ફ્રેન્ચ ભાષા સાહિત્યના મુખ્ય અધ્યાપક નિમાયલા; અને મુંબઈ યુનિવર્સિટી તરફથી રચનાયલા ઈન્ટર-કોલેજિએટ વર્ગોમાં તેમણે પોસ્ટ-ગ્રેજ્યુએટ વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ ફ્રેન્ચ વાડમય તે સંસ્કૃતિ વિષયક વ્યાખ્યાનમાળા દીધેલ. સન ૧૯૨૯-૩૦ માં કલકત્તા યુનિવર્સિટીના ડૉ. કાલિદાસ નાગ સાથે ડૉ. મંજુલાલ દવે પણ મુંબઈ વિદ્યાપીઠના એકરેન્શન લેક્ચરર તરીકે નિમાયલા; અને ક્રાન્સના લક્ષ્ય સાહિત્ય (Symbolism) પર જ વ્યાખ્યાનો આપેલાં. સેન્ટ ઝેવીઅર કોલેજના પ્રીન્સીપાલ હાથર ધુર તથા મુંબઈમાં રહેતા ફ્રેન્ચ કોન્સલ મ. શાલાં ઇત્યાદિ ફ્રેન્ચવાડમય વિશારદો તરફથી એ વ્યાખ્યાનો પ્રશંસાને પામેલાં.

સન ૧૯૦૮ માં તેમનો પ્રથમ લેખ વડોદરા કોલેજ મિસેલેનીમાં છપાયેલો. ત્યારબાદ ટાગોરના ડાક-ધર-પોસ્ટ ઑફીસ નાટકનો અનુવાદ કરેલો. ટાગોર વિષે એમણે ઉંડા અભ્યાસ કરેલો છે; અને પુરાણકાળથી પ્રખ્યાત એવી દક્ષિણ ક્રાન્સના મુખ્ય નગર મોંપીલીએની યુનિવર્સિટીની સાહિત્યવિશારદ (ડૉક્ટર ઑફ લેટર્સ) ની પદવી, “લા પોએઝી દ રવીન્દ્રનાથ ટાગોર”-રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની કવિતાકલા-નામનો ફ્રેન્ચ ભાષામાં અઢીસો પાનાનો એક નિબંધ રજુ કરીને મેળવી છે. આ નિબંધ યુરોપ અમેરિકાના જાણીતા વિદ્વાનો તથા આંતરરાષ્ટ્રીય સન્માનને પામેલ સાક્ષરજનો તરફથી ધણીજ પ્રશંસાને પામેલ છે. ગાંધીજી જેમને “પશ્ચિમના પ્રગ” એ નામે સંબોધે છે અને જેઓ સાચા જ સ્થિતપ્રગ તે સર્વાંગ સિધ્ધ પુરુષ છે, તેવા મ. રોમે રોલાનો એ નિબંધ (જે પુસ્તક રૂપે પ્રસિધ્ધ છે) પરનો પ્રશંસાપત્ર આ રીતનો છે:—

બહાલા મિત્ર,

“રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની કવિતા” નામક સુસુન્દર પુસ્તક તમે મને મોકલાવ્યું તે માટે તમારો અત્યંત આભાર માનું છું. અતીવ ઉંડેરા ભાવે મેં તેને ઉઠેત્યું છે: ક્રાન્સમાં તો તેની ખાસ જરૂર જ હતી, કારણ ત્યાં જેટલા ટાગોર પ્રખ્યાત છે તેટલા પરિચિત નથી જ. સાફ યજ્ઞે તમારું પુસ્તક એ મહાનુભાવ સાદિયકારને તેના સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકાશમાં તેની સવરતો

બદ કલામયતામાં, આકાશ જૂદીને સાંધતા ઇન્દ્રધનુના રંગચક્રોની જેમ, પ્રકટ-પ્રસિદ્ધ કરી રહે છે.

અને તો એમાંથી કવિની માતૃભાષા બંગાળીનું સંગીત પણ સુણાઈ શકે છે-જે અમારે ત્યાંના ટાગોરના અનુવાદકો, જેવાં કે ઝીદ અને ઝૂવૂ નથી જાણ્યાવી શકે. કારણ બંગાળી ભાષાનો સંબંધ બ્રુમખ્ય સમુદ્ર ફરતી ભાષાઓ સંગે છે-(દા. ત. દક્ષિણ ફ્રાન્સની તેમ દક્ષિણ ઇટલીની ભાષાઓ સંગે છે, દૂકામાં સર્વ કાંઈ 'રોમાન્સ' ભાષાઓ સંગે.)

કવિવર અમારે ગર્હ સાથે વિઝૂનવ આબ્યા હતા ત્યારે "માનસી" તથા "અક્ષાઠા" માંના કાવ્યોનો પરમ રસાસ્વાદ અમને અપાડી ગયેલા.

હું તમારા આ કાર્યને સહૃદયી સન્માન બાવવડે વધાવી રહું છું, અને આ બ્હાલા સન્નિવ, તમને હું પ્રાર્થના કરું છું કે મ્હારા અંતરની ઉત્થાસિત એ બાવના તમે સત્કારશો...

(સહી) રામે રાલાં.

લગભગ પાંચસો જેટલાં પાનાનો ડૉક્ટર-ઝૉફ-શીલોસોફીવાળો એમનો બીજો નિબંધ "યુરપ-એશિયાના સાહિત્યમાંના લક્ષ્યવાદ (Symbolism)" એ પરત્વે છે. આની પ્રસ્તાવના યુરપની બિનબિન ભાષાઓના જાણકાર પ્રોફેસર ડૉક્ટર રૂઝોઝ-આઉને લખી છે. આ નિબંધમાં દુનિયાના લગભગ વીસેક સર્વોપરિ વાઝમય પર સમાવેશના આદરવામાં આવી છે, અને પૂર્વ પશ્ચિમના લક્ષ્યવાદી સાહિત્ય બાવની તુલનાત્મક સમીક્ષા થયેલી છે.

એમના પ્રકીર્ણ લેખોનો સંગ્રહ પણ બહુ મોટો થવા જાય છે. ધણાખરા ગુજરાતી માસિકોમાં એમના લેખો છપાયલા મળી આવશે; અને તે અનેક-વિધ હશે. થોડા સમયથી એમણે કેટલાંક ફ્રેન્ચ અને યુરોપીય નાટકોના ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરવાનું પ્રયત્ન કાર્ય ઉપાડી લીધું છે. સાહિત્યમાં નવા નવા ટાઇપ-લેખનપ્રકાર-દાખલ કરવાને તેઓ બહુ ઉત્સુક રહે છે.

એમનાં પત્ની સ્વ. સૌ. કનુબહેન પણ આપણા સાહિત્યનાં એક સારાં અભ્યાસી અને લેખક હતાં. ગીતાંજલિનો અનુવાદ, ટાગોરને તે માટે ઇનામ મળ્યું, તે અરસામાં એમણે ગુજરાતીમાં ઉતારી પ્રકટ કરેલા. એમની "જીવનસ્મૃતિ" તથા "નોધપોથી", જે માસિકોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં છે તે ઉપરથી સમજાય છે કે એમની રસવૃત્તિ અને વિવેચનશક્તિ કેળવાયલી તથા વિકસેલી હતી. ભાવનગરની સાહિત્ય પરિષદમાં ચુંટાયેલા "સૌ. કનુ

ખેનના કવન" સમીપે ઉલ્લેખ પણ તેમને ગુજરાતના એક સાચા કવિ યત્ની તરીકે સ્થાપી રહે છે સુરત અમદાવાદની સાહિત્ય પરિષદોમાના પોતાના નિબંધો પણ તેટલાજ તનસ્પર્શી અને આકર્ષક નીવડેના આવા એક સહૃદયી અને સાહિત્ય રસિક પત્નીનું અવસાન ખરે, દુઃખદ નીવડે, અને એની અસર રા મજુલાના ક્રેટનાક લેખોમા દષ્ટિગ્રેયર થશે

એમણે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ અને સાહિત્યનો આર્મિક તેમજ સૂક્ષ્મ અભ્યાસ કરેલો છે, અને એમના લખાણમા તેમની છાયા અને છાપ સ્પષ્ટ હોઈ આવે છે પૂર્વ તથા પશ્ચિમનો મસ્કૃતિ-સુયોગ કંઈ રીતે સુલભ થઈ રહે એ એમના સ્વપ્ન મનોરથ અને આશાલિનાપ છે

ગુજરાતીની પેઠે એમના અગ્રેજી લખાણનો જથ્થો પણ મોટો છે, પણ તે વિષે અહીં કાંઈ નહિં કહીએ. એટલી જ માત્ર અભિનાયા રાખીશું કે એમના ગુજરાતી લેખોમાથી ચુટણી થઈ તે સંગ્રહ સતત્ર પુસ્તક રૂપે જેમ બને તેમ જનદીથી પ્રસિદ્ધ થઈ રહે, કારણ લગભગ ચારેક હજાર પૃષ્ઠ જેટલું આ વિદ્વાન પતિપત્નીનું સાહિત્ય માસિકોના પાના પર વીખ-રાયેલું પડ્યું છે, જેને પુસ્તકાદારે પ્રકટ થયેલું જોવા હરકોઈ સાહિત્યવિનાસી મુશ્કેલ જ ...

એમનું પુસ્તક:

ડાકધર

૧૯૧૫

મંજુલાલ રણછોડલાલ મજસુદાર

એ મૂળ વતની નડિયાદ પાસે મહુધાના અને જાતે વડનગરા નાગર ગૃહસ્થ છે. એમનો જન્મ એમના મોસાળ ચેટલાદમાં સન ૧૮૬૭ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ રણછોડલાલ હીરાલાલ મજસુદાર અને માતાનું નામ ધર્માબહેન જતનલાલ દેસાઈ છે.

એમણે પ્રાથમિક શિક્ષણ વડોદરામાં લીધું હતું, અને સન ૧૯૧૩ માં મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા વડોદરા હાઈસ્કૂલમાંથી પાસ કરી, બરોડા કૉલેજમાં દાખલ થયલા. સન ૧૯૧૮ માં બી. એ. ની ડીગ્રી સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી બાધાઓ ઐત્તિક વિષય તરીકે લખને મેળવી હતી. સન ૧૯૨૧ માં એઓ એલ. એલ. બી. થયા અને વડોદરા રાજ્યની વરિષ્ઠ કોર્ટમાં વકીલાત કરવા માંડી; પણ એ ધંધો એમના સાહિત્ય પ્રિય સ્વભાવને અતુકૂળ થયો નહિ એટલે તેઓ વિદ્યાધિકારી કચેરીમાં જોડાયા છે, જ્યાં એમને એમનું રૂપું સાહિત્યકાર્ય, સાહિત્યમાળા સંપાદન કરવાનું, સોંપાયું છે.

એમનો પ્રિય વિષય, પ્રાચીન સાહિત્યનો અભ્યાસ સંપાદન તથા સંશોધન છે. એમનો સંસ્કૃતનો પરિચય ઠીક ઠીક છે. એમણે વડોદરા શ્રાવણમાસ સંસ્કૃત પરીક્ષા, કાવ્ય, અલંકાર અને પુરાણના વિષયોમાં આપેલી છે.

“ગુજરાતની ખીટીય અમલ પહેલાંની સંસ્કૃતિ” સંબંધી અંગ્રેજીમાં વિસ્તૃત નિબંધ રજુ કરીને એમ. એ., ની ડીગ્રી સને ૧૯૨૯ માં મેળવી છે, સમાજશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તોની કસોટીએ ચડાવી ગુજરાતની સર્વદેશીય સંસ્કૃતિનો સમન્વય, ધણું કરીને એમણે જ પહેલવહેલો કરી બતાવ્યો છે.

એમનો પ્રથમ લેખ સન ૧૯૧૪ માં ‘વસંત’ માં એક ટૂંકી વાર્તા રૂપે, તથા બરોડા કૉલેજ ગ્રીસેલેનીમાં નરસિંહ મહેતાની કવિતા વિષે એમ હતા. પુરતકરૂપે એમણે પહેલો પ્રયત્ન “સુદામાચરિત્ર” ની તુલનાત્મક સટીક આવૃત્તિનો સને ૧૯૨૨ માં કર્યો હતો. ગુજરાતી પ્રાચીન સાહિત્યનો એમનો અભ્યાસ તે પછી જડુ તત્ત્વપર્યો અને વિસ્તૃત થવા પામ્યો છે, એમ એમણે સંશોધન કરેલા કોષ પણ કાવ્યો વાચનાર કહી શકશે.

પ્રાચીન સાહિત્યનું સંશોધન અને સંપાદન કાર્ય કરવામાં એમણે નવું ધોરણ અખત્યાર કરેલું છે; અને તે ધોરણ, શાસ્ત્રીય, ઐતિહાસિક અને તુલનાત્મક છે. એમનું સુદામાચરિત્ર લો, કે અભિમન્યુ આખ્યાન લો; એમનું રણપદ લો, કે પંચડંબની વાર્તાનું પુસ્તક લો, લો એમાંથી એમના વિદ્યાળ

સમદષ્ટિકાણુનું; એમની વિદ્વતા અને પ્રાચીન સાહિત્યના વાચન અને અભ્યાસનું માપ કાઢી શકાશે. પ્રેમાનંદનાં આખ્યાનોના અભ્યાસ સાથે સાથે, સામળબટ્ટને જવા માટે ગુજરાતી લોકકથા અને વાર્તા સાહિત્યની માપણી અને સમાલોચના એમના જેવી અન્ય કોઈએ કરેલી જાણવામાં નથી; અને તેને વિશેષ પ્રકાશમાં આણવાનો યશ એમને છે.

એમના સાહિત્યકાર્યમાં એમનાં પત્ની સ્વ. સૌ. ચૈતન્યબાળા જીવેન પશુ વિશેષ મદદગાર થતાં હતાં; દિલગીરી માત્ર એ છે કે એ સુભગ યુગલ લાંબો સમય સાથે રહી સાહિત્યની સેવા કરવા બાઅશાળી નિવડ્યું નહિ. ‘અભિવન જિઝલું’ નામના પંદરમા ચતકના કાવ્યની મોક્ષની વાચના એમણે જ એકલે હાથે કરેલી પડી છે. તે અનુકૂળતાએ પ્રકટ થનાર છે. તેમના ‘લલિતકલા તથા બીજા સાહિત્ય-પ્રેમો’ નું સંપાદન એ કરી રહ્યા છે.

પ્રાચીન કાવ્યના સંશોધન અને સંપાદન કાર્ય ઉપરાંત એમણે ‘તિલોત્તમા-નામની અસ્સરા સૃષ્ટિની વાર્તા-’ લખી છે.

‘લોકવાર્તાના સાહિત્ય’ નાં એ વિસ્તૃત પ્રકરણ સંસદના ‘મધ્યકાલીન સાહિત્યના પ્રવાહો તે ખંડ પમામાં એમણે લખ્યાં છે. સૌ. દીપકબા દેસાઈકૃત ‘સ્તવન મંજરી’ તથા ‘ખંડકાવ્યો’ ના પુસ્તકોના અને રા. રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈકૃત ‘શંકિત હૃદય’ નાટકના ઉપોદ્ધાત એમણે લખ્યાં છે; જે સાહિત્યના અભ્યાસીએ વાંચવા વિચારવા જેવા છે. સૌ. દીપકબા દેસાઈની કવિતાકળાને ઉત્તેજનાર અને પ્રેરનાર તરીકે એમને ગણી શકાય.

હમણાં તેમણે તેમનાં સ્વ. પત્નીએ અધૂરા થ્રેલા રાસસાહિત્યનું સંપાદન કાર્ય ‘ગુજરાતણોનો ગીતકલ્પોલ’ એ નામથી હાથ ધર્યું છે; અને તેમાં રાસ, ગરબા તથા ગરબીનું શાસ્ત્રીય પૃથકરણ તથા વિવેચન પ્રાચીન અર્વાચીન કૃતિઓમાંથી ઉદાહરણ સહિત ચાર ભાગમાં બહાર પાડનાર છે. એમનાં અન્ય સંપાદનોની પેઠે તે પશુ સાહિત્યરસિક તેમજ સાહિત્યના અભ્યાસી એમ ઉભાને રસદાયક અને ઉપકારક યશ એમ આશા રહે છે.

મોરંબાઈનાં અસલ પદોની શોધખોળ માટે એમણે મુંબાઈ યુનિવર્સિટી તરફથી રીસર્ચ ગ્રાન્ટ મેળવી છે; અને તે શોધખોળ પૂરી થયે, ‘મીરાં-માધુરી’ નામે સંગ્રહ તેઓ પ્રકટ કરવાના છે.

એમના અંથોની યાદી:

૧ પ્રેમાનંદ તથા ખીખાં આઠ કવિનાં સુદામાચરિત્ર	સન ૧૯૨૨
૨ પ્રેમાનંદકૃત રણુચરિત્ર તથા વજ્રઆકૃત રણુજંગમ	" ૧૯૨૩
૩ તિલોત્તમા-એક અપ્સરા સૃષ્ટિની વાર્તા—	" ૧૯૨૬
૪ તાપીદાસકૃત 'અભિમન્યુ આખ્યાન' તથા અભિમન્યુનું લોક સાહિત્ય	" ૧૯૨૬
૫ લોકવાર્તાનું સાહિત્ય	" ૧૯૨૬
૬ કાવ્ય નવનીત ને નળાખ્યાન	" ૧૯૨૭
૭ પંચકંડને ખીખાં કાવ્યો	" ૧૯૨૯
૮ રામાયણનું રહસ્ય	" ૧૯૩૦

યજ્ઞેશ હરિહર શુક્લ ("પીયૂષ")

એઓ ગાંધીજી આતુર્વેદીય મોઢા બ્રાહ્મણ અને વલસાડના વતની છે. એમનો જન્મ તા. ૧૩ મી માર્ચ ૧૯૦૬ ના રોજ વલસાડમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ હરિહર ગણપતરામ શુક્લ અને માતાનું નામ વિજયાબહેન છે. એઓએ મેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કરેલો છે. તે પછી તેઓ વર્તમાન-પત્રના ધંધામાં જોડાયા. હમણા તેઓ ગુજરાતી પત્રમાં તંત્રીખાતામાં કામ કરે છે; તેમજ સન ૧૯૨૬ના ઍપ્રિલથી 'ગુણસુંદરી' સ્ત્રી માસિકના સહ-તંત્રી તરીકે ઉપયોગી સેવા બજાવે છે. તે ઉપરાંત "પીયૂષ" ના તખ્તસુધી જૂઠા જૂઠા સાપ્તાહિકા અને માસિકોમાં અવારનવાર લેખો લખે છે.

રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ

એઓ જાતે વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ (શુદ્રસ્થ) છે. એમના પિતાનું નામ વસંતલાલ સુદરલાલ દેસાઈ અને માતાનું નામ સૌ. મણિયા છે. એમનો જન્મ સન ૧૮૯૨ માં વડોદરા રાજ્યમાં શિનોર ગામમાં થયો હતો, જે કે એમનું વંતન સ્થાન, પંચમહાલમાં આવેલું કાલોદ છે. એમણે પ્રાથમિક કેળવણી શિનોરમાં અને માધ્યમિક કેળવણી વડોદરામાં લીધેલી. સન ૧૯૦૮ માં મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા પાસ કરી, વડોદરા કૉલેજમાં જોડાયલા. બી. એ., ની પરીક્ષા સન ૧૯૧૪ માં અને એમ. એ; ની પરીક્ષા ગુજરાતી ઐતિહાસિક વિષય લખને સને ૧૯૧૬ માં પાસ કરી હતી. એમના પ્રિય વિષયો સાહિત્ય અને સમાજશાસ્ત્ર છે.

અભ્યાસ પૂર્ણ થતાં, તેઓ વડોદરા રાજ્યની નોકરીમાં જોડાયા. અત્યારે તેઓ નવસારીમાં નાયબસુબા (પંચાયત શાખા) ની પદવી પર છે. સન ૧૯૧૭ થી માસિકોમાં લેખ લખવાનું શરૂ કરેલું; પણ તેઓ સન ૧૯૨૦ માં એમના 'સંયુક્તા' નાટકથી એકદમ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા હતા આ નાટક સને ૧૯૧૫ માં પ્રથમ જાળવાયું હતું, જેકે તે સને ૧૯૨૦ માં છપાયું. આપણે ત્યાં સારાં નાટકો બહુ જોયા લખાયા છે અને તેમાં જાળવી શકાય એવા એથી પણ જૂજ હોય છે; પણ એમનું પ્રથમ નાટક રટજ પર સફળ નિવડ્યું હતું; અને એક સાહિત્યકૃતિ તરીકે પણ તેની તારીફ થઈ હતી. તે પછી એમણે "શંકિત હૃદય" નામનું એક સામાજિક નાટક સન ૧૯૨૫ માં રચ્યું હતું, તે એમના પ્રથમ નાટક કરતા વધુ એંચાણકારક નિવડ્યું હતું; અને ઘણા સ્થળોએ તે હજી એંમર્ચાસ' તરફથી જાળવવામાં આવે છે, એથી લેખકે મગર થવા જેવું છે. જેમ એઓ એક કુશળ નાટકકાર જાણાયા છે તેમ એક નવલકથાકાર તરીકે પણ એમની કલમ દીપી ઉઠી છે. 'શિરિષ' અને 'કાકિલા' જે પુસ્તકો વડોદરામાંથી પ્રસિદ્ધ થતા "સયાજીવિજય" પત્રના આદેશને ભેટ અપાયાં હતાં, તેમાં આપણા સામાજિક પ્રશ્નો જેમકે સંગીત અને ચિત્રકળાનો પ્રશ્ન, પતિત સ્ત્રીનો પ્રશ્ન, મૂડીવાદ અને મજૂરનો પ્રશ્ન, એક પત્રકારનું જીવન વગેરે સીધતથી ચર્ચા, તેનાં યુલ્લ હોય પ્રતિ જનતાનું લક્ષ દોરવામાં એઓ કોઈકમ આપ નવલકથાકારોમાં અમદાવાદના બંધુ નવ, રામભોદનરાય, ચિતુભાઈ પાંડે છે.

વડોદરા રાજ્યની 'સમાજ જ્ઞાનમાળા' માટે એમણે અવકાશ મેળવી કેટલાંક પુસ્તકો લખી આપ્યાં છે તે, એમના ગ્રંથોની યાદી નીચે આપી છે, તેમાં નોંધ્યાં છે.

એમના પુસ્તકોની યાદી:

૧ મહારાષ્ટ્રા પ્રતાપ (કુંકું ચરિત્ર)	સન ૧૯૧૯
૨ સંયુક્તા (નાટક)	" ૧૯૨૦
૩ પાવાગઢ (વર્ણન)	" ૧૯૨૦
૪ નાના ફકનવીસ (કુંકું ચરિત્ર)	" ૧૯૨૨
૫ શક્તિ હુદય (નાટક)	" ૧૯૨૫
૬ જ્યંત (સામાજિક વાર્તા)	" ૧૯૨૫
૭ શિરીષ (" ")	" ૧૯૨૭
૮ કોકિલા (" ")	" ૧૯૨૯
૯ હુદયનાથ (" ")	" ૧૯૩૦
૧૦ સંસ્કૃતિની ઉત્પત્તિ	" ૧૯૨૮

[લોડ ઑવર્ઝરીફ્ટ Origin of Civilization નું ભાષાંતર]

રમેશ રંગનાથ ધારેખાન

એઓ યાતિએ વડનગરા નાગર મૃદસ્થ; પાટણના વનની છે. એમનો જન્મ દારકામાં સન ૧૮૯૮ના જાન્યુઆરીમા થયો હતો. એમના પિતાનું નામ રંગનાથ ચંબુનાથ ધારેખાન અને માતાનું નામ અ. સી. સત્યભામા (તે બળવંતરાય ગોપાળરાય મજમુદારના પુત્રી) છે.

એમણે ધાતુખંડે શિક્ષણ વડોદરામા જ લીધું હતું. સન ૧૯૧૫માં મેટ્રિક થયા પછી તેઓ વડોદરા કૌશલજ્ઞા દાખલ થયા હતા; અને સન ૧૯૧૬મા બી. એ., ની પરીક્ષા ઑનર્સ સહિત સાહિત્ય અંગ્રિક વિષય લખને પાસ કરી હતી.

એમનો પ્રિય વિષય પત્રકારિત્વ છે, એટલે કૌતેજ છોડ્યા પછી એમણે જૂન જૂદા દૈનિકો, સાપ્તાહિકો અને માસિકોમા લેખ લખવા માંડ્યા; અને તેની મેખ્યા આજમુધીમા બહુ મોટી થવા ગય છે.

તેઓ 'રમાપતિ' "મનોરમ" વિ. ની મંડાળી લેખો લખે છે. હમણા તેઓ બમાં પ્રાતિક મહામલા સમિતિના મંત્રી છે અને રંગુનમાથી 'અક્ષ-દેશ' નામનું અઠવાડિક ચલાવે છે. તે અગાઉ તેમણે 'બમાં વર્તમાન', અને દૈનિક 'હિન્દુસ્તાન'મા ઉપનંત્રી તરીકે—અથા "રંગુન મેન"ના તંત્રી તરીકે કામ કરેલું. ડાંગેના ગાંધી અને લેનિન નામક એક ઉત્તમ મંથનો અનુવાદ એમણે કર્યો છે; જે "હિન્દુસ્તાન"મા ૧૯૨૧મા ક્રમિક પ્રકટ થયો હતો. પણ દુર્ભાગ્યે જ્યા ત્યા એમની ફેરફારી થતી રહેતી હોવાથી પ્રયત્નપે છાપી શકાયો નથી. તે એક સ્વતંત્ર મંથ તરીકે છપાવવાની જરૂર છે; કારણકે તેમા દુનિયાના એ મહાન ક્રાન્તિકારી વીર પુરુષો વિશે અસંત મનનીય વિચારો અર્થેલા છે.

એક પત્રકાર તરીકે એમની લેખિનીનો પ્રવાહ સતત ચાતુ રહે છે. લગભગ વીરોક વાર્તાઓ, એક એ નાટકો અને તે ઉપરાંત અલ્પદેશ અને ખરમીઠ પ્રજા, એમનું જીવન અને સમાજરચના, એમના તહેવારો અને એમનું લોકસાહિત્ય વગેરે વિષયો પર ખાસ લેખો લખીને જાણવાયોગ્ય અને ઉપયોગી માહિતી એમના અઠવાડિક 'અક્ષદેશ'મા આપેલી છે.

અત્યારે "અક્ષદેશ", બમાંમા વસતી ગુજરાતી પ્રજાની કિમતી સેવા કર્યે ગય છે; એટલેજ નહિ પણ તેમની ઑરીસ ગુજરાતી વિચાર, સાહિત્ય અને સરકૃતિ પ્રચારનું તે એક કેન્દ્ર થઈ પડી છે; અને જુદા ગુજરાત માટેના મનોરથો ત્યા રંગુનમા સિદ્ધ થતા પ્રત્યક્ષ થાય છે, તેમા શ્રીયુત રમેશભાઈનો હિસ્સો થોડો નથી.

રવિશંકર ગણેશજી અંબારીઆ

એઓ યાત્રિએ વડનાગરા ગૃહસ્થ છે. મૂળ વતની રાજકોટના અને જન્મ પણ ત્યાંજ મેવત ૧૯૧૯ના વેસાખ સુદ ૧૪ના રોજ થયો હતો. એમના પિતાનું પુરૂ નામ ગણેશજી માડણજી અંબારીઆ અને માતૃશ્રીનું નામ નિર્ભયકુંવર, તે ધ્રોળના કુંવરજી અંદરજી ધોળકીઆની પુત્રી હતા. પિતાજી સને ૧૮૮૮ના અક્ટોબર માસમા રાજકોટમા ગુજરી ગયા તે વખતે તેમની સારવાર માટે રવિશંકર રાજકોટ આવ્યા અને જોકે છેવટની એલ. એમ. એન્ડ એસની પરીક્ષામા બેઠા પણ એક મીડીકરીના વિષયમા થોડા માર્ક્સ માટે નાપાસ થયા. બીજા બધા વિષયોમા તો પહેલા ક્રમાંક જીત્યા માર્ક્સ હતા એટલુંજ નહિ પણ જો પરીક્ષા પસાર કરી હોત તો જ્યુરીસ્પ્રુક્સને જોડ મેડલ મેળવવા માત્ર એક માર્ક્સની ત્રુટી હતી.

ગુજરાતી સાત ધોરણ પુરા કર્યા બાદ અંગ્રેજીમા મેટ્રીકની પરીક્ષા સન ૧૮૮૧મા જિંએ નખરે પસાર કરી. મેડીકલ કોલેજમા જવા જ સંકલ્પ હતો પણ પૈસાની તંગ સ્થિતિને લીધે કોલેજનું ખર્ચ ઉપડે તેવું ન હોવાથી બે વર્ષ નોકરી કરવી પડી. પ્રથમ રાજકોટ-કાઠિયાવાડ હાઇસ્કુલમા જ નોકરી કરી. ત્યારબાદ ત્યાંનાજ પાચમા ધોરણના ટીચર માણેકવાલ સાકરલાલ દેસાઈ કચ્છ-હાઇસ્કુલ-જૂજનો હેડમાસ્ટર નીમાતા તેની સાથે જૂજ હાઇસ્કુલમા નોકર રહ્યા ત્યાં દસ મહીના નોકરી કરી. દરમિયાન મેડીકલ કોલેજમા અભ્યાસ કરવા પૈસાની 'લોન'ની વગર વ્યાજ સમવડ થતા ૧૮૮૩ના નવેંબરમા માન્ટ મેડીકલ કોલેજમા મુખ્યમા દાખલ થયેલ. ઉપર નખરે હોવાથી પાચ વર્ષ માટે કોલેજમાથી ગર્વમેન્ટ એગ્રીમીશન માસિક રૂપિયા દશનું મળ્યું તે છેવટની પરીક્ષા સુધીમા ઉત્તરોત્તર બીજી પરીક્ષા પસાર કરી. છેવટની એલ. એમ. એન્ડ એમની પરીક્ષામા ઉપર મુજબ નાપાસ થયા.

કુટુંબના ગુજરાનની શીકર, નાના બાઇઓની કેમવણીની શીકર અને પૈસા વગર વ્યાજ જોના લીધે તેને પાછા આપવાની તાત્કાલેલીમા રાજકોટ નોકરી લેવી પડી. ત્યાંથી બે વરસ નાદોદ નોકરી લેવી પડી. આ બન્ને નોકરી દાકતરી લાઇનની નહોતી તેથી વમારે ખજાર મળતો હતો દાકતરી યાન કટાય એ બીકે કોટડા સાગાણીમા નાના (પાસઠ ૬૫ રા.) પગારથી ત્યાંના મેડીકલ ઓશીસરની જગ્યા લીધી.

ત્યાં જ વર્ષ નોકરી કરી અને કોટડાના કા. સા. તથા વડીઆ દર-

ખાર સાહેબોને હિંદુસ્તાનની મુસાફરીએ જવાનું ચતાં સાથે મેડીકલ ઓફીસર તરીકે રવિશંકરને જવું પડ્યું તેથી એ મોટો લાભ થયો.

૧૮૯૮ના જુલાઈ માસથી મે. પોલીટીકલ એજન્ટ કનૅલ હંટરના પ્રયાસથી અંગ્રેજી બંધી દવા કાઢીઆવાડમાં બનાવી શકાય એવા હેતુથી સ્ટેટોને સમજાવી રાજકોટમાં લક્ષમણ કેમીકલ લેબોરેટરી અને ફાર્મસી સ્કુલ કહાડી, તેમાં અંગ્રેજ અમલદાર દાકતર એચ. બી. ની ડીરેક્ટર તરીકે અને રવિશંકરની આસિસ્ટન્ટ ડીરેક્ટર તરીકે નીમણુંક થયું.

લેબોરેટરીમાં એક ફરજ રવિશંકરની એ હતી કે આયુર્વેદિક મન્યનો તરજૂમો અંગ્રેજીમાં કરવો. એક સારા વિદ્વાન દેશી વૈદ અને સંસ્કૃતના અભ્યાસી પ્રાણશંકર પ્રેમશંકર પટ્ટણીની સંસ્કૃત પુસ્તકોના ગુજરાતીમાં તરજૂમો કરવાની નીમનોક થઈ હતી. રવિશંકરે તે ગુજરાતી તરજૂમાનું અંગ્રેજી કરવાનું હતું. આથી રવિશંકરને આયુર્વેદના ગાનનો અલભ્ય લાભ મળ્યો, જે આખી જીંદગી દાકતરી ધોધમાં ઉપયોગી નીવડ્યો.

રાજ્યોની ખટપટને લીધે કનૅલ હંટર રીટાયર થયા પછી તુરત રાજકોટ કેમીકલ લેબોરેટરી બંધ પડી. ત્યારબાદ ૧૯૦૭ થી રવિશંકરને માંગરોળના મરહૂમ શેખસાહેબ હુસેનખાંનને માંગરોળ સ્ટ્રીટ મેડીકલ ઓફીસર તરીકે નીમી એમને માંગરોળ લાવ્યા.

માંગરોળમાં ૧૯૧૭ના એપ્રિલ સુધી નોકરી કરી. ઉમ્મર થવાથી વાન-પ્રસ્થાવસ્થા માંગરોળમાંજ ગાળવા નિશ્ચય કર્યો અને ત્યાંજ બનતી લોકસેવા કરી પોતાનું જીવન વ્યતીત કરી રહ્યા છે.

એમના નિત્યજીવનની લક્ષીકત “વગર દોકડાનો વૈદ” એ પુસ્તકમાં એમણે આપેલી છે; અને તેના વાચનથી જોઈ શકાય છે કે એમનું જીવન કેવું સેવાભાવી અને કર્તવ્યનિષ્ઠ છે તેમજ નિયમ અને વ્યવસ્થાના પાલનથી અને નિયમિત વ્યાયામથી શરીર તંદુરસ્ત અને દીર્ઘ આયુષ્યવાણું થઈ શકે છે. વિશેષમાં નિવૃત્તિકાળમાં એક મનુષ્ય કેવી રીતે સમાજને ઉપયોગી અને ઉપકારક થઈ પડે, એનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ એમનું જીવન પૂરું પાડે છે. તે જીવન ખરે અનુકરણીય છે. એવી સેવાભાવનાની વૃત્તિથી પ્રેરાઈને અને સાહિત્ય પ્રતિના પ્રેમથી આકર્ષાઈ, ગુજરાતી જનતાને વૈદક અને આરોગ્યને લગતું ગાન આપવાને તેઓ સરસ્વાતથી પ્રયત્ન કરતા આવ્યા છે. રોગ મટાડવા કરતાં રોગ થતો અટકે અને ફેરતી નિયમને

અનુસરતા મંદવાડ કેમ ન આવે તેવી જાતનોજ તેમનો પ્રયાત્ન છે. આજ-સુધીમાં એમણે સાતેક પુસ્તકો જાતે જાપાવી પ્રકટ કર્યા છે અને તે માર્ગદર્શક ઉપયોગી મંથો છે, એમ તે વાચનાર કોમ્પણ્ય કહી શકશે.

એમના મંથોની યાદી:

૧ વલુને શિખામણ્ય [ત્રણ આવૃત્તિઓ]	સન ૧૮૯૧
૨ મરકીની ટુંકી હકીકત	સન ૧૯૦૬
૩ દીર્ઘાયુ શી રીતે થવાય (બ્રાહ્મ ઉપર ધરમા લટકાવી ચકાવ તેવું)	સન ૧૯૧૪
૪ નાગરના રિવાજો તથા તેમાં થવા જોઈતા ફેરફાર	સન ૧૯૦૦
૫ સુખમમ જાંદગી	સન ૧૯૧૮
૬ વગર દોકડાનો વૈષ	સન ૧૯૨૮
૭ જુદાવસ્થામાં તંદુરસ્તી	સન ૧૯૩૦

રાજેન્દ્ર સોમનારાયણ દલાલ

એઓ માતિએ વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ; સુરના વતની છે. એમનો જન્મ તા. ૧૨મી જાન્યુઆરી ૧૮૮૩ ના રોજ થયો હતો. માતાપિતા બંને સંસ્કારી અને ગર્જાધીશૂંત. પિતાનું નામ સોમનારાયણ અને માતાનું નામ વિજયાગૌરી હતું. એમના પિતાએ એન્જી-સ્ટન કૉલેજમાં પ્રિવિયસ સુધી અભ્યાસ કરેલો; તે પછી જુનાગઢ રાજ્યમાં નવાખના ખાનગી શિક્ષક તરીકે જોડાયલા; પણ નિખાલસ અને સ્વતંત્ર સ્વભાવના હોઇને, રાજ્યનું ખટપટી શવન રૂઝું નહિ; અને ત્યાંથી છૂટા થઈ મુંબાઈમાં આવી શેરના વંધામાં પ્રવેશ કર્યો. અહિં એમની વ્યવહારકુશળતા અને પ્રમાણિકપણાની સારી આંટ ખંધાઈ અને એક આગેવાન શેરદલાલ તરીકે તેમની ગણના થવા લાગી. શેર ધંધામાં પ્રવૃત્ત રહેવા છતાં એમનું સંસ્કારી શવન એમને સંગીત અને સાહિત્ય તરફ દમોદ પ્રેરતું. પાછળથી એ ધંધામાં ખોટ જતાં, એઓ નખળી સ્થિતિમાં આવી પડ્યા. રાજેન્દ્રરાવ છ વર્ષના હતા ત્યારે તેઓ દેવલોક પામ્યા હતા. આવી વિપદ સ્થિતિમાં બે પુત્રો અને એક પુત્રીને ઉછેરી યોગ્ય શિક્ષણ આપવાનો અને તેમના પાલણપોષણની વ્યવસ્થા કરવાનો ભાર વિજયાગૌરી પર આવી પડ્યો, જે કર્તવ્ય તેમણે આપ-હુંશિયારી અને ખખરદારીથી સારી રીતે પરિપૂર્ણ કર્યું. પોતાને બરતણું-ધુનો બારે શોખ અને કંઈક ઈંગ્રેજનો અભ્યાસ પણ કરેલો. તેમના એ-ઉન્નત સંસ્કારો એમના પુત્રોમાં પણ ઉતરેલા માલુમ પડે છે. તેઓ પોતાના પુત્ર રાજેન્દ્રને પ્રસંગ પડે કહેતા કે જ્યાં સુધી તું ગ્રેજ્યુએટ નહિ થાય ત્યાં સુધી હું તને ખરણાવવાની નથી.

એમણે પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ બધું સુરતમાં લીધેલું અને સન ૧૮૯૮ માં મેટ્રીકની પરીક્ષા પાસ કરેલી. પછી વડોદરા કૉલેજમાં દાખલ થઈ સન ૧૯૦૨ માં બી. એ. ની પદ્વી બીજા વર્ગમાં ખામસોજનો વિષય લઈને મેળવી હતી. તે વખતે કૉલેજના પ્રિન્સિપાલ અરવિંદ ધોપ હતા અને એમના ઉત્તમ શિક્ષણની અસર અન્ય વિદ્યાર્થીઓની પેઠે રાજેન્દ્રપર પણ ઉઠી થયેલી; અને તે સમયથી 'Pride and Prejudice'-પ્રાઈડ અને પ્રેજ્યુડીસ-નું નવલકથાનું પુસ્તક શિક્ષતાં, ગુજરાતીમાં એવી એક નવલકથા લખવાનો સંકલ્પ કરેલો, જે "વિપિન" માં પરિણમ્યો છે.

બી. એ. થયા પછી તેઓ સરકારી નોકરીમાં મુખાર્ધ સેક્રેટરીએટમાં દાખલ થયેલા; પણ જ એક માસ થયા નહિ હોય એટલામાં એમના માતાએ એમને યાત્રાએ લઈ જવાનું કહ્યું. નોકરીના અંગેના લાભોનો વધુ વિચાર

નહિ કરતા તરત છૂટા થઈ, તેમણે માતાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી તેમને સતોષ્યા જે જનનીએ અનેક સુખ ખ વેરીને એમને ઉછેરી મોટા કર્યા એમની ઇચ્છાને તેઓ કેમ અવગણી શકે ?

તે પછી સ્વ રા બા કમળાશ કર ત્રિવેદીની ભલામણ પરથી એમની કેળવણી ખાતામાં શિક્ષક તરીકે નિમણૂક થયલી અને એક સાચા અને સમભાવી શિક્ષક તરીકે કાર્તિ અને શિષ્યવર્ગનો સારો આહ સંપાદન કરેનો, પરંતુ એમના સ્વાતંત્ર્યપ્રિય અને ખરામોત્તા શ્વભાવને સરકારી ખાતાનું વાતાવરણ માફક આવ્યું નહિ તેથી તેઓ રાજનામું આપી, સ્પીસી બેન્કમાં જોડાયા, અને ત્યાં પણ આગળ વધવા માટે સંકડામણ નડતા, તેમણે નોકરીના બધેનો તોડી નાખી, મુગાઇ શેરમજદૂરમાં જ પનાવ્યું એમના મિત્રોએ એમને શરૂઆતમાં કેટલીક સગવડ કરી આપી. અત્યારે શેરબજારમાં જે માન મરતબો અને ઉપ-પ્રમુખનો ઉચો હોદ્દો તેઓ ભોગવે છે તેમાં એમની હુશિયારી અને કામિનયત સાથે, એમના સરન અને નિરાશિમાની સ્વભાવ અને સહુદયીતાનો હિસ્સો થોડો નથી

એમના મોટા ભાઈ વામનરાવે પણ ટુક જીદગીમાં હિન્દુસ્તાનના ઇતિહાસ વિશે જે સ્વતંત્ર પુસ્તકો રચીને સારી નામના મેળવી છે અને એમના બહેન સુકીર્તિબહેન, જેઓ સરદાર જનાર્દન સાથે પરણ્યા હતા, તેમણે પણ, વારસામાં જે સંસ્કારો પ્રાપ્ત થયા, તે ખીનવીને દિપાવ્યા છે, પણ એ વિશે અહિં પ્રસંગ ન હોવાથી વિશેષ લખ્યું નથી

રાજેન્દ્રરાવ એક શેરદાન તરીકે કામ કરે છે, તેપણુ એમના સાહિત્યસંસ્કારો, નાણાની ઉચ્ચનાયત્રોમાં મળ્યા રહેવા છતાં, કોઈપણ રીતે ઝાંખા પડ્યા નથી એમના લેખો, લાખણો વગેરે પ્રસંગોપાત્ કોઈ મિલિંગના સચાનક તરીકે કે કોઈના પ્રમુખ તરીકે કરવામાં આવે છે, તેમાં એમનું વાચન અને નિરીક્ષણ, એમના વિચાર અને અભિપ્રાય કેટલા બધા અનુભવી અને પકવ છે, તે માનુષ પડી આવે છે

સન ૧૯૧૦માં એમણે 'વિપિન' નામની નવનકયાનું પુસ્તક રખ્યું હતું, તેની ચાર આવૃત્તિઓ થયેલી છે અને એક વર્ષ તે મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે પર્મદ થયું હતું એમનું બીજું નવનકયાનું પુસ્તક 'મોગજસખા' પણ એડુ આકર્ષક બન્યું છે

એમના પુસ્તકોની યાદી:

વિપિન (ચાર આવૃત્તિઓ)

સન ૧૯૧૦

મોગજસખા

સન ૧૯૨૦

રામલાલ ચુનીલાલ મોદી

એઓ પાટણના વતની અને યાત્રિએ દશ વામડા વણિક કોમના છે. એમનો જન્મ સંવત ૧૯૪૬ના શ્રાવણ સુદ ૭ ના દિન થયો હતો. એમના પિતાનું નામ ચુનીલાલ નરોરામ અને માતાનું નામ બાઇ જડાવ-તે ધર્મચરણ સતનગની પુત્રી-છે. તેમના મામા પોતાની પરમ વૈષ્ણવતા માટે ગુજરાતમાં જાણીતા થયેલા કેશવલાલ ધર્મચરણ હતા. એમના ધાર્મિક વિચારો ઉપર તેમની જાંડી અસર થઇ છે.

એમણે બહુ શિક્ષણ પાટણમાં લીધું છે. તેમણે સન ૧૯૦૮માં પાટણ હાઇસ્કૂલમાંથી મેટ્રિક્યુલેશન અને સ્કૂલફાઇનલની પરીક્ષાઓ પાસ કરી હતી. તે પછી તેઓ વડોદરા રાજ્યના કેળવણી ખાતામાં જોડાયા હતા અને હાલમાં પાટણ હાઇસ્કૂલમાં શિક્ષક છે. થોડાં વર્ષ તેઓ હાલ અને ચાણ-સ્માની મીડલ સ્કૂલમાં હોડમાસ્ટર પણ હતા.

એમના ત્રિપ વિષયે પ્રાચીન સાહિત્ય અને ઇતિહાસનું સંશોધન છે અને એ ક્ષેત્રમાં કેટલુંક મહત્વનું તેમ ઉપયોગી કાર્ય કરવા તેઓ શક્તિ-માન થયા છે. એમનો પ્રથમ લેખ “ગુજરાતી શબ્દકોષ” એ નામનો સન ૧૯૦૬ ના મે મહિનામાં “બુદ્ધિપ્રકાશ”માં પ્રકટ થયો હતો. તે પછી એમના પ્રકીર્ણ લેખો, સાહિત્ય અને ઇતિહાસ વિષયક, જૂદા જૂદા માસિકો અને ગુજરાતી અઢવાડિકમાં પ્રકટ થયા છે; અને તેમાં કંઈને કંઈ વિચારવાયોગ્ય મુદ્દાઓ મળી આવશે.

પાટણના વતની હોઈ તેઓ સ્થાનિક અંશકારો અને કવિઓ માટે વિશેષ મમત્વ ધરાવે એ સ્વાભાવિક છે. અને એમના વિશે એમનું જ્ઞાન અને માહિતી પણ બહોળા છે, તેની પ્રતીતિ એમણે પાંચમી વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય પરિષદ, જે હમણાં પાટણમાં મળી હતી તે માટે તૈયાર કરેલા લેખ પરથી થશે. તેઓ બાલણનાં કાવ્યોના ખાસ અભ્યાસી છે. એમણે લખેલું બાલણચરિત્ર પ્રાચીન કવિઓના ચરિત્રાંશોમાં, પ્રમાણભૂત ગણાઈ, હંમેશા સ્થાન લે છે. વળી બાલણકૃત ‘જે નળાખ્યાન’નું સંશોધન કરવા માટે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી એમને રૂ. ૧૦૦)નું પારિતોષિક મળ્યું હતું. ડૉ. વ. સોલ્લાઈટી તરફથી ‘જાડેદર આખ્યાન’, બાલણ, વિષ્ણુદાસ અને ચિવદાસ એ કવિઓએ લખેલું, એડિટ કરવાનું કાર્ય, એમને સોંપાયું હતું, જે લગભગ પૂર્ણ થવા આશુ છે.

પ્રાચીન ઇતિહાસના વિષયમાં પણ એમનો અભ્યાસ પ્રશંસનીય છે. આવડાઓ વિષે સાતમી સાદિત્ય પરિષદ માટે લખેલો નિબંધ, તેમ 'ધર્મારણ્યમાં ઐતિહાસિક તત્ત્વ' એ એમના વિવેચન પદ્ધતિના સરસ નમુનાઓ છે. આ કોટિના બીજા લેખોમાં અમરચ-દ્રસરિ તથા કાન્હડે પ્રબંધ, કાદંબરી, સાચું સ્વપ્ન એનાં વિસ્તૃત અવલોકનો પણ ગણી શકાય. તેમણે પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસકાર જુહનાથ સરકારનું ચરિત્ર 'વીસમી સદી'માં ૧૯૧૮ માં લખ્યું હતું અને તેનું મરાઠી ભાષાંતર થયું હતું.

એમના પુસ્તકોની યાદી:

પાટણ સિદ્ધપુરનો પ્રવાસ	સન ૧૯૧૯
બાલણ	" ૧૯૧૯
બે નળાખ્યાન (બાલણ)	" ૧૯૨૪

રામનારાયણ વિદ્યનાથ પાઠક

એઓ જાતે પ્રખ્યાત નાગર છે; એમના પિતા વિશ્વનાથ સદારામ પાઠક શિક્ષક, અને નિવૃત્તિ પહેલાંનાં યોડાં વરસો પોરબંદર સ્ટેટના ડેપુટી એન્ટુ. ઈન્સ્પેક્ટર હતા. એમણે પંચદશી, નચિકેતા કુસુમગુચ્છ, જગવદ્-ગીતા-(શંકરાચાર્યના લાખ્ય અને બીજી ટીકા સહિત) મહિમરતોત્ર વગેરે ધર્મગ્રંથોના ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરેલા છે, જે મુજામ્મ અને પ્રાસાદિક ચપલા છે. એમનાં માતાનું નામ આદિનાર્થ કરસનજી મહેતા હતું. એમનો જન્મ તા. ૮મી એપ્રિલ ૧૮૮૭માં એમના મોસાળમાં ધોળકા તાલુકાના ગાણોલ ગામે થયો હતો. એમનું મૂળ વનન બોગાદ (તા. ધોળકા) છે. એમણે સન ૧૯૦૮ માં બી. એ., ની પરીક્ષા પહેલા વર્ષમાં એલિજક વિષય લેણી અને મોરલ રીથસુરી વર્ષને પાસ કરી. તે પછી એક વરસ વિલસન કોલેજમાં દક્ષિણા ફેલો તરીકે તેમણે સંસ્કૃતના અધ્યાપનનું કામ કર્યું. એલ. એલ. બી. થયા પછી પ્રથમ અમદાવાદમાં તેમણે વકીલાત શરૂ કરી; પણ માંદા પડવાથી અને ગામડામાં જઈ રહેવાની ડેક્ટરે લલામણ કરવાથી તેઓ સાદરા, મહીકાલા એજન્સીમાં રહ્યા અને ત્યાં સાત વર્ષ વકીલાત કરી. પછી એઓ અદિ-અમદાવાદમાં આવી, ગુજરાત કેળવણી મંડળમાં સ્વયંસેવક તરીકે દાખલ થઈ, ન્યુ ઈન્ડિયન સ્કૂલમાં આચાર્ય તરીકે જોડાયલા; અને તેને જાણેકે માસ ચલા નહિ હોય એટલામાં મદાતમાં ગાંધીજીએ વકીલો, વિદ્યાર્થીઓ વગેરેને સરકાર સાથે અસહકાર કરવા માગણી કરી, ત્યારે તેમણે એ જાણા, જે ગ્રાન્ટ લેતી હતી તેને છોડી દીધી; અને ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં જઈ લાગ્યા.

શરૂઆતથી જ એમની મહેત્તો ધંધામાથી નિવૃત્ત થઈ સાહિત્ય અને સમાજસેવા કરવાની હતી અને એ લાવનામાં એમના પત્ની પણ એમનાં સહચારી હતા. પણ એ અમલમાં મૂકવાનો પ્રસંગ આવ્યો તે પહેલા એઓ મૃત્યુ પામ્યા.

સાહિત્ય અને ફિલસૂફી એમના પ્રિય વિષયો છે. લેખનકાર્ય એમણે બહુ મોટું આરંભ્યું. એમનો પ્રથમ લેખ સંવત ૧૯૭૮માં 'સાબરમતી'

• આ કઠોપનિષદનું એક આખ્યાયિકા રૂપે નિરૂપણ છે. તેમાં મૂળ પાડનો અનુવાદ અક્ષરથી: પરી આવે એવી રીતે આપેલો છે.

માસિકમાં “કવિ બાલાશંકર ઉલ્લાસગમ કંચારીઆનાં કાવ્યો”, વિશે લખાયો હતો. તે પછી એમની સાહિત્ય પ્રગતિ બહુ પ્રવીણા છે. ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં હતા તે દરમિયાન (ગ. ૧૯૭૮ મા) એમણે ‘પ્રમાણશાસ્ત્ર પ્રવેશિકા’ એ નામનો એક સ્વતંત્ર ગ્રંથ તર્કશાસ્ત્ર પર લખ્યો હતો. અને, ‘કાવ્ય સમુચ્ચય’ નામનું આધુનિક કવિઓની કૃતિઓમાથી સારા કાવ્યો ચૂંટી કાઢેલું પુસ્તક, જે ભાગમા સં. ૧૯૮૦ મા બહાર પાડ્યું હતું. તેમા આધુનિક કાવ્યસાહિત્ય વિશેનો બેપોઢ્યાત મૌલિક છે અને એ કાવ્યોની પસંદગીમાં અને પરીક્ષામા જે ઉચું ધોરણ, રસ અને કવિત્વનું દાખવ્યું હતું, તેના કારણે એ સંગ્રહની ખૂબ પ્રશંસા થયેલી છે; અને પાલ્લેવની ગોલ્ડન ટ્રેઝરીની પેઠે તેણે ચિરસ્થાયી સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે.

‘યુગધર્મ’ માસિક ઉજુ કરવામાં અને તેને ચાલુ રાખવામાં તેઓ શ્રી ઈન્દુલાલ પાણિકના સહકારી હતા. તે બંધ પડ્યા પછી, એવા એક સારા માસિકની ઉજુપ રદા કરતી હતી, તે ‘પ્રસ્થાને’ પુરી પાડી અને અત્યારે ગુજરાતી માસિકોમા તે પ્રથમ ગ્યાને છે, એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ થતી નથી. તેમાય એમની નોંધ સ્વૈચ્છિકદારીની મંદાથી બખાતી સાફ ધ્યાન એવે છે. વળી એમની વાર્તાઓ અને મનન પણ એટલાજ આકર્ષક નિવડ્યા છે. એ સેવાકાર્ય એમણે ગુજરાત વિદ્યાપીઠના ચાલુ કાર્યનો ભાર માથે હતો ત્યારે હાથ ધરેલું અને અત્યારે બધો મમય એની પાછળ ગાળે છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ અથવા તેા મદ્રાસમાજે જે અનેક કિમતી રત્નો ગુજરાતને આપ્યા છે, તેમાં શ્રીમુત પાઠકની ગણના થયેલી છે; અને એમણે એમની વિદ્વતા અને યાનથી, ચારિત્ર અને વર્તનથી એકલા વિદ્યાર્થીસિમુદનોજ નહિ પણ એમના પરિચયમા આવનારનો તેમજ ‘પ્રસ્થાન’દ્વારા એના વાચકવર્ગ સૌનો આદર મેળવ્યો છે. અને તેની ખાતરી, નડિયાદમા નવમી સાહિત્ય પરિષદમા સાહિત્ય વિભાગના અધ્યક્ષ તરીકે એમની ચૂંટણી થઈ હતી, તે પરથી યરો ને પ્રમંગે આપેતુ એમનુ “કાવ્યશક્તિ” વિશેનું વ્યાખ્યાન મનનીય વિચારો રજુ કરે છે.

એમના પોતાના તેમજ ખીજની તદાયતા વધને લખેલા પુસ્તકોની યાદી નીચે મુજબ છે

૧ પ્રમાણુશાસ્ત્ર પ્રવેશિકા	સંવત	૧૯૭૮
૨ કાવ્ય સમુચ્ચય ભા. ૧ અને ૨	"	૧૯૮૦
૩ ગોવિંદ ગમનનું સંપાદન	"	૧૯૮૦
૪ કાવ્યપ્રકાશ (વિશ્વાસ ૧૯૫૬)	"	૧૯૮૦
૫ મુખ્યપદ	"	૧૯૮૧
૬ દિરેક્ષની વાતો	"	૧૯૮૫
૭ કાવ્ય પરિચય ભા. ૧-૨	"	૧૯૮૫

રામમોહનરાવ (ઉર્ફે બિન્દુભાઈ) જસવંતરાય દેસાઈ

એઓ વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ યાત્રિના (ગૃહસ્થ વિભાગના) છે; અને એમનો જન્મ તા. ૨૫ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૭૩માં અમદાવાદમાં થયો હતો. તેઓ પંચમહાલમાં હાલોલના જમીનદાર છે પણ સામાન્ય રીતે અમદાવાદમાં વસે છે. એમના માતૃશ્રીનું નામ જામના બહેન છે એમણે કૉલેજની ઉચ્ચ કૃણવણી લીધેલી નથી પણ ખાનગી અભ્યાસથી પોતાનું વાચન ખૂબ વધારેલું છે; અને કેટલોક સમય હાઈકોર્ટ પ્લીઝરની પરીક્ષા માટે કાયદાનો અભ્યાસ પણ કર્યો હતો. સન ૧૯૦૪માં તેઓ ન્યાય-અધિકારિયલ ખાતામાં જોડાયલા પણ ત્યાં ઝાઝો વખત રહેલા નહિ. પરંતુ ધરના સુખી હોઈ એમનું ધ્યેયમર્ફે જીવન સાહિત્યના અભ્યાસ અને લેખનકાર્યમાં પસાર થયેલું છે. સન ૧૯૦૯ થી ૧૯૧૧ સુધી 'ગુજરાતી પંચ'ના સહતંત્રી તરીકે જવાબદારી સ્વીકારેલી પણ એ પત્ર સાથેના તેમનો સંબંધ તો શરૂઆત થી લગભગ છે. લેખો, કાવ્યો વગેરે લખવાનું સન ૧૮૯૧ થી આરંભેલું એમનું પ્રથમ કાવ્ય 'બુદ્ધિપ્રકાશ'માં છપાયું હતું, તે કાળના અમદાવાદના ધણા ખરા માસિકો તથા પત્રો જેમકે, આર્યવત્સલ (૧૮૯૪-૯૫)-(માસિક, પાછળથી પાક્ષિક) વિદ્યુત નાગર ઉદય (૧૮૯૫-૯૭), વ્યાપાર અને ઉદ્યોગ (પાક્ષિક), વાર્તા વારિધિ (માસિક) (૧૮૯૭-૧૯૦૨), રાજપત્રિકા (સાપ્તાહિક) (૧૯૦૧-૦૨), વિનોદિની (માસિક) (૧૯૦૩), વગેરે સાથે એમનો તંત્રી સંબંધ હતો અને તેમાં ઘણીવાર લેખો, કાવ્યો, નવલકથાઓ, વાર્તા, વગેરે લખી મોકલતા; પણ 'સુદરી સુબોધ'ના તંત્રી તરીકે તેઓ વધુ જાણીતા થયેલા છે. આ પ્રમાણે પત્રકારિત્વ સાથે એમનો સંબંધ બહુ ગાઢ અને જુનો છે; અને ઉપર જણાવેલામાથી કેટલાક પત્રો એવા માત્રમ પડી આવશે કે જેનાં નામ સુદાત (જે તેમના પ્રકાશન સમયમાં પ્રસિદ્ધ હતા તે આજ) ધણાની જાણમાયે નહિ હોય

સન ૧૮૯૨માં એમણે બીજા મિત્રો સાથે અમદાવાદમાં ખંડુસમાજ નામનું મંડળ કાઢેલું (જે હાલની અનેક બંધુ સમાજોમાં આદિ સંસ્થા છે અને) જે ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસમાં કાયમ યાદગાર રહેશે; કેમકે તેમાંના સભ્યો જેવા કે, ભોગીન્દ્રરાવ દ્વિવેદિયા, ચિત્રુભાઈ દુર્ગળ, કાલાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ, તથા રામમોહનરાવ વગેરેએ ગુજરાતી સાહિત્યમાં રસ લઈ તેમજ તેનો અભ્યાસ કરી, અને લેખો, નવલકથાઓ, વાર્તા, કાવ્યો

નિખ-ધો, ઈલાદિ લખીને, તેની વૃદ્ધિ અને ખીલવણી માટે પ્રયાસ કરી, સારો ફાળો આપેલો છે; અને ખાસ કરીને 'મુંદરી સુબોધ' નામનું સ્ત્રી, ઉપયોગી માસિક કાઢીને લગભગ ૨૦ વર્ષ સુધી સતત યુગરાતી સ્ત્રી-સમાજની અને સાહિત્યની મુંદર સેવા કરેલી છે તે કદી વિસરાશે નહિ. તેના યશ જે ઠાપ એક વ્યક્તિને આપી શકાય તો તેનું માન રામમોહનરાયને ઘટે છે. 'મુંદરી સુબોધ' એટલે રામમોહનરાય અથવા જિન્દુભાઈ એટલા બધા તેઓ એની સાથે ઓતપ્રોત થયલાં છે.

એઓ એક કુશળ નવલ કથાકાર હોવા ઉપરાંત એક સારા કવિ છે અને એમના કેટલાંક કાવ્યો-રાસો તો સ્ત્રીઓમાં બહુ પ્રમથી વંચાય અને ગવાય છે. કવિતાની પેઢે ઇતિહાસ પણ એમનો પ્રિય વિષય છે; અને તે વિષયનું એમનું વાચન વિશાળ છે.

એમના લેખોની સંખ્યા મોટી છે; પણ એમનાં પ્રકાશનોમા 'યોગિની' અને 'બાલા' દ્વેશ વંચાશે તથા 'તરંગાવલિ', એમનું કાવ્યનું પુસ્તક કાવ્ય રસિકવર્ગ પોતાની વાચનની છાજલી પર જરૂર રાખશે.

એમના લેખો અને અંધોની યાદી:

સતી ગૌરવ-પૂર્વોર્ધ્વ [નવલ કથા]	સન ૧૮૯૪
ખંભાતનો ખૂની (નવલ કથા) પ્રથમ આવૃત્તિ	" ૧૮૯૬
બાબર (એક લઘુ ઐતિહાસિક નિબંધ) આશરે	" ૧૮૯૫
ત્રણ રત્નોઃ (ટૂંકી નવલિકાઓ) "	" ૧૮૯૭
યોગિની (નવલકથા) (પ્રથમ આવૃત્તિ.)	" ૧૯૦૪
બાલા (નવલકથા)	સન ૧૯૧૨
રસિકી વાર્તાઓ બા. ૧ લો (ટૂંકી વાર્તાઓ) (પ્રથમ આવૃત્તિ.)	સન ૧૯૦૪
" " બા. ૨ જે (" ")	સન ૧૯૨૧
તરંગાવલિ (કાવ્યો ગીત-રાસ)	સન ૧૯૧૮
વીસમી સદીનું આપણું સ્ત્રી જીવન.	સન ૧૯૨૬
મહાકવિ શ્રી ન્દાનાલાલ.	સન ૧૯૨૭
અક્ષરપિંડુ મનોરાજ્ય (ગોવર્ધન સ્મારક) (વસન્ત)	સન ૧૯૦૮
અમદાવાદનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ (અમદાવાદના "જીવનવિકાસ"માં.)	સન ૧૯૨૧

]] . . .

રંજિતલાલ હરિલાલ પંડ્યા

મનતે વડનગરા નાગર ગ્રાહ્ય છે. એમનો જન્મ નડિયાદમાં સન ૧૮૯૬ માં આશો વદ ૧૪ ના રોજ થયો હતો. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ નડિયાદમાં લીધેલું. તેઓ એલ એલ. બી. ની પરીક્ષા પાસ કર્યા પછી ઇંગ્લાંડ જઈને બારિસ્ટર થઈ આવેલા. અત્યારે મુંબાઈની હાઈ કોર્ટમાં તેઓ વકીલાત કરે છે. એમના પ્રિય વિષયો ચિત્રકળા અને તત્ત્વ જ્ઞાન છે. ગુજરાતી કવિના પણ સારી લખે છે. તેમને સુરત સાહિત્ય પરિષદ તરફથી આધુનિક અને પ્રાચીન કાવ્ય પર નિબંધ લખવા માટે પારિતોષિક મળ્યું હતું. સન ૧૯૧૭ માં રવ. દોશ્વતરામ વિશે એમણે 'શુદ્ધિ પ્રકાશ' માં લેખ લખેલો. સન ૧૯૨૬ માં "રામની કથા" એ નામનું કાવ્ય પ્રસિદ્ધ થયું હતું, જેનો સાહિત્યકારો તરફથી સારો સત્કાર થયો હતો.

નવા લેખકોમાં એમનું સ્થાન આગળ પડતું છે.

"રામની કથા" કાવ્ય

સને ૧૯૨૬

વિજયરાય કલ્યાણરાય વેદ.

એઓ માતિએ વડનગરા નાગર ગૃહસ્થ છે; એમના પિતાનું નામ કલ્યાણરાય શંકરપ્રસાદ વેદ અને માતાનું નામ શિવમ્બિકાલક્ષ્મી છે. એમનો જન્મ ભાવનગરમાં સન ૧૮૯૭ માં થયો હતો. પ્રાથમિક શિક્ષણ એમણે ભાવનગર દરબારી નિશાળમાં મેળવ્યું હતું અને માધ્યમિક શિક્ષણ બહુધા ગોકળદાસ તેજપાળ હાઈસ્કૂલ મુંબઈમાં લીધું હતું. તેમણે સન ૧૯૧૪ માં મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા પાસ કરી, પ્રીવિયસ વિઝસન કૉલેજમાંથી અને પછી ભાવનગર કૉલેજમાં બેચલર ઓફ આર્ટ્સ અને પાછળથી બી. એ; થતાં સુધી ફરીથી કૉલેજ અભ્યાસ મુંબઈમાં કરેલો, જ્યાંથી સન ૧૯૨૦માં તેઓ બી. એ; થયા. કૉલેજમાં અભ્યાસ કરતા હતા તે દરમિયાન ગુજરાતીમાં લેખો લખવા શરૂ કરેલા. એમનો પ્રથમ લેખ 'વીસમી સદી'માં અને પ્રથમ કાવ્ય સન ૧૯૧૯ માં "વિનોદ કાન્ત" એ સંચાલી "ગુજરાતી" માં છપાયા હતા.

કૉલેજનો અભ્યાસ પૂરો થતાંજ એમણે સાહિત્યક્ષેત્રમાં અંપલાવ્યું, જાણે કે એજ કાર્યમાં પોતાનું સમગ્ર જીવન અર્પણ કરવાના હોય ! સન ૧૯૨૦ માં સુરતમાંથી નિકળેલા "ચેતન" માસિકનું સહતંત્રીપદ સ્વીકાર્યું અને તે ત્રણ વર્ષ (એપ્રિલ ૧૯૨૩) સુધી ચલાવ્યું હતું. તે દરમિયાન તેઓ "હિન્દુસ્તાન" અઠવાડિકના તંત્રી થયા (સન ૧૯૧૧-૨૨) અને સન ૧૯૨૩ થી ૨૪ (માર્ચ આખર લગી) જાણીતા "ગુજરાત" માસિકમાં ઉપતંત્રી તરીકે કાર્ય કરેલું. સન ૧૯૨૫ માં થોડા માસ "યુગ ધર્મ" માં ઉપતંત્રી નિભાવ્યા; પણ એ સર્વ કાર્યથી એમને સંતોષ થયેલો નહિ. જ્યારે સન ૧૯૨૪ માં (આગસ્ટ) ત્રિમાસિક "કૌમુદી" કાઢવાને તેઓ શક્તિમાન થયા ત્યારે માત્રુમ પડ્યું કે એક ક્રમિક પત્ર માટે એમનો આસ્થા કેટલો ઉચ્ચ હતો અને કેવા પ્રકારના માસિક સાહિત્ય માટે એમનો જીવ તલસતો હતો. છેલ્લાં પાંચ વર્ષથી તેઓ "કૌમુદી" (જે ૧૯૩૦ ની શરૂઆતથી માસિક રૂપે નીકળે છે) કેટકેટલી મુશ્કેલીઓમાં અને કેવી કેવી આશાનિરાશામાં નિહાળી રહ્યા છે, એ જેમ એક રોમાંચક કથા છે તેમ એ વિરલ ભોગ, પોતાના ખર્ચની પ્રાપ્તિ માટે, એ સાહિત્ય સેવાતત્ત્વ માટે ખર્ચિત એમના માટે માન પેદા કરે છે.

એક સમર્થ વિવેચક તરીકે એમણે પ્રતિષ્ઠા પાડેલી છે અને ગુજરાતી માસિકોમાં આજે એમનું પત્ર “કૌમુદી” ઉચ્ચ અને અનોખું સ્થાન ભોગવે છે, એ પત્રકારિત્વ વિશેના એમના ઉચ્ચ આદર્શ અને જાણનાનું કૃણ છે.

એમના પ્રયોગો અત્યારે, જુદા જુદા માસિકોમાં લખેલાં રસકલ્પનાત્મક લખાણોનો મેગઝિન, જે “પ્રજ્ઞાનના રંગ” નામે સને ૧૯૨૭ માં પ્રકટ થયેલો તેજ છે.

એમનું પુસ્તક:

પ્રજ્ઞાનના રંગ

૧૯૨૭

વિદ્યનાથ પ્રભુરામ વૈદ્ય

એઓ ચાંતિએ પ્રધોરા નામર-આહાલ્ય અને ધોરબંદરના વતની છે; પણ લાંબી મુદતથી મુબઈમાં રહે છે. એમનો જન્મ સંવત ૧૯૧૯ ના શક્યુન મુદ ૮ ને દિને ધોરબંદર ગામે થયો હતો. એમના માતાનું નામ સૌ. રણિઆત અને પિતાનું નામ પ્રભુરામ જીવનરામ વૈદ્ય, જેમણે એક અનુભવી અને કુશળ વૈદ્ય તરીકે સારી પ્રતિષ્ઠા અને નામના મેળવ્યાં હતા.

પ્રાથમિક અને માધ્યમિક કેળવણી એમણે ધોરબંદર અને મુબાઈમાં અનુક્રમે લીધેલી. સને ૧૮૯૩ માં મેટ્રીકયુગ્મેશનની પરીક્ષા પાસ કરી, સને ૧૮૯૪ માં એલ્ફીનસ્ટન કોલેજમાં બેચાયેલા. બી. એ, ની પરીક્ષા (૧) ન્યાય (Logic) અને નીતિશાસ્ત્ર (Moral Philosophy), તેમજ (૨) અંગ્રેજી અને સંસ્કૃત (શાકર બાબ્ય સાથે) ઐત્તિક વિષય લઈને ત્રીજા વર્ગમાં પાસ કરી હતી. સને ૧૮૯૪માં મોલીસીટર થવા મેસર્સ બાઈશંકર અને કાંગાની આશિસમાં બેચાયલા. પણ પછીથી સને ૧૯૦૧ માં બારિષ્ટર થવા ઈંગ્લાંડ ગયા. સને ૧૯૦૨ માં ઓરિએન્ટલ કોલેજમાં ગયા અને સને ૧૯૦૪ માં બારિષ્ટર થઈ મુબઈ હાઈકોર્ટમાં બેચાયા.

એમણે અન્ય રોકાણો છતાં સાહિત્ય વાચન અને લેખન કાપ ઉડાડ્યું નહોતું. એમનું પ્રથમ પુસ્તક 'સરસ્વતીચન્દ્રનું અવલોકન' સને ૧૮૯૦માં પ્રસિદ્ધ થયું હતું. એમણે એક પુરાતત્ત્વ તરીકે સારી કૃતિ મેળવેલી છે. તેઓ મુબાઈની રાયલ એસિયાટિક સોસાયટીના ધણા વયોથી સભ્ય છે અને તેના ઉપ-પ્રમુખ તરીકે પણ આજ દશ વર્ષ થયા કામ કરી રહ્યા છે. એમની વિદ્વતા અને પુરાતત્ત્વ વિષયોની પ્રીતિના કારણે પહેલી ઓરિયન્ટલ કોલેજ પૃથ્વીમાં સને ૧૯૧૯ માં મળેલી તેના રનાગન મંડળના અધ્યક્ષનું પદ એમને અપાયું હતું. હમણાજ સને ૧૯૨૮ માં લકાઈ પછી બરાચેલી ૧૭ મી ઈન્ટરનેશનલ ઓરિયન્ટલ કોલેસ (જે. આક્ષરક-ઈંગ્લાંડ) માં બરાઈ ત્યાં એઓએ જાતે હાજર થઈને ફલાવાસ્વો પનિષદ ઉપર નિર્બંધ વાંચ્યો હતો; જેમાંનો થોડોક ભાગ બહુ પ્રાચીન છે એવું બતાવવા તેમાં પ્રવર્તન કર્યો હતો. વળી મહામારતની સરકારવાળી સંશોધન આયત્તિનું કામ તૈયાર કરાવવામાં હિન્દુસ્થાનના વિદ્વાનો સારી રીતે કામ કરી શકે અને તેથી તેમના કામને ઉલ્લેખન મળ્યું નોંધ્યે, એવું દર્શાવવા એવો ૧૭ મી ઈન્ટરનેશનલ ઓરિએન્ટલ કોલેસમાં ગયા હતા. અને ત્યાં આગળ તેમના પ્રવાસથી કોલેસના હિન્દી વિભાગની મદદથી

એમના મતવ્યને અનુકૂળ ત્રણ ઠરાવો પસાર કરાવ્યા હતા. મહાભારતના કામમાં મદદ કરવા યુરપમાં જેટલી. મહાભારતની પ્રતો હોય તેનું સંશોધન કરાવી પાઠાન્તરોની વિગત પૂછાની બાન્ડારકર ઓરિએન્ટલ રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યુટને પહોંચાડવી એવો પણ ઠરાવ કરવામાં આવ્યો હતો.

વળા તેઓ ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ સાથે પણ સંસર્ગ રાખી રહ્યા છે; અને તક મળે પરિપક્વમાં હાજરી આપે છે.

એમના અધ્યાની યાદી:

- (૧) સરસ્વતીચન્દ્રનું અવલોકન, પ્રથમ આવૃત્તિ. સને ૧૮૯૦
- (૨) વેદાન્ત દર્શન પ્રથમ આવૃત્તિ " ૧૯૦૦
[જેમાં નીચે જણાવેલા પાત્ર લેખોનો સમાવેશ છે.]
અ. તત્ત્વવિવેક, ઘ. ભૂતવિવેક, ક. ગૌરીશંકર ઓઝાના જીવન ઉપર વિચાર, ઇ. પા. ડાંપસનના વેદાન્ત વિચાર. ગ. મહાભાષ્ય.
- (૩) લોડ્ લોરેન્સનું જીવનચરિત્ર. (ગુજરાત વ. સો.) સને ૧૮૯૫
- (૪) અદ્વૈતામૃતઃ (વેદાન્ત ચર્ચાની ઘાતો). " ૧૯૦૪
- (૫) આર્યધર્મે પ્રકાશ માસિકમાં આવેલા લેખો.
 - (૧) પ્રમાણ્ય વિચાર સં. ૧૯૫૫
 - (૨) ભક્તરાજ સં. ૧૯૬૪
 - (૩) ન્યાયશાસ્ત્ર સં. ૧૯૫૮
 - (૪) આચારનીતિની પદ્ધતિ. સં. ૧૮૯૪
- (૬) ભાસર્વજ ઉપર લેખ (ઓરિએન્ટલ કોંગ્રેસમાં) સને ૧૯૨૪
- (૭) ન્યાયસારઃ પ્રથમ આવૃત્તિ " ૧૯૦૯
- (૮) રૂંઝાવાસ્યોપનિષદ્ધમાં ઓક્સફોર્ડ ખાતે
ભરાગેલી ૧૭મી ઇન્ટરનેશનલ ઓરિએન્ટલ કોંગ્રેસ માટે નિબંધ. " ૧૯૨૯

વિશ્વનાથ મગનલાલ ભટ્ટ

એઓ જાતે ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણ, સિહોર મંથકાર, ગોદિલવાડી વિભાગના છે. એમના પિતાનું નામ મગનલાલ જ્યાનંદ ભટ્ટ અને માતાનું નામ ગોમતીબહેન કકલમાઈ છે. એમનો જન્મ ભાવનગર રાજપ્રમાના ઉમરાળા ગામમાં તા. ૨૦ મી માર્ચ ૧૮૯૮ ના રોજ થયો હતો. પ્રાથમિક ચાર ધોરણનો અભ્યાસ પોતાના વતન ગામ ઉમરાળામાં કર્યો હતો; અને માધ્યમિક ઇંગ્રેજી કેળવણી પહેલા ત્રણ ધોરણો અમદાવાદ, ચોથું ધોરણ જુનાગઢ, પાંચમાથી સાતમું ધોરણ અમરેલી હાઈસ્કૂલમાં અને ત્યાંથી સન ૧૯૧૬ માં તેમણે મેટ્રિકયુલેશનની પરીક્ષા પસાર કરી હતી. તે પછી ભાવનગર સામળદાસ કૉલેજમાં તેઓ દાખલ થયલા અને એજ કૉલેજમાંથી સન ૧૯૨૦ માં સંસ્કૃત અને ઇંગ્રેજી સાહિત્ય ઐચ્છિક વિષયો લખને બી. એ. ની પરીક્ષા પાસ કરી હતી. એમ. એ., માટે મુંબઈ જઈને જ એક માસ અભ્યાસ કરેલો પણ તે અરસામાં મદાતમા ગાંધીજીની અસહકારની ચળવળે એમના વિચાર અને બાવના પર ઊંડી અસર કરેલી; અને ત્યારથી એમના જીવનમાં મોટું પરિવર્તન થયું હતું. સન ૧૯૨૪ ના ફેબ્રુઆરીમાં તેઓ ભરૂચ કેળવણી મંડળમાં આજીવન સભ્ય તરીકે જોડાયા; અને ત્યાં એક સાચા સેવાભાવી શિક્ષક તરીકે પ્રતિષ્ઠા પાડી હતી; પણ પાછળથી એ મંડળના શિક્ષણક્રમમાં બહોળા ફેરફાર કરવામાં આવ્યા ત્યારે એઓ તેમાંથી છૂટા થઈ “કૌમુદી સેવકગણ”માં સાહિત્યસેવાની વૃત્તિથી જોડાયા. તે પૂર્વે એમણે ભરૂચ કેળવણીમંડળ માટે “ગદ્ય નવનીત” નામનું આપણા સાહિત્યમાંથી ઉત્તમ ગદ્યના નમુનાનું પુસ્તક સન ૧૯૨૬ માં સંપાદિત કર્યું હતું, જે જોતાં, એમનો આપણા સાહિત્યનો અભ્યાસ અને અવલોકન કેટલું વ્યાપક અને બારીક છે, તે સહજ રપટ થાય છે.

ભરૂચ હતા એ દરમિયાન એમણે “વસન્ત”માં ઇંગ્રેજી શબ્દોના પર્યાય આપણા શિષ્ટ લેખકોએ ગુજરાતીમાં યોજેલા તેનો એક સંગ્રહ કરી, વધુ ચર્ચા અને વિવેચન માટે લખી મોકલેલો, તેની ઉપયોગિતા સૌએ સ્વીકારેલી. તે પરથી એક પારિભાષિક શબ્દકોષ તૈયાર કરી આપવાનું કાર્ય ગુ. વ. સોસાયટી તરફથી એમને સોંપાયું છે અને તે પુસ્તક હાલમાં છપાય છે. કૌમુદીગણની આર્થિક સ્થિતિ તંજ થઈ પડતાં, તેઓ તેમાંથી છૂટા થયા અને ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં ગુજરાતી જોડણી કોષના કાર્યમાં મદદ

કરવા એમની નિમણુંક ચલવી. ‘આલું કેમ સૂઝયું ?’ એ નામનો ટોલરટોયની વાર્તાનો અનુવાદ એ સમયમાં લખી આપેલો અને ગોડલ સભ્યે એક વિરલ્લત ગુજરાતી કોપની ચોજના કરી, તે કાર્ય આરંભ્યું તેમાં એમને પણ રોકવામાં આવ્યા હતા; પણ તેના ચોરણ સંબંધે તીવ્ર મતભેદ ઉઠતાં, એકાદ વર્ષ કાર્ય કર્યા પછી તેમાંથી તેઓ છૂટા ચયા છે. એમના પ્રિય વિષયો સાહિત્ય અને ભાષાશાસ્ત્ર છે; અને એ વિષયોનો એમનો અભ્યાસ બારીક અને ઉંડો છે. એઓએ એક લેખક તરીકે સારી આગર મેળવેલી છે.

એમના અંધોની યાદી:

ગદ્ય નવનીત	સન ૧૯૨૬
‘આલું કેમ સૂઝયું ?’	” ૧૯૨૮
પારિભાષિક શબ્દકોષ	” ૧૯૩૦

લેડી વિદ્યાગવરી રમણભાઈ નીલકંઠ

એમનો જન્મ અમદાવાદમાં તા ૧ લી જુન ૧૮૭૬ના રોજ થયો હતો. એમના માતૃશ્રીનું નામ બાળાબહેન, જેઓ સરદાર બોળાનાથ સારાભાઈના પુત્રી થાય. એમના પિતા ગોપીલાલ મણિલાલ ધ્રુવ, એ પણ અમદાવાદના વતની હતા અને તેઓ સરકારી ન્યુડિસિયલ ખાતામાં નાઝરના મોટા હોદ્દા સુધી પહોંચ્યા હતા. એમણે પોતાની છોકરીઓને, જે વખતે સ્ત્રી કેળવણી જેવું કંઈ નહોતું અને તે સામે સખ્ત વિરોધ થતો હતો એ જમાનામાં, ધણો શ્રમ અને ખર્ચ વેડીને, માત્ર પ્રાથમિક અને માધ્યમિકજ નહિ પણ ધણો લોકાપવાદ સહન કરીને કૉલેજિએટ શિક્ષણ સુદાંત-સેવાને સગવડ કરી આપી હતી, એ એમની હિમ્મત અને અઠગ નિશ્ચય માટે માનવેદ્ય કરે છે.

લેડી વિદ્યાબહેને કેળવણીની શરૂઆત રા. બા. મગનભાઈ કન્યા-શાળામાંથી કરેલી, જે મંસ્થાના તેઓ અત્યારે લાગી મુદતથી આનરરી સેક્રેટરી છે; અને ઈંગ્રેજ હાઈસ્કૂલનું શિક્ષણ મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં લીધેલું; તે પછી સન ૧૮૯૧માં તેમણે મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા પાસ કરી. દરમિયાન સન ૧૮૮૯માં એમનું લગ્ન સર રમણભાઈ સાથે થયું હતું; પણ હવે મંબંધ થયા છતાં એમના અભ્યાસમાં અડચણ આવી નહિ. એઓ અને એમના નાના બહેન સૌ. શારદાબહેને ગુજરાત કૉલેજમાં દાખલ થઈ, કૉલેજનું શિક્ષણ લઈને સ્ત્રીઓ માટે માર્ગ મોકલ્યો કર્યો. એઓ બંને બહેનોએ સાસારિક કર્તવ્ય અદા કરવાની સાથે સન ૧૯૦૧માં બી. એ., ની પરીક્ષા પાસ કરી. ગુજરાતીમાં બી. એ. ની પદવી મેળવનાર એ બંને બહેનો પ્રથમ જ હતા; અને અમદાવાદના શિક્ષિત વર્ગે, એ પ્રસંગને, એમને માનપત્રો અર્પાવે, ઐતિહાસિક કર્યો છે.

તે પછી એક ઉત્તમ ગૃહિણી તરીકે પોતાનું કર્તવ્ય કરવાની સાથે જાહેર જીવનમાં પણ એમણે પોતાનો ફાલો આપવાનું ચાલુ રાખેલું છે; અને અત્યારે તેઓ અમદાવાદની મંખ્યામંધ જાહેર સંસ્થાઓ સાથે સેક્રેટરી, પ્રમુખ કે મેનેજિંગ કમિટીના સભ્ય તરીકે મંબંધ ધરાવતા દરો.

જાહેર કાર્યોમાં લાગ લેવાની સાથે-અને એ કાર્યની જવાબદારી થોડી વા ઝોલો નથી, એમનો લેખન વ્યવસાય અને અભ્યાસ પણ ચાલુ છે.

સન ૧૮૯૬થી એમણે ‘ગ્રાન સુધા’માં લેખો લખવાનું શરૂ કરેલું. સન ૧૯૦૭માં રમેશ દત્તની વાર્તા Lake of the Palmsનો “સુધાસિની”

નામથી અનુવાદ કરેલો અને તે ૫૪૧ સન ૧૯૧૫માં વડોદરાના મહા-
રાણીશ્રીએ Position of Women in India એ નામનું પુસ્તક
ઈંગ્લેન્ડમાં લખેલું તેનું 'હિન્દુસ્તાનમાં સ્ત્રીઓનું સામાજિક સ્થાન' એ નામથી
તરજુમો કર્યો હતો; અને વળી એમના છૂટક લેખોનો 'હાસ્ય મંદિર'માં
સમાવેશ કરવામાં આવેલો છે.

એમની એ સાહિત્ય પ્રિનિપી અભિરુચિ અને જ્ઞાનના કારણે તેમજ એ
કુટુંબનો સોસાઈટી સાથેનો લાભો મંબંધ વિચારીને સર રમણુભાઈ, જેઓ
શુ. વ. સોસાઈટીના ઓન સેક્રેટરી હતા, એમની માદગી દરમિયાન, એ
જોએ એમની પર્મદગી કમિટીએ કરી હતી, જે સેવાકાર્ષ તેઓ અઘાપિ
સારી રીતે કરી રહ્યા છે. વળી તેઓ અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીના સરકાર
નિયુક્ત સહાસદ અને રકુલબોર્ડના વાઇસ ચેરમેન છે.

એમના સાર્વજનિક કાર્યોની કદર શુભ સરકાર તરફથી એમને જે
વાર ઈલ્કાબો મળેલા છે, સન ૧૯૧૮માં એમ. બી ઈનો અને મન ૧૯૨૬
માં કેસરે હિન્દ (સેકન્ડ ક્લાસ)નો; અને એઓ કેટલા બધા જનતામાં લોક-
ગ્રિપ અને માનીતા છે, તેની પ્રતીતિ એટલા પરથી થશે કે એ બંને પ્રમંગોએ
એમને મળેલા એ માનની ખુલાસીમાં જાહેર મેળાવડાઓ થઈ, માનપત્રો
આપવામાં આવ્યા હતા.

એમના ગ્રંથોની યાદી.

મુધાહાસિની (Labe of Palmsનો અનુવાદ)	મન ૧૯૦૭
હિન્દુસ્તાનમાં સ્ત્રીઓનું સામાજિક સ્થાન	
(Position of Women in Indiaનો અનુવાદ.)	„ ૧૯૧૫

સી. વિમળાગવરી મોતીલાલ સેતલવાડ

એઓ જ્ઞાતિએ ઘણાકશત્રિય, વતની અમદાવાદના, રા. હરિપ્રસાદ ડાહ્યા-
બાઈ જત્રપતિના પુત્રી, સ્વ. દી. બા. અંબાલાલ સાકરલાલ દેસાઈના દોહિત્રી
અને સર ચીમનલાલ સેતલવાડના પુત્રવધુ થાય છે.

પ્રાથમિક શિક્ષણ રણછોડલાલ છોટાલાલ ખાડીઆ કન્યાશાળામાં
લીધેલું અને ઇંગ્રેજીનું જ્ઞાન એઓ માટેની મદાવશ્વમી ટ્રેનિંગ કોલેજ સાથે-
ની હાઈસ્કૂલમાં લીધેલું; તે પાછળથી ખાનગી અભ્યાસ કરી ખૂબ વધારેલું છે.

એમનો જન્મ તા. ૨૧ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૯૩ના રોજ થયો હતો.
અને લગ્ન સન ૧૯૦૭માં સર ચીમનલાલના બેચ પુત્ર મોતીલાલ, જેઓ
મુંબાઈ હાઈકોર્ટના એડવોકેટ છે, એમની સાથે થયું હતું. શારીરિક સ્વ-
સ્થતા બરોબર રહેતી નહિ હોવાથી તેઓ ઘણાખરો સમય મુંબાઈ બહાર
હવાઈર માટે રહે છે અને જે સમય મળે છે તે બધો વાચન અને અભ્યા-
સમાં ગાળે છે. તેમને વિજ્ઞાન પ્રતિ વિશેષ અભિરુચિ છે. એ વિશે કેટલાક
છૂટક લેખો લખેલા, તે બધાં એકત્રિત કરી જૂદા પુસ્તકરૂપે છપાવા માંડ્યા
છે, જે સંગ્રહ એક મુંદર પુસ્તક થઈ પડશે.

વળી તેમણે અંકલ ટોમ્સ કેપિન નામના જગપ્રસિદ્ધ પુસ્તકનો
“શુદ્ધામગીરીનો ગજબ” એ નામથી અનુવાદ કરેલો છે અને એવા બીજા
અનુવાદ સ્કોટની સુપ્રસિદ્ધ કૃતિ ‘આઈ-ગન હો’નો કર્યો છે, જે મંથકાર ગુ. વ.
સોસાયટીએ જે ભાગમાં છપાવ્યો છે.

આપણે અહિં સ્ત્રીવેખિકાઓ ગણીશાઈ છે; તેમાં આ બહેનનો
સમાવેશ થાય છે; અને એમના મથોમાં પણ સુમંરકાર અને જ્ઞાનની છાપ
પડેલી જણાય છે. તેમણે ઈન્ડિયન યૂરપની મુસાફરી કરેલી છે. બાળકાર્ત્તઓ
પણ કેટલીએક લખી છે તેનો મંથકાર પ્રસિદ્ધ થાય તો તે એક સાઈ બાળો-
પયોગી પુસ્તક થાય.

એમના પુસ્તકોની યાદી:

શુદ્ધામગીરીનો ગજબ	સન ૧૯૧૮
આઈવિન્ડો ભા. ૧ લો	” ૧૯૨૬
” ભા. ૨ નો	” ૧૯૨૭
બાળવિજ્ઞાન ભા. ૧ લો*	” ૧૯૩૦

સૌ. શારદા સુમન્ત મહેતા

એઓ જાતિએ વડનગરા નાગર છે. એમનો જન્મ તા. ૨૬ જુન સન ૧૮૮૨ના રોજ અમદાવાદમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ ગોપીલાલ મણિલાલ કુવ, જેઓ દિવાની કોર્ટમાં લાખો સમય સુધી નાઝર હતા અને માતાનું નામ બાળાબહેન, જેઓ સરદાર બોળાનાથ સારાભાઈના પુત્રી હતા.

એમણે પ્રાથમિક કેળવણી બડુધા રા. બા. મગનભાઈ કન્યાશાળામાં અને ઇંગ્રેજ માધ્યમિક કેળવણી મહાવક્રમી ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર વિમેનના અંગેની સરકારી ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલમાં લીધેલી. હાનપણમાં પિતાની ઉમરેઠ બદલી થઈ, બદારગામ રહેવાનું થતા, પોતાના પર કેવા સંસ્કાર પડેલા, તેમજ તે સમયે ઇંગ્રેજ કેળવણી લેનાર સ્ત્રીનું પ્રતિ હિન્દુસમાજ તરફથી કેવા અપદિત આલેખો ચૂકાઈ, તેમના માર્ગમાં મુશ્કેલીઓ ઉભી કરવામાં આવતી હતી, એ બધી હકીકત “શારદા” માસિકમાં એમનું આત્મવૃત્તાત આપે છે, તેમાં એમણે રોપ દાખવ્યા વિના રસુજશરી રીતે વર્ણવી છે; અને તે સાથે સ્ત્રીકેળવણી વિશે લોકભાવના અને વિચારમાં કેટલું પરિવર્તન થવા પામ્યું છે, તેનો તેમણી અગ્રહા ચિતાર મળે છે.

ઈ. સ. ૧૮૯૭માં એઓ મેટ્રીકમાં પાસ થયા; અને ઈ. સ. ૧૮૯૮ થી ૧૯૦૧ સુધી અમદાવાદમાં ગુજરાત કોલેજના અભ્યાસમાં એટલી વિશેષ અનુકૂળતા હતી કે એમના મ્હોટા બહેન લેડી વિદ્યાગવરી એમની સાથે હતા; અને એ બંને બહેનોએ સન ૧૯૦૧માં બી. એ ની પરીક્ષા લીધી અને મોરબી પ્રીસોસોરી સ્કોલરશિપ વિષય લઈને પાસ કરેલી, જે ગુજરાતમાં સ્ત્રી કેળવણીના ઇતિહાસમાં એક અવનવો અને અપૂર્વ બનાવ હતો અને જે સદા સુવર્ણ અક્ષરે અંકિત રહેશે.

એમનું લગ્ન સન ૧૮૯૯ માં સુરતના જાણીતા સુધારક ડૉ. બડુકરામના જ્યેષ્ઠ પુત્ર શ્રીયુત સુમન્તભાઈ સાથે થયું હતું. એમના પતિના વિદ્યાવતતા વસવાટ દરમિયાન તેમજ વડોદરામાં આવી વસ્યા પછી, પતિ પત્ની વચ્ચેનો સંબંધ અને પ્રેમ કેરી રીતે વિકાસ પામતો જતો હતો અને એ જોડું વડોદરામાં સંસ્કારી જીવન ખીલવના કેવા પ્રયત્નો કરતું તેમ સ્વદેશી માટે એમને કેવા રમ શરૂઆતથી લાગેનો, એનું રસિક વૃત્તાત ઉપર ઉલ્લેખ કરેલા એમના આત્મવૃત્તાતમાં મળી આવે છે.

જાહેર અને સામાજિક હિતચાલમાં તેઓ શરૂઆતથી રસપૂર્વક ભાગ

લેતા અને સ્ત્રી કેળવણી તેમજ સ્ત્રીશ્રવન વિકાસ માટે સતત પ્રયત્ન કરતા; ડૉ. સુમન્તભાઈએ છેલ્લાં દસ વર્ષથી દેશસેવા ખાતર વડોદરા રાજ્યની મોટી અને માનભરી નોકરી છોડી દીધી, ત્યારથી એઓ બંને પોતાનો બધી સમય જનહિતના કાર્યમાં ગાળે છે; અને ખારડોલી સત્યાગ્રહની લડત વખતે તેમ આત્મારે મદાતમાજીએ સર કરેલા સખરસના સંગ્રામમાં તેઓ કેટલો કિમતી ફાળો આપી રહેલા છે, એ બધી હકીકત જનતાને સુવિદિત છે.

એમનું કુટુંબ મોટું તેમ સંસ્કારી અને સુશિક્ષિત છે. ગૃહશ્રવન કેટલોક સમય માગી લે જ; અને જાહેર હિલચાલમાં પણ પળે સમય વ્યતિત થાય. તેમ છતાં નિયમિત વાચન અને અભ્યાસ તો ખરોજ. એ અભ્યાસવૃત્તિના પરિણામે, જે કાંઈ અવકાશ મળે તેમાં તેઓ કેટલુંક લેખન કાર્ય કરવા શક્તિમાન થયા છે; અને એમની પુસ્તકપ્રવૃત્તિ પણ એમના અન્ય કાર્યોની પેઠે યથસ્તરી નિવડી છે.

એમના અંધાની યાદી:

પુરાણોની બાંધબોધક વાર્તાઓ અને બાળકોનું ગૃહશિક્ષણ સન ૧૯૦૫
સુધાકાસિની (લેડી વિદ્યાન્હેન સાથે) સન ૧૯૦૭

[શ્રી. રમેશચંદ્ર દગના The Lake of Palms નું બાંધાંતર]

ફોરેન્સ નાઇટીંગેલનું શ્રવનચરિત્ર સન ૧૯૦૭

હિંદુસ્તાનના સામાજિક શ્રવનમાં સ્ત્રીનું સ્થાન (લેડી વિદ્યાન્હેન સાથે) ૧૯૧૧

['The Position of women in India'નો તરજુમો]

શંકરપ્રસાદ છગનલાલ રાવલ

શંકરપ્રસાદ રાવળનો જન્મ સને ૧૮૮૭ ના જાન્યુઆરીની છઠ્ઠી-સતી તારીખે એમની વતનભૂમિ વડોદરા (મહીકાંડા એજન્સી) માં થયો હતો. વડોદરા ગામ અમદાવાદ પ્રાંતીજ રેલ્વેના ઝોઝા સ્ટેશનથી એક માઇલને આસરે નાની ખારી નદીને કાંઠે આવેલું છે એ યાત્રિએ ઉદ્યમ સહસ્ર પ્રાપ્ત છે. એમના કુટુંબનો ધંધો ખેતીનો છે.

એમના પિતાનું નામ છગનલાલ જદવજીએ બહોળા વસ્તારી, દત્તા અને એમની રિયલિટી સાધારણ હતી. શંકરપ્રસાદે એમના ગામની સરકારી શુભરાતી નિશાળમાં પાંચ વર્ષની ઉંમરે અભ્યાસ શરૂ કર્યો. એમની નવ વર્ષની વયે એમના પિતાનું કોલેરાથી એકાએક અવસાન થયું. કુટુંબમાં બીજો કોઈ પુરુષ ન હોવાથી એના નિર્વાહનો ભાર એમની માતા જડાવ-બાઈને માથે પડ્યો.

વડોદરા ગામમાં ત્રણ ધોરણો પુરા કરી શંકરપ્રસાદ એમની બહેનને ત્યાં બરખ વધુ અભ્યાસ કરવા ગયા. બરખ મ્યુનિસીપાલિટીની છઠ્ઠા નંબરની (નવા દહેરાની) અને પહેલા નંબરની (લાલ બજારની) શાળામાં એમણે પાંચ ધોરણ પુરા કર્યા. આ પછી સરકારી શિષ્યવૃત્તિઓની દરિદ્રાઈની પરીક્ષા પાસ કરવાથી માસિક રૂપિયા ત્રણની મદદ મળવાથી એમણે બરખની લોકલિટેચર સંજાની એ. વી. સ્કુલમાં અંગ્રેજી અભ્યાસ શરૂ કર્યો. અંગ્રેજી ત્રીજા ધોરણમાં હાઇસ્કુલ સ્કોલરશીપ રૂપિયા પાંચની દર માસે મળવાથી એમણે બરખની દલાલ હાઇસ્કુલમાં પ્રવેશ કર્યો. અને ૧૯૦૬ માં ઉપલે નંબરે મેટ્રિક અને સ્કુલ શાઇનલ પરીક્ષાઓ પાસ કરી.

પોતાનો અભ્યાસ જારી રાખવા એમને તીવ્ર ઇચ્છા હતી પણ કુટુંબ નિર્વાહની ચાલુ ચિંતાને લીધે એ ઇચ્છાને દબાવી દેવા સિવાય બીજો માર્ગ નહોતો.

૧૯૦૮ માં મુબાઇ જઈ એમણે રજીસ્ટ્રેશન ખાતામાં સરકારી નોકરી લીધી પણ તેમની અભ્યાસિક વૃત્તિના જિજ્ઞાસાઓના દબાવણથી તેનું રાજીનામું આપી સને ૧૯૦૯ માં મુબાઈની વિલ્સન કોલેજમાં એમણે અભ્યાસ શરૂ કર્યો. પણ દિવસે દિવસે વધતી જતી કૌટુંબિક ચિંતાઓએ વળી શરૂ અભ્યાસમાં ખલેલ કર્યું ને તે વર્ષ નિષ્ફળ જવાથી શરીર બગડતા મુબાઇ

છોડી ફરી ભર્ય આવી ત્યાંની અંગ્રેજ શાળામાં સને ૧૯૦૯ માં શિક્ષકની નોકરી લીધી.

સને ૧૯૦૩ માં એમનું પ્રથમ લઘુ થયું હતું. બીજા વારનું લઘુ સને ૧૯૧૧ માં થયું હતું.

શંકરપ્રસાદે છેક બાલ્યાવસ્થાથી કવિતા તરફ ખાસ અભિરુચિ હતી. ભર્યમાં એ રસવૃત્તિને ધણુંજ પોષણ મળ્યું. પાઠ્ય-પુસ્તકોના અભ્યાસ ઉપરાંત બહારનું પુષ્કળ વાંચન વાંચવાની એમને આહુ ટેવ હતી. ભર્યના નવા હોરાના ઓઠલે જામતી ભારત અને રામાયણની રસિક કથાઓ અને પ્રત્યેક ચાતુર્માસની ભાગવતકથા પ્રત્યે એમને અદ્ભુત શોખ હતો. આપણી આ વીરસંહિતાઓના એકેકે એક પ્રસંગથી એ છેક નાની ઉંમરમાંજ સુપરિચિત થઈ ગયા હતા. 'નર્મદ' એમનું ખાસ પ્રિય પુસ્તક હતું.

હલપતશાહી કાવ્ય જેવાં જોડકણાં જોડવાનો એમને છેક નાની ઉંમરથી પ્રેમ હતો અને હાથરકુચમાં જતાં પિંગળ વગેરેના વાચનથી પ્રેરાઈ કાવ્યો લખવાનું એમણે શરૂ કરી દીધું હતું. હુંડી વાતાંઓ લખવાનો પણ એમણે એજ અરસામાં આરંભ કર્યો હતો. સિદ્ધકથાવનના સુરોગથી ગુજરાતી સાહિત્યનાં અંગોનો રીતસર અભ્યાસ કરવા એ પ્રેરાયા હતા.

સાહિત્યના વાચન અને લેખન પ્રત્યે એમને પ્રેરણા કરનાર આવી વ્યક્તિઓમાં એ ઘણીવાર સ્વર્ગસ્થ માણિકલાલ જગજીવનદાસ સુરવી (ભર્યના ભાઈ) એમને 'વિલાપતી' ઉપનામથી ઓળખતા) ને એ ખાસ પૂજ્ય-ભાવથી માંદ કરે છે. એમના સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી અભ્યાસની રાશ્યાત કરનાર એ પુરૂષ હતા.

સમભાવી મિત્રમંડળ એમનું બીજું બળ પ્રેરક હતું અને એમાં ખાસ કરીને સ્વ. મૂલચંદ્ર તેલીવાળા, રા. રા. હરિભાઈ અમીન અને તે વખતનાં બાર્ગવંશુવક મંડળના સભ્યો રા. કનૈયાલાલ મુનશી વગેરે હતા. નર્મદના સૌંદર્યંતર ઉપર ઉનાળાની ઘણીએક રમ્ય સંધ્યાઓ એમણે આ સાહિત્ય અને સંગીત રસિક મિત્રમંડળીમાં ગાળી હતી.

શંકરપ્રસાદે આ અરસામાં બાપાંતરરૂપે અને સ્વતંત્રપણે ઘણાં કાવ્યો લખ્યાં છે. અને ત્યારથી અત્યાર સુધી અવારનવાર એ કાવ્યલેખન આહુ રહ્યું છે. સન ૧૯૧૫માં એમણે જોશસ્મીબના ડેવટેડ વીલેજનું

“ભાગેશ્વ ગામ” એ નામથી ભાષાતર પ્રગટ કર્યું. “કથાવિહાર” નામથી એમનો કાવ્યસંગ્રહ પ્રસિદ્ધ થનાર છે.

ગુજરાતના જુદા જુદા માસિકોમાં એમની એમની કેટલીક નવલિકાઓ પ્રસિદ્ધ થઈ છે અને આ પ્રસિદ્ધ અને અપ્રસિદ્ધ વાર્તાઓનો એક મારો સંગ્રહ થઈ શકે તેમ છે.

ભક્તકવિ દયારામભાઈનું જીવનચરિત્ર લખી તે સને ૧૯૧૯ માં પ્રસિદ્ધ કરાવ્યું છે.

મુખાઈની ગુજરાતી સાહિત્ય સંસદના એ આરંભથી સભાસદ છે. એમના વિવેચન ભેષોની સંખ્યા પચીસ થોડી છે. “ગુજરાતી ગદ્યસાહિત્યનો વિકાસ” “દયારામની જોખી,” “સાહિત્યકલા અને શ્રીયુત મુનશીની સાહિત્યકૃતિઓ” વગેરે વગેરે ભેષો એમનો ઉત્સાહ ને ઉંડી અભ્યાસ-શક્તિના પુરાવા છે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

ભાગેશ્વ ગામકું	સન ૧૯૧૫
દયારામનું જીવનચરિત્ર	” ૧૯૧૯
પ્રબોધ ખત્રીસી	” ૧૯૩૦

શિવપ્રસાદ દલપતરામ પંડિત

એઓ જાતે વિસલનગરા નાગર જ્ઞાણજી (ગૃહસ્થ વિભાગના) છે એમનો જન્મ અમદાવાદમાં તા. ૧૫ મી ઓગસ્ટ ૧૮૮૫ ને દિને થયે હતો. એમના પિતાનું નામ દલપતરામ હીમતરામ પંડિત અને માતાનું નામ મણિબહેન છે. એમના પિતા રાજપૂતાનામાં કોટારાજ્યમાં મહોટા અધિકાર ઉપર હતા અને ત્યાં એમણે એકનિષ્ઠા તથા પ્રમાણિકપણે રાજ્યની સેવા કરી, જકાત, ખામ, તથા કારખાનાના ખાતાઓને મુવારિયત પાયા ઉપર મૂક્યા હતા. કોટારાજ્ય લગભગ ૪૩ વર્ષની વયે એમના પિતાને દાગામાં બેસીને ફરવા જતા અકસ્માત ઇજા થઈ અને ત્યારે પરિણામે ત્યારેમનું મૃત્યુ નીપજ્યું. શિવપ્રસાદની ઉંમર એ સમયે દોઢેક વર્ષની હતી.

પિતાના મૃત્યુ પછી એમને ઉછેરવાનો ભાર એમના અપર માતૃશ્રી સ્વર્ગસ્થ જમનાબાએ પોતાના ઉપર લીધો. એ સાવકી માતાનો પુત્ર પ્રત્યે પ્રેમ અનન્ય અને અસાધારણ હતો. એટલે સુધી કે એમના જન્મદાતા માતૃશ્રી હયાત હોવા છતાં અપર માતાએ જ ત્યારેમને સ્તનપાન કરાવ્યું હતું એ માતાની અસર એમના જીવન ઉપર ઘણી થઈ છે, અને એમના ઉપકારોનું સ્મરણ કરીને એમણે પોતાની પ્રથમ કૃતિ 'મૈત્રેયી' એમને સમર્પણ કરી છે.

પિતાનું મૃત્યુ થતા એમનું કુટુંબ અમદાવાદ આવ્યું અને શિવપ્રસાદે સરકારી મિડલ સ્કૂલ તથા હાઈસ્કૂલમાં અંગ્રેજી અભ્યાસ કર્યો. ઈ. સ. ૧૯૦૨ માં યુનિવર્સિટી સ્કૂલ ફાઇનલ તથા ઈ. સ. ૧૯૦૩માં મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા પાસ કરી. એમણે થોડો સમય અજમેરની ગવર્નમેન્ટ કોલેજ તથા મુબારકની વિલ્સન કોલેજમાં અભ્યાસ કર્યો, એ અરસામાં એમનું કોટા જવું થયું અને ત્યાંજ નોકરી કરવાની ઈચ્છા થતા ઈ. સ. ૧૯૦૪ થી ત્યાં નોકરીમાં જોડાયા. નિશાળમાં લખુતા હતા તે સમયે સ્વ છોટુભાઈ ચક્રવર્તી દેસાઈ તમા અમદાવાદ હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર ખા. બા. એદનજી દોરાનજી તલાવીના નૈતિક ઉપદેશોની એમના ઉપર સચોટ ગાસર થઈ હતી. એ ઉપદેશોને પરિણામે તેઓ અમલદાર તરીકેની નોકરીમાં અનેક લાલચોમાથી બચ્યા છે. પચીસ રૂપિયાના માસિક પગારથી ચર*કરી તેઓ પોતાની પ્રામાણિકતા તથા સત્યપરાયણતાને લીધે એસિસ્ટન્ટ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ ઓફ એકસાઇઝના હોદ્દા મુધી પહોંચ્યા છે.

નંદાનપણથી એમને સામાજિક સુધારા અને સાહિત્ય માટે અત્યંત પ્રીતિ હતી. પ્રાર્થના સમાજમાં સ્વર્ગસ્થ રમણુજાણના ધર્મોપદેશ એમને ધણું હૃદયગ્રાહી લાગતા. ડૉ. હરિપ્રસાદ તથા રા. રમણીક મહેતા સાથે અમદાવાદમાં હતા ત્યાં લગી, પ્રાર્થના સમાજમાં લગભગ નિયમિત દાજરી આપતા. ધાર્મિક વલણ એમનું એકેન્દ્રવાદી હોવાથી મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતી, રાજર્ષિ રામમોહનરાય અને મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુર માટે એમને ખૂબ પૂજ્ય શ્રુદ્ધિ છે.

સાહિત્યની અને મંસાર સુધારાની એમના જીવનપર ઉંડી અમર ધબલો છે. સુધારક વિચારના હોષ્ટને યાતિ ઉત્કર્ષ અર્થે ધણા સમયથી તેઓ બારે પરિશ્રમ સેવે છે; અને પોતાની યાતિનો મોટો સમૂહ જે ઉત્તર હિંદમાં વસે છે, તેમના નિકટ પરિચય અને સહવાસમાં આવી પરસ્પર યાતિ મંબંધ દઢ કરી વિકસાવ્યો છે; એટલે સુધી કે પોતે પોતાની બીજી પુત્રીને મથુરામાં એક કેળનામવા ગ્રેન્યુએટ સાથે પરણાવી છે અને પોતાનું બીજું લગ્ન સુરતમાં કર્યું હતું. એમનો સુધારો સાચો, વ્યવહાર અને સમ-ભાવી છે; અને પોતે વિચાર પ્રમાણે વર્તન કરે છે, એ તેની વિશેષ મહત્તા છે.

એજ પ્રમાણે સાહિત્યમાં એમની સેવા પ્રદર્શનિય કહી શકાય.

એમનો પ્રિય વિષય જીવનચરિત્ર છે; અને એ વિષયમાં ગુજરાતીમાં જેટલું વાચન સાહિત્ય એમણે પૂરે પાડ્યું છે, એટલું સ્વ. નારાયણ સિંચાય ખીજ કાંઈએ આશ્ચર્ય હોય એવું અમારા મનુષ્યમાં નથી.

વિશેષમાં એમનું ઇંગ્રેજી જ્ઞાન સારું છે. તે ઉપરાંત પરદેશ સેવાથી હિન્દી અને બંગાળીમાં પણ નિપુણતા પ્રાપ્ત કરેલી છે, તેથી કેટલાક સારા મંથે એ બાપાઓમાંથી ગુજરાતીમાં ઉતારવા ચક્રિતમાન થયવા છે; અને તે મંથે બોધપ્રદ અને ઉચ્ચ કોટીના છે, એમ કહેવું જોઈએ. ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ માટે વાચનસાહિત્ય આપીને એમણે સ્ત્રીવર્ગની વિશેષ સેવા કરી છે. “ભારતના સ્ત્રીરત્નો” ના ત્રણ મોટા પુસ્તકો સાથે એમનું નામ સદા જોડાયલું રહેશે. એ ગ્રંથનો હિન્દી ભાષામાં પણ અનુવાદ થયો છે.

ભારતવર્ષના મદાન પુરુષોના જીવન ચરિત્રો એક મોટો ગ્રંથ અનેક ભાગોમાં લખવાનો એમનો અમિત્વાય છે અને એની કેટલાક તૈયારી પણ એમણે કરી રાખી છે.

એમના અંધોની યાદી:

૧	મત્રેયી [પંડિત સીતાનાથ તત્ત્વમૂપજ્ઞનાં અંધો-૫૨૪થી]	સન ૧૯૦૮
૨	દેવી અધોર કામિની [શીયુત અમૃતલાલ ગુપ્તના બંગાળી લેખનો અનુવાદ.]	સન ૧૯૧૦
૩	પંડિત ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગરનું શ્રવનચરિત્ર	સન ૧૯૧૧
૪	ભારતનાં સ્ત્રીરત્નો બા. ૧	સન ૧૯૧૨
૫	" બા. ૨	સન " "
૬	" બા. ૩	સન ૧૯૧૩
૭	આનંદીબાઈ જોશીનું શ્રવનચરિત્ર [મિ. સખારામ દેહરકરના બંગાળી અંધનો તરજુમો.]	સન ૧૯૧૨
૮	કથા ગુચ્છ [જૂદા જૂદા બંગાળી લેખકોની ટુંકી વાર્તાઓ.]	સન ૧૯૧૨
૯	ભારતના સન્ત પુરુષો બા. ૧	સન ૧૯૧૩
૧૦	ભારતની દેવીઓ	સન ૧૯૧૪
૧૧	દેશખંધુ ચિત્તરંજનદાસ	સન ૧૯૨૧
૧૨	આદર્શ દૃષ્ટાન્તમાળા બા. ૧	સન ૧૯૨૫
૧૩	" બા. ૨	" ૧૯૨૮
૧૪	મહાત્મા સાધ્વીઓ	" ૧૯૩૦

રાંબુપ્રસાદ છેલ્લશંકર જોષીપુરા ઉર્દૂ કુસુમાકર

જાતે તેઓ વડનગરા નાગર ગૃહસ્થ છે. એમના માતાનું નામ મહા-કુંવર; વતન ગોંડલ અને જન્મ જામનગર-મોસાળમાં તા. ૮મી જાન્યુઆરી ૧૮૯૨ના રોજ થયો હતો. ગોંડલમાં સંયામજી હાઇસ્કૂલમાં શ્રીયુત 'સહિત' ના સંસર્ગમાં આવ્યાથી, એમની કવિતા પ્રતિની રુચિ અને મમતા વિકસેલાં; એવીજ રીતે રાજકોટમાં આર્થિક હાઇસ્કૂલમાં શ્રીયુત કૌશિકરામ વિ. મહેતા તરફથી પણ એમને પ્રોત્સાહન મળેલું. વળી એમના વડિલ બંધુ રા. વૈકુંઠપ્રસાદે પણ એ જાગૃત થયલા સંસ્કારોને પોષીને વિશેષ ઉત્તેજન આપ્યું હતું.

એમણે સન ૧૯૧૪ માં બી. એ., ની પરીક્ષા ઓનર્સ સાથે પુનાની ફરગ્યુસન કૉલેજમાંથી એમ્બિક વિષય તત્ત્વજ્ઞાન લઈ, પાસ કરેલી અને સન ૧૯૨૦ માં એસ. ટી. સી. ટી; ની કેળવણી ખાતા તરફથી લેવાતી પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયલા. ફરગ્યુસન કૉલેજમાં પ્રે. ભાટેએ પણ એમના પર વિશેષ અસર કરેલી; ત્યારથી થ્રેટોની ફિલસૂફી માટે પક્ષપાત બંધાયેલો; અને એ અસરમાં સ્વર્ગસ્થ રજુજીતરામના પરિચયમાં આવતાં, તેમણે એમને સાહિત્ય પ્રતિ ખેંચેલા, એટલુંજ નહિ પણ એમના જીવનપર ઉડી ડાપ પાડી હતી. આવી અનેકવિધ અસરોના કારણે, શાળા તથા કૉલેજમાં બીજા ભાષા ફ્રેન્ચ છતાં એમણે ઉપનિષદ સુધી સંસ્કૃત ગ્રંથના મહાસાગરમાં અંપલાબ્ય છે.

અત્યારે તેઓ સુરત મિઝલ સ્કૂલમાં શિક્ષક છે. એમના પ્રિય વિષયો કવિતા અને ફિલસૂફી છે. જર્મન કવિ ગેટેના Sorrows of werther પરથી "અરવિન્દના આંસુ" એ નામનું એક પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે, જે હજી અપ્રકટ છે; તેમજ એમના ગદ્ય લેખોનો એક સંગ્રહ થવા જાય છે, જે તેઓ 'સ્મૃતિ મન્દિર' એ નામથી પ્રકટ કરવાની અલિલાપા રાખે છે. એમનો કાવ્ય સંગ્રહ "પૂલ-હિન્ડોળ" નામે પુર્તમા પ્રકટ થવા સંભવ છે. સન ૧૯૧૫ થી લેખન વ્યવસાય શરૂ થાય છે; અને અત્યારનવાર જૂદાં જૂદાં માસિકોમાં એમના કાવ્યો, લેખો વગેરે આવે છે.

સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે.

ગાંધી બાળબેઝવાળ યાજ્ઞજ્ઞ, વનની નડિયાદના; તેમનો જન્મ સન ૧૮૮૬માં તા. ૨૬ મી મે એ નડિયાદમાં થયો હતો. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ એજ સ્થળે પ્રાપ્ત કરેલું. સન ૧૯૦૫માં પ્રેબ્યુએટ થયેલા. તે પછી સરકારી ખાતામાં જોડાયેલા અને અત્યારે મદાવકી ટ્રેનિંગ કોલેજ અંગેની ગર્જા હાથરૂપ અમદાવાદ-માં સિલક છે.

પુતાની ડેકન કોલેજના પ્રોફેસર બેઠનના અતિ રસમય અને શુદ્ધ ઇંગ્લિશ વાર્તા પુસ્તકોના ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરવાનું કાર્ય એમણે હાથ ધરેલું અને તે અનુવાદ, કહેવું જોઈએ કે, મૂળ ગ્રંથને ન્યાય આપે એવો, સરળ અને શુદ્ધ છે, ગયે વર્ષે એમણે ટોલસ્ટૉયના 'The Christian Teaching' પુસ્તકનો અનુવાદ 'જીવનસિદ્ધિ' એ નામથી છપાવ્યો છે.

સામાન્ય રીતે શાળાના કામકાજમાંથી જે કાંઈ સમય મળે તે તેઓ સાહિત્યના અભ્યાસવાચનમાં ગાળે છે અને પ્રમોગોપાત્ત સાહિત્યની ચર્ચામાં પણ ભાગ લે છે.

અનુવાદ	મૂળ ગ્રંથ	પ્રકાશનની સાલ
અનંગબરમ	Prof. Bain's "The Ashes of a God"	સને ૧૯૧૬
નીલનેની	„ "A Draught of the Blue."	„ ૧૯૧૭
જીવનસિદ્ધિ	Tolstoy's "The Christian Teaching"	„ ૧૯૨૯

સીતારામ જીસોંગલાલ શર્મા

જાતે બ્રહ્મભટ્ટ; મૂળ વતન કટી. એમનો જન્મ પોતાના મોસાળ પ્રાંતિજમાં તા. ૧૬મી ઑગસ્ટ સન ૧૮૯૧ના રોજ થયો હતો. પિતા તેમને પાંચ વર્ષના મૂકીને મૃત્યુ પામેલા; એટલે તેઓ મોસાળમાંજ ઉછરી મોટા થયાં. રિયલિટી ગરીબ તેથી અભ્યાસના સાધન પણ સંકુચિત. અમદાવાદમાંથી સ્વર્ગસ્થ સર ચીનુલાલ માધવલાલ, પહેલા બેરોતેટની મદદ મેળવવાને તત્પરીજ કરેલી; તેમજ પ્રાંતિજમાં એ સમયે મિચનરી સ્ટીવન્સન રહેતા હતા, તેમની સાથે મૈત્રી થયેલી; પણ એ બધાનું ઇચ્છેલું પરિણામ નહિ આવેલું. માત્ર સાત ધોરણ પૂરા કરી, વર્નોક્યુલર દાર્બનજની પરીક્ષા પાસ કરી. અગ્રેજી પાંચ ધોરણ સુધી અભ્યાસ કરી સંતોષ માનેલો. સંજ્ઞેગવસાત લોકલ બોર્ડની શાળામાં છએક માસ શિક્ષક તરીકે રહેલા અને પછી મુંબાઈ નસીબ અજમાવવા મળ્યા, જ્યાં શરૂઆતમાં એક વેપારીની પેઢીમાં નાસુ લખવાને રહ્યા. એવામાં મુંબાઈ શુજરાતી નાટક કંપનીમાં ટીકીટ આપવાની નોકરી મળી. અહિં એમના લેખન વાચનના શોખને ઉત્તેજન મળ્યું.

લેખનવાચનનો શોખ શાળામાંથી શરૂ થયેલો. કોષક વખત કવિતા લખવાને ઉર્મિ થઈ આવતી; એક બે વાર્તાઓ પણ લખેલી; તેમજ કોમી “બ્રહ્મભટ્ટ શુભેચ્છક” પત્રમાં સન ૧૯૦૯ માં મરણ પછીની તેરમાની નાતોનો વિરોધ કરતી ટુંકી વાર્તા અને બેએક નિબંધો લખી મોકલેલા. પણ હજી ધંધામા ઠરેલામ થયા નહોતા. એ અરસામાં ‘વડોદરા વર્તમાન’ માં ચાલુ લાગી વાર્તા લખવાનું કાર્ય આરંભેલું; મહિકાંઠા એજન્સીમાં સરકારી નોકરી લીધેલી પણ મનને નિરાંત થતી નહિ. વર્તમાનપત્ર માટે વિશેષ આકર્ષણ તેથી તે પ્રતિ જેવાતા, વડોદરા વર્તમાનના તંત્રી મંડળમાં થોડાક દિવસ કામ કર્યું; અને સન ૧૯૧૪માં ‘શુજરાતી પંચ’માં જોડાયા; તે પછી બધું જીવન એ ધંધામાં વ્યતીત થતું આવ્યું છે. સન ૧૯૧૭મા ‘હિન્દુસ્તાન’ સાપ્તાહિકમા સહતંત્રી તરીકે રહ્યા; તે સાથે ‘વાર્તા મંદિર’ નામનું એક ટુંકી વાર્તાઓનું માસિક કાલ્યું; પણ છ માસમાં તેનો વહિવટ અન્યને સોંપી દીધો. સન ૧૯૨૦ થી ૧૯૨૨ સુધીમાં કોમી પત્ર ‘બ્રહ્મભટ્ટ’ પોતા હસ્તક લીધું. પહેલે વર્ષે તે ત્રિમાસિક રહ્યું; બીજે વર્ષે દ્વિમાસિક કર્યું અને ત્રીજે વર્ષે તે માસિક થયું, એમ ઉત્તરોત્તર એની પ્રગતિ થતી ચાલી હતી.

દરમિયાન દૈનિક અને સાપ્તાહિક પત્રોમા લાખી વાર્તાઓ લખવાનું કામ ચાલતું હતું. એ વાર્તાઓના નામ નીચે મુજબ છે:—

નિરંજન, સત્તરમી સદીનું ખંગાળા, ગુજર્વીર અણુહીલ, ભારતનું બર્વિષ્ય, ઝાંઝવાનું જળ, ભવસાગર, સંસારચક્ર, શુવતા મૃદા, મરમના ધા અને જયસ્વદેશ.

પત્રકારિત્વનો એમનો અનુભવ અને સહવાસ લાગે તેમજ વિધવિધ છે. મુખ્યર્થના ધણાખરા છાપાઓમા તેમણે કામ કરેલું છે.

ગયા વર્ષથી તેઓ ‘નવયુગ’ના તંત્રી નિમાયા છે, નવભારતને સાહસિક અને નિર્ભય, સ્વતંત્ર અને સ્વાઘ્રયી કરવાના તેઓ ભારે ડાઙ ધરાવે છે; અને તે દિશામા એમનું નાવ હંકારી રહ્યા છે. પ્રભુ એમના મનોરથો ખાર ખાડે.

એમના ગ્રંથોની યાદી:

- ૧ આપણે સંસાર મુખી કેમ ગાય ? [નિબંધ] ૧૯૧૦
- ૨ પ્રસન્નાજલિ [કાવ્યસંગ્રહ] ૧૯૧૫
- ૩ અમેરિકાના ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ [નિબંધ-હિંદી ઉપરથી] ૧૯૧૬
- ૪ સ્વદેશ ગીતો ૧૯૨૦
- ૫-૬ વીણાવિહારી ભાગ ૧-૨ [નવલકથા-મરાઠી ઉપરથી] ૧૯૨૩-૨૪
- ૭ જીવાનીમાની ત્રાતો [ટૂંકી વાર્તાઓનો સંગ્રહ] ૧૯૨૮

સોરાળ મ. દેસાઈ

એઓ નવસારીના જન્મિતા દેસાઈ ખાદનના નગીરા છે, પ્રખ્યાત દેસાઈજી ખુરશેદજી ટેમુલજીના છઠી પેઢીના નગીરા છે. ગાયકવાડ સરકારનું ગુજરાતમાં રાજ્ય સ્થાપનાના એ ખુરશેદજી તથા તેમના બાપ ટેમુલજી હતા એ કારણે ખાદનને મોગી જાગીરા, ધનાગી ગામ, રોકડ નેમણકો, પાન-કીમા ખેતી ફરવાની આસામી, ગાદી મસાનની નિમણૂક વગેરે આપનામાં આવેલી તે આજે પણ આતુ છે બ્રિટીશ સરકાર અને ગાયકવાડ સરકાર વચ્ચે તબનામાં કરાવેના હોવાથી તે સરકાર તરફથી પણ ધનામી જમીનો આપવામાં આવી, અંગ્રેજ સરકારે ગેરગી આપી બહેવરીમાં એ રૂઢિગતે આજ સુધી રાખેલું છે.

દેસાઈજી ખુરશેદજી ટેમુલજીએ પોતાને હાથે પોતાનું જીવનચરિત્ર (Autobiography) વખી રાખ્યું હતું જે “દેસાઈ ખાદન તવારીખ” માં જણાયું છે, તેનીજ રીતે આ લાઘવે પોતાનું જીવન લખી રાખ્યું છે, જેમાંથી ટુક ટુક નોંધ નીચે આપી છે

એવણનો જન્મ તા. ૧૫ મી આગષ્ટ ૧૮૬૫ માં થયો હતો એટલે આજે ૬૫ વરસની ઉંમર છે ન્દાનપણથી શરીરે મજબુત અને લાડકા હોવાથી તોફાની, મસ્તીખોર, અને તીખલી હોના હતા શિખવા લણવા ઉપર ઝાઝું લક્ષ ન હતું, પણ જ્ઞે અભ્યાસ કરવા ઉપર આવે તો આસ પાસના ટટાળે એટલી મહેનત લેતા એવણ પોતે લખે છે તેમ, પ્રખ્યાત થવાની અને કીર્તિ મેળવવાની હોય કાચી ઉમ્મરમાંજ એટલી બધી હતી કે, તે ઉમરેજ લખાણ કરવાનો શોખ લાગ્યો. “અધોરનના શિવાય મેદહીનોથી કુસ્તી નહો વણી શકાય,” એ બામતનું ૪ પાનાનું હેન્ડગ્રીત વખી કાઢી, પાસે પૈસા ન હોવાથી પોતાની કલારાના મોઢિયાઓ પાસે નકલો કરાવી ઈસ ૧૮૮૧ માં નવસારીમાં વહેંચાવ્યા હતા, મેટ્રીયુટેશન સુધીનો અભ્યાસ કરી નવસારીની સર કાવસજી જેઠામીર દાઢરિકુના ક્રેજવાણી લીધી, પગલું નીચના વર્ગમાં હતા ત્યારથી નુસપેપરો અને ચોપાનમાં લખાણો લખી વહેતા પ્રખ્યાત થયા માટે અભ્યાસના પુસ્તકો વાચવાને બદલે, ઉમદા પુસ્તકો ઉઝગરા કરીને વાચતા ઈસ ૧૮૮૫ થી “મધુર વચન” “ગુન અશ્વાન” “હિન્દી માટીક” વિગેરેમાં ન્દાની ન્દાની બામતો જણાવવા સાચા ઈ.સ ૧૮૮૭ થી એવણે અંગ્રેજ તથા કાઠિયાનાં

તથા ગુજરાતના ગુજરાતી ૧૦ પેપરોમાં રેખો લખ્યા, અને કેટલાક ચોપાન્યામાં ૪૫ વરસ લખાણો કર્યા છે, તેની ટીપ પોતાને હાથે લખી છે, જે પેપરો અને ચોપાન્યાની સંખ્યા ૫૦ ઉપર ચાલે છે, કેાઇ પેપરોમાં ચાતુ ખખરખની, તેા કેાઈમાં ચાતુ આર્ટિકલો લખતા ઇ. સ. ૧૮૮૮ થી “વડોદરા વાસવ” નામના વડોદરા રાજ્યના મવનમેંટ મેગેઝિનમાં ઇ. ૧૦ ના પગારથી ગુજરાતી વિભાગ અધિપતિ તરીકે લેખો લખતા. ઇ. સ. ૧૮૮૯ થી “આતદી” “નવરંગ” અને “નવસારી પત્રિકા” માં પણ એજ મુજબ ૧૯૦૬ સુધી અધિપતિ હતા, જુદી જુદી જાગતોના ન્દાના મોટા ૩૮ પુસ્તકો લખ્યા, અને “દુખીને દિવાસો” જે નિવંધની દારમાણા “હિન્દી મારીક” માં પ્રથમ છપાઈ હતી તેના બીજા ૫૬ પુસ્તકો હમણા સુધી બહાર પાડ્યા, અને ૬૦ પુસ્તકો સુધી છપાવવાનો એવજાનો ઇગદો છે. પોતાની ઉપર દુખો પડવાથી જ આ સાદસ એવજો માથે ઉગાવ્યો છે

તેઓ કેટલાક ખાતાઓના સેક્રેટરી અને “નવસારી ગ્રામ પ્રસારક મહળી” ના આજથી ૪૦ વરસ ઉપર સેક્રેટરી નિભાયા હતા તે આજે ૩૮ વરસ ચલાવ્યા બાદ હાલ છુટા થયાથી એ મંડળીએ તેમને કાયમના વાઇસ પ્રેસીડન્ટ નિમ્યા છે.

પોતાની નોકરીના અંગે અને જાહેર સેવા બજાવવાની મક્કસદે એવજા લગભગ ૨૦ ખાતા સાથે, કેાઇમાં સેક્રેટરી, કેાઇમાં ટ્રસ્ટી, અને કેાઇમાં કારોબારી કે ઉપપ્રમુખ રહેલા હતા. આ બધા કામેા નવસારી ડીસ્ટ્રીક્ટ લોકલમેડના અકાઉન્ટન્ટ અને હેડક્લાર્કની નોકરી પોતાના કામેાની સાથે, અને કોર્ટોના કેસોની જજળો સાથે સાથે કરતા હતા.

“The Galkwar and his relations with the British Government” નામની વડોદરા રેસીડન્ટ ડર્નલ આર વૉનસની ૭૨૦ પાનાની ગ્રંથેશ ચોપડીનો તરજુમો કરવાનું કામ, દિવાન બહાદુર મળીલાઇ જયભાઇએ ઇ. ૨૦૦૦ ગાળ્ય તરફથી મદદના આપવા કહી કરાવ્યું, અને તેનો લાપાતરનો દક્ક મરુમ પ્રોફેસર દાદાભાઇ નવરોજીએ મહા મહેનતે લન્ડન સુધી ખટપટ કરીને અપાવ્યો, ત્યારે કાઉન્સીને એવું દરાવ્યું કે, કમિટી નિમીને લાપાતર તપાસાવ્યા વગર મદદ આપી ન શકાય, ત્યારે ગુસ્સો આવ્યાથી આખું કોરરવાન્ડસ ફાટી નાખી પોતાનેજ ખરચે ૪૮ ભાગમાં છપાવવા ધાર્જી, અને ત્રણ વરસમાં આ લાપાતર પૂર કરવાનું

ઠરેલું છતાં રાતને દહાડો એજ કરીને છ મહિનામા અને તેજી વળી માન એકજ કક્ષમ વાપરીને પુર કર્યું હતું. એવીજ ખંત પકડીને ઝીણા બારીક અક્ષરોના આઠ પોષ્ટ કાર્ડો એવણે લખ્યા હતા, જેમાનો એક લગભગ ૪૨ હમ્બર સપ્લનો કાર્ડ 'ગેસર્સ' લમગરાની કંપની ઇ.સ. ૧૮૮૬ ના પારીસના પ્રદર્શનમા લઈ ગઈ હતી, અને લંડન તથા મુમ્બઈના મ્યુઝીઅમોનં, પ્રો. રોકોટને તથા નવસારીની મહારાજાણા લાયબ્રેરીને, તથા રાસત ગોદતારની એરીસને બીજા કાર્ડો આપ્યા હતા.

મી. બેસિલ હોગ્સન સ્મીડ ઉર્ફે જેજી મદદગારના નામક સીરીસ ઉપરની શીદાગીરીને લીધેજ એવણે થીયોસોફીસ્ટ થયા હતા, પરંતુ પોતાની નોંધમા જણાવ્યું છે તેમ, વેદાન્ત ઉપર વિશેષ ભાવ હોવાથી શ્રી. ગોરનામી દેવદીનદનાચાર્યના મહારાજનાં શિક્ષણે મેળવવાને ખાસ ઇત્તેમર રહી, તેમની સોખતમા એમને ઘણું જાણવાનું મળ્યું.

મી. દેસાઈને જુના પુરાણા હસ્તવેળો, જુના સિદ્ધા, પૂરાણી વસ્તુઓનો ખેલ શોખ હોવાથી એમનો આ સંગ્રહ મોટો અને સારો છે. પ્રથમ એમણે જરનાલીઝમમા ઝીંપવાવ્યું, અને આજ ૨૫ વરસથી એ લાઇન એમણે છોડી દીધી છે. કવિતા ઢરવા અને કાવ્ય વાચવાનો બારે શોખ હોવાથી, તેમજ તવારીખ ખાસ કરીને પારસી તારીખનો ઘણો ચરસ હોવાથી "ગંગે શાયરાન"—"નવારીખે નવસારી," "પારસી વિપ્રો" ના પુસ્તકો ખાસ રમ્યા છે. સંસારના સુખ અને મંસારની નીતિ રીતિ વગર બધું નકામું સમજી હાલ એમણે દસ નવા પુસ્તકો બહાર પાડ્યા છે, અને બીજાં ત્રણ છપાવવાની ઉમેદ રાખે છે. જન-સેવા બાનવરનો એવણે બારે શોખ છે, પરંતુ હવે અનેક જંગલો વધવાથી એવણે પોતાનું કામ કમી કરતા જાય છે.

"દુ ખીને દિવાસા" ના પદ બાગે પ્રગટ કીધા પછી સંસારસુખના ૧૦ અને શુવનચરિત્રોના ૬ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કર્યા, જેમા સહયુર શ્રી ઉપાસની મહારાજ જેવા પરમદસના જીનના બે વાલમો વિશેષ વખણાયા હતા. આઠ વરસથી એઓ સહયુર શ્રી મેહેરગામા જેના ખુદારસીયા સાહેબના સમાગમમા આવ્યા પછી વેદતના ધોણુ ઉપર "ખુદા નામુ" નામના પાંચ વાલમો એમણે રમ્યા છે, જે પૈકી ૨ દક્તરો જપાઈ ચુક્યા છે. નવસારીમા ઇ. સ. ૧૯૧૦મા અને ઇ. સ. ૧૯૧૧મા લરવામા આવેલા

મેટાં પ્રદર્શનોના એ જનરલ સેક્રેટરી હતા. છેલ્લાં પ્રદર્શનમાં એઓની મહેનતની કદર કરવામાં આવી સોનાનો ચાંદ ભેટ કરવામાં આવ્યો હતો. તેમજ મુંબઈની “જાગ્રો રોઝે અહુરમઝદ” ની ઘણાંક વરસો સેવા બખ્ત-વ્યાધી ચાંદીનું કપ આપવામાં આવ્યું છે. હાલ સરકારી નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થતાં પેનશન ઉપરાંત એમને રૂ. ૧૫૦૦નું વિશેષ ધન્યામ આપવામાં આવ્યું હતું. “કુ.ખીને દિવાસા” ના ૬૬ ભાગો સાથે ગણતાં એમનાં નાનાં મેટાં પુસ્તકો મળી સરવાળો ૯૫ સુધી થયો. નવસારી ડીરેક્ટોરેટ લોકલબોર્ડમાં ધનામદારો તરફે એઓ સભાસદ નિભાયા છે. આજે પણ સાત આઠ માસિક ચોપાનિયામાં પોતાના લેખો આપુ પ્રસિદ્ધ કરતા રહે છે. અંગ્રેજી, ફારસી, ગુજરાતી, સંસ્કૃત, ઉર્દુ, હિંદુસ્થાની, મરાઠી વિગેરે ભાષાઓના લગભગ ૭ ૭ હજાર પુસ્તકોનો સંગ્રહ એમણે કર્યો છે; તેમાં કુર્લબ પુસ્તકો (Rare books) પણ ઘણાં છે. નવસારી હાર્ડરકુલમાં જરથોસ્તી ધર્મના અભ્યાસ માટે બે વાર સ્કોલરશીપો મેળવી હતી. હિન્દુઓના રનાન સુતકો જેવાં રનાન સુતકો અસલ જરથોસ્તી ધર્મશાસ્ત્ર “વંદીદાદ”માં અનુક્રમવાર બહુ-વેલાં હોવા વિષે એમણે અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યાંથી પારીસ એકેડેમીના તેમજ અમેરિકન પાઠશાળાના વિદ્વાન અભ્યાસીઓએ ઉત્તમ અભિપ્રાય આપ્યા છે. “જુદા નામા” નામના પુસ્તકોમાં વિખ્યાતા ૧૦૦૦ નામોની સરખામણી કરીને જરથોસ્તીઓમાં બહુતાં ૧૦૧ જુદાના નામોની અને મુસલમાનોમાં અલ્લાહના ૯૯ નામોની સાથે એમણે પુસ્તકો અને માસિકોદ્વારા પ્રકટાવવા માંડી છે. કાબરસનુ પુસ્તક જુદા જુદા ૨૨૫ અક્ષ-કરોની ઘટનાવાળું વિશેષ ઉપયોગી છે, જેમાં અનેક ભાષાનાં દક્ષિણે આપ્યાં છે.

એમનાં ગ્રંથોની યાદી:

૧ પારસી અટકો અને નામો	સન. ૧૮૯૧
૨ આતસમેહરામે દેશાઈ ખોરશેહ	„ ૧૮૯૩
૩ એયામે નૌસાલો હિંગામે નૌરોઝ	„ ૧૮૯૬
૪ સીદા સંસાર (નાટક)	„ ૧૮૯૭
૫ તવારીખે નવસારી	„ ૧૮૯૭
૬ હિંદુસ્તાનના આતસમેહરામો	„ ૧૮૯૯
૭ નવસારીની પારસી પ્રખાતે અપીલ	„ ૧૮૯૯
૮ ગાયકવાડ અને હિંદુસ્તાન	„ ૧૮૯૯

૯ ગંજે શાયરાન (કાબ્ય રસ)	૧૬૦૧
૧૦ પારસીઓમાં લખેલું બોલું	૧૬૦૧
૧૧ મહારાણી વિઠ્ઠોરિયાનું જીવન ચરિત્ર	૧૬૦૨
૧૨ બંદગી અને માથવાણીની મોતેબરી	૧૬૦૨
૧૩ પારસી સુતકો (વંદીદાદની ૧૨ મી પરગર્દનો ખુલાસો)	૧૬૦૪
૧૪ Hindu Sutaks in the Zoroastrian Scripture (Vandidad Pargard 12th)	૧૬૦૪
૧૫ જન્મશેદની ઇતિહાસિક નિદા	૧૬૦૫
૧૬ નરજોદાન	૧૬૦૬
૧૭ ગ્રાણી મંડળ	૧૬૦૭
૧૮ સરસ્વતી વિલાસ	૧૬૦૮
૧૭ એકવર્ડ નામુ	૧૬૧૦
૨૦ દાદારજીની દરબાર (નવી ચુંદર આદતિ છે)	૧૬૧૧
૨૧ પારસી વિષયો	૧૬૧૪
૨૨ બેટી તું સાસરે કેમ સમાશે ? (ત્રીજી આદતિ છે)	૧૬૧૬
૨૩ મહારા દિકરાને !	૧૬૧૬
૨૪ Omens for auspicious and inauspicious horses	૧૬૧૬
૨૫ મા-બાપની સેવા	૧૬૨૦
૨૬ સાદી જીંદગીની ચોક, ફેશનની ફિસિયારી	૧૬૨૧
૨૭ સલુકની માતા	૧૬૨૧
૨૮ સંસારનો મુકાની (બાપ બનવાનો હુન્નર)	૧૬૨૨
૨૯ દુઃખીને દિવાસો [૫૬ ભાગ]	૧૬૧૪ થી ૧૬૨૨
૩૦ સદગુણી સાસુ	૧૬૨૩
૩૧ બંદા અને બંદગી (મુધારા વધારા સાથે ૨ જી આદતિ)	૧૬૨૩
૩૨ સાકારીના સદગુર (ભા. ૧ લો)	૧૬૨૩
૩૩ સાકારીના સદગુર (ભા. ૨ જો)	૧૬૨૪
૩૪ વિધવા દુઃખ નિવારણ	૧૬૨૫
૩૫ વહેમી દુનિયા	૧૬૨૭
૩૬ ખુદા નામુ (દ્વિતર ૧ હું)	૧૬૨૯

૧૨. બા. રાજરત્ન હરગોવિંદદાસ દ્વારકાંદાસ કાંટાવાળા
—સાહિત્ય માર્તંડ—

તેઓ ઉમરેહના વતની, પણ નિવાસસ્થાન વડોદરા લાગ્યા સમયથી. જાંતે વીસા ખગાયતા વર્ષિક અને જન્મ દિવસ ઈ. સ. ૧૮૪૮, મેંવન ૧૬૦૦, અષાઢ વદ પાચમ. તેમની માતાનું નામ જમુનાબાઈ હતું.

નાની વયમાં યુજ્જ્વાલીનું ઉચું જ્ઞાન મેળવી તેમજ ગણિત, ભૂમિતિ, બીજગણિત અને ત્રિકોણમિતિનો સારો અભ્યાસ કરી અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં દાખલ થયલા. તે વખતે ટ્રેનિંગ કોલેજને વર્નાક્યુલર કોલેજ કરવાથી તેમને ઉચ્ચ પ્રકારનું જ્ઞાન દેશે લાગ્યા મારફત મેળવનારે સારી તક મળી હતી. તે સાથે તેમણે મંસ્તૂત, મરાઠી, ઉર્દુ અને ઈંગ્રેજીનું જ્ઞાન પણ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. સરખાતમાં તેઓ પ્રેક્ટિસિંગ સ્ટુડન્ટ બેકામવા પણ રા. સા. મહીપતરામભાઈની સલાહ અને સૂચનાથી ઈંગ્રેજીનો વધુ અભ્યાસ કરી મેટ્રીકની પરીક્ષા પાસ કરી. તેથી એમનો ભાઓદય જસદી થયો. રાજકોટ ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલનો હોદ્દો મળ્યો અને તે પછી સર માધનરાવે તેમની સેવાની માગણી કરતા સન ૧૮૭૫-૭૬માં તેઓ વડોદરા રાજ્યના કેળવણી ખાતામાં બેકામ અને લાંબી મુદત સુધી તે રાજ્યની એકનિઢાથી અને વધારાથી ચાકરી કરી.

ટ્રેનિંગ કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા હતા ત્યારવી માસિકોમાં લખાણ કરવાનો શોખ લાગેલો જે અઘાપિપર્યંત ચાલુ છે. સન ૧૮૬૪માં 'પાણીપત' નામનું વીર રસથી છવકાતુ કાવ્ય બહાર પાડ્યું હતું, જે ખૂબ પંકાયણુ તે પછી શાળાપયોગી પુસ્તકો એમના મિત્ર રન. લાનસંકર સાથે લખ્યા, જેમ કે, 'યુજ્જ્વાલી લાપાનું વ્યાકરણ, નવું અંકગણિત, લેખ પદ્ધતિ, નામાની પદ્ધતિ, રાજકોટમાં હતા તે વખતથી સ્વદેશી માટે ખરો પ્રેમ લાગેતો, ત્યાં એક પ્રદર્શન ઉભું કરેલું અને તદર્થ 'દેશી કારીગરીને ઉત્તેજન' એ નામના બે પુસ્તકો પણ રચ્યા હતા.

શાસ્ત્રી નાયાસંકર પુનઃસંકરને મદદમાં લઈ પ્રાચીન કાવ્યના છુટક પ્રથો ને પછીથી ત્રિમાસિકની યોજના સર કરેલી, જે પાછળથી વડોદરા રાજ્ય તરફથી પ્રકટ થયેલી પ્રાચીન કાવ્યમાળામાં પરિણમી.

કાવ્યો એકિટ કરી પ્રસિદ્ધ કરવા ઉપરાંત એમણે કેળવણીનું તાત્ત્વ અને તેની કળા, જૂતજીવિલા, મહીસુરની મુસાફરી, સસાર મુધારા, ઓગ્નતિના

કર્તવ્ય તેમજ વાતોનાં પુસ્તકો, અંધેરી નગરીનો ગર્ધવસેન, બે બહેનો અને રાણી રૂપમુંદરી એ પુસ્તકો લખેલાં છે.

વળી તેમણે વડોદરા રાજ્યમાં મિલિટરી સેક્રેટરી તરીકે પણ ફેટલોક સમય કામ કર્યું હતું.

સન ૧૯૦૩માં એમના કાર્યની કદર જુજીને સરકારે એમને રાવ બહાદુરનો ઈલ્કાળ આપ્યો હતો. સન ૧૯૦૫માં તેઓ જુજીવાડાના દિવાન નિભાયા હતા.

પરંતુ દેશ અને સ્વદેશી માટે પ્રથમથી પ્રેમ એટલે ઉદ્યોગ તરફ પણ એમનું લક્ષ રહેતું; અને એ વૃત્તિના પરિણામે વડોદરામાં એમણે મીલ સ્થાપવાનું સાહસ એડેલું, તે ફતેહમંદ નિવડ્યું છે.

નિવૃત્ત થયા પછી પણ તેઓ શાન્ત બેસી રહ્યા નથી. કેવળપુરી કૃત કવિતા, વિશ્વની વિચિત્રતા, ગૃહ વિદ્યા વગેરે પુસ્તકો સવડે લખી પ્રસિદ્ધ કર્યા છે; અને એમની ટચુકડી સો વાતોના પાંચ ભાગ માટે બાળકવર્ગ એમને સદા આભારપૂર્વક યાદ કરશે.

સન ૧૯૨૦માં તેઓ છઠ્ઠી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ નિભાયા અને થોડાજ વખત પર શ્રીમંત મહારાજ સર સયાજીરાવ ગાયકવાડે એમની લાંબી અને યશસ્વી સાહિત્યસેવાની કદર કરી 'સાહિત્ય માર્તંડ' નામક સુવર્ણ ચંદ્રક પહેલવહેલો એમને અર્પ્યો છે.

વળી તેમની સખાવત પણ બહોળી અને સર્વદેશી છે. સાહિત્ય પરિષદને જેમ રૂ. ૧૦૦૦૦) આપ્યા તેમ પોતાના ઇષ્ટદેવના બેડાજ ખાતે રૂ. ૩૦૦૦) બેટ ધર્યા હતા; તેમજ શાંતિના તથા અન્ય કેળવણી મંડળોને સારી રકમ આપવાનું વિચાર્યું નથી.

એમના મોટા પુત્ર મટુભાઈ મીસ એજન્ટ હોવા ઉપરાંત "સાહિત્ય" નામનું માસિક હેતુમાં ૧૭ વર્ષથી ચલાવે છે, તેમાં વખતોવખત એમના લેખો આવતા રહે છે અને તેમનો ગ્રામીન કાવ્ય વિભાગનું તંત્ર તેમનાજ હાથમાં છે.

સારા કેળવણીકાર, સાહિત્ય સેવક, સુધારક અને દેશપ્રેમી અગ્રેસર તરીકે એમણે સારી પ્રતિષ્ઠા અને નામના મેળવ્યાં છે અને આજે ૮૬ વર્ષની ઉંમરે પણ એક યુવકને પાછો હાડાવે એવી નિયમિતતાથી ઉદમ કરે છે.

એમના મધિની યાદી:

નાત સુધારો	અકનખિન બા. ૨
નીતિ અને લૌકિક ધર્મ	લેખ પદ્ધતિ
નીતિ ધર્મ	નામાની પદ્ધતિ
પાણીપત અથવા કુરુક્ષેત્ર	કન્યાવાચનમાળા (પાઠ્ય પુસ્તક ઇમે. રાજ્ય) પુસ્તક ૧, ૨, ૩
દેહી કારીગરીને ઉત્તેજન બા. ૧	માળા જ્ઞાનમાળા પુ ૧, ૨, ૩
" " " બા. ૨	(વડોદરા રાજ્ય પાઠ્ય પુસ્તક)
મદીસુરની સુસાદરી	આનીન કાન્યમાળા-૩૫ બા. ૧
જૂનજ વિદ્યા (પાઠ્ય પુસ્તક- વડોદરા તથા ઈંગ્લેન્ડ રાજ્ય)	રાખી રૂપનુંદરી
બે બહેનો	ઓ જાતિના કર્ણવ્ય
અગેરી નગરીનો મધવસેન	ઉદવ કૃત રામાયણ
સંસાર સુધારો	ટચુકડી સો વાતો ૫ ભાગમા
કેળવણીનું સાત્ર અને તેની કળા બા. ૧	કેવળપુરી કૃત કવિતા
" " " બા. ૨	વિશ્વની વિનિવત્તા
લઘુ વ્યાકરણ	બાલક કૃત દરમરક મ
મોડુ વ્યાકરણ	સામગ્રસાનો મોટો વિવાદ
અકનખિન બા. ૧	શુદ્ધવિદ્યા...વગેરે

હરભાઈ દુર્લભજી ત્રિવેદી

એઓ ભાવનગર પાસે આવેલા વરતેજના મૂળ વતની અને રાત્રિએ ચાતુર્વેદી મેઠ બ્રાહ્મણ છે. એમનો જન્મ સં. ૧૯૪૬ ના કાર્તિક વદ ૭ ના રોજ વરતેજમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ દુર્લભજી રૂઢનાથજી ત્રિવેદી અને માતાનું નામ શ્રવતુંવર છે. એમણે ઘણાખરા અભ્યાસ ભાવનગરમાં જ કર્યો હતો. તેઓ સન ૧૯૧૬માં બી. એ. યથા હતા. બી. એ.ની પરીક્ષામાં એમનો ઐત્ત્રિક વિષય સંસ્કૃત તથા અંગ્રેજી હતો. અભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી તેમણે ટોટોક વર્ષ સુધી મુંબઈમાં શિક્ષક તરીકે રહેલા. બાદ તેઓ દક્ષિણામૂર્તિ ભવનમાં આજીવન સભ્ય તરીકે જોડાયા છે અને અઘાપિ ત્યાંજ શિક્ષકનું કામ કરે છે. આજે તેઓ વિનય મંદિરના આચાર્ય તરીકે કામ કરે છે. કેળવણી અને પ્રયોગિક માનસશાસ્ત્ર એ એમના પ્રિય વિષયો. અને જાતીય પ્રશ્નની ચર્ચામાં પણ તેઓ ઉડા ઉતરેલા છે. એમનાજ પ્રયત્નથી દક્ષિણામૂર્તિ ભવન સહ શિક્ષણ coeducationનો અખતારો અજમાવી રહ્યું છે; અને તેમાં સફળતા મેળવી શક્યું છે, વિદ્યાર્થીઓના નિત્ય સહવાસમાં તેઓ વસે છે, એટલે વિદ્યાર્થી માનસનું એમનું જ્ઞાન પણ ઉડું છે.

એમના શ્રેયોની યાદી:

તથાગત	ઈ. સ. ૧૯૨૪
વિદ્યાર્થીઓનું માનસ	„ ૧૯૨૪
શરીર વિકાસ	„ „
જાતક કથાઓ	„ ૧૯૨૮
તુર્સિહ સાર	„ „
ગુજરાતી કવિતા વર્ષ, ૧, ૨, ૩, ૪,	„ „
જાતીય વિકૃતિનાં મૂળ	„ „
ડોહટન યોજના	„ ૧૯૨૯
ભયનો ભેદ	„ „
ગ્રામ પુનર્વ્યવસ્થા	„ „

ડૉ. હરિપ્રસાદ વૃજરાય દેસાઈ

એઓ જ્ઞાતિએ શ્રવણત્રિય છે. એઓ મૂળ વતની ખેડા જિલ્લામાં નડિયાદ પાસે આવેલા અલીપુરા ગામના છે. એમના પિતાનું નામ વૃજરાય ખુશામરાય દેસાઈ અને માતાનું નામ સુભદ્રા બહેન હતું. એઓ સરકારી નોકરીમાં હોઈ, એમને જૂદે જૂદે ગામે ફરવાનું ધણું ચતુર અને તે વખતે નોકરીમાં પગાર પણ જૂજ. તેમ છતાં સુભદ્રા બહેન ઘરનો કારભાર, કર-કસર કરી કુશળતાથી ચલાવતા. તેઓ બહુ સુશીલ સ્વભાવના અને સંસ્કારી બાઈ હતા; તેમ માયાળુ અને મમતાવાળા પણ એવા જ. એમના મોટા પુત્ર તે ડૉ. હરિપ્રસાદ. એમનો જન્મ સન ૧૮૭૬ માં ગોધરામાં થયેલો. પ્રાથમિક શિક્ષણ એમણે ગુજરાતની જુદી જુદી નિયામોમાં લીધેલું. તેઓ સેકન્ડથી સેવંથ સુધી ન્યુ ઇંગ્લીશ સ્કૂલ અમદાવાદમાં ભણેલા. ત્યાં ડી. કે. ગ્રુપે માસ્તર જેઓ ન્યુ ઇંગ્લીશ સ્કૂલમાં હેડ માસ્તર હતા એમની આસર એમના જીવનપર બહુ સારી અને પ્રભાવ થયેલી અને મેટ્રિક સુધી પહોંચેલા. બાદ અમદાવાદની મેડિકલ સ્કૂલમાં બેઠાઈ આસિસ્ટન્ટ સર્જન થયેલા; પણ ત્યાં મતભેદ ઉઠતાં કસકટા જાહેરે એલ. સી. પી. એસ ની ડીગ્રી મેળવી આવેલા. અત્યારે તેઓ રજીસ્ટર્ડ મેડિકલ પ્રેક્ટીશનર છે.

બચપણમાંથી માતા પાસેથી ઉન્નત સંસ્કાર પ્રાપ્ત થયેલા, તે એમનામાં દિવસે દિવસે ખીલી ફાટ્યા છે. વાચનનો, સભાઓમાં જવાનો, રમતોમાં ભળવાનો શોખ છેક ન્હાનપણથી; વિનોદી સ્વભાવ પણ ખરો. ગરીબ સ્થિતિના એટલે હાથ પણ સંકુચિત રહે; તેમ છતાં મન એવી રીતે કેળવેલું કે તેઓ સદા આઝાદી અનુભવે. જૂદા જૂદા પ્રકારના વાચનમાં અને મિત્રોના સહચારમાં; અને એમના એ ન્હાનપણ અને વિદ્યાર્થી અવસ્થાના સ્મરણો પણ રક્તિદાયક અને રમુજ માણસ પડશે (જુઓ કુમાર વો. ૫ મુ.)

એમનો ધંધો ડૉક્ટરનો; પરંતુ એમનો શોખ અને અભ્યાસ જોઈએ તો અનેકવિધ, જૂદા જૂદા ક્ષેત્રોમાં એક સરખો, દરેકમાં ચંચુપાત કરેલો અને તેના મુખ્ય મુખ્ય અંશો પ્રહણ કરેલા દેખાશે.

તેથી એમના ભાષણોમાં અને એમના જીવનમાં રસિકતાની વિવિધતા દષ્ટિગોચર થાય છે.

એકાદ વર્ષ માટે એમણે સન ૧૯૭૫-૬ માં એમની જ્ઞાતિનું ત્રિમાસિક એડિટ કરેલું અને તેને રસ્તે ચઢાવી આપેલું. વળી ઉદ્દ્યોધન નામના

રાષ્ટ્રીય માસિકમા પ્રમંગોપાત લેખો લખેલા. ગુજરાત સાહિત્ય સમાના મંત્રો પણ તેઓ પણ વર્ગો સુધી હતા અને અત્યારે તેઓ તેના ઉપ-પ્રમુખ છે.

કળા અને મંગીતનો ગાખ પણ વિશેષ, પંચરંગી લાવણી તો એમની; અને અમદાવાદના એક ચિત્રકાર સ્વ. મગનલાલના ચિત્રોની પહેલવહેલી કદર એમણે જ કરેલી અને કરાવેલી. તે પછી અમદાવાદ અને ગુજરાતની કળાનું એમણે પદ્ધતિસર અને ઐતિહાસિક અવલોકન કરેલું છે.

અમદાવાદમા લરાયલી સંગીત પરિપક્વતા સ્વાગત મંડળના તેઓ મુખ્ય સંચાલક હતા અને હાલ પણ રાષ્ટ્રીય સંગીત મંડળના પ્રમુખ છે.

જનતા ડોક્ટર એટલે આરોગ્ય વિશે આજ રાજ હોય જ. તે માન પોલીમાનું નહિ; પણ તે અનુભવજન્ય. અમદાવાદ શહેરની આદર્શ સફાઈ કરવાનું માન એમને પ્રાપ્ત થયેલું છે અને તે કાર્યમા થયેલા એમનો અનુભવ બીજાને માર્ગદર્શક થઈ બોધપ્રદ નિવડશે.

આ પ્રમાણે જૂદી જૂદી પ્રવૃત્તિઓમા તેઓ હમેશ જોડાયેલા રહે છે; તે સાથે સાહિત્યવાચન અને અભ્યાસ પણ જરૂરી હોય છે. રાજ જે કલાક અભ્યાસમા ખરા; તે ઉપરાત વિશેષ અનુકરણિય તે, રાજે સુતા પહેલા રાજના કામનું નિરીક્ષણ-આતરપરીક્ષણ, એ બધું એમના જીવનની કુચીરૂપ છે.

વળી ડોક્ટરનું દવાખાનું એટલે માત્ર દવા મળવાનું સ્થળ નહિ; પણ જૂદી જૂદી પ્રવૃત્તિઓનું અને તેને લગતી માહિતી મેળવવાનું એક જીવંત કેન્દ્ર.

શરીર પણ એમણે શરૂઆતથી સાક ખીનવેલું, એટલે દરજગે કે ઘણા વર્ગો સુધી અહીંની ન્યુ ઇંગ્લિશ સ્કૂલમા એક કસરત શિક્ષક તરીકે એમણે કામ કરેલું; અને એમના એ વિષય પરના પ્રેમના કારણે પ્રથમ બ્યાયામ પરિષદ સન ૧૯૨૮ માં નડિયાદમા લરાયલી તેના પ્રમુખ એમને નિમવામા આવ્યા હતા.

પણ સૌથી વિશેષ આકર્ષક એમનો આશાનાદ, અને દરેકમાથી કંઈક ને કંઈક રમુજ મેળવવાનો આનંદી અભાવ છે, જે તેમને અધિક એતન અને બળ બક્ષે છે, અને તેમના કાર્યને ગતિમાન કરવામા મદદગાર થાય છે.

એમણે લખેલા પ્રશ્નો પણ આકે છે. તે ફક્ત વેદક, આરોગ્યને લગતાજ નહિ પણ વાર્તા, ચરિત્ર વગેરે ભિન્ન ભિન્ન વિષયો પર છે. પ્રતીજ્ઞ

લેખો પણ સારી ગ્રંથ્યાનાં મળશે; તેમાં નેતીતાલ, સાંચી, જર્મન કમિ
ગિટિ વગેરે ખાસ ધ્યાન જેવે છે.

એમનાં પુસ્તકોની યાદી:

મેથેરિયા તાલ.

આરોગ્યની વાતો.

બાળ કલ્યાણ.

મંસારનાં સુખ. ('Pleasures of Life' નો અનુવાદ.)

પાપીની દશા (ટાલસ્ટૉયની 'Forty years' અનુવાદ)

સાહિત્યનો વિકાસ કેમ થાય

સાહિત્યના ત્રેરક બળો

દાદાબાઈ નવરોજી (અવનઅરિત્ર)

આરોગ્યશાસ્ત્ર

હરિરાય ભગવંતરાય બુચ

ગાંધીજી (વડનગરા) નાગર ગૃહસ્થ. જન્મ, ઑગસ્ટ ૧૮૮૨માં. મૂળ વતન જુનાગઢ, હાલ ઘણા વયોથી વડોદરામાં નિવાસ કરે છે, સન ૧૯૦૯ થી 'સયાજી વિજય'ના હિપત ત્રી તરીકે કામ કરે છે. વડોદરાની સાહિત્ય વિષયક તેમજ અન્ય સાર્વજનિક હિંસ્યાઓમાં આગળ પડતો ભાગ લે છે, એક જાહેર કાર્યકર્તા અને વક્તા તરીકે તેઓ સારી રીતે જાણીના છે; અને એક લેખક તથા પત્રકાર તરીકે પણ તેમણે હંચી છાપ પાડેલી છે. 'સયાજી વિજય' ગુજરાતના અડાપાડામાં જે વાગવન અને બહોળો પ્રચર ધરાવે છે, તેની લોકપ્રિયતામાં એમનો હિસ્સો જેવો તેવો નથી એમના પ્રિય વિષયો ઇતિહાસ અને પુરાતત્ત્વ છે એમના પુસ્તકોની યાદી નીચે નોંધી છે તે પરથી જોઈ શકાશે કે એમની કનમ કયા કયા ક્ષેત્રોમાં ફરતી રહી છે:-

એમના રચોની યાદી:

૧ 'હારમાળા' અને તેનો લેખક		સન ૧૯૧૨
૨ કમલાકુમારી અથવા પૂર્વ પશ્ચિમનો હસ્તમિલાપ	[એસ એમ. મિનના 'હિંદુપુર' નામક અગ્રેજી નવનકથાના સન ૧૯૧૨ હિપરથી અનુવાદ]	
૩ પાર્લામેન્ટ અથવા સિટિશ રાજ્યસભા	[મયાજી-સાહિત્યમાળા તરફથી]	સન ૧૯૧૯
૪ અક્ષતી અગ્રોક	[સયાજી સાહિત્યમાળા તરફથી]	સન ૧૯૨૧
૫ , ,	[ગાન સાહિત્યમાળા તરફથી]	સન ૧૯૨૬

હિમતલાલ ગણેશજી અંબરિયા

એમનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૭૭માં ઝોડોળર મહિનાની ૨૭ તારીખે (સંવત ૧૯૩૩ના હાદરવા વદ ૧૦) રાજકોટમાં થયેલો; જાતે વડનગરા નાગ. ગૃહસ્થ છે. માતાનું નામ નરભેકુંવર હતું. તેઓ સન ૧૮૯૮માં ખી. એ. સન ૧૯૦૫માં એમ. એ; અને ત્યારપછી ૧૯૧૩માં એલ. એલ. ખી; સન ૧૮૯૯થી ગોંડલ રાજ્યના કેળવણી ખાતાની નોકરીમાં જોડાયા, અને એમ. એ થયા પછી સન ૧૯૦૬થી મુંબાઈ કેરપોરેશનમાં સ્કૂલ કમિટીમાં મુંબાઈની સ્કૂલોના પ્રથમ આસીસ્ટન્ટ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ તરીકે અને ૧૯૧૫થી ગુજરાતી સ્કૂલોના સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ તરીકે નિભાવ્યા અને તે હોદ્દા પર હજી ચાલુ છે.

ગોંડલ રાજ્યમાં તે વખતે સન ૧૯૦૩માં ગોંડલ રાજ્યનો ઇતિહાસ પ્રકટ કરેલો અને તે અરસમાં જ ‘કાવ્ય માધુર્ય’ નામનું અર્વાચીન કવિતામા-થી સારી સારી કવિતાઓના સંગ્રહનું પુસ્તક પાશ્ચિવની ગોળડન ટ્રેડરીના ધોરણે એડિટ કરી સારી ખ્યાતિ મેળવી હતી. તે પછી ‘કવિતા પ્રવેશ’, ‘સંગીત મંજરી’, ‘સાહિત્ય પ્રવેશિકા’, ‘પદ્યસંગ્રહ’ અને શાળાશિક્ષણને લગતા પાઠ્ય પુસ્તકો જુગોળ અને કેળવણીના વિષયો પર લખેલાં છે.

! એમના ગ્રંથોની યાદી:

ગોંડલનો વાર્તારૂપ ઇતિહાસ	૧૯૦૩
કાવ્ય માધુર્ય	૧૯૦૩
દેશભક્તિનાં કાવ્યો	૧૯૦૫
ગદ્યશૈલીના બે શિષ્ટ લેખકો (‘વસન્ત’ માસિકમાં)	૧૯૦૫
કવિતા પ્રવેશ (કરીમ મહમદ ખાસ્તર સાથે)	૧૯૦૮
મંગીત મંજરી	૧૯૦૯
મુંબાઈ ખેટની જુગોળ	૧૯૧૪
હિંદુસ્તાનની જુગોળ	૧૯૧૫
મધ્યબિન્દુ	૧૯૧૫
કિન્ડરગાર્ટન ગ્રંથો ૬ લેખો.	૧૯૧૬
બાળ સ્વભાવ અને બાળહિંદુ	૧૯૨૦
સાહિત્ય પ્રવેશિકા.	૧૯૨૨
શિક્ષણ ચર્ચિકા	૧૯૨૩
પદ્ય સંગ્રહ (શ્રી ગુ. વ. સોસાઈટી તરફથી)	૧૯૨૬
કવિતા વિનોદ.	૧૯૨૬

પરિશિષ્ટ

પ્રેસ કૌપી અને મુદ્ર સીડિંગ

ગ્રંથલેખનની સાથેસાથ જ તેના મુદ્રણની બ્યવસ્થાનું કામ પણ સંકળાયેલું છે, એમ કહીએ તો ચાલે. છતાં આપણા લેખકોનો મોટો ભાગ તેનાથી પૂર્ણ પરિચિત નહિ હોય. જે થોડાંધણો પરિચય હશે તે, એ ધંધા સાથેના ગ્રંથધને અંગે બેબેમેબે ચર્ચા ગયો હોય તેટલો જ. એટલે તે પણ આશ્ચર્યજનક હોવાનો.

એ ધંધાની આગીધૂંટી અને વિગતોમા ઉતરવાની સૌને જરૂર ન હોય, પરંતુ પુસ્તકના પ્રકાશનને બંને જે બે બાબતોમા પોતાને તેની જોડે સંસર્ગમા આવવાનું હોય છે તે સ્પષ્ટ. પૂરતું તો સારું જેવું જ્ઞાન પ્રત્યેક ગ્રંથકારને હોવું જોઈએ પરિભ્રમના દેશોનો તો પ્રત્યેક ગ્રંથકાર એ બે બાબતોમા પારગત હોય છે. પહેલું, ઝાપખાના માટે પોતાના મથની હાથ-પ્રત તૈયાર કરવાનું, બીજું તેના મુદ્ર વાચવાનું બંને બહુ નજીકના દેખાતા કામ છે, પણ બાબતો બંને છે તેમ, આ બે નજીકી વસ્તુઓ ઉપર જ આખા પુસ્તકના ઉદ્ભવ—ઉદ્ભવ, સૌંદર્ય, બૃવરહિતતા, સુવડતા વગેરેનો આધાર છે.

એ ખરૂં છે કે આપણે ત્યાં મુદ્રણકળાનો વિકાસ હજી જોઈએ તેવો થયો નથી, એટલે મનમાન્યા પુસ્તક-પ્રકાશનો ચર્ચા સંસ્કૃતિ નથી. પણ તેથી તો ગ્રંથકારો જેવા તેના સબધમા આવતા સંસ્કારી વર્ગે એ ધંધા તરફ જરા વધુ કાળજી ધરાવવાની અગત્ય બેબી થાય છે.

હાથ-પ્રત અને મુદ્ર, એ બેમા બીજની સરગતાનો આધાર પહેલા ઉપર બહુ અવનબે છે તમે જો તમારી હાથ પ્રત બરોબર ચીવટથી, સુવડતાથી અને બધી બાબતોની ચોક્કસાઈ રાખીને તૈયાર કરી હશે તો મુદ્ર વાચવામા જરા ચે અગત્ય નથી પડવાની. છેકાછેકીવાળું લખાણ, ગરબડિયા અક્ષરો, અશુદ્ધ અને બૂલોવાળી જોડણી, ખોટા લેખન ચિહ્નો અને આડીઅવળી જોડણીવાળી પેરેગ્રાફ વગેરેની સહનહાઓ—આ અથવા આમાની કોઈપણ ખામી ઝાપખાનામા આપવાની હાથ પ્રતમા દરમીઠ ન ચાલે.

હાથ-પ્રતમા લખાણનો પહેલો ને મુખ્ય મુદ્દો જે જોઈએ તે તો સામાન્ય રીતે સૌ જાણતા હશે, કે પ્રત્યેક લખાણ ૨૫૨૭, ઉકલે એવા

સ્પષ્ટ અકારે, છુટી લીટીમાં, એકધારે અને કાગળની એક જ બાજુ લખેલું હોવું જોઈએ. એટલાકે પોતાના લખાણ પુસ્તકના આકારમાં બાધેલી નોટમાં કાગળની બંને બાજુએ લખવાની ટેવ હોય છે. પોતાની અગત મંદ્રદ્રવ્યતને માટે એ ચાલે, પણ છાપખાનામાં આપવા માટે તો છુટાછુટા કાગળો ઉપર અને એક જ બાજુએ લખેલી પ્રત તૈયાર કરી જોઈએ; કેમકે ત્યાં કોઈ એક જ બીજા ગોઠવનારને આખું પુસ્તક કંપોઝ માટે આપવામાં નથી આવતું, પણ ઝડપી નિકાલ માટે જુદાજુદા કારીગરોને આખું કામ વહેંચી નાખવું પડે છે. એટલે તમે છુટા પાનાની પ્રતને બદલે આખી બાધેલી નોટ આપી હોય તો તેને ફાટીને પાના છુટા કરી લેવા પડે છે. લખાણ એક જ બાજુએ એટલા માટે હોવું જોઈએ કે તેથી સુગડતા જળવાય છે, અને બીજા ગોઠવનારને એમાં મુશ્કેલી પડતી હોવાથી કામ સ્વચ્છ અને ઝડપી થાય છે. એકબીજાની પાછળ લખેલા લખાણ બાળવાર આરપાર લાડી આવે છે, ચોમાસા જેની ઋતુમાં તો પાછળ ફરી નીકળે છે અને પરિણામે હાથ-પ્રત અસ્પષ્ટ અને ગદી બની જાય છે.

બીજો મુદ્દો તે જોડણી અને લેખન ચિહ્નોનો. આપણે ત્યાં કેળવણીના વર્ગમાં પણ જોડણીની અનિશ્ચિનતા અને અસંગતતા પ્રવર્તે છે ત્યાં છાપખાનાના અધ્યક્ષશ્રીઓએ કારીગરો પાસેથી તે બાબતની ચોકસાઈની આશા કેવળ અર્થ છે. તેઓ તો સચ્ચાની પેઠે નિર્જીવપણે તમારી હાથ પ્રત પ્રમાણે જ બીજા ગોઠવે જાય છે. વિનાયકના છાપખાનાઓમાં તો મુદ્રીકરો અને કારીગરો, લખાણમાં અજાણે રૂઢી ગએલી જોડણીની કે એવી ગતતીઓ આપમેળે સુધારી લે છે, એટલું જ નહિ પણ ત્યાંના મુદ્રીકરો તો વાક્ય-રચનાઓ, વ્યાકરણના નિયમો, શબ્દોના હળસાબારે પ્રયોગો, તેમની અર્થ-છાયાઓ વગેરેના પણ ઠીક નિષ્ણાત હોય છે, એટલે ત્યાં એ બાબતની ચિંતા લેખક બહુ ન કરે તોપણ ચાલે એવું હોય છે, છતાં ત્યાં પણ હાથ-પ્રત તો મંપૂર્ણ શુદ્ધ તૈયાર કરીને પહેરેથી જ આપવાની પદ્ધતિ છે. એને મુકાબલે આપણે ત્યાં તો એ બાબતમાં અત્યંત કાળજીની જરૂર દેખીતી છે.

પોતાની જ વિશિષ્ટ જોડણી રાખવાનો જેમને આગ્રહ હોય તેમણે તો અવશ્ય તે મુજબ જ લખાણની હાથ-પ્રત તૈયાર કરી, અને છાપખાનાવાળાને પણ તેમાં કયા સુધારાવધારા કર્યા વિના તેને ચુસ્તપણે વળગી રહેવાની પહેલેથી સમજના આપવી. મીઠાઓએ, પોતાને માન્ય હોય તેવા કોઈ પણ

જોડણીકોપના નિયમોને અનુરૂપ પણ સળંગ, એકધારી ને શુદ્ધ જોડણી-વાળું જ લખાણ હાથ-પ્રતમાં તૈયાર કરી આપવું જોઈએ.

ત્રીજો મુદ્દો તે લખાણમાં આવતા અવતરણો, કાવ્યો, ડ્રુટનોટો, કોષ વિષયને લગતા કોષો, હાસિયામાં લેવાના લખાણો, પેટા મથાળાં અથવા પેરેગ્રાફના પડખામાં મૂકાતા (માર્જિનલ) મથાળાં, અમુક વિષયમાં ખતાવવાના ભારદર્શક કાળા અક્ષરો વગેરેની સૂચનાઓનો. આ બધા લખાણમાં ન્યાંન્યાં આવતા હોય ત્યાં ત્યાં બરાબર તે મુજબ જ લખીને તૈયાર કરી આપવાં જોઈએ, અને ઉપરાંત તે વિષયની સ્પષ્ટ સૂચના પણ લખાણની ખાલુએ પેન્સિલથી કરવી જોઈએ. અવતરણો કે કાવ્યોના ઉતારા, ચાલુ કાવ્યોમાં આવતા છંદ, રાગ કે દાળના નામ, ડ્રુટનોટો વગેરે પુસ્તકના ચાલુ ટાઇપ કરતા જરા નાના બીજામાં જોડવવાનો રિવાજ છે. કાળજીથી હાથ-પ્રત તૈયાર કરનાર માણસ તો એ મુજબ એ બધા અક્ષરો, પોતાના ચાલુ અક્ષરોની લઢલુ કરતા નાના કરે જ. પણ તેમ ન બને તો તે નાના ટાઇપમાં લેવાની સૂચના અવશ્ય કરી. વળી કેટલાક લેખકો અવતરણોને ચાલુ લખાણ કરતા સાકડા માપમાં—મને ખાલુ હાસિયા રાખીને—પેટામાં લેવડાવે છે. તેની ઈચ્છાવાળાઓએ તે મુજબની પણ સ્પષ્ટ સૂચના હાથ-પ્રતમાં જ કરી જોઈએ, અને તે મુજબ લખી પણ ખતાવેલું હોવું જોઈએ; કેમકે આવા બધા સુધારા પાછળથી પ્રુફ વખતે કરાવવામાં બેવડી મહેનત અને વખત લાગે છે, અને તે બદલ જાપખાનાવાળો વધુ નાણા પણ માગી શકે છે.

કોષ ખાસ વિષયને લગતા કોષો હોય તો તે પોતાને જોઈએ એ મુજબ જ આબેદન આફી જોડવીને જ તૈયાર કરી આપવા જોઈએ, કે જેથી બીજા જોડવનારને ઓછામાં ઓછી મૂંઝવણ અને મહેનત પડે, તથા પાછળથી એ કામમાં બહુ ફેરફાર કે ઊંચામવાપણુ ન રહે. કેમકે આવા કોષોમાં જોડવવા એ બીજા જોડવવામાં અગરામાં અપરે કામ હોય છે અને ધણીવાર તો લાખો કોષો એકેક કારીગરનો અરધો કે આખો દિવસ ખર્ચ જાય છે. એવા કામમાં પાછળથી તમે ઊંચામણુ કે ફેરફાર કરાવો ને મહેનત અને વખત બંને માગે, અને તેથી જાપખાનાવાળો તેના વધારે દામ માગે એ દેખીતું છે.

છેલ્લી વાત રહી તે સર્વસામાન્ય નુપ્તના, ઉદાન અને એકધારા-પણા વિશેની. સામાન્ય રીતે પ્રત્યેક મંચકારે, પોતાનું પ્રગતક કેવું થવું જોઈએ

તેનો કાષ્ટક જાણો જેવો આદર્શ ધરી રાખ્યો હોય છે, અથવા એકાદ પુસ્તકનો નમૂનો નજર સામે રાખ્યો હોય છે. એ આદર્શ અથવા નમૂનાને બંને તેટલો અનુરૂપ પોતાની હાથ-પ્રતનો નમૂનો તૈયાર કર્યો હોય તો પછી જરા ઉત્સાહી છાપખાનાવાળા પાસેથી પોતાનું મનમાન્યું કામ લેતાં કદી મુશ્કેલી નથી આવતી.

સુધડતા જળવવામાં તો, પોતાના અક્ષરો જો સ્વચ્છ અને સ્પષ્ટ થતા હોય તો કાષ્ટ દરકત નથી આવતી; નહિતર કોઈ સારા અક્ષર લખનાર પાસે હાથ-પ્રત તૈયાર કરાવી લેવી એ પરિણામે ઓછું ખરચાળ નીવડે છે. ઘણાખરા શક્તિમંપન્ન તો હવે ગુજરાતી ટાઇપસાઈટર વસાવે છે.

એકધારાપણું, જળવવાને, ઉપર બતાવેલા મુદ્દાને ચીવટથી અનુલક્ષીને લખાણ તૈયાર કર્યું હોય તો ખસ. કેટલાક ચીવટવાળા અને કુશળ લખનારાઓ તો પોતાના નમૂના માટે જે પુસ્તક ધાર્યું હોય તેની લીટીએ લીટી અને પાને પાના મુજબ, પહેલેથી ગણતરી કરીને લખાણ તૈયાર કરે છે. દાખલા તરીકે, છાપેલા પુસ્તકના એક પાનામા પચીસ લીટી આવતી હોય અને એકેક લીટીમા ત્રીસને શુમારે અક્ષરો આસ્તા હોય તો, બરાબર તે જ મુજબ, કાળજીપૂર્વક દરેક લીટીમા ત્રીસ ત્રીસ (અથવા તેની આસપાસ) અક્ષરો આવે અને એવી પચીસ લીટી દરેક પાનામા લખાય એવી રીતે આખી હાથ-પ્રત તૈયાર કરવામાં આવે તો એ નમૂનેદાર હાથ-પ્રત ગણાય. એવી હાથ-પ્રતમાં જ્યાં અવતરણો, કોઠાઓ, પેટા મથાળાં વગેરે આવતાં હોય તે તે મુજબ મૂક્યાં હોય, નવા પ્રકરણો શરૂ થતા હોય ત્યાં પદ્ધતિ-સર કોરી જગ્યા રાખીને શરૂઆત કરી હોય, પ્રકરણના પ્રથમાક્ષરો ઈચ્છા મુજબ માપસર મોટા દર્શાવ્યા હોય, લખાણમાં આવતાં વિશેષ નામો વગેરે જે કોઈના પ્રથમાક્ષરો કાળા લેવડાવવા હોય ત્યાં ત્યાં નીચે લીટી દોરીને દર્શાવ્યું હોય, એટલે તે આદર્શ હાથ-પ્રત થઈ. એવી હાથ-પ્રત ઉપરથી, પહેલી જ નજરે, તમારૂં પુસ્તક કેટલા પાનાંનું ઉતરશે તેનો નિશ્ચિત અંદાજ તમે કાઢી શકો, તેનું ખર્ચ ગણી શકો અને એ હાથ-પ્રત છાપખાનાવાળાને આશીર્વાદ રૂપ થઈ પડે. તમારૂં કામ હોશેહોતો, ઓછામાં ઓછી ભૂતોવાણું ને વધારેમાં વધારે ઝડપથી આવતું થાય અને એક જ વખતના સુધારાથી ઝાઝી મહેનત વિના તમને તરત સ્વચ્છ, સુધડ અને જીવરહિત, તમારા મનમાન્યા નમૂના મુજબનું કામ મળે.

રખડુ
ટોળી

પ્રથમ ભાગ
પ્રિન્ટિંગ

માર્ગ દર્શક અને પ્રેસ

માર્ગ દર્શક અને પ્રેસ
પ્રથમ ભાગ
પ્રિન્ટિંગ

પ્રથમ ભાગ
પ્રિન્ટિંગ

પ્રથમ ભાગ
પ્રિન્ટિંગ

હાથ-પ્રતની સાંઘે પોતાની કલ્પના મુજબનો, પુસ્તકના રૂપ ઉઠાવ તથા પાનાની ગોઠવણનો નમૂનો છાપખાનાવાળાને કેમ કરી આપવો તેની ઢગ આ ઉપર જતાની છે. કરકસિયાળા લાઈનથી દરેક પાનાનું માપ જતાવ્યું છે. મથાળાનું પહેલું ચિત્ર, પુસ્તકના પૃષ્ઠાનો નમૂનો બૉક્સ વગેરેના સ્કેચ સાથે કેમ કરી આપવો તે દર્શાવે છે. પછીના ચિત્રમા નવું પ્રકરણ કેવી ઢગથી રાફ કરવું તે દર્શાવ્યું છે. શબ્દગારનો બૉક્સ તથા પ્રકરણના અંક

ગ્રેટ પ્રાઈમર
ગ્રેટ પ્રાઈમર બ્લૅક
૧૮ પૉઇન્ટ ગુજરાતી
દુ લાઈન
શ્રી લાઈન
ફોર લાઈન
ફાઈવ લાઈન

આ પુસ્તક જે ટાઇપમાં છપાયું છે તેનું નામ પાઈકા. સામાન્ય રીતે બધા પુસ્તકો, માસિકો વગેરે સામાન્ય વાચન એ જ ટાઇપમાં છાપવાનો રિવાજ છે. એ જ આપમા વધારે કાળા લેવાના અક્ષરો તે પાઈકા બ્લૅક. સ્કૉલ ટાઇપિ અવતરણો, ટુટનોટો વગેરેમાં વપરાય છે. વર્તમાનપત્રોમાં ઓછા અગત્યના લેખો, સમાચારો વગેરે પણ જગ્યા જગ્યાએ આટલે એ સ્કૉલ પાઈકા ટાઇપિમાં છપાય છે. એ જાતના ઘાટા ઉઠાવનાર ટાઇપિ તે સ્કૉલ બ્લૅક. ચેટા મથાળાં વગેરે જેના કામ માટે તે ઠીક ઉપયોગનો.

આમવર્ગ માટેના પુસ્તકો, જાજનના ગ્રંથકો, બાળવાચનના પુસ્તકો વગેરે માટે ઇંગ્લિશ પાઈકા અથવા ગ્રેટ પ્રાઈમર વપરાય છે. વાચનશાળા જેવાં બાળકોનાં પ્રાથમિક વાચન માટેનાં પુસ્તકો ગ્રેટ બ્લૅકમાં પણ છપાય છે. ૧૮ પૉઇન્ટ ગુજરાતી નુંદર મરોડનો મધ્યમસરની મોટાઇનો ટાઇપ છે. નાનકડાં પુસ્તકોનાં પ્રકરણોનાં મથાળા માટે તે અથવા ઇંગ્લિશ બ્લૅક ઠીક દીપી નીકળે. તે સિવાય મથાળા માટે સામાન્ય રીતે દુ લાઈન જાત પ્રચલિત છે. 'નવજીવન'નાં સુષ્ટ અને પ્રમાણસુદ્ધ લાગતાં મથાળાં એ ટાઇપિમાં આવે છે. પંક્તિના મોટા ટાઇપો તે વર્તમાનપત્રોનાં મથાળા અને જાહેર-ખબરો મોહવવા માટે જ ધણાખરા વપરાયા છે. પુસ્તકોમાં તે માત્ર સરઆતના

અમરૂષ (દાઈદત પેજ) માટે કે પૂઠા માટે વાપરી શકાય, અને પ્રકરણોની શરૂઆતમાં પ્રથમાક્ષર તરીકે ખપમાં આવે.

હવે છેલ્લી રહી તે પુરૂ સુધારવાની જાગૃત. શરૂઆતમાં કશું તેમ હાથ-પ્રત ને બધા અગત્યના મુદ્દાઓ ધ્યાનમાં લઈને તૈયાર કરવામાં આવે તો પાછળથી પુરૂનું કામ થણુ જ આસાન બની જાય છે; છતાં એ સુધારવાનાં તો આવે જ, એટલે તે વિશેનું સામાન્ય જ્ઞાન સૌને માટે આવશ્યક છે.

પુરૂ વાચતી વખતે ખાસ ધ્યાન લખાણના વિષય તરફ ન રાખતાં છાપડી વિગતો અને નુકસિની ઝીણવટ તરફ આપણું નેષ્ટએ, સૌથી પહેલાં બરાબર મન પરાંવીને કાગળથી છાપબૂલો સુધારી જતી, અને તેમાં નોંધણી, લેખન-ચિહ્નો, જગ્યાની સુયોગ્ય વહેંચણી, યોગ્ય પેરેગ્રાફો વગેરે બરાબર થયાં છે કે નહિ તે તપાસી જવું. વિષય બહુ અટપટો ન હોય તો હાથ-પ્રત કાંઈને વાચવાનું કહેવું અને તે ધીમેથી, સ્પષ્ટપણે, વિરામચિહ્નો વગેરે દર્શાવનાં વાંચનાં જાય તે સુજન્ય તમારે પુરૂ સુધારના જવા. આમ નૂજ હાથ-પ્રત સાથે લખાણ મેળવવાની ખાસ જરૂર જ હોય છે, કેમકે ધબ્બીવાર કાંચો કારીગર કે શિખાઉ બીજા ગોઠવનાર હિનાયજમાં વચ્ચે એકાદ શબ્દ કે ધબ્બી વાર સરખા શબ્દોથી સાર થતી વચ્ચેની આખી લીટી જ બૂલી જાય છે. એક વાર આમ મેળવીને ઝીણવટથી લખાણની બૂલો તપાસી લીધા પછી જરૂર લાગે તો લખાણના વિષયની દૃષ્ટિએ ફરીથી પુરૂ વાચી જવા. આ વખતે ઝીણી વિગતોમાંથી મન છૂટું થએલું હોવાથી તમે નિરાતે વિષયમાં મન પરાંવી શકો છો અને ઘટતા સુધારાવધારા કરી શકો છો.

પુરૂના સુધારાઓની જાગૃતમાં એટલું ધ્યાનમાં રાખજો કે મૂળ હાથ-પ્રતમાં ન હોય એવા મોટા હિમેરા કે સુધારા તમે પાછળથી કરો તે કરવા છાપખાતાવાળાને બારે પડી જાય છે અને તેને માટે એ વધારાના પૈસા માગવાને હકદાર છે, કેમકે તેમાં એને મહેનત વધારે પડે છે. લખણ તરીકે પચીસ લીટીના એક પેરેગ્રાફમાં તમે ચોથી લીટીમાં ત્રણ નવા શબ્દો હિમેરાવ્યા. એ તો સામાન્ય રીતે સમજાય એવું છે કે ગોઠવાએલી લીટીમાં એ ત્રણ શબ્દો સમાવવા જેટલી ખાલી જગ્યા તો હોતી જ નથી; એટલે કંપોઝિટરને એની જગ્યા કરવા માટે એ ચોથી પાંચની બીજી એકવીસે ય લીટીઓના શબ્દો ડેકમાં જઈને જતી લીટીઓ ફરીથી ગોઠવવી પડે. આ પ્રકારના આક્રમક સુધારા તમારા લખાણમાં આવે એટલે સુધારનાર કારીગરનો સારો જેવો વખત નાહકનો બગડે. માટે સલામત માર્ગ એ છે કે હાથ-પ્રત

અને ટાઈપની રચના કરીને મથાણું કેમ બાંધવું, પાનાંને મથાળે તથા પ્રકરણના નામ અને લખાણ વચ્ચે કેટલી જગ્યા કોરી મૂકવી, પ્રકરણનો પ્રથમાક્ષર કેવડો મોટો લખને તેના પેટામાં બરોબર લખાણની જે જ લીટી સપ્રમાણ કેમ સમાવવી અને સમસ્ત પૃષ્ઠની પ્રમાણબદ્ધ રચના કેમ કરવી તેનો એ નમૂનો છે.

પુસ્તકનાં બાકીનાં ચાલુ પાનાંઓની રચના કેમ કરવી તેનું સૂચન નીચલા નમૂનામાં કર્યું છે. પુસ્તકનાં સામસામાં આવતાં એકી તથા એકી ક્રમનાં પૃષ્ઠ ઉપર, રૂલ લાઇન મૂકીને પુસ્તકનું નામ તથા પ્રકરણનું નામ કેમ ગોઠવવું, પાનાંના ક્રમના અંકે ક્યાં ગોઠવવા, ક્યાં અક્ષરો ધાટાધેરા તથા ક્યાં ચાલુ બીજાંમાં લેવા, દરેક પૃષ્ઠમાં કેટલી લીટીઓ લેવી, ધરેઆકે કેટલી જગ્યાથી શરૂ કરવા, વચ્ચે કવિતા કે અવતરણ આવે તો સાંકડા માપમાં કેમ ગોઠવવાં વગેરે બધી બાજતોનો તેમાં સમાવેશ કર્યો છે. ઉપરાંત, આખા પુસ્તકનો ઉદાવ દીપી તીકળે તે માટે, પુસ્તકની મથાળાની બાજુ તથા અંદરની બાધણીની બાજુએ સાંકડા માર્જિન અને પડખેની તથા નીચેની (ધસારો લાગવાની) બંને બાજુએ પહોળા જગ્યાના મોટા માર્જિન છોડીને, પુસ્તક છાપવા માટે મશિન પર ચડાવતી વખતે તેનાં પાનાં ત્યાં કેવી રીતે ગોઠવવાં તેની સૂચના પણ સાથેસાથ એ નીચલા નમૂનામાં આવી જાય છે.

ઉપર જણાવ્યું તેમ, પુસ્તકના કદનો વિચાર પણ હાથ-પ્રતની સાથે-સાથ જ કરવો જોઈએ અને બંને તો પોતાના ધારેલા નમૂનાના પુસ્તકના પાન પ્રમાણે જ હાથ-પ્રત તૈયાર કરવી જોઈએ. પુસ્તકોનાં જે જુદાંજુદાં કદ હોય છે તેની ઝાઝી ઝીણવટમાં અહીં નહિ ઉતરીએ, પણ તે બધાંની જાન વાર ઓળખ મેળવવા સાર તેમનાં નામ અને નમૂના બાબી લખ્યું એટલે સમજમાં આવી જશે.

પુસ્તકોનાં જે જુદાંજુદાં કદ કહેવાય છે તે બરી રીતે તો કાગળોનાં જુદાંજુદાં માપના નામ છે. તે તે માપના કાગળને ચોવડો, આઠવડો, સોળવડો કે બત્રીસવડો વાળનાં જે કદ આવે તે કદ અને માપનું એ પુસ્તક કહેવાય. અત્યારે કેમી, કાઉન, રૉયલ, સુપર રૉયલ અને ટ્રુસકેપ એ પાંચ માપ પ્રચલિત છે. ‘સાહિત્ય’, ‘વર્ગીત’, ‘શુદ્ધિપ્રકાશ’ વગેરે માસિકો છપાય છે તે રૉયલ આઠ પેજ સાઇઝ, એટલેકે રૉયલ માપના કાગળને આઠવડો

વાળાએ ને આવે તે કદ તેને જોઈ વાળના તેનાથી અરધી અને તે રાંધે નોળ પેછ. કવિ ખમરદારની 'ઘડિલિકા', 'કાન્યમાધુય' વગેરે એ કદના પુસ્તકો છે. એ કદ પુસ્તકો નાટે પડેલા પ્રચલિત દંતુ. પણ આજકાલ તો કાઢિન સોળ પેછ કદ જ 'રહેન્ડક' ગણાવે છે. 'ધૂમકેતુ'ના 'તણખા', નવજીવન પ્રકાશન મહિરના પુસ્તકો એ તે કદના એનાથી બમણુ મોટું—એટલેકે કાઢિન આઠ પેછ—કદ તે 'કુમાર' 'નવનેનન' વગેરે માસિકોનું રાંધે નોળ પુસ્તકો નાટે એક તોનું કદ છે રાંધે નોળ પેછ. 'ગુજરાતી' પત્રની બધી બેટો એ કદના છે. આ પુસ્તકનું કદ ડેમી આઠ પેછ છે, અને તેનાથી બમણુ તે ડેમી ચાર પેછ 'બે ઘડી મોજ' વગેરે આકાશિકોનું 'નવજીવન', 'સૌરાષ્ટ્ર' વગેરેના કદ દુસસકેપ ચાર પેછ, અને 'આત્મચિત્ર', 'સિદ્ધાંત પત્રિકા' વગેરે તેનાથી અઢધા તે દુસસકેપ આઠ પેછ તેનાથી ચે અરધા દુસસકેપ સોળ પેછ તે 'દુર્વાસાપ' વગેરે કદના પુસ્તકો. એના નાના કદના દર્શિણામૂર્તિ પ્રકાશન મહિરની 'આજસાહિત્યમાળા' તે ડેમી સોળ પેછ, 'આત્મચિત્ર' તે કાઢિન બીસ પેછ અને ગીતાના ગુટકા આવે છે તે રાંધે નોળ બીસ પેછ.

પુસ્તકના કદના પરિચયની સાથેસાથ છાપવાના બીમાની લુદીલુદી જાતોની આગળ પણ કરી નઈએ એટલે એ પ્રદેશનું પ્રાયમિક જ્ઞાન પૂર થયું. દુરોપ-અમેરિકામાં તો મુદ્રણકળાની પ્રગતિ હમખાલમણુ એટલી ઝડપથી થાય છે કે દર વર્ષે એકને નવી ટમના બીમા દમ્યા જ હોય છે. એટલેકે વૈરિધ્ય, સાધ્ય અને ત્રીનતા એમાં હોય છે કે ઝક થઈ જઈએ આપણે ત્યાં તો આ મધો જ ખૂલે પડેલો છે, એટલે ગુજરાતી બીમામાં રાજઆતવી ને ચોડીક વિનિધનાઓ આવતી આવી છે તે ને તે હજી કાયમ મંદી છે. આ નીચે એ બીમાના નામની નીચે, તે તે જાતના બીમામાં જોડાઈને જ આપી છે, એટલે વાચકો તેના નામ અને પ્રકાર અને જ્ઞાન એની સાથે થઈ જશે.

રજોલ પાઈકા

રજોલ બેલેક

પાઈકા

પાઈકા બેલેક

સવાઈ પાઈકા અથવા ઇંગ્લિશ પાઈકા

ઇંગ્લિશ પાઈકા બેલેક

ઉપરના સુધારા કરીને શુદ્ધ કરી ગોઠવેલું લખાણ:

ત્યારે ‘સાહિત્ય’ એટલે શું ?

માણસના આત્મામાં રહેલા લાગોની ઉપર વલુની તે તે બધી સંવ્યવસ્થા રસાનુભવ ઉદ્દેશ સંતપણીની સ્થિતિઓ છે તેવી સ્થિતિ બાબ અને રસના તેવા અનુભવ, મહાસુગ્રામને સર્વ-સામાન્ય હોવાથી તે સર્વનું પ્રત્યક્ષીકરણ થા આલેખન જેમા હોય તેવી રચના—અર્થ કે નાટક, નવલ નવલિકા કે રસપર નિબંધ,—પ્રત્યેક માણસને માણસ તરીકે, રસ હરકોઈ રૂપમા જેનું અવિરત છે તેવા જીવિમાન લાગણીવાન સ્મૃતિભાગી કલ્પનાશીલ પ્રાણી તરીકે, આકર્ષે છે અને વશ કરે છે; તેના આત્માને સૂક્ષ્મતમ અર્થોક્તિ સંવૃત્તિનો અધિકારી ઠરાવે છે. એવાં આકર્ષણ ને પરપ્રકરણ કરનાર હરેક રચના તે ‘સાહિત્ય’ અને તેના રચનાર તે જ સાહિત્યકાર અને બીજો નહિ.

એવા સાહિત્યકારને તો સિસુક્ષ્મ* જે ન સાચું ને હાલુ છવન છે. કોઈ સ્થૂળ પદાર્થ કે દરવ, અથવા બીજી અણુધારી અકળ અંતઃપ્રેરણા અપારેન્સા જે સિસુક્ષ્મને વ્યવસ્થા કરે છે ત્યારે ત્યારે સાહિત્યકારને હાથે એવું ધન્ય ને અમર સર્જન થઈ જાય છે જે ‘સાહિત્ય’ સંજ્ઞાને પાન કરે છે.

વિજયરાય કલ્યાણરાય

● સિસુક્ષ્મ એટલે અનનિર્ણય ને ન સરખા કરવાની માનવસહજ અનિવાર્ય એવણા

ઉપરના બંને નમૂના સુધારા કરીને શુદ્ધિનો ઠીક ખ્યાલ આપી રહેશે. મિત્રો ખરોખર યાદ રહી જાય એટલે ગુફ સુધારવા એ બહુ સહેલું કામ બની જાય છે. માત્ર ઝંકપ આવતા થોડી વાર લાગે છે, તે મહાવરાથી આવી જાય છે.

બચુભાઈ રાવત

જ પહેલેથી એવી ચોકસાઈથી તૈયાર કરવી કે પાછળથી આવ્યા કોઈ ઉમેરાને અવકાશ ન રહે. અને સન્નેગવચ્ચાત્ જો કયાક એવા સુધારાની અનિવાર્ય જરૂરત જાણી થાય તો પોતાનું ચાલે ત્યાં સુધી એની રીતે સુધારા કરવા કે ઝાઝી ફેરવણી ન થાય. ત્રણ નવા અગત્યના સખ્દો ઉમેરવા હોય તો ખીજા એકાદા ઉપયોગના કોઈ સખ્દો કમી કરીને અથવા વાક્યરચનાને જરા સંકોચીને કે ટૂંકાવીને તેની જગ્યા કરવી.

પુરૂ સામાન્ય રીતે એ વખત મળે. પહેલાં જેલી પુરૂ અને ખીજાં પેઢજ પુરૂ. જેલી પુરૂ એટલે લખાણ પહેલવહેલું એકસામટું કંપોઝ કરી નાખ્યું હોય તેના સળંગ પુરૂ. તે તમે વાચી આવો એટલે તે મુજબ સુધારા કરી લઈ, તેને પાનાના રૂપમાં છૂટા ભાગલા પાડી, ઉપર પાનાંના કમ તથા વિષય-મથાળા વગેરે ગોઠવીને છેવટના તૈયાર કરે અને તમને વાચવા આવે. આ પેઢજ પુરૂ. તમારે જે કાઈ મોટા સુધારા કરવા હોય, નવા પેરિગ્રાફ પાડવા હોય, વધારાના સખ્દો કાઢી નાખવા હોય કે કયાક ઉમેરવા હોય વગેરે બધું પહેલી વખતના જેલી પુરૂ વખતે જ પતાવી લેવું. પેઢજ પુરૂમાં એકાદ ઠેકાણે પણ આવો ફેરફાર કરાવો એટલે કારીગરને તે પછીના બધા પાના ફેરવવા પડે. કોઈવાર જેલી પુરૂમાં આવ્યા મોટા સુધારા લખ્યા થયા હોય તો સલામતી ખાતર તેના ખીજા વારના જેલી પુરૂ માગવા સારા. તેમાં ચોક-સાઈથી સુધારા તપાસી લઈને પછી જ આગળ પાના પાડવાની સૂચના આપવી.

પુરૂ પોતાને ત્યાં મળ્યા પછી અને તેટલી ઝડપથી—અને ત્યાં સુધી તે ને તે જ દહાડે વાચી સુધારીને પાછા મોકલી દેવા; કેમકે છાપખાનાવાળાઓ પાસે ખીયાતો ભારે મોટો જથ્થો નથી હોતો, અને તેથી તમે પુરૂ વાચીને ન મોકલો ત્યાં સુધી તમારા કામમાં એના જે ખીયા રોકાઈ રહે તેટલા પૂરતું તેટલો વખત એવું બીજું કામ મળુ અટકે.

પુરૂ વાચવામાં ભૂલોના સુધારા દર્શાવવા માટે પદ્ધતિપૂર્વકના અમુક ચિહ્નો કરેલા છે. સર્વત્ર એ સામાન્ય હોવાથી તમે એટલા યાદ રાખી લો એટલે ગમે ત્યાં તમારું કામ ચલાવી શકો. તેને બદલે તમે તમારી પોતાની ઉપખલવેલી મનઃપત્તી રીતે સુધારા કરો તો તમારી એ પદ્ધતિ ખીજા સુધારનારને સમજની પડે, તેમાં વખત લાગે, ગોટાળા થાય, ભૂલો રહી જાય ને ફરી સુધારા કરવા પડે. આ બધી મુશ્કેલી ઊભી કરવા કરતાં સર્વમાન્ય પદ્ધતિ બહુ લેવી હિતાવદ્ છે. અને તેના ચિહ્નો યાદ રાખી લેવા જરા એ મુશ્કેલ નથી. આ નીચે તેની સમજણ આપી છે.

અથવા ૭	વધારાનો અક્ષર છે તે કાઢી નાખો.
અથવા ૮	નવો ઉમેરો કરો. (ઉમેરવાની વસ્તુ લાખી હોય તો તેની આસપાસ કુંડાળું કરી દર્શાવવું.)
/	અક્ષર (અથવા ચિહ્ન) બદલીને તેને બદલે ખીંચે દર્શાવ્યા મુજબનો મૂકો.
x/	અક્ષર લાગેલો અથવા ખરાબ છે; બદલીને સારો મૂકો.
૭	અક્ષર બાંધો છે તેને ઉઘટાવો.
⊥	વચ્ચે 'સ્પેસ' બીડી આવે છે તેને ખેસાડી દો.
#	બે અક્ષરો ભેગા છે તેને છુટા પાડો.
○	છુટાછુટા છે તેને ભેગા કરો.
✓	વચ્ચેની જગ્યા અણસરખી છે તે એકસરખી કરો.
∪	શબ્દો વચ્ચે બહુ જગ્યા છે તે માફકસર કરો.
,/ ,/	અસ્પષ્ટિશય કે અર્ધવિરામ મૂકો.
○	પૂર્ણવિરામ મૂકો.
કુ કુ	પ્રુટનોટનું ચિહ્ન, એપોસ્ટ્રોફ અથવા અવતરણચિહ્ન ઉમેરો.
Trans. ૭	શબ્દો ઉઘટાસુલટા છે તેનો ફેરબદલો કરો. (બે કરતા વધારે શબ્દોનો ફેરબદલો કરાવવો હોય તો દરેકની નીચે ભેષતા ક્રમ મુજબ ૧ ૨ ૩ ૪ એમ અંક મૂકીને દર્શાવવું.)
જ	નવો પેરિઆફ પાડો.
no ૭	પેરિઆફ છે તે કાઢી નાખીને સળંગ લખાણુ લો.
←	ખસેડીને વચ્ચે લો. (આધું'પાણું' અથવા વચ્ચે, જેમ ભષણું હોય તે મુજબ દર્શાવવું)
□	એક 'એમ' જગ્યા ઉમેરો. ('એમ' એટલે ૬ ઇંચ.)
□	બે 'એમ' જગ્યા ઉમેરો.
1-1/	એક 'એમ' લંબાઈની ડંચ ઉમેરો.
1-2/	બે 'એમ' લંબાઈની ડંચ ઉમેરો.
wf	ફોન્ટ ફોન્ટ—એટલેકે ખોટી જાતનો ટાઇપ છે; બદલો.
set	મુદ્રારો ન કરતા, છે તેમ ને તેમજ કાયમ રાખો.
///	લીટીઓ વાકીચુકી છે તે સરખી કરો.

ગુજરાતી લખાણમાં આપુમાં કોઈ અક્ષરો વચ્ચે કાળા લેવડાવવા હોય તો તેની નીચે લીટી દોરી પડખે 'બ્લેક' લખવું, એટલે તે જ જાતના

ધેરા ઘાટા ટાઈપ મૂકાશે. અંગ્રેજીમાં આવા બેંક ઉપરાંત કૅપિટલ, રમ્પાઈ કૅપિટલ, ઈટાલિક એમ લુટીલુટી ગતો મૂકાવવાની મૂચનાઓ લખાય છે.

પુરુષ વાચતી વખતે લીટીમાં જે રચણે બૃહ આપે ત્યાં તે મુજબનો છેકો મારીને અથવા તેનો સુધારો દર્શાવતું ચિહ્ન મૂકીને પછી બહાર બાહુની ઠેરી જગ્યામાં તે મુજબનો સુધારો અથવા ચિહ્ન મૂકી એક નાની જાબી લીટી દોરવી, તે એમ દર્શાવવા કે તે સુધારો ત્યાં પૂરો થયો. પછી બીજો સુધારો એ જ લીટીમાં આવે, ત્યાં તેનું ચિહ્ન કરી, બહાર પહેલા સુધારા પછી તે દર્શાવવો અને ફરી જાબી લીટી દોરવી. આમ જે તે લીટીની અંદર આવતા સુધારાના ક્રમમાં જ બહારની બાહુએ તે તે સુધારા દર્શાવવા. આ નીચે એવા સુધારા દર્શાવતો ફકરો, તથા પછી તે મુજબ સુધારા થએલી પુસ્તક કેવી હોય તે ફકરો, એક પછી એક ગોઠવીને ખતાવ્યાં છે.

ત્યારે 'સાહિત્ય' એટલે શું? ?/

૧/ માણસના આત્મામાં રહેલા ભાવોની ઉર્જા ૭

વહેલી તે તે બધી સ્થિતિઓ રસાનુલક્ષ્ય ઉર્જા સંપૂર્ણ ૭

સતપંક્તિની સ્થિતિઓ છે. તેવી સ્થિતિ, ભાવ ૭

૨/ અને રજાના તેવા અનુલક્ષ્ય મૂલ્યસમાચરને સર્વ ૭/૪/૫

સામાન્ય હોવાથી તે સર્વનું પ્રત્યક્ષીકરણ ૭

૩/ અલેખન જેમાં તેવી રચના/કાવ્ય કે તારક, ૭

૪/ રસભર નિબંધ/ નવલિકા કે નવલ-પ્રવેશ ૭/૪/૫

માણસને માણસ તરીકે આકર્ષે છે અને વચ્ચે ૭

૫/ કદે છે તેના આત્માને અલગીકરણ સુસ્મરણ ૭

કૃત્તિઓ અધિકારી કાવે છે. ૭

૬/ જોવા આકર્ષણ ને વચીકરણ કરનાર હરેક ૭

રચના તે સાહિત્ય અને તેનો રચનાર તે જ ૭

૭/ સાહિત્યકાર અને બીજો નથી જોવા સાહિત્ય- ૭

કારને તો સિસ્ટમ જોઈ સાચું ને ઉત્કૃષ્ટ ૭/૪/૫

૮/ જીવન છે. એક રજૂઆત પદાર્થ કે દ્રવ્ય, અથવા ૭

ફક્ત આણુવાદી અકળ અત્યંત પદાર્થો વ્યવસ્થાપર ૭

એ સિસ્ટમને બાંધવા કરે છે ત્યારે ત્યારે તા- ૭

હિત્યકારને હાથે એકુ દ્રવ્ય ને યમર સર્જન ૭

યથે ભાવ છે જે સાહિત્ય સંજ્ઞાને પાત્ર કરે છે. ૭

(અધિકા બલકે)

વિજયશર કલ્યાણશર્ક-૩ ૨/ છેડેલો/

* સિસ્ટમ એટલે અલગીકરણ કે સંસ્થા કરવાની ને/

આનંદજ અનિવાર્ય એવનું

ઉપરના સુધારા કરીને શુદ્ધ કરી ગોઠવેલું લખાણ:

ત્યારે 'સાહિત્ય' એટલે શું ?

માણસના આત્મામાં રહેલા ભાવોની ઉપર વર્ણવી તે તે બધી સાંપ્રતિજ્ઞ રચાનુભવ ઉદ્દે સંતર્પણની સ્થિતિઓ છે. તેની સ્થિતિ જ્ઞાન અને રસના તેવા અનુભવ, મહાસગાવને સર્વ-સામાન્ય હોવાથી તે સર્વનું પ્રત્યક્ષીકરણ વા આવેખન જેમાં હોય તેની રચના—કાવ્ય કે નાટક, નવલ નવલિકા કે રસગર નિબંધ,—પ્રત્યેક માણસને માણસ તરીકે, રસ હરકોઈ રૂપમાં જેનું જનિત છે તેવા પ્રુદ્ધિમાન લાગણીવાન સ્મૃતિભોજી કલ્પનાશીલ પ્રાણી તરીકે, આકર્ષે છે અને વશ કરે છે; તેના આત્માને સુસ્ખવન અર્થાત્તિક સંતુષ્ટિને અધિકારી હસવે છે. એવાં આકર્ષણ ને વશીકરણ કરનાર હરેક રચના તે 'સાહિત્ય' અને રચનાર તે જ સાહિત્યકાર અને ખીલે નહિ.

એવા સાહિત્યકારને તો સિસુક્ષ્મ* એ જ સાનું ને ઉલ્લેખ જવન છે. કાંઈ સ્વૂળ પદાર્થ કે દ્રવ્ય, અથવા બીજી અણુવાસી અકળ અંતઃપ્રેરણા ત્યારેત્યારે એ સિસુક્ષ્મને વ્યક્ત કરે છે ત્યારે-ત્યારે સાહિત્યકારને હાથે એવું ધન્ય ને અમર સર્જન થઈ જાય છે જે 'સાહિત્ય' સંસારને પાત્ર કરે છે.

વિજયરાય કલ્યાણુરાય

* સિસુક્ષ્મ એટલે અદ્વિનિશ્ચય ને કે સરખા કરવાની માનવસહજ અનિવાર્ય એવણા

ઉપરના બંને નમૂના સુધારા કરવામાં મદદતિનો ઠીક ખ્યાલ આપી રહેશે. બિલ્કો બરાબર યાદ રહી જાય એટલે ગુરૂ સુધારવા એ બહુ સહેલું કામ બની જાય છે. માત્ર ઝડપ આવતા ઘોડી વાર લાગે છે, તે મહાપરાધી આવી જાય છે.

બસુભાઈ રાવત